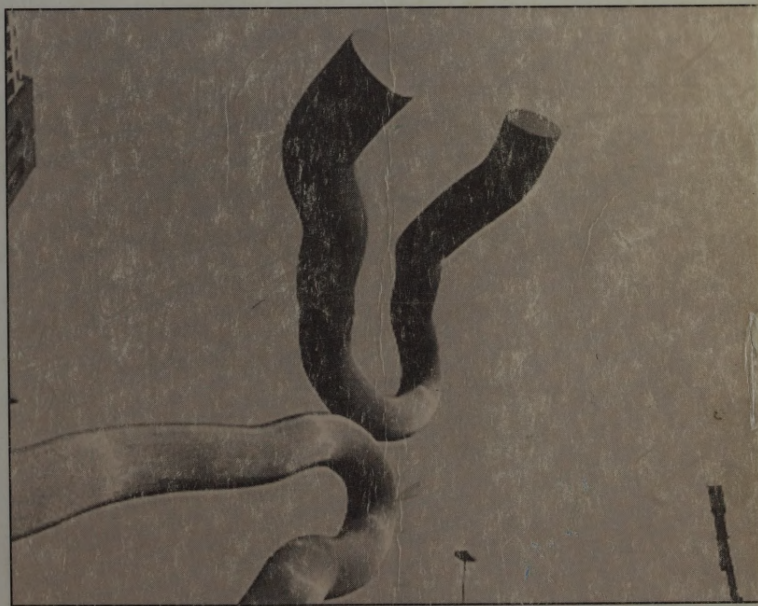
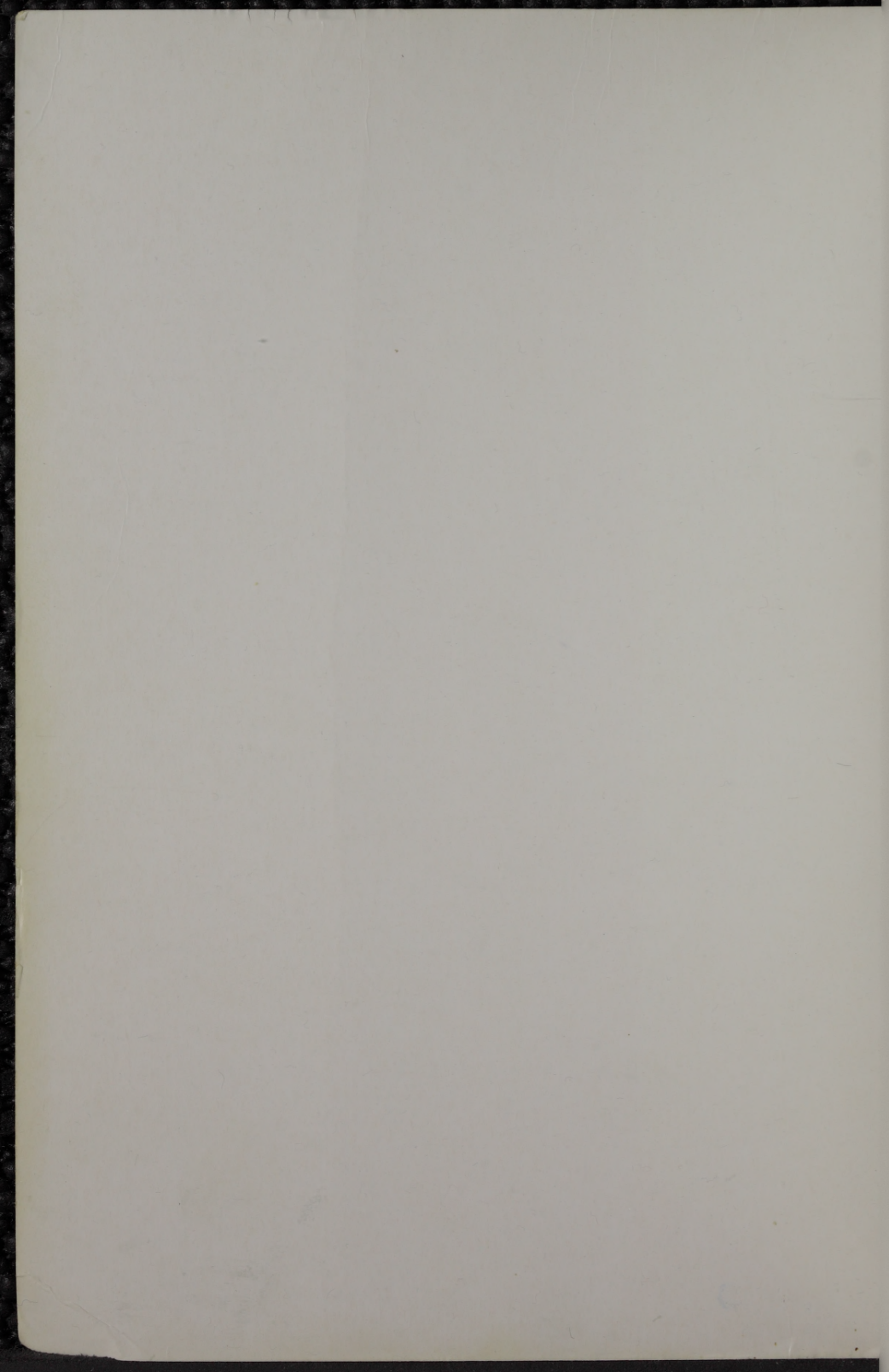

Česlavs Milošs

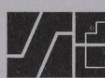
SAGŪSTĪTAIS PRĀTS

CS

 ZVAIGZNE ABC

SOROSA
FONDS
LATVIJA

Ši grāmata izdota
Centrālās Eiropas universitātes
tulkojumu projekta ietvaros,
ko finansiāli atbalsta
Sorosa fonds – Latvija

This edition is published with the support
of the Central European University
Translation Project, sponsored by
the Soros Foundation – Latvia

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS DEPARTMENT
5712 S. UNIVERSITY AVENUE
CHICAGO, ILLINOIS 60637

TO: [Name]
FROM: [Name]
SUBJECT: [Subject]

DATE: [Date]
TIME: [Time]

98-4
L 153

L
1

Česlavs Milošs

SAGŪSTĪTAIS PRĀTS

ZVAIGZNE ABC

1998

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~98-16.619~~

0300032048

101/149(03)

Mi 540

© *Czesław Miłosz* **Zniewolony umysł**

Świat Książki

© Copyright by *Czesław Miłosz*

ISBN 83-7129-981-8 (poļu val.)

No poļu valodas tulkojis Uldis Bērziņš

Redaktore Irēna Birzvalka

Mākslinieks Ilmārs Blumbergs

Fotogrāfs Gvido Kajons

© 1998, tulkojums latviešu valodā, Apgāds Zvaigzne ABC

© 1998, Ilmārs Blumbergs, mākslinieciskais iekārtojums

ISBN 9984-04-907-8 (latviešu val.)

SATURS

No autora	7
No autora	13
I. Murti Bings	17
II. Rietumi	32
III. Ketmans	52
IV. Alfa jeb morālists	71
V. Beta jeb nelaimīgais mīlētājs	90
VI. Gamma jeb vēstures gūsteknis	107
VII. Delta jeb trubadūrs	133
VIII. Cilvēks – kārtības ienaidnieks	144
IX. Baltieši	164
Ziņas par autoru (<i>I. Birzvalka</i>)	183

1888

1889

1890

1891

1892

1893

1894

1895

1896

1897

1898

1899

1900

1901

1902

1903

1904

1905

1906

1907

1908

1909

1910

1911

1912

1913

1914

1915

1916

1917

1918

1919

1920

1921

1922

1923

1924

1925

1926

1927

1928

1929

1930

1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900
1901
1902
1903
1904
1905
1906
1907
1908
1909
1910
1911
1912
1913
1914
1915
1916
1917
1918
1919
1920
1921
1922
1923
1924
1925
1926
1927
1928
1929
1930

SATURS

1	Januar	1888
2	Februar	1888
3	März	1888
4	April	1888
5	Mai	1888
6	Juni	1888
7	Juli	1888
8	August	1888
9	September	1888
10	Oktober	1888
11	November	1888
12	Dezember	1888
13	Januar	1889
14	Februar	1889
15	März	1889
16	April	1889
17	Mai	1889
18	Juni	1889
19	Juli	1889
20	August	1889
21	September	1889
22	Oktober	1889
23	November	1889
24	Dezember	1889
25	Januar	1890
26	Februar	1890
27	März	1890
28	April	1890
29	Mai	1890
30	Juni	1890
31	Juli	1890
32	August	1890
33	September	1890
34	Oktober	1890
35	November	1890
36	Dezember	1890
37	Januar	1891
38	Februar	1891
39	März	1891
40	April	1891
41	Mai	1891
42	Juni	1891
43	Juli	1891
44	August	1891
45	September	1891
46	Oktober	1891
47	November	1891
48	Dezember	1891
49	Januar	1892
50	Februar	1892
51	März	1892
52	April	1892
53	Mai	1892
54	Juni	1892
55	Juli	1892
56	August	1892
57	September	1892
58	Oktober	1892
59	November	1892
60	Dezember	1892
61	Januar	1893
62	Februar	1893
63	März	1893
64	April	1893
65	Mai	1893
66	Juni	1893
67	Juli	1893
68	August	1893
69	September	1893
70	Oktober	1893
71	November	1893
72	Dezember	1893
73	Januar	1894
74	Februar	1894
75	März	1894
76	April	1894
77	Mai	1894
78	Juni	1894
79	Juli	1894
80	August	1894
81	September	1894
82	Oktober	1894
83	November	1894
84	Dezember	1894
85	Januar	1895
86	Februar	1895
87	März	1895
88	April	1895
89	Mai	1895
90	Juni	1895
91	Juli	1895
92	August	1895
93	September	1895
94	Oktober	1895
95	November	1895
96	Dezember	1895
97	Januar	1896
98	Februar	1896
99	März	1896
100	April	1896
101	Mai	1896
102	Juni	1896
103	Juli	1896
104	August	1896
105	September	1896
106	Oktober	1896
107	November	1896
108	Dezember	1896
109	Januar	1897
110	Februar	1897
111	März	1897
112	April	1897
113	Mai	1897
114	Juni	1897
115	Juli	1897
116	August	1897
117	September	1897
118	Oktober	1897
119	November	1897
120	Dezember	1897
121	Januar	1898
122	Februar	1898
123	März	1898
124	April	1898
125	Mai	1898
126	Juni	1898
127	Juli	1898
128	August	1898
129	September	1898
130	Oktober	1898
131	November	1898
132	Dezember	1898
133	Januar	1899
134	Februar	1899
135	März	1899
136	April	1899
137	Mai	1899
138	Juni	1899
139	Juli	1899
140	August	1899
141	September	1899
142	Oktober	1899
143	November	1899
144	Dezember	1899
145	Januar	1900
146	Februar	1900
147	März	1900
148	April	1900
149	Mai	1900
150	Juni	1900
151	Juli	1900
152	August	1900
153	September	1900
154	Oktober	1900
155	November	1900
156	Dezember	1900
157	Januar	1901
158	Februar	1901
159	März	1901
160	April	1901
161	Mai	1901
162	Juni	1901
163	Juli	1901
164	August	1901
165	September	1901
166	Oktober	1901
167	November	1901
168	Dezember	1901
169	Januar	1902
170	Februar	1902
171	März	1902
172	April	1902
173	Mai	1902
174	Juni	1902
175	Juli	1902
176	August	1902
177	September	1902
178	Oktober	1902
179	November	1902
180	Dezember	1902
181	Januar	1903
182	Februar	1903
183	März	1903
184	April	1903
185	Mai	1903
186	Juni	1903
187	Juli	1903
188	August	1903
189	September	1903
190	Oktober	1903
191	November	1903
192	Dezember	1903
193	Januar	1904
194	Februar	1904
195	März	1904
196	April	1904
197	Mai	1904
198	Juni	1904
199	Juli	1904
200	August	1904
201	September	1904
202	Oktober	1904
203	November	1904
204	Dezember	1904
205	Januar	1905
206	Februar	1905
207	März	1905
208	April	1905
209	Mai	1905
210	Juni	1905
211	Juli	1905
212	August	1905
213	September	1905
214	Oktober	1905
215	November	1905
216	Dezember	1905
217	Januar	1906
218	Februar	1906
219	März	1906
220	April	1906
221	Mai	1906
222	Juni	1906
223	Juli	1906
224	August	1906
225	September	1906
226	Oktober	1906
227	November	1906
228	Dezember	1906
229	Januar	1907
230	Februar	1907
231	März	1907
232	April	1907
233	Mai	1907
234	Juni	1907
235	Juli	1907
236	August	1907
237	September	1907
238	Oktober	1907
239	November	1907
240	Dezember	1907
241	Januar	1908
242	Februar	1908
243	März	1908
244	April	1908
245	Mai	1908
246	Juni	1908
247	Juli	1908
248	August	1908
249	September	1908
250	Oktober	1908
251	November	1908
252	Dezember	1908
253	Januar	1909
254	Februar	1909
255	März	1909
256	April	1909
257	Mai	1909
258	Juni	1909
259	Juli	1909
260	August	1909
261	September	1909
262	Oktober	1909
263	November	1909
264	Dezember	1909
265	Januar	1910
266	Februar	1910
267	März	1910
268	April	1910
269	Mai	1910
270	Juni	1910
271	Juli	1910
272	August	1910
273	September	1910
274	Oktober	1910
275	November	1910
276	Dezember	1910
277	Januar	1911
278	Februar	1911
279	März	1911
280	April	1911
281	Mai	1911
282	Juni	1911
283	Juli	1911
284	August	1911
285	September	1911
286	Oktober	1911
287	November	1911
288	Dezember	1911
289	Januar	1912
290	Februar	1912
291	März	1912
292	April	1912
293	Mai	1912
294	Juni	1912
295	Juli	1912
296	August	1912
297	September	1912
298	Oktober	1912
299	November	1912
300	Dezember	1912
301	Januar	1913
302	Februar	1913
303	März	1913
304	April	1913
305	Mai	1913
306	Juni	1913
307	Juli	1913
308	August	1913
309	September	1913
310	Oktober	1913
311	November	1913
312	Dezember	1913
313	Januar	1914
314	Februar	1914
315	März	1914
316	April	1914
317	Mai	1914
318	Juni	1914
319	Juli	1914
320	August	1914
321	September	1914
322	Oktober	1914
323	November	1914
324	Dezember	1914
325	Januar	1915
326	Februar	1915
327	März	1915
328	April	1915
329	Mai	1915
330	Juni	1915
331	Juli	1915
332	August	1915
333	September	1915
334	Oktober	1915
335	November	1915
336	Dezember	1915
337	Januar	1916
338	Februar	1916
339	März	1916
340	April	1916
341	Mai	1916
342	Juni	1916
343	Juli	1916
344	August	1916
345	September	1916
346	Oktober	1916
347	November	1916
348	Dezember	1916
349	Januar	1917
350	Februar	1917
351	März	1917
352	April	1917
353	Mai	1917
354	Juni	1917
355	Juli	1917
356	August	1917
357	September	1917
358	Oktober	1917
359	November	1917
360	Dezember	1917
361	Januar	1918
362	Februar	1918
363	März	1918
364	April	1918
365	Mai	1918
366	Juni	1918
367	Juli	1918
368	August	1918

NO AUTORA

Grāmata uzrakstīta 1951. gadā un 1952. gada sākumā, tātad staļinisma ziedu laikos. Man ir nācies pārliecināties, ka tajā aplūkotā parādība nav visai saprotama cilvēkiem, kas paši nav to piedzīvojuši. Tādēļ jau kopš grāmatas iznākšanas Literatūras institūtā jeb Parīzes apgādā "Kultura" 1953. gadā un līdz pat šodienai trimdas aprindās valda viedoklis, ka Polijā nekādas prāta sagūstīšanas nav bijis, bet padevību pret Polijai uztipto iekārtu var izskaidrot ar glēvulību un karjerismu. Tāpat domā arī tie, kas, turēdamies pie labējiem uzskatiem, dzīvoja Polijā "iekšējā emigrācijā" un tādēļ neizjuta ideoloģijas spiedienu.

Šodien tikai šīs grāmatas lasītāju neliela daļa pieder pie paaudzes, kura ienāca dzīvē tūlīt pēc kara. Tie, kas atceras toreizējos milzu draudus un savas jaunības idejisko kaismi, var novērtēt manas analīzes pareizumu. No šā viedokļa man īpaši vērtīga šķiet profesora Andžeja Vaļicka, toreizējā studenta, liecība. Viņa grāmata "Sagūstītais prāts – pēc daudziem gadiem" (Warszawa: Czytelnik, 1993) apliecina, ka marksisms bija pārņēmis jaunās intelīģences ievērojamas daļas prātus, un rāda, kā viņam pašam nācies ar to cīnīties. Vienlaikus tā izskaidro, kādēļ jaunajai paaudzei nopietna ticība komunisma vēsturiskajai neizbēgamībai šķiet mazliet divaina. Sākot ar 1956. gadu, Polija sāk mainīties, un tie, kas tur uzauguši, nav piedzīvojuši "istus" komunistu valdīšanas laikus. Pēc Vaļicka uzskatiem, totalitārā iekārta sabruka drīz pēc Staļina nāves un tika aizstāta ar ievērojami mazāk ideoloģizētu policejisku un autoritāru vienpartijas režīmu, kuram varu piešķīra Maskava.

"Sagūstītajā prātā" es pievērsos gigantiskam un patiešām grūti aptveramam pasaules mēroga fenomenam – tam, kā izplatās mesīāniskā un eshatoloģiskā ticība utopijai. Polija tika iesaistīta šajā situācijā, kad Sarkanā armija ienāca tās teritorijā, taču būtībā, rakstidams par sevi un saviem

kolēģiem, es centos tvert plašākas sakarības. Tādēļ tas, kā šī grāmata uzņemta Rietumos, tulkojumos dažādās valodās, varbūt sniedz vairāk interesantu vērojumu nekā poļu kritiķu attieksme.

Pārdesmit gadu pēc tās uzrakstīšanas grāmata tika ierindota to nedaudzo darbu vidū, kuru temats ir komunistiskais totalitārisms kā terora un doktrīnas apvienojums. Par klasiķa vārdu man lielā mērā jāpateicas savas mirušās draudzenes Džeinas Zelonko lieliskajam angļu tulkojumam. Taču ne tikai tam. Izrādījās, ka Rietumu intelektuālās aprindas krietni dziļāk izprata tās saturu nekā poļu recenzenti – vienkārši tādēļ, ka bija gatavas uzlūkot marksismu nopietnāk.

Šodien tam grūti noticēt, taču man ticis pārņemts, ka šī grāmata ir "slēpti komunistiska". Vienlaikus to kā īpaši bīstamu, gluži kā Orvela "1984. gadu", vajāja komunisti un viņu piekritēji vairākās zemēs, izmantojot šajā nolūkā pat grāmatu izplatīšanas tīklu. Tātad man nācās ievākt savas neatkarības rūgtu ražu, taču guvu arī gandarijumu, kad, piemēram, dažs labs izcils autors apgalvoja, ka esmu ietekmējis viņa uzskatus par divdesmito gadsimtu. Starp citu jāatzīmē, ka vācu izdevums tika publicēts ar izcilā filozofa eksistenciālista Karla Jaspersa priekšvārdu.

Grāmatas liktenis dažādās valstīs veidojies atšķirīgi. 1970. gadā Roterdamas Dzejas festivālā no Indonēzijas dzejnieku grupas pārsteigts uzzināju, ka esmu viņu varonis. Jautāju, kā tas var būt, jo pār viņiem taču valda labējā diktatūra. Viņi atbildēja: "Tas nekas, viss pārējais saskan." Serbu tulkojums Belgradā iznāca vēlu, astoņdesmitajos gados, un kļuva par bestselleru. Būdam aculiecinieks tam, kā mani kolēģi šajā valstī atbrīvojas no marksisma – tikai tāpēc, lai tūdaļ ieslīgtu nacionālismā, – īpaši skaudri pārdzīvoju karu Bosnijā un neslēpu savu attieksmi pret serbu agresiju, uzskatīdams, ka atbildīgi par to pirmām kārtām ir tie literāti, kuri izvirzīja "Lielserbijas" saukli.

Jāatzīmē vēl viena īpatnība. Grāmata man nevis palīdzēja, bet drīzāk traucēja iegūt profesora vietu Slāvu valodu un literatūru fakultātē Bērklījā, ne jau savas orientācijas, bet paša priekšmeta dēļ, kurš neiekļāvās literatūras pētījumos. Turklāt tā diezgan ilgi noteica manu situāciju Amerikā, saistīdama manu uzvārdu ar politoloģiju. Tikai pamazām, nākot klajā manu dzejoļu tulkojumiem, es ieguvu dzejnieka pozīcijas, ko apstiprināja Neistata prēmija 1978. gadā Oklahomā.

Ja kara gados Varšavā es nebūtu sācis rakstīt esejas, droši vien nesadūšotos ķerties pie tāda sacerējuma kā "Sagūstītais prāts", jo neuzskatīju prozu par savu darbalauku. Kļūt par šā darba autoru izrādījās diezgan

neparasts piedzīvojums – te dzejnieks liek pie malas savu amatu, lai ieņemtu nostāju strīdā, kas šķir viņa laikabiedrus. Reformācijas laikā dzejniekiem gadījies rakstīt traktātus pret Romu vai pret protestantiem. Raugoties no šodienas, gandrīz vai reliģiskā Jaunā Ticība ar tās praviešiem Marksu, Engelsu, Ļeņinu un Staļinu liekas tikai viens no tiem īslaicīgajiem nomaldiem, kādu ir pārpārēm cilvēces vēsturē. Taču toreiz, tūlīt pēc kara, miljoniem cilvēku Eiropā un citos kontinentos raudzījās uz to ļoti nopietni. Te tiešām rodas analogija, kaut tikai daļēja, ar sešpadsmitajā gadsimtā rakstītajiem traktātiem, aizstāvēt vai nosodot reformāciju. Dažkārt tālāka dzejniekam bijis lemts palikt atmiņā tikai kā polemistam, citreiz viņa traktāti un polemiskie raksti atzīti par ne visai būtisku viņa veikuma daļu. Ne jau man spriest par to, kādu vietu "Sagūstītais prāts" ieņems manā literārajā darbībā.

Lasītājiem noderīgs var likties norādījums, kurš autors visvairāk ietekmējis grāmatas saturu. Atbildu: Staņislavs Ignacijs Vitkevičs. Viņš bija manās jaunības rakstnieks, kurš saistīja nevis ar savām lugām, bet ar diviem romāniem – "Rudens atvadas" un "Nesāts". Droši vien tie bija revolucionārajā Krievijā gūtie traģiskie pārdzīvojumi, kuri viesa viņā pārliecību, ka revolūcijas izplatīšanās Eiropā ir neizbēgama. Viņa romānu tēli ir apzīmogoti ar šo pārliecību. Daži varoņi mēģina nepadoties un turēties pretī, taču tos uzveic spēks, kuram ir visas vēsturiskās nepieciešamības iezīmes. Vitkeviča daiļrades skarbaiss patiesīgums, kas gluži kā greizajā spogulī attēloja Poliju un Eiropu starpkaru posmā, saistīja mani un manus vienaudžus. Vēlāk man bija lemts vērot Sarkanās armijas gājienu uz rietumiem, vispirms ar Vācijas noslēgtā pakta un Polijas sadalīšanas, vēlāk tās veiksmīgā kara rezultātā. Raudzijos ar viņa acīm, un nebūs pārspilēts, ja mani nosauks par vienu no viņa bezspēcīgajiem māksliniekiem un psmāksliniekiem. Viss atgādināja abu Vitkeviča romānu noslēgumu. Tas bija veltnis, kas samina savā ceļā visu un fatāli noskaņoja samītās valsts iedzīvotājus. "Sagūstīto prātu" var raksturot kā mēģinājumu atbrīvoties no fatālisma.

NO AUTORA

Ja divi ķīvējas un vienam ir kārtīgi 55 procenti taisnības, tad tas ir ļoti labi un nav ko plēsties. Bet ja kādam ir 60 procenti taisnības? Tas ir jauki, tā ir liela laime, un tāds lai pateicas Dievam Kungam. Bet ko lai saka par 75 procentiem taisnības? Gudri cilvēki domā, ka tas ir ļoti aizdomīgi. Nu, bet kā ar 100 procentiem? Tāds, kurš saka – viņam esot 100 procenti taisnības, ir nelietīgs razbainieks, briesmīgs burlaka, vislielākais bezgodis.

VECS EBREJS NO PIEKARPATIEM

Je suis trop en retard à l'égard de votre lettre
et je ne puis vous en dire que ce que je vous
en ai dit par la dernière fois. Je suis en
ce moment à l'école et je ne puis vous
écrire plus de détails. Je suis en ce moment
à l'école et je ne puis vous en dire que ce
que je vous en ai dit par la dernière fois.
Je suis en ce moment à l'école et je ne
peux vous en dire que ce que je vous en
ai dit par la dernière fois.

YVES BARRIS 100 RUE DE LA PAIX

NO AUTORA

Man ir grūti dažos vārdos raksturot šo grāmatu. Es mēģinu tajā parādīt, kā cilvēka doma darbojas tautas demokrātijas valstu apstākļos. Tā kā manu novērojumu objekts ir rakstnieku un mākslinieku vide, grāmata ir sava veida pētījums pirmām kārtām par grupu, kurai ir svarīga nozīme gan Varšavā, gan Prāgā, Budapeštā vai Bukarestē.

Grūtības rada tas, ka cilvēki, kas raksta par mūsdienu Viduseiropu un Austrumeiropu, parasti ir vai nu opozīcijas politiķi, kuriem izdevies nokļūt ārzemēs, vai bijušie komunisti, kuri atklāti deklarē savu vilšanos. Es negribētu, lai mani ierindo kādā no šīm grupām, jo tas neatbilstu patiesībai. Es piederēju varbūt pie visplašākās kategorijas – pie tiem, kuri kopš brīža, kad viņu valstis nonāca Maskavas atkarībā, cenšas izrādīt paklausību un tiek izmantoti no jaunās varas puses. Cik lielā mērā viņiem liek iesaistīties politikā, atkarīgs no individuāla gadījuma. Kas attiecas uz mani, es nekad neesmu bijis komunistiskās partijas biedrs, lai gan no 1946. līdz 1950. gadam esmu strādājis par Varšavas valdības diplomātu.

Rodas jautājums, kādēļ es, nebūdams dedzīgs komunistiskās idejas piekritējs, biju ar mieru kļūt par administratīvās un propagandas mašīnas daļu, lai gan, uzturēdamies Rietumos, varēju viegli saraut savas saites ar sistēmu, kuras īpašības arvien skaidrāk iezīmējās manā dzimtenē. Ceru, ka ar mani draugiem un kolēģiem notiekošās pārmaiņas, kuras es analizēju, kaut daļēji palīdzēs atbildēt uz šo jautājumu.

Šai laikā jutos kā cilvēks, kurš var pārvietoties samērā brīvi, taču visur velk sev līdzīgu garu ķēdi, kas to piesaista vienai vietai. Šai ķēdei daļēji bija ārējs raksturs, taču vienlaikus – kas varbūt ir svarīgāk – tā bija manī pašā. Iedomāsimies zinātnieku, kuram kādā Austrumeiropas pilsētā ir darbnīca un kuram tā ir ļoti svarīga. Vai viņam būtu viegli no tās atteikties, un vai viņš drīzāk nebūtu gatavs maksāt augstāko cenu, lai tikai nezaudētu to, kam viņa dzīvē ir tik liela nozīme? Tāda laboratorija man bija mana dzimtā

valoda. Kā dzejniekam man tikai dzimtenē bija savi lasītāji, tikai tur es varēju publicēt savus darbus.

Ķēde bija arī iekšēja: baidos, ka šīs lietas grūti izstāstīt dažos vārdos. Ir cilvēki, kuri samērā labi spēj izturēt trimdu. Citi to izjūt kā lielu nelaimi un ir gatavi ielaisties kompromisos, lai tikai nezaudētu dzimteni. Turklāt jāņem vērā, cik dziļi cilvēku ievēl Spēle. Kā daudzi Austrumeiropā, es biju iesaistījies Spēlē, kura ietvēra piekāpšanos un ārējās lojalitātes apliecinājumus, un sarežģītus manevrus noteiktu vērtību aizstāvēšanai. Šī Spēle – jo tajā netrūkst bīstamības momenta – rada solidaritāti starp tiem, kuri tajā piedalās. Tā notika arī ar mani. Es izjutu solidaritāti ar saviem draugiem Varšavā, un sakaru saraušana ar viņiem šķita nelojāla. Galu galā bija arī idejiski argumenti.

Pirms 1939. gada es biju jauns dzejnieks, kura vārsmas guva atzinību dažās Varšavas literārajās kafejnīcās: mana dzeja, tāpat kā franču dzeja, kuru es augstu vērtēju, bija mazsaprotama un tuva sirreālismam. Lai gan manas intereses galvenokārt saistījās ar literatūru, politikas problēmas man nebija svešas. Mani nesajūsmināja tālaika politiskā sistēma. Nāca karš un nacistu okupācija. Tajā es nodzīvoju vairākus gadus – un šī pieredze mani ļoti mainīja. Pirms kara mana interese par sabiedriskajām problēmām izpaudās atsevišķos rakstos pret galēji labējiem grupējumiem un pret antisemitismu. Okupācijas laikā sāku labāk izprast literatūras sabiedrisko nozīmīgumu, bet nacistu zvēribas spēcīgi ietekmēja manu dzejoļu saturu: vienlaikus mana dzeja kļuva saprotamāka – kā parasti notiek, ja dzejnieks grib paust ko svarīgu saviem lasītājiem.

1945. gadā Austrumeiropas valstis pakļāva Jaunā Ticība, kas nāca no Austrumiem. Varšavas intelektuāļu aprindās nāca modē salīdzināt komunismu ar kristietības pirmsākumiem. Gibona grāmatu "Romans impērijas pagrimuma un sabrukuma vēsture" šodien patiešām ir vērts izlasīt, jo tā sniedz ne mazumu analogiju. Eiropas teritorija, kurā, pateicoties Sarkanās armijas uzvarām, varēja ieviest Jauno Ticību, būtībā bija pagāniska. Lai iedarbinātu valsts aparātu, protams, vajadzēja izmantot pagānus. Un iznāca tā, ka mani – jau tādēļ vien, ka biju noskaņots naidīgi pret labēji totalitārajām doktrīnām, – atzina par "labu pagānu", tas nozīmē, par tādu, kurš, cerams, pakāpeniski pārliecināsies par Ticības pareizumu.

Mana attieksme pret jauno laicīgo reliģiju, bet pirmām kārtām pret Metodi, uz kuru tā balstās (pret "Diamata" jeb dialektiskā materiālisma Metodi, tomēr nevis Marksa un Engelsa, bet Ļeņina un Staļina izpratnē), bija šaubpilna. Tas nenozīmē, ka es nebūtu izjutis tās spēcīgo ietekmi tāpat

kā citi. Es centos pārliecināt sevi, ka spēšu saglabāt neatkarību un noteikt zināmus principus, kurus man nenāksies pārkāpt. Situācija tautas demokrātijās attīstījās tādā virzienā, ka robežas, kurās es varēju pārvietoties kā rakstnieks, kļuva aizvien šaurākas, – tomēr es nevēlējos atzīt sevi par uzvarētu.

Daudziem cilvēkiem liekas pats par sevi saprotams, ka tautas demokrātijas valsts pilsonis meklē patvērumu Rietumos. Daudziem citiem, kuru simpātijas ir vērstas uz Austrumiem, tāds, kuram Varšavā vai Prāgā ir nodrošināta eksistence, taču viņš izšķiras bēgt, šķiet bezprātis. Kad biju sarāvis attiecības – tas notika Parīzē – , kāds ar franču komunistiem saistīts psihiatrs izvirzīja tēzi, ka acimredzot būšu sajucis prātā. Uzskatu, ka šāda bēgšana nav ne bezprāta pierādījums, ne solis, kura jēga būtu pašsaprotama. Tā jāvērtē, ņemot vērā katra atsevišķā gadījuma īpatnības.

Manā valstī "sociālistiskā realisma" bezierunu atzīšanu no rakstniekiem un māksliniekiem pieprasīja samērā vēlu – 1949.–1950. gadā. Tas nozīmēja, ka no viņiem vienlaikus tika prasīta simtprocentīga valdošās filozofijas pieņemšana. Pārsteigts pārliecinājos, ka neesmu uz to spējīgs. Vairākus gadus biju risinājis iekšēju dialogu ar šo filozofiju – tāpat kā dialogu ar vairākiem draugiem, kuri to pieņēma. Emocionālais protests lika man to kategoriski atmet. Taču tieši pateicoties tam, ka ilgu laiku esmu apsvēris argumentus un pretargumentus, es varu uzrakstīt šo grāmatu. Tā ir gan apraksta mēģinājums, gan dialogs ar tiem, kuri aizstāv stalinismu, un dialogs ar sevi pašu. Tajā ir tikpat daudz objektīvu vērojumu, cik ieskata sevī.

Rakstnieka stāvoklis tautas demokrātijas valstīs ir ļoti labs. Rakstnieks tur var pilnībā veltīt sevi literārajam darbam, kas nodrošina viņam vismaz tikpat lielus ienākumus kā augstāko amatpersonu alga. Taču cena, kāda viņam jāmaksā par šo materiāli bezrūpīgo dzīvi, manuprāt, ir par augstu. To saucams, baidos, ka mēģinu attēlot sevi pārāk glaimīgā gaismā – kā cilvēku, kas pieņem lēmumus tikai aiz naida pret tirāniju. Patiesībā man liekas, ka cilvēku rīcības motīvi ir sarežģīti, ka tos nevar reducēt līdz vienam motīvam. Es biju gatavs izkļūties neredzam daudzus nepievilcīgus faktus, ja tikai man ļauj mierīgi nodarboties ar dzejas metriku un tulkot Šekspīru. Vienīgais, ko varu, ir konstatēt faktu, ka nepaliku tur.

Tagad mēģinu izmantot savu pieredzi. Es gribētu parādīt, ka dzīve Austrumu impērijā iekļautajās valstīs glabā sevī daudz noslēpumu. Ikreiz, domājot par jauno sabiedrisko sistēmu, kuru man bija lemts iepazīt, mani pārņem izbrīns; varbūt kaut kas no mana izbrīna nonācis arī šīs grāmatas

lappusēs. "Kā cilvēks var būt persietis?" jautāja Monteskjē, gribēdams izteikt parīziešu šaubas par to, vai vispār iespējama kāda cita civilizācija kā vien tā, kuru viņi pazīst. "Kā var dzīvot un domāt staļiniskajās valstīs?" tā daudzi jautā šodien. Vārdu sakot, te paveras iespēja papētīt, kā cilvēks pielāgojas neparastiem apstākļiem.

Iespējams, ir labāk, ka neesmu bijis kāds no ticīgajiem. Aizejot manī nesaglabājās tas naidis, kāds bieži rodas no atkrišanas sajūtas un sektantisma. Ja man ir lemts līdz mūža galam palikt pagānam, tas nenozīmē, ka man nevajadzētu censties pēc iespējas labāk izprast Jauno Ticību, kurai šodien pievērsušies tik daudzi izmisuši, sarūgtināti, nekur citur cerību atrast nespējīgi cilvēki. Taču "visu saprast" nenozīmē "visu piedot". Mani vārdi vienlaikus ir protests. Es nedodu doktrīnai tiesības attaisnot tās vārdā izdarītos noziegumus. Mūdienu cilvēkam, kurš aizmirst, cik nožēlojams viņš ir salīdzinājumā ar to, kas cilvēks var būt, es nedodu tiesības mērot pagātņi un nākotni ar savu mērauklu.

I

MURTI BINGS

Tikai divdesmitā gadsimta vidū daudzu Eiropas valstu iedzīvotāji nāca pie atziņas – un visumā netīkamā veidā – , ka sarežģītās un vienkāršo mirstīgo izpratnei nepieejamās filozofu grāmatas gaužām tieši sāk ietekmēt viņu likteņus. Maize, kuru viņi ēda, viņu nodarbošanās veids, viņu pašu un viņu tuvinieku dzīve izrādījās atkarīga no tā, kā izšķirsies strīds par principiem, kuriem viņi agrāk nepievērsa nekādu uzmanību. Filozofs, viņuprāt, bija tāds kā sapņotājs, kura plāpām nebija nekādas nozīmes. Parastie maizēdāji, pat ja viņiem nācās kārtot apnicīgos eksāmenus filozofijā, centās to pēc iespējas ātrāk aizmirst kā kaut ko pilnīgi nederīgu. Tādēļ arī marksistu paveiktais milzīgais domas darbs šiem cilvēkiem varēja likties vēl viena neauglīga prāta rotaļa. Tikai nedaudzi cilvēki saprata šīs vienaldzības nozīmi, tās cēloņus un iespējamās sekas.

1932. gadā Varšavā iznāca savāda grāmata – romāns divos sējumos ar nosaukumu "Nesāts". Tā autors bija Staņislavs Ignacijs Vitkevičs, filozofs, gleznotājs un rakstnieks. Šī grāmata, tāpat kā viņa iepriekšējais romāns "Atvadas no rudens", nevarēja cerēt uz lielu lasītāju skaitu. Autora valoda bija grūta, tajā bija daudz paša Vitkeviča darinātu jaunvārdu, rupjas erotikas ainu apraksti mijās ar garām diskusijām par Huserlu, Karnapu un citiem tālaika izziņas teorētiķiem. Turklāt ne vienmēr varēja saprast, vai autors runā nopietni vai joko, un sižets likās esam vistīrākā fantāzija.

Romāna darbība notika Eiropā, precīzāk – Polijā kādā tiesāk nenorādītā nākotnes posmā, taču tikpat labi tā varēja būt tagadne, trīsdesmitie vai četrdesmitie, vai arī piecdesmitie gadi. Atainota bija mūziku, gleznotāju, filozofu, aristokrātu un augstākās virsniecības vide. Visa grāmata ir viens vienīgs deģenerācijas notēlojums: bezprātīga, griezīga mūzika; erotiskās novirzes; plaša narkotiku lietošana; trulas domas, kuras veltīgi meklē jēgu; pseidopievēršanās katolicismam; sarežģītas psihiskās saslīmšanas. Tas

notika brīdī, kad tika apgalvots, ka arī dzimtenē apdraudēta Rietumu civilizācija, jo gaidāms pirmais trieciens no Austrumiem: uzbrucēja ir mongoļu un ķīniešu armija, kas valda teritorijā no Klusā okeāna līdz Baltijas jūrai.

Vitkeviča varoņi ir nelaimīgi, jo viņiem trūkst jebkuras ticības un savas darbības jēgas apziņas. Bezspēka un bezjēdzības gaisotne aptver visu valsti. Un tad pilsētās uzrodas daudz tirgoņu, kuri slepus pārdod Murti Binga tabletes. Murti Bings ir mongoļu filozofs, kam izdevies radīt zāles, kuras organiskā ceļā ieaudzina "pasaules uzskatu". Šis "pasaules uzskats", kurā slēpjas mongoļu un ķīniešu armijas spēks, kondensētā veidā ievietots tabletēs. Cilvēks, kurš lieto Murti Binga tabletes, pilnīgi mainās, kļūst dzīvespriečīgs un laimīgs. Jautājumi, kas viņu nomākuši, pēkšņi liekas nenozīmīgi un nesvarīgi. Uz cilvēkiem, kurus tie nodarbina, viņš tagad noraugās ar iecietīgu smaidu. Tas pirmām kārtām attiecas uz ontoloģijas neatrisināmajām problēmām (kuras uztrauca pašu autoru). Cilvēks, kas lieto Murti Binga tabletes, kļūst nejutīgs pret jebkurām metafizikas izpausmēm, tādas parādības kā "formas nesātu" pārdzīvojošās mākslas trakie ekscesi viņam liekas novecojušas, mongoļu un ķīniešu armijas uzbrukumu viņš vairs neuzskata par savas civilizācijas traģēdiju un dzīvo starp līdzpilsoņiem kā veselais vājšprātīgo vidū. Aizvien vairāk cilvēku ārstējas ar Murti Binga tabletēm, un viņu tādējādi iegūtais miers krasi kontrastē ar apkārtnes nervozitāti.

Īss epilogs: izcēlās karš, Rietumu un Austrumu armijas sastapās. Taču izšķirošajā brīdī pirms lielās kaujas Rietumu armijas komandieris, uz kuru visi tik ļoti palāvušies, devās uz pretinieka galveno štābu un padevās, par ko viņam ar lielu godu nocirta galvu. Austrumu armija ieņēma valsti, un sākās jauna dzīve murtibingisma apstākļos. Romāna varoņi, kurus pirms tam bija mocījis filozofisks "nesāts", nu devās kalpot jaunajai iekārtai, agrākās griezīgās mūzikas vietā sacerēja maršus un odas, agrāko abstrakciju vietā gleznoja sabiedriski derīgas gleznas. Tā kā viņi nevarēja pilnībā atbrīvoties no savām agrākajām personībām, visi kļuva par lieliskiem sizofrēniķiem.

Tik daudz par romānu. Tā autors ne vienreiz vien paudis uzskatu, ka reliģija, filozofija un māksla dzīvo savas pēdējās dienas, tomēr bez tām dzīve nav nenieka vērtā (viņš pats bija radījis ontoloģijas sistēmu, kas balstījās Leibnica monadoloģijā). 1939. gada 17. septembrī, saņēmis ziņu, ka Sarkanā armija pārgājusi Polijas austrumu robežu, viņš izdarīja pašnāvību, iedzērdams lielu devu veronāla un pārgriezdams vēnas.

Vitkeviča nākotnes paredzējums šodien līdz pat sīkumiem piepildās lielā daļā Eiropas kontinenta. Iespējams, ka saules gaisma, zemes smarža,

ikdienas dzīves sīkie prieki, aizmiršanās, kuru sniedz darbs, spēj nedaudz mazināt vēsturē reti sastopamās traģēdijas spriegumu. Taču zem ikdienas rūpju un pūliņu aizsega slēpjas neizbēgamās izvēles apziņa. Cilvēkam ir vai nu fiziski, vai garīgi jāmirst, vai, lietojot Murti Binga tabletes, jāatdzimst vienā iepriekšnoteiktā veidā. Rietumu cilvēki bieži aplūko Ticībai pievērsto valstu likteņus tikai piespiedu un vardarbības kategorijās. Tas nav pareizi. Bez parastajām bailēm, bez vēlēšanās paglābties no posta un fiziskas iznīcināšanas pastāv alkas pēc iekšējas harmonijas un laimes. Pilnībā konsekventu, "nedialektisku" – kā Vitkevičs – cilvēku liktenis ir brīdinājums daudziem intelektuāļiem. Viņi gan visapkārt redz atbaidošus piemērus: ielās vēl kā ēnas kļīst nesamierināmie, tie, kas nekur nevēlas garīgi piedalīties, iekšējie emigranti, kurus plosa naidis, – izņemot naidu, viņos vairs nekas nav saglabājies, – viņi ir kā tukši rieksti. Lai saprastu rakstnieka stāvokli tautas demokrātijas valstīs, jāņem vērā viņa rīcības iemesls un līdzsvars, kuru viņš ar lielām pūlēm uztur. Lai nu kā, bet Jaunā Ticība sniedz milzīgas iespējas aktīvai, rosmīgai dzīvei. Un murtibingisms intelektuālim ir nesalīdzināmi lielāks kārdinājums nekā zemniekam vai strādniekam. Tā ir svece, ap kuru viņš riņķo kā naktstauriņš, lai beidzot mestos liesmā un, spārniem nošvirkstot, sadegtu par godu cilvēcei. Šādu vēlēšanos nedrīkst noniecināt. Ticības karu laikā Eiropā dāsni lijušas cilvēku asinis, un tie, kuri šodien nostājas uz Jaunās Ticības ceļa, maksā Eiropas tradīcijas parādus. Šī problēma ir daudz nopietnāka nekā vardarbības jautājums.

Mēģināšu skart šīs lielās vēlmes un runāt par tām tā, it kā varētu analizēt to, kas ir cilvēka miesa un viņa siltās asinis. Ja gribētu aprakstīt tos cēloņus, kuru dēļ daži labs kļūst par revolucionāru, es, protams, nespētu būt ne pietiekami daiļrunīgs, ne atturīgs. Atzīstos, ka pārāk dziļi cienu tos, kuri cīnās ar ļaunumu – neatkarīgi no tā, vai viņu izvēlētie mērķi un līdzekļi ir pareizi vai nepareizi. Taču vēlos pakavēties pie īpašas sugas: pie tiem intelektuāļiem, kuri p i e l ā g o j a s, kas gan nebūt nemazina viņu jauniegūto degsmi un entuziasmu.

Šķiet, ka viņu nobriešanā līdz murtibingismam ir vairāki mezgla punkti.

Tukšums. Vitkeviča atainotajai videi raksturīgs, ka tajā vairs nav reliģijas. Tautas demokrātijas valstīs, tāpat kā citur, reliģija sen vairs nav visas sabiedrības, visu tās šķiru filozofija. Kamēr izcilākie prāti bija aizņemti ar teoloģiskām diskusijām, varēja runāt par reliģiju kā par vesela sabiedriskā organisma domāšanas sistēmu, bet visi jautājumi, kas interesēja cilvēkus, tika attiecināti uz reliģiju un apspriesti tās valodā. Bet tas jau pieder dziļai

pagātnei. Soli pa solim esam nonākuši stāvoklī, kad nav vienotas jēdzienu sistēmas, kas saistītu zemnieku, kurš ar zemi ar arklū, studentu, kurš nododas loģistikai, un strādnieku, kurš nodarbināts autorūpniecā. No tā rodas skaudrā atrautības sajūta, kas nomāc inteligenci, bet īpaši tos, kuri ir "kultūras radītāji". Reliģijas vietā stājusies filozofija, bet tā savukārt ietiekusies nespēcīstiem aizvien nepieejamākās jomās. Vitkeviča varoņu spriedelējumi par Huserlu neko daudz neizsaka pat vidēji izglītotiem lasītājiem, bet plašās masas ar Baznīcu saista tikai jūtas un tradīcija – jo ir pietrūcis intelektuālā sprieguma un atjaunotnes. Mūzika, glezniecība un dzeja ir kļuvusi pavisam sveša vairumam pilsoņu. Izplatītās teorijas skaidri norādīja uz mākslas kā reliģijas aizstājējas lomu: "metafiziskajām izjūtām" vajadzēja izpausties "tīrās formas spriedzē", tātad forma ieguva absolūtu pārsvaru pār mākslas darba mērķi. Nonāca pat tiktāl, ka pirmatnējo tautu izcili saturīgo mākslu sāka interpretēt kā deformāciju sevī, ārpus saistības ar vēsturisko realitāti, ar pirmatnējo civilizāciju domāšanas un uztveres veidu.

Būt vienkop – atsvešināto intelektuāļu lielā vēlēšanās. Šī vēlēšanās ir tik spēcīga, ka daudzi, lai to apmierinātu, nostaigājuši ceļu no Hitlera Vācijā noskatītājām galēji totalitārām idejām līdz Jaunajai Ticībai. Tiesa, nav grūti pārliecināties, ka labējo totalitārās programmas bija gauži vājš līdzeklis. Tas varēja sniegt kopības sajūtu: pūlis, kļedzīnam pavērtas lūpas, sasārtušas sejas, gājieni, rokas ar paceltiem zīļiem. Sliktāk bija, kad nācās tam visam rast racionālu pamatojumu. Nedz rases kults, nedz naidis pret citas izcelsmes cilvēkiem, nedz savas traugas tradīciju pārspīlētā apjūsmošana nespēja atbrīvot no apjautas, ka visa programma radīta mirkļa vajadzībai un patiesībā ir gaisā pakārta. Murtīngisms ir pavisam kas cits. Tas visam sniedz zinātnisku pamatojumu un vienā rāvienā aizmēž mēslainē aizgājušo laikmetu paliekas: Kanta sekotāju filozofiju, kurai bija aizvien mazāk saistības ar cilvēku dzīvi un kura tādēļ bija iemantojusi vispārēju nicinājumu; mākslu, kas tika radīta tiem, kuri zaudējuši reliģiju, taču negribēja sev atzīties, ka jebkuri "absolūta" meklējumi krāsu vai skaņu kombinācijās nozīmē glēvulību un atteikšanos no konsekventās domāšanas; maģiski reliģiozo zemniecības mentalitāti. Tā visa vietā stājas *v i e n a* sistēma, viena jēdzienu valoda. Izdevniecības kurjers un liftnieks lasa tos pašus marksisma klasiskus, ko uzņēmuma direktors un rakstnieki, kas tur ierodas ar saviem rokkrakstiem; strādnieks un vēstures pētnieks tagad var sapsēties. Protams, intelektuālā līmeņa atšķirība, kāda starp viņiem pastāv, nav mazāka par to, kāda viduslaikos bija starp teoloģijas doktoru un kalēju.

bērnus. Un tālāk? Vai tam jāturpinās? Kāpēc jāturpinās? Šāds jautājums jau ir gandrīz līdzvērtīgs tam, ko sauc par naidu pret buržuāziju.

Lai rodas jauns cilvēks, kurš nevis pakļaujas pasaulei, bet pārveido to un domā globālos mērogos, un pats rada vēsturisko formāciju, nevis kļūst par tās vergu. Tikai tā izpērkams viņa fizioloģiskās pastāvēšanas absurds. Viņš jāpiespiež to saprast ar varu, caur ciešanām. Kādēļ gan viņam nebūtu jācieš? Viņam ir jācieš. Kādēļ viņš nevar būt par mēslojumu, kamēr ir ļauns un muļķis? Ja intelektuālis pazīst domas mokas, nevajag aiztraupīt šīs mokas citiem – tiem, kuri līdz šim smējās, žūpoja, rija, stāstīja muļķīgas anekdotes un saskatīja tur dzīves skaistumu.

Intelektuālis liksmi piemiedz acis, vērodams, kā mokās buržuāzija – un buržuāziskums cilvēkā. Tā ir dāsna balva par pazemojumu, ko viņš izjutis, kad nācās būt vienam no viņiem vai kad šķita, ka nav izejas no šā dzimšanas un miršanas loka. Kaunīgi piesarkuši inteligēnti, kuri savu mūžu nav raduši skaidri un skaudri domāt, nu pēkšņi notverti slazdā, piemēram, revolūcijas gadadienā sadzīti uz svinīgo sēdi, kuru tie nīst, – šāds skats dāvā viņam skurbinošus mirkļus. Zemnieki, kuri zemē aprok iekrātās zelta monētas, klausās ārzemju radio un cer, ka no stāšanās kolhozā tos izglābs karš, velti meklētu sabiedroto. Bet viņš taču ir iejūtīgs un labsirdīgs, viņš ir cilvēku draugs, tikai ne tādu cilvēku, kādi tie ir, bet gan tādu, kādiem tiem jā b ū t. Tomēr viņu nevar salīdzināt ar viduslaiku inkvizitoru. Tas, šausdams miesu, ticēja, ka pūlas glābt individuālo dvēseli. Šis pūlas glābt cilvēku dzimumu.

Nepieciešamība. Viņu raksturo bailes domāt pašam. Viņš nebūt nebaidās nonākt pie bīstamiem secinājumiem. Tās ir bailes no neauglīguma, no tā, ko Markss sauca par filozofijas nabadzību. Rakstīdams šos vārdus, arī es neesmu brīvs no līdzīgām bailēm. Cilvēks (pieņemsim šo domu) var būt tikai viens no spēlētājiem orķestrī, kuru diriģē Vēstures dieviete. Tikai tad skaņai, kas nāk no viņa instrumenta, būs kāda nozīme. Pretējā gadījumā pat viņa visspožākās improvizācijas būs tikai vējgrābšļa izklaidēšanās. Jautājums nav tikai, kā saņemties un iebilst citiem. Tas ir grūtāks jautājums, kas jāuzdod sev pašam: vai iespējams pareizi spriest un labi rakstīt, ja neiekļaujas kopējā virzībā, kura ir reāla, tas nozīmē – dzīvotspējīga, jo atbilst īstenības tendencēm vai Vēstures likumbām? Rilkes dzejoļi, iespējams, ir ļoti labi, un, ja tie ir labi, tas nozīmē, ka laikmetā, kad tie radās, tiem bija savs pamatojums. Šādu pārdomu vērti dzejoļi nevar rasties tautas demokrātijas valstīs – ne jau tādēļ, ka tos būtu grūti iespiest,

bet gan tādēļ, ka autoram pamudinājums tos uzrakstīt būs pašos pamatos saduļķots: tam pietrūks objektīvu apstākļu, lai varētu rasties šādi dzejoļi. Un tādēļ minētais intelektuālis sirds dziļumos netic, ka iespējams rakstīt un glabāt sacerēto atvilktnē. Pakļaudamies cenzūrai un izdevniecību komisiju īpašajām prasībām, viņš lādas un krīt izmisumā. Vienlaikus viņā rodas dziļa neticība izdošanas atļauju nesaņēmušās literatūras vērtīgumam. Izdošanas atļauja nebūt nenozīmē, ka izdevējs ir augstās domās par grāmatas māksliniecisko vērtību vai cer, ka tā gūs lasītāju atsaucību. Šī atļauja norāda, ka grāmata atbilst doktrīnai, ka tās autors prot iekļauties vienīgajā auglīgajā virzībā, kura ir auglīga tādēļ, ka zinātniski precīzi atspoguļo pārmaiņas istenībā. Dialektiskais materiālisms (staliniskajā izpratnē) atspoguļo šīs pārmaiņas un vienlaikus tās rada: rada sabiedriskos un politiskos apstākļus, kuros cilvēks vairs neprot rakstīt un domāt citādi, nekā "vajag", un reizē spiests pieņemt šo "vajag", jo ārpus tā nevar rasties nekas vērtīgs. Lūk, dialektikas spiles. Rakstnieks padodas ne tikai tādēļ, ka baidās par savu ādu. Viņš baidās par kaut ko dārgāku – par sava darba vērtību, jo tas, autoram novirzoties "filozofēšanas" maldu ceļos, lielākā vai mazākā mērā kļūst par parastu grafomāniju. Tam, kurš nonācis dialektikas spilēs, jāatzīst, ka atsevišķu filozofu domas, ja tās nebalstās autoritāšu citātos, ir muļķības. Ja tas tā ir, visi spēki jāveltī tam, lai sekotu linijai, – un te vairs nav robežas, pie kuras varētu apstāties. Kas pateicis A, tam jāsaka arī B. Bet dabūt pār lūpām A ir diezgan viegli. Tā ir pirmā, gandrīz nemanāmā Murti Binga tablete, to pasniedz visdažādākajos ēdienos, kuri veido mūsdienu intelektuāļa ēdienkarti. Lai to pamanītu, vajadzīgs smalki izkopts prāts, bet galvenais: nepieciešama iekšēja kārtība, nevis tukšums. Es neesmu filozofs un neuzņemos pētīt šo A.

Valsts organizētās mašīnērijas spiediens ir nieks salīdzinājumā ar pārliecinošas argumentācijas spiedienu. Esmu piedalījies dažādu mākslas nozaru pārstāvju kongresos Polijā, kuros pirmoreiz tika apspriesta sociālistiskā reālisma teorija. Pret runātājiem, kas cēla priekšā atbilstošus referātus, zāle izturējās klaji naidīgi. Visi uzskatīja sociālistisko reālismu par oficiāli uztiptu teoriju, kas izraisa bēdīgas sekas, par ko liecina krievu mākslas piemērs. Mēģinājumi izraisīt diskusiju bija nesekmīgi. Zāle klusēja. Parasti uzradās kāds drošminieks, kurš atļāvās slēpta sarkasma pilnu uzbrukumam, ko pavadīja kluss, bet nepārprotams visas zāles atbalsts. Referentu atbilde grāva uzbrucēju ar krietni labāk sagatavotu argumentāciju, kurā, lai izklausītos iespaidīgāk, jautās pavisam skaidri draudi nepaklausīgā karjerai un nākotnei. Lūk, shēma: argumentēt – un radīt

nepieciešamos apstākļus ar varu. Posa un krams. Veseris un lakta. Gaidītā dzirksts šķīlsies, tas ir matemātiski droši.

Klausītāju sejas šajos kongresos bija diezgan neizteiksmīgas, jo maskēšanas māka jau bija sasniegusi pilnību. Taču tajās varēja saskatīt straujās noskaņojuma maiņas. Dusmas, bailes, apbrīns, neticība, pārdomas uzbangoja un noplaka. Man radās iespaids, ka piedalos kolektīvās hipnozes seansā. Kuluāros šie cilvēki vēlāk varēja smieties un jokot. Taču harpūna bija izšauta un bija trāpījusi. Lai kur viņi dotos, asmens palika viņos. Vai es apgalvoju, ka referentu lietotā loģika bija neatvairāma? Jā, tā bija neatvairāma, principiāli nediskutējot par metodi. Šādi diskusijai neviens no klātesošajiem nebija gatavs. Droši vien tā būtu bijusi diskusija par Hēgeli, kuru gleznotāju un rakstnieku publika nebija lasījusi. Un, pat ja kāds gribētu uzstāties, viņš nedabūtu vārdu. Diskusijas par šādiem tematiem bažīgi aizsāk tikai augstākajās gudro aprindās.

Mākslinieku kongresu piemērs atklāj neatbilstību teorētiķa un viņa apstrādājamo bruņojumā. Tā ir divkauja starp tanku un kājnieku. Ne jau tādēļ, ka ikviens teorētiķis būtu ļoti intelīgents un izglītots. Taču viņa apgalvojumi balstās uz skolotāju un interpretētāju bagāto intelektuālo veikumu. Katrs teikums ir sprāgs un trāpīgs, taču par to jāpateicas nevis konkrētajam teorētiķim, bet gan darbiem, no kuriem tas mācījies. Viņa klausītāji pret šo milzu spēku ir pilnīgi neaizsargāti. Viņi gan varētu izvīrīt ikdienas vērojumos smeltus argumentus, taču tas ir tikpat maz ieteicams kā ielaisties fundamentālajās problēmās, kas domātas Augstākajiem. Teorētiķa cīņi ar klausītājiem notiek neskaitāmajās arodbiedrību un jaunatnes organizāciju sapulcēs, klubos, rūpnīcās, iestādēs, lauku sētās visā Jaunajai Ticībai pievērstajā Eiropas teritorijā. Nav šaubu, ka teorētiķis atstāj cīņas lauku kā uzvarētājs.

Tādēļ nav jābrīnās, ja rakstnieks vai gleznotājs apšaubā pretošanās lietderību. Ja viņš būtu pārliecināts, ka darbam, ko viņš rada par spiti oficiāli norādītajam kursam, ir paliekoša vērtība, viņš acimredzot izšķirtos to darīt, nerūpētos par iespēšanu vai līdzdalību izstādēs un strādātu pie šāda darba pārtraukumos starp pieticīgākām nodarbibām, par kurām viņam maksā naudu. Taču vairākumā gadījumu viņš nāk pie atziņas, ka šāds darbs būs mākslinieciski vājš, – un šajā ziņā viņš pārlieku nemaldās. Kā jau teicu, pietrūktu objektīvo apstākļu. Mākslas darba radīšanai nepieciešamie objektīvie apstākļi, kā zināms, ir ļoti sarežģīta parādība: te jārunā par noteiktu patērētāju loku, par iespējām ar viņiem kontaktēties, par atbilstošu gaisotni, bet galvenais – par atbrīvošanos no iekšējas, nevilšas kontroles. "Es nevaru

rakstīt tā, kā gribētos," man atzinās kāds jauns dzejnieks, "manā straumē ieplūst tik daudz pieteku, ka, tikko apvaldu vienu, jau jūtu otro, trešo un ceturto. Esmu frāzes vidū – un jau pakļauju šo frāzi marksistiskajai kritikai un iedomājos, ko par to teiks teorētiķis X vai Y, – un beidzu frāzi citādi, nekā man būtu jābeidz."

Tiesi iekšējā nespēja – lai cik paradoksāli tas liktos – pārliecina intelektuāli, ka taisnība ir vispildnīgākās – jo vienīgās – Metodes pusē. To apstiprina pieredze. Dialektika: paredzēt, ka māja nodegs, pēc tam izlaistīt pie krāsns benzīnu. Māja nodegs, mani paredzējumi piepildījušies. Dialektika: paredzēt, ka sociālistiskā realisma principiem neatbilstošajai daiļradei nebūs vērtības, un pēc tam radīt māksliniekam apstākļus, kuros šādi daiļradei n a v vērtības. Paredzējumi piepildījušies.

Piemērs dzejas jomā: līdzās politiskas nozīmes dzejai pieļaujama lirika, taču ar noteikumu, ka 1) tā ir gaiša, 2) tajā nav nekādu elementu, kuri pārkāpj vispārpieņemtā robežas (praktiski tas nozīmē apdzejot dabu un jūtas pret tuvīniekiem), 3) tā ir saprotama. Tā kā dzejnieks, kuram nav atļauts dzejā d o m ā t, dabiski tiecas uz formas izsmalcinātību, viņš tiek apsūdzēts formālismā.

Ka c i t ā d i n e v a r b ū t, intelektuāli pārliecina ne tikai tautas demokrātijas valstu literatūra un māksla. Informācija, kas nonāk pie viņa no Rietumiem, stiprina šo viņa pārliecību. Rietumu pasaule ir Vitkeviča romāna pasaule. Tā ir erotisko un filozofisko noviržu pārpilna. Epigoni atdarina epigoņus, pagājība atdarina pagājību. Šī pasaule dzīvo tā, it kā nebūtu bijis Otrā pasaules kara. Austrumeiropas intelektuālajiem klaniem tas viss ir lieliski pazīstams – taču pazīstams kā noiets posms, uz kuru nav vērts atskatīties. Lai arī jaunie uzdevumi un grūtumi ir lieli un daudzus spēj pilnīgi salauzt – tie tomēr ir šodienīgāki, bet domas disciplīna un prasība pēc skaidruma ir neapšaubāmas vērtības. Patiesi izcilu Rietumu zinātnieku un mākslinieku sasniegumi netiek pamanīti. Jaunāko vārdu vidū pazīst tikai "demokrātus" (smalks apzīmējums, kas norāda uz "nepiederību neticīgajiem"). Kā atalgojums par visām ciešanām ir pārliecība, ka piederī jaunai, uzvarošai pasaulei, – lai gan tā nav nedz ērta, nedz tik priekpilna, kā izriet no paša propagandas.

Veiksme. "Augšā", tālajā Centrā pieņemto politisko lēmumu noslēpumainība; svētsvinīgums, klusinātās balsis, kādās tiek runāts par patiesi izcilām personībām; Eirāzijas bezgalīgie plašumi, kur veselas tautas var izgaist bez pēdām; daudzmiljonu armijas; terora iedarbīgums; diskusiju

filozofiskā precizitāte (tie, kuri patiesām valda, ir filozofi – protams, ne jau tradicionālās filozofijas, bet dialektikas nozīmē); nešaubīga pārliecība, ka visa zemeslode būs mūsu; piekritēju pūli visos kontinentos; veikli meli, kuri izaug no patiesības grauda; nicīgums pret filozofiskā ziņā neizglītotajiem pretiniekiem ar viņu buržuāzisko, tātad izcelšanās nosacīto domātnespēju (šķiras, ko Vēsture lēmusi bojāejai, nav glābjamas, jo to prāts ir nepilnīgs); Impērijas robežu pastāvīgā un sistemātiskā pārvietošanās uz rietumiem; nekur citur nesastapti izdevumi zinātnisko pētījumu veikšanai; sagatavošanās pasākumi visas pasaules tautu pārvaldīšanai. Vai tas ir maz? Tas ir pietiekami, lai aizgrābtu intelektuāli. Tā viņā veidojas vēstures fatālisms. "Es lieku uz šo zirgu," viņš atklātības brīdī ciniski atzīstas. "Tas ir labs zirgs. Ar to var tikt tālu."

Kad pienāk laiks norīt v i s u Murti Binga tablešu devu, pacients to pārcieš sāpīgi, viņam ir sabeigti nervi, viņš ir slims. Viņš apzinās, ka tā ir atteikšanās no savas līdzšinējās esības, agrāko pieķeršanos un paradumu noliegums. Ja viņš ir rakstnieks, viņš nespēj noturēt rokā spalvu. Visa pasaule viņam šķiet tumša, bez cerības stariņa. Līdz šim viņš maksāja minimālas nodevas: savos rakstos vai romānos viņš attēloja kapitālistisko attiecību ļaunumu. Kritizēt dzīvi kapitālistiskajā iekārtā galu galā nav grūti, un to var darīt godīgi. Šarlatānu, mākleri, magnātu, viltus mākslinieku, nacionālistisko bandu barvežu tēlus viņš pazīst no pirmskara un kara laikiem, tie ir pateicīga viela izsmieklam. Tomēr tagad viņam ir jā p i e ņ e m (oficiālajā terminoloģijā to sauc par pāreju no kritiskā reālisma posma uz sociālistiskā reālisma posmu: tautas demokrātijas valstīs tas notika ap 1950. gadu). Operācija, kurai viņš ir spiests pakļauties, dažiem viņa kolēģiem jau ir aiz muguras. Tie raugās uz viņu un līdzjūtīgi māj ar galvu. Viņi to ir izjutuši, dažs skaudrāk, cits vieglāk, viņi zina operācijas gaitu – un zina rezultātus. "Man lūzums jau ir garām," viņi mierīgi stāsta. "Bet Z mokās. Cauru dienu sēž priekšnamā uz lādes, seju paslēpis plaukstās."

Visgrūtāk pārvarēt v a i n a s apziņu. Neatkarīgi no tādiem vai citādiem uzskatiem katrs cilvēks šajās valstīs ir ieaudzis gadsimtiem veidotā civilizācijas sistēmā. Viņa vecāki bija pieķērušies reliģijai vai vismaz izturējās pret to ar cieņu. Skolā liela uzmanība tikusi pievērsta reliģiskajai audzināšanai, kas neapšaubāmi atstājusi viņā emocionālas sekas un tieksmi vērtēt pārestību pret tuvāko, melus, slepkavību, naida kurināšanu kā sliktu rīcību, lai arī tā kalpotu cēliem mērķiem. Turklāt viņš ir mācījies savas

tautas vēsturi, ar sajūsmu lasījis pagātnes dzejniekus un domātājus, lepojies ar šo mantojumu. Viņu nevarēja atstāt vienaldzīgu gadsimtiem ilgās cīņas par dzimtenes robežu drošību vai – svešās okupācijas drūmajos laikos – par tās neatkarību. Uzticība pagātnei, viņa tautiešu upuriem un pūliņiem neatkarīgas valsts saglabāšanas vārdā viņam allaž likusies kaut kas pozitīvs. Turklāt kopš bērnības viņam iegalvots – un tas dziļi iespiedies prātā – , ka viņa valsts pieder pie Romas civilizācijas un ir Eiropas daļa, ka šī saikne jāstiprina un augstu jāvērtē.

Tagad, apzinādamies, ka pārkāpj sliekšni, aiz kura nav atgriešanās, viņš jūt, ka dara kaut ko s l i k t u. Viņš cenšas sev iestāstīt, ka tā ir iedzimta nasta, gan viņa paša, gan viņa dzimtenes pagātnes mantojums. Brīvs var kļūt tikai tad, ja ar saknēm izraus visu, kas aizgājis uz neatgriešanos. Bet cīņa turpinās, svaru kausi šūpojas. Tā ir nežēlīga cīņa, kādu nav pazinuši liberālie laikmeti. Engēlis cīnās ar dēmonu – jā, tas ir skaidrs. Tikai kurš ir engēlis un kurš – dēmons? Lūk, gaiss, kopš bērnības pazīstams vaigs – tad tas ir engēlis? Nē, šo seju klāj pretīgas grumbas: tā ir vecā kārtība, tie ir neejās korporēlu cepurēs, kungu karietes, politiķu vecišķais kretinisms, Rietumeiropas vītums, tas ir mijkrēslis, decadence, izplēnējušu institūciju mistika. Lūk, otrā seja – spēkpilna un koncentrēta, tā ir rītdienas seja, tā aicina viņu. Vai tas ir engēļa vaigs? Jāšaubās.

Skan skaļas runas par patriotismu, par orientēšanos uz nācijas labākajām, progresīvajām tradīcijām, par godbijīgu attieksmi pret pagātņi. Taču neviens nav tik naivs, lai šīs dekorācijas uztvertu nopietni. Zināma skaita vēstures pieminekļu restaurācija vai pagātnes rakstnieku darbu izdošana nemaina pietiekami daļrunīgus un būtiskus faktus. Valsts kļuvusi par Impērijas provinci, un to pārvalda ar rīkojumiem no Centra – saglabājot autonomiju, kurai lemts kļūt aizvien šaurākai. Varbūt nāciju neatkarības laiks jau ir beidzies un tamlīdzīgām idejām vieta muzejā. Tomēr grūti atvadīties no sapņiem par līdztiesīgu tautu federāciju, par Eiropas savienotajām valstīm, kurās dažādām valodām un dažādām kultūrām būtu tādas pašas tiesības. Nav patīkami pakļauties vienas nācijas hegemonijai, kura joprojām drīzāk ir primitīva, atzīt tās paradumu un institūciju, zinātnes un tehnikas, literatūras un mākslas neapšaubāmu pārkumu. Vai cilvēces vienotības vārdā jānes tik liels upuris? Rietumeiropas tautas – spriež rakstnieks – pārdzīvos šo stadiju vēlāk un krietni vieglāk. Iespējams, ka tās spēs labāk saglabāt savas kultūras un savas valodas. Tikmēr visa Austrumeiropa jau labprāt runās universālajā, tas ir, krievu valodā. Kultūra, kas "nacionāla pēc formas, sociālistiska pēc saturā", labākajā gadījumā nozīmēs Centra

regulētu monolītu kultūras vienotību, atsevišķās valstīs saglabājot vietējo kolorītu folkloras veidolā. Līdz beidzot Kirgizstānas stepju dēls ganīs zirgus Luāras krastos, bet sicīlietis stādīs kokvilnu Turkmēnistānas ielejās, un tā īstenosies Pasaules pilsēta. Rakstnieks šķirsta avīzes, kurās propagandisti aicina cīņā par koloniju tautu atbrīvošanu no koloniālvalstu jūga, un pasmaida. Ak, dialektikas veikliba! Ak, šī prasme sadalīt visu posmos!

Tas viss ir nomācoši. Gan Tautu Pavasara pravieši. Gan Kārlis Markss. Gan cilvēces brālības paredzējumi. Tātad neko nevarēs atrisināt bez hegemonijas un bez Valdnieka dzelzs rokas. Un Valdnieks? Poļu tautas dzejnieks, aprakstīdams savu braucieni uz austrumiem, kurp devās 1824. gadā kā cara politieslodzītais, salīdzināja krievu tautas dvēseli ar kūniņu un bažīgi jautāja, kas izlidos no šī apvalka, kad atspīdēs brīvības saule: "Vai tauriņš skaists pār zemi pacelsies?" Pagaidām nekas neliecina par iespējām ieraudzīt liksmo tauriņu.

Rakstnieks niknojas par Rietumu komunistiem. Āksti tādi. Viņiem var piedot vervelēšanu, ja tā domāta propagandas vajadzībām. Bet viņi paši tic daudz kam, ko sludina par brīnišķo Centru, – un tas jau ir nepiedodami. Tik tiešām, nekas nav salīdzināms ar nicinājumu, ko viņš izjūt pret šiem sentimentālajiem nerriem.

Neraugoties uz pretestību un izmisumu, šāds brīdis beidzot pienāk. Tas var notikt naktī, no rīta brokastojot, uz ielas. Kaut kas līdzīgs zobratu pārvada metāliskajam klikšķim. *B e t c i t a c e ļ a n a v.* Tas ir skaidrs. Cik zemeslode gara un plata, citur nav glābiņa. Šī atskārta ilgst mirkli, bet atveseļošanās ir sākusies. Pirmoreiz kopš ilgāka laika pacients ēd ar patiku, viņa kustības kļūst vingrākas, vaigos atgriežas sārtums. Viņš sēžas rakstīt "pozitīvu" rakstu un pats brīnās, cik viegli sokas. Nebija vērts klaigāt pa tukšo. Viss ir tik vienkārši. Lūzums jau ir garām.

Šāda operācija tomēr nepaliek bez sekām. Tā atstāj zināmu nomāktību, kas bieži manāma skatienā vai lūpu izteiksmē. Tās ir rāmas skumjas, kas pārņem cilvēku, kad viņš jau baudījis labā un ļaunā atzīšanas koka augļus. Kad viņš zina, ka melo, un viņam žēl to visu, kuriem trūkst pilnīgas apziņas. Viņš jau pārdzīvojis to, kas tik daudzus citus vēl sagaida.

1945. gadā uz Poliju atbrauca ievērojams padomju žurnālists. Tas bija vecāks kungs, kas izskatījās pēc buržuja advokāta. Gauži slīpēts tips un brīvs no jebkādiem morāliem aizspriedumiem, par ko liecināja sīkstums, ar kādu viņš bija noturējies savā augstajā postenī par spīti visdažādākajām tīrīšanām un sasniedzis cienījamu vecumu. Šis žurnālists pēc atgriešanās no dažām Polijas provinces pilsētām smiedamies stāstīja vietējiem rakstniekiem, kāds

pie dzīvojumus viņu grupai gadījies Silēzijā. Tur paklīdušas baumas, ka ierodas Rietumu sabiedroto delegācija. Žurnālistam (kura vēderiņš un īstenā eiropieša izskats vedināja uz kvēlām uzticības izpaušmēm) uz ielas kāds meties virsū, apskāvis viņu un liksmi saucis: "Vai dzirdējāt? Angli ir klāt!" – "Glūži kā 1919. gadā Ukrainā," beidza savu stāstu žurnālists. Viņu uzjautrināja šāda veltīgu cerību atkārtošānās. Un viņam glaimoja, ka viņš pārstāv valsti, kas tiek pārvaldīta saskaņā ar drošiem paredzējumiem: tauta pēc tautas bagātina tās kolekciju, kā tas ir un kā tam jābūt. Neesmu drošs, vai viņa smieklos nebija arī tā iecietīgā p a r ā k u m a, kādu namamāte izjūt pret slazdā noķertu peli.

Rakstnieks, kuram "lūzums garām", cer ierasties reiz kādā jauniegūtājā Rietumu valstī glūži kā šāds korespondents. Šāda doma nav nepatīkama. Tie, bez šaubām, ir saldi mirkli – kad var noraudzīties uz cilvēkiem, kuri neko nezina, kuriem viss vēl jābūt. Namamāte zina, ka sprosts, kurā nonākusi pele, nav diez cik patīkama vieta. Taču iekaroto valstu pilsoņi pagaidām īpaši labi neorientēties jaunajā situācijā. Orķestru dārdi, nacionālo karogu plandas, pirmie soļi sengaidīto reformu virzienā viņos radīs eiforiju. Un tikai viņš, liecinieks, kā viszinīga dievība raudzīsies nākotnē, kura būs nežēlīga, jo tādai tai jābūt, jo tādi ir Vēstures likumi.

Vitkeviča romāna epilogā varoņi, kuri devušies murtibingisma kalpībā, kļūst par šizofrēniķiem. Arī šai ziņā īstenība atbilst viņa fantāzijai. Var sasniegt "lūzumu" un brīnīšķīgi funkcionēt, rakstīt vai gleznot, kā vajag, taču kaut kur iekšienē vēl saglabājušies senie morālie un estētiskie kritēriji, un tā rodas apziņas šķelšanās. Šāda divējādošanās var izraisīt daudz grūtību ikdienas dzīvē. Toties pamanīt aplamas domas un novirzes ir viegli, jo murtibingists nekļūdīgi iejūtas savā pretiniekā. Viņā vienlaicīgi ir j a u n ā f ā z e un v e c ā f ā z e, tas padara viņu par pieredzējušu psihologu un veiklāku savu brāļu domu uzraugu nekā agrākie godprātīgie krimināl-detektīvi.

Varētu sagaidīt, ka nākamās paaudzes, kuras no paša sākuma audzinātas jaunajā iekārtā, būs brīvas no divējādošanās. Taču to nevarēs panākt tik ātri. Būs pilnībā jāpieveic Baznīca, un tas, kā zināms, nav viegls uzdevums un prasa daudz pacietības un takta. Pat ja šo iracionālo tieksmju balstu izdotos pilnībā neīstulizēt, paliktu nacionālās literatūras, kuru ietekme, apsverot visu ar vēsu prātu, neapšaubāmi ir kaitīga. Piemēram, izcilāko poļu dzejnieku darbiem raksturīgas antipātijas pret Krieviju, un tajos atrodamā katoļu filozofēšanas deva izraisa bažas. Daži no šiem dzejniekiem valstij jādrukā un jāizplata skolās, jo tie ir klasiķi, viņus uzskata par literārās

valodas radītājiem un revolūcijas vēstnešiem. Iekļaut viņus aizliegto autoru sarakstā nozīmētu spriest nedialektiski un krist "kreisuma" grēkā. Šī dilemma ir grūta, ievērojami grūtāka nekā Centrā, kur nacionālās kultūras identificēšana ar cilvēces interesēm sasniegusi izcilus rezultātus (un arī tur ir problēmas, jo jaunatne, par spīti vispārlicieņošākajai argumentācijai, meklē Dostojevskas grāmatas). Acīmredzot šizofrēniķa tips tuvākajā nākotnē nezudīs.

Kāds varbūt teiks, ka zāles, ko piedāvā Murti Bings, ir pretrunā ar cilvēka dabu. Tas neliekas visai pārlicieņošs arguments. Cilvēku masveida upurēšana acteku dievībām vai savas miesas kroplošana, ko pirmajos kristietības gadsimtos piekopa vientuļnieki, mums neliekas slavējama, taču tā sekmiņi tika praktizēta ilgāku laiku. Par mūsdienu sabiedrību dzinēj spēku kļuvis kults, kurš bezprātā neatpaliek no visbrutālākajiem pirmatnējās maģijas aprādījumiem, – zelta kults. Raugoties no šī viedokļa, Murti Bings nebūt nepārkāpj cilvēka dabas prasības.

Vai cilvēks, kurš tiek pakļauts Murti Binga operācijai, gūst iekšēju harmoniju un mieru, tas jau ir cits jautājums. Viņš iemanto relatīvu harmoniju, kuras pietiek, lai rīkotos. Tas ir labāk nekā nodoties neauglīgam dumpim un nenoteiktām cerībām. Savos sīkburžuāziskajos aizspriedumos nelabojamie zemnieki apgalvo, ka "jānāk pārmaiņai, jo tā nevar būt". Tā ir aplama ticība lietu dabiskajai kārtībai. Anekdote stāsta, ka tūrists gribējis kāpt kalnos, bet jau veselu nedēļu esot lijis. Iedams gar strautu, viņš sastop kalnieti un jautā, vai vēl līs. Tas palūkojas sakāpušajos ūdeņos un atbild, ka nelīšot vis. Vaicāts, uz ko balstās viņa prognoze, kalnietis atbild: "Tad jau lītu pāri!" Murti Bings ļauj raudzīties uz tamlīdzīgiem maģiskiem ticējumiem kā uz pagātnes paliekām. "Jaunais" cīnās ar "vecu", taču "vecais" nav uzreiz izskaužams.

Ja kas ir pretrunā ar Murti Binga visspēcību, tad tā ir apātija, kura pārņēmusi cilvēkus un sadzīvo viņos ar drudzainu darbību. Šo apātiju grūti aprakstīt, un brīžiem var likties, ka tā patiesībā ir redzes apmāns. Galu galā cilvēki kustas, strādā, apmeklē teātrus, aplaudē runātājiem, brauc ekskursijās, iemīlas, dzemdē bērnus. Un tomēr – tādu tautas demokrātijas valstu galvaspilsētu gaisotnē kā Varšava vai Prāga jaušams kas netverams. Kopējā aura, kas rodas no atsevišķu auru apmaiņas un summēšanās, nav laba. Tā ir varas un posta, iekšējās paralīzes un ārējās rosišanās aura. Lai kā to sauktu, ir skaidrs: ja Elle nodrošinātu saviem iemītniekiem elegantus dzīvokļus, skaistas drānas, lielisku ēdienu un visdažādākās izpriecās, bet liktu tiem nemitīgi izjust šādu auru, jau tas vien būtu pietiekams sods. Nekāda

propaganda – ne "par", ne "pret" – nespēj izprast šādas neaptveramās un pagātnē reti pieredzētās parādības būtību. Tā ir neizdibināma. Tā nevar eksistēt uz papīra. Neuzkrītošā sarunā atzīstot, ka kaut kas tāds tomēr pastāv, tūlīt jāmeklē racionāls izskaidrojums: acīmredzot "vecais", nomāktais un bailīgais, lūko atriebties, sļaujot melnu žulti kā ievainota tinteszivs. Nu, bet sociālisma celtniecība, bet trauksnās pretī laimīgai garantētai nākotnei – vai tām nevajadzētu būt gana stiprām, lai neitralizētu indi? Tam droši vien vēl ir par agri. Kad izaugs jauna paaudze, brīva no "vecā" kaitēm un indēm, tad viss mainīsies. Tomēr ikviens, kurš redzējis jauno paaudzi tur, Centrā, ne visai paļaujas uz šādiem horoskopiem. Tātad cerības jāatvirza tālākā nākotnē, kad tur, Centrā, un visur citur valsts varēs ikvienam sagādāt ledusskapjus un motociklus, baltmaizi un sviestu atliku likām. Tad viņi beidzot būs apmierināti.

Ja jau viss ir tik loģiski, kādēļ vienādojums neiznāk tāds, kā vajag? Vai tad tādām klasiskajam materiālam kā cilvēks vēl vajadzīga neeiklīda ģeometrija, bet ar parasto nepietiek? Ak tu sasodīts! Ko, velns parāvis, cilvēkam vajag?

II

RIETUMI

"Vai amerikāņi p a t i e š ā m ir tik briesmīgi stulbi?" man jautāja kāds draugs Varšavā, un viņa balsī bija gan izmisums, gan cerība, ka es iebildīšu. Šis jautājums diezgan precīzi atspoguļo attieksmi, kāda cilvēkiem tautas demokrātijas valstīs ir pret Rietumiem. Tajā ir gandrīz pilnīga vilšanās un vēl atlikusi vārā cerība.

Rietumi pēdējos gados ir devuši pietiekami daudz politisku iemeslu pārdzīvot vilšanos. Taču, runājot par intelektuāļiem, jāņem vērā arī citi, sarežģītāki iemesli. Iekams Viduseiropas un Austrumeiropas valstis nonāca Impērijas sastāvā, tās pārdzīvoja Otro pasaules karu, kas šajās zemēs norisa nesalīdzināmi skarbāk nekā Rietumeiropā. Karš ne tikai iznīcināja šo valstu ekonomiku. Tas sagrāva arī daudzas garīgās vērtības, kuras līdz šim tika uzlūkotas par neapstrīdamām.

Cilvēkam vispār ir tieksme uzskatīt savas dzīves kārtību par d a b i s k u. Nami, uz kuriem tas noraugās ceļā uz darbu, viņam drīzāk liekas pašas zemes radītas klintis nekā cilvēku prāta un roku veikums. Darbības, kuras viņš veic savā firmā vai birojā, tas vērtē kā svarīgākas un būtiskas pasaules harmoniskajai aprītei. Apģērbs, kādu valkā gan viņš, gan apkārtējie, viņaprāt, ir tieši tāds, kādam tam jābūt, un doma, ka viņš un viņa paziņas tikpat labi varētu valkāt romiešu tunikas vai viduslaiku bruņas, izraisa viņā smieklus. Ministra vai bankas direktora sabiedriskais stāvoklis viņam šķiet cienijams un apskauzams, bet pietiekams naudas daudzums – miera un drošības garantija. Viņš netic, ka labi pazīstamajā ielā, kurā snauz kaķi un rotaļlājas bērni, pēkšņi varētu uzrasties jātnieks ar laso, kas ķers garāmgājējus un stieps viņus uz kautuvi, kur tos nekavējoties nogalinās un pakārs āķos. Viņš pieradis apmierināt savas fizioloģiskās vajadzības, kuras pieņemts uzskatīt par intīmām, pēc iespējas diskrētāk un nostāk no ļaužu acīm, daudz nedomādams par šo paradumu, kas nebūt nav raksturīgs visām cilvēku

Spilgla vārpa

kopienām. Vārdu sakot, viņš mazliet atgādina Čaplīnu "Zelta drudzi", kurš, rosidamies pa māju, nenojauš, ka tā stāv bezdibeņa malā.

Taču jau pirmā pastaiga pa ielu, kuras ietves klāj bumbu sašķaidīto logu rūšu biezā kārtā, bet vējš dzenā pa bruģi dokumentus no steigā evakuētajiem kantoriem, iedragā viņa uzticību līdz šim šķietamiem dabiskajiem ieradumiem. Ak, kā lido šie dokumenti ar tik daudziem zīmogiem, ar uzrakstiem "Konfidenciāli", "Pilnīgi slepeni"! Cik daudz seifu, atslēgu, apspriežu, kurjeru, cigāru, jaunkundžu, kas saspringti klaudzina rakstāmāšinas! Un tagad vējš dzenā šos dokumentus pa ielu, ikviens tos var pacelt un izlasīt, taču nevienam to negribas darīt, ir svarīgākas rūpes, piemēram, dabūt kilogramu maizes. Nekas, pasaule joprojām pastāv. Cik divaini. Cilvēks iet tālāk pa ielu un apstājas bumbas pāršķeltas mājas priekšā. Mājokļu intimitāte, to ģimeniskās smaržas, biššūnu siltums, mēbeles, kas glabā atmiņas par mīlestību un naidu! Nu viss ir redzams, māja atklāj savu struktūru, tā vairs nav kā mūzsena klints: apmetums, kaļķi, ķieģeļi, apšuvums, bet ceturtajā stāvā tagad vienīgi eņģeļiem noderīga balta vanna, no kuras lietus skalo atmiņas par tiem, kas tajā reiz mazgājušies. Cilvēki, kas vēl nesen bija bagāti un apbrīnoti, ir zaudējuši visu, viņi kļīst pa laukiem un lūdž zemniekam sauju kartupeļu. Naudas vērtība mainās katru dienu – tā pārvēršas bezjēdzīgi apdrukātu tainstūru žūksnī. Mazs puisēns sēž kūpošu drupu kaudzē, urbina ar stiepli gruvešus un dungo šai rotaļā dziesmu par dižo vadoni, kurš ir tik varonīgs, ka neļaus naidniekam pat tuvoties robežai. Dziesma vēl palikusi, bet vadonis dažu dienu laikā kļuvis par pagātni.

Drīz vien nākas apgūt jaunus paradumus. Agrāk, ieraudzījis vakarā uz ietves liķi, pilsonis skrietu uz tālruņa būdiņu; salasītos dikdieņu bars, izskanētu viedokļi un komentāri. Tagad viņš zina, ka veikli jāpaiet garām šai tumšajā pelķē gulošai lellei, ka nevajag uzdot liekus jautājumus. Tam, kas viņu nošāvis, droši vien bija savi iemesli. Pagrīdes spriedumi parasti tiek pieņemti, neuzklausot apsūdzēto.

Normālā Eiropas pilsētā neviens neliek iedzīvotājiem izpētīt pilsētas plānu, pārbaudot, vai ikviens dzīvo atbilstošā rajonā. Bet kādēļ gan ne? A rajons – vienai rasei, B rajons – otrai rasei, C rajons – trešajai rasei. Tiek noteikti pārceļšanās termiņi, ielas pilda garas kravas mašīnu, rokas ratiņu, ķerru rindas, cilvēki stiepj saiņus, gultas, skapjus, katlus, kanārijiptuņņu būrišus. Beidzot ikviens nonāk savā rajonā, tas nekas, ka dažos pilsētas rajonos ir nami, kur agrāk dzīvojuši divsimt iemītnieki, bet tagad jāsaspiežas diviem tūkstošiem. Tad ap C rajonu uzceļ augstu mūri, noslēdz vārtus, mēnešiem ilgi ik dienas sadzen lopu vagonos vīriešus, sievietes un bērnus,

lai vestu tos uz šim nolūkam īpaši uzceltu fabriku – tur cilvēku ešelonu zinātniski indē, bet ķermeņus dedzina milzīgās krematorijās.

Un lūk, uzrodas arī jātnieks ar laso. Tā ir "kulba" jeb ar brezentu segta kravas mašīna, kas gaida aiz ielas stūra. Gājējs, kas, nenojauzdams briesmas, nonāk līdz šim stūrim, pēkšņi uzduros pret sevi vērstam stobram, paceļ rokas un tiek iegrūsts mašīnā; kopš šā brīža viņš ir zudis saviem tuviniekiem. Viņš kļūst par koncentrācijas nometņu ieslodzīto vai tiek nostādīts pie sienas – ar plāksteri aizlīmētu muti, lai nekliedz pretvalstiskus saukļus, un tiek nošauts, tam jāatstāj labvēlīgs iespaids uz pilsētas iedzīvotājiem un jārosina viņi uz paklausību. Lai izvairītos no šāda likteņa, labāk būtu neiet laukā no mājas. Taču ģimenes tēvam jāiet laukā, lai nopelnītu maizi un zupu sievai un bērniem. Ik vakaru ģimene uztraucas – pārnāks vai nepārnāks? Un, tā kā tas ilgst gadiem, visi pamazām pierod uzskatīt pilsētu par džungļiem, bet divdesmitā gadsimta cilvēka likteni – par tādu pašu likteni kā alu cilvēkam, kurš dzīvo par viņu daudz varenāku nezvēru vidū.

Līdz šim bija pašsaprotams, ka cilvēkam visu mūžu ir viens un tas pats vārds un uzvārds. Bet tagad izrādās, ka dažādu iemeslu dēļ vēlams mainīt vārdu un uzvārdu un iemācīties no galvas savu jauno biogrāfiju. Pieradums atstumj veco vārdu un uzvārdu malā, ar laiku cilvēks iegūst jaunu identitāti. Kad sievas paliek bez vīriem, nezinot, kas ar tiem noticis, un vīri ir bez sievām, kad cilvēkiem ir citi uzvārdi nekā pirms kara, nav laika noņemties ar civilstāvokļa reģistrēšanu. Doties laulībā tagad nozīmē sākt dzīvot kopā, un šāda laulības forma, kas agrāk tika noniecināta, nu iemanto sabiedrības atzinumu.

Uzbrukumus laupīšanas nolūkā kādreiz uzskatīja par noziegumu. Tagad tie, kuri uzbrukuši bankām, kļūst par varoņiem, jo nolaupītā nauda bagātina pagrīdes organizācijas kasi. Tie ir parasti jaunekļi, pēc izskata tīrie memmesdēliņi. Nogalināt cilvēku viņiem nav nekāda morāla problēma.

Nāves tuvums liek aizmirst kaunu. Vīrieši un sievietes zina, ka druknais tips ar pletni un pistoli, kurš lemj viņu likteņus, jau ierakstījis piezīmju grāmatiņā viņu nāves dienu, un tie kopojas ļaužu acu priekšā nelielajā dzelozstieplēm norobežotajā laukumīnā, kas ir viņu pēdējā mājvieta zemes virsū. Astonpadsmitgadīgi zēni un meitenes pirms došanās uz barikādēm, kur ar pistolēm un benzīna pudelēm cīnīsies pret tankiem, vēlas izbaudīt savu jaunību, kurai acimredzot nebūs turpinājuma brieduma gadus, un nerūpējas par pieklājību, kāda pastāv citā, no viņu laika tik attālā dimensijā.

Kura pasaule ir "dabiska"? Pirmskara vai karalaika pasaule? Abas ir dabiskas, spriež cilvēks, ja jau abas bijis lemts iepazīt. Nav tādas institūcijas vai ieraduma, kurus nevarētu mainīt. Viss, kas veido cilvēku dzīvi, pieder vēsturiskajai formācijai, kurā tie nokļuvuši. Parādībām raksturīga plūsme un nemitīga mainība, bet cilvēks ir lokana būtne, un varam iedomāties tādus laikus, kad sevi cienošs pilsonis staigās uz četrām kājām un tam pakalā sliesies košu putnu spalvu cekuls.

Rietumnieki un īpaši amerikāņi viņam neliekas nopietni ņemami tieši tādēļ, ka tiem trūkst pieredzes, kas norādītu uz viņu spriedumu un domāšanas stereotipu relativitāti. Viņu iztēles trūkums tiešām ir pārsteidzošs. Tā kā viņi ir dzimuši un uzauguši noteiktā sabiedriskā iekārtā un vērtību sistēmā, tiem šķiet, ka jebkura cita kārtība ir "nedabiska", ka tā nevar ilgstoši pastāvēt, jo ir pretrunā ar cilvēka dabu. Taču arī viņus var sasniegt uguns, bads un zobens. Vēl vairāk, tas acīmredzot notiks, jo cilvēces dzīvē darbojas savienoto trauku princips: grūti ticēt, ka tad, kad viena zemeslodes daļa piedzīvo milzīgas katastrofas, otra turpina deviņpadsmitā gadsimta dzīvesveidu un par savu attālo tuvāko ciešanām uzzina tikai no kino un avīzēm. Piemēri rāda, ka tā nemēdz būt. Varšavietis un budapeštietis arī reiz skatījās kino, kā bombardē Spāniju un kā deg Šanhaja. Drīz pēc tam viņš pārliecinājās, kā šādi un daudzi citi pasākumi izskatās dzīvē. Viņš lasīja drūmus nostāstus par NKVD, līdz izrādījās, ka arī viņam ar šo iestādi ir darīšanas. Ja kaut kas ir kaut kur, tas būs visur – tāds ir viņa secinājums pēc šiem vērojumiem, un Amerikas pašreizējā labklājība nemodina viņā īpašu uzticību. Viņš uzskata, ka 1933.–1945. gada notikumi Eiropā ir priekšvēstneši notikumiem, kas atgadisies citur, un jāatzīst, ka austrumeiropieši šai ziņā tikuši nesalīdzināmi tālāk mūsu laikmeta izpratnē nekā to zemju iedzīvotāji, kuri neko īpašu nav piedzīvojuši.

Viņš spriež socioloģiski un vēsturiski, un šis domāšanas veids viņā ir dziļi iesakņojies, jo apgūts ļoti stingrā skolā, kur par nezināšanu draudēja nevis slikta atzīme, bet gan dzīvības zaudējums. Tādēļ viņš it īpaši uzticas teorijām, kuras paredz vētrainas pārmaiņas Rietumvalstīs; nav taču pamata domāt, ka tur varētu turpināties tas, kas citur ir beidzies.

Vienīgais viņam pieejamais domāšanas veids ir dialektiskais materiālisms, un tas viņam šķiet ļoti pievilcīgs, jo runā viņa pieredzei atbilstošā valodā. Saskaņā ar dialektisko materiālismu (tā staļiniskajā izpratnē) šķietamā "dabiskā" kārtība Rietumos ir lemta pēkšņai katastrofai krīzes rezultātā. Ja rodas krīze, valdošās šķiras ķeras pie fašisma kā līdzekļa pret

proletariāta revolūciju. Fašisms nozīmē karu, gāzes kameras un krematorijas. Tiesa, Amerikā paredzētā krīze demobilizācijas laikā neiestājās, tiesa, Anglija ieviesa līdz šim nekur nepieredzēto sociālo apdrošināšanu un sabiedriskotu medicīnisko aprūpi, bet antikomunistisko histēriju ASV lielā mērā izraisīja bailes no citas lielvalsts – taču tās ir kopumā neapstrīdamā modeļa modifikācijas. Ja pasaule ir sadalīta fašismā un komunismā, ir skaidrs, ka fašismam jāzaudē, jo tā ir buržuāzijas pēdējā izmisīgā cerība, demagoģijā balstīta pārvaldes metode, kas praktiski nozīmē, ka vadošos posteņus ieņem bezatbildīgi cilvēki. Izšķirošos brīžos šie cilvēki izdara muļķības (kā, piemēram, Hitlera lietotā nežēlības politika pret iedzīvotājiem Austrumos vai tas, kā Musolini iegrūda karā Itāliju).

Cilvēkam, kurš tā spriež, nemaz nav jābūt staļinistam. Gluži pretēji, pazīdams Centrā izveidotās sistēmas apšaubāmos jaukumus, viņš tikai priecātos par milzu meteorītu, kas noslaucītu no zemes virsas viņa mocību cēloni. Taču viņš ir tikai cilvēks un zina, ka nav pareizi pieslieties tiem, kurus bojāejai nolēmusi šai gadsimtā Dieva vietu ieņēmusi Vēsture, – propaganda, kurai viņš ir pakļauts, cenšas visiem līdzekļiem stiprināt viņā pārliecību, ka nacisms un amerikānisms ir identiskas parādības, jo radušās no tām pašām ekonomiskajām attiecībām. Viņš tic šai propagandai gandrīz tikpat nešaubīgi kā vidusmēra amerikānis saviem žurnālistiem, kuri apgalvo, ka hitlerisms un staļinisms ne ar ko neatšķiras.

Pat ja šis cilvēks atrodas diezgan augstā hierarhijas līmenī un viņam ir pieejama informācija, viņš tomēr vāji orientējas Rietumu spēka un vājuma jautājumos. Optika, kuru viņš lieto, ir tā konstruēta, ka ietver tikai zināmu iepriekšnoteiktu redzes lauku. Raugoties tajā, viņš rod apstiprinājumu tam, ko cerējis ieraudzīt (arī diplomātu ziņojumi, kurus saņem valdošie, identificē Metodes instrumenta rādīšus ar īstenību). Pieradis dzīvot sistēmā, kurā likums nepastāv, tas ir tikai līdzeklis Partijas rokās, bet vienīgais kritērijs ir darbības efektivitāte, viņš ar grūtībām spēj iedomāties iekārtu, kurā ikviens pilsonis, lielākais un mazākais, jūtas saistīts ar likuma noteikumiem.

Šie noteikumi varēja tikt ieviesti, lai sargātu privileģēto grupu intereses, taču tie joprojām eksistē, lai gan pat intereses ir mainījušās, un aizstāt tos ar citiem noteikumiem nebūt nav viegli. Ikviens pilsonis iestidzīs neskaitāmajos likumos, kuru izdošanas laiks meklējams tālu pagātnē. Tas ir ļoti apgrūtinoši, sabiedriskās dzīves mehānisms ir smagnējs, un tie, kuri tiesām grib rīkoties, svaidās neziņā. Te rodas Viduseiropas un Austrumeiropas iedzīvotājam nesaprotamā vilcināšanās, absurdie lēmumi,

uz vēlētāju noskaņām orientētās politiskās kampaņas, demagoģija un savstarpējie strīdi. Vienlaikus tas dod garantijas pilsoņiem: notvert uz ielas subjektu, kas nepatīk valdošajiem, iegrūst viņu "kulbā" un aizvest uz koncentrācijas nometni, bez šaubām, ir lielisks risinājums, taču to grūti īstenot tur, kur par noziedznieku uzskata tikai cilvēku, kura rīcība tādā un tādā parafrāzē skaidri minēta kā sodāma. Nacistu un padomju kriminālkodeksi turpretim vienādā mērā izlīdzina atšķirību starp sodāmu un nesodāmu rīcību: pirmais par noziegumu apzīmē jebkuru rīcību, kas vērsta pret vācu tautas interesēm, otrais – jebkuru rīcību, kas vērsta pret proletariāta diktatūras interesēm. Tātad tas, ko dēvē par "bezirdīgo buržuāzisko formālismu", sniedz zināmas garantijas, ka ģimenes tēvs atgriezīsies mājās vakariņās, nevis tiks aizvests turp, kur baltajiem lāčiem ir labi, bet cilvēkiem slikti. Tāpat arī nedrīkst lietot zinātniski izstrādātas spīdzināšanas metodes, kuru ietekmē katrs vienlīdz godīgi atzīstas kā izdarītos, tā neizdarītos noziegumos. Propaganda cenšas pārliecināt tautas demokrātijas valstu pilsoņus, ka tiesības Rietumos visur ir fikcija un ka tās kalpo valdošo šķiru interesēm. Iespējams, ka tās ir fikcija, taču ne visai izdevīga valdošajiem. Ja kādu grib notiesāt, nākas krietni pasvīst, lai viņa vainu tiešām pierādītu, advokāti ķeras pie visiem iespējamiem juridiskajiem kāzusiem, cita citai seko apelācijas, kasācijas u. tml. Protams, gadās arī noziegumi jurisprudences aizsegā. Tomēr līdz šim tiesiskums tur saista rokas kā valdošajiem, tā pārvaldāmajiem, ko atkarībā no viedokļa var uzskatīt gan par spēku, gan vājumu.

Amerikāņi salīdzina demokrātiju ar neveiklu plostu, uz kura katrs airē uz citu pusi. Netrūkst kņadas un savstarpēju apvainojumu, un nav viegli vienoties par kopēju airēšanas virzienu. Salīdzinājumā ar šādu plostu totalitārās valsts kaujas galera izskatās lieliski. Tomēr gadās, ka tur, kur naskais totalitārisma kuģis uzskrien klintīm, neveiklais plosts tiek pāri.

To, kas Rietumos ir jauns, Centram ir grūti pamanīt. Dažās Rietumu zemēs, un pirmām kārtām Amerikas Savienotajās Valstīs, ir noticis kaut kas tāds, kam nav analogijas iepriekšējos gadsimtos: tur radusies tautas civilizācija, kas ir vulgāra un izsmalcinātākos prātos var modināt nepatiku, taču tā nodrošina miljoniem cilvēku pieeju mašīnindustrijas ražojumiem. Tiesa, tas, kas šiem miljoniem patīk, lielākoties ir nieka spīguļi, un viņi maksā par tiem ar smagu darbu. Taču strādniece, kura par lētu naudu pērk kinozvaigžņu valkāto kleitu reprodukcijas, brauc vecā, taču pašas automašīnā, labprāt skatās kovboju filmas un savā dzīvoklī izmanto ledusskapi, ir sasniegusi zināmu ar citiem kopēju civilizācijas līmeni atšķirībā no kolhoznieces Kurskas apkaimē, kuras mazmazmeitiņa labākajā gadījumā varētu

tuvoties šādai viduvējbai. "Stulbās" amerikāņu masas, kuras gūst apmierinājumu no jaunlaiku civilizācijas tīri materiālajiem labumiem, briesmīgi kaitina intelektuāli. Uzaudzis valstī, kur eksistēja dalījums "inteligence" un "tauta", viņš pirmām kārtām meklē tās idejas, kādas parasti rada intelligence – revolucionāro pārmaiņu "ieraugs". Saskāries ar sabiedrību, kurā "intelligences", kādu to pazina Viduseiropā un Austrumeiropā, nemaz nav, viņš ar grūtībām izprot šādus "nelikumsakarīgus" vērojumus. "Idejas", kuras viņš tur sastop, ir nepārprotami novecojušas un tālu atpaliek no zinātnes un tehnikas attīstības. Tīri empīriski un pragmatiski problēmu risinājumi, nespēja kaut mazliet abstrahēties (bet, piemēram, vācu buržuāzija ir augstākā mērā apliecinājusi šādas spējas) ievieš aprēķinos nezināmus lielumus. Ja šīs īpašības uzskata par "atpalikšanu" no Eiropas, tad vienlaikus jāatzīst, ka "stulbums", kuru balsta tehnika, kas ir krietni attīstītāka par Eiropas tehniku, nav tikai vājuma pazīme.

Tieksme radīt un ieviest aizvien jaunus izgudrojumus vēl nav apturēta, un par to vispirms jāpateicas Rietumiem. Japānas mēģinājums panākt Rietumus beidzās nesekmīgi, un Japānu pārspēja miermīlīgās un iekšēju konfliktu plosītās Savienotās Valstis. Krievija, nokopējusi no Rietumiem automašīnu un lidmašīnu modeļus, reaktīvo lidmašīnu, radaru, penicilīnu, televīziju, atombumbu un vācu zemūdenes, nu uzsākusi sacensību. Jaunākā austrumeiropiešu paaudze, kas augusi krievu zinātnes kulta ietekmē, sāk ticēt, ka Krievijas zinātne un tehnika ieņem vadošo vietu pasaulē. Vecākajiem šāds pielāvums šķiet absurds, taču viņi nav pārliecināti, vai Krievija nav sasniegusi pagrieziena punktu, – ņemot vērā neizmērojamās dabas bagātības, plānsaimniecību un iespēju piešķirt neierobežotas naudas summas zinātniskiem pētījumiem. Ar to pretrunā, šķiet, ir vienotai Metodei pakļautās mūsdienu krievu zinātnes šaurais prakticismis. Kā zināms, lielākie atklājumi rodas daudzu zinātnieku ilgstoša, pašizliedzīga darba rezultātā, kas nenes nekādus tūlītējus labumus. Ar to pretrunā ir arī uzbāzība, ar kādu propaganda piedēvē krieviem vairumu izgudrojumu, lai gan vienlaikus visīkākajās detaļās tiek kopēta amerikāņu tehnika, sākot ar tiltu konstrukcijām un beidzot ar dzinējiem. Šādas propagandistu bieži vien smieklīgās pūles nebūt neliecina par labu pašsajūtu – tāpat kā, piemēram, zviedru mašīnu pārdošana tautas demokrātijas valstīs ar aizkrāsotiem numuriem – uzdodot tās par krievu mašīnām. Taču propagandistiskie pūliņi, kuriem jāpalīdz pārvarēt krievu mazvērtības kompleksu un celt "tehnisko kaujasgaru", rāda, cik lielu nozīmi Centrs piešķir sacensībai zinātnē. Kas zina, pie kādiem rezultātiem novedīs šī gribas koncentrācija. Vajadzīgs tikai laiks.

Tomēr pieņemsim – spriež viduseiropietis un austrumeiropietis – , ka š o b r ī d Rietumi neapšaubāmi ir pārāki ražošanas potenciāla un tehnikas ziņā, cilvēka roku darba aizstāšanā ar mašīndarbu (kas ir līdzvērtīgi pakāpeniskai atšķirību izžušanai starp fizisko un garīgo darbu). Bet kas notiek Rietumu ļaužu masu prātos? Vai tie nav iegrimuši gara miegā – un, kad nāks atmoda, vai staļinisms nebūs tās vienīgā iespējamā forma? Vai kristietības ietekme tur nav mazinājusies, un vai ļaužu masas nav zaudējušas jebkuru ticību? Neapšaubāmi! Vai viņu prātos nevalda tukšums? Jā. Vai viņi aizpilda šo tukšumu ar šovinismu, kriminālromāniem un mākslinieciski nevērtīgām filmām? Jā. Tad ko gan Rietumi var mums piedāvāt? Brīvība, atbrīvojoties n o k a u t k ā, ir daudz, bet tas ir par maz – daudz mazāk nekā brīvība, tiecoties uz k a u t k o.

Šādi jautājumi var likties pārāk principiāli, taču – tos uzdod. Tiesa, uz šiem jautājumiem var atbildēt ar citiem jautājumiem. Amerikas nedaudzie komunisti (pārsvarā intelektuāli orientēti buržuāzisku un sīkburžuāzisku ģimeņu dēli) sūkstās par tautas masu garīgo nabadzību, bet nedomā par to, ka Impērijā, pēc kuras tie ilgojas, valda materiālā nabadzība un tehnikas trūkums, piedevām staļinisms, un pavisam divaini būtu iedomāties labklājību un tehniku un staļinismu – kombināciju, kas nav īstenota vēl nekur uz zemeslodes. Jaunā cilvēka veidošana Impērijā noris ar saukli par nabadzības apkarošanu (ko vienlaikus izraisa un apkaro) un tehnikas līmeņa celšanu (ko vienlaikus grauj un cel). Ja pēkšņi pietrūktu šo spēcīgo motīvu, kas notiktu? Jādomā, kā milzīgās mašīnas riteņi grieztos tukšumā. Šī stadija – uzceltais komunisms – Ticības sekotājiem ir "svētumu svētums", kur nedrīkst ielūkoties. Tā ir Paradīze. Neklājas mēģināt izprast to, kas ir prātam neaptverams. Ja mēs tomēr sadūšotos, izrādītos, ka Paradīze daudz neatšķiras no Savienotajām Valstīm pilnas nodarbinātības periodos un ka (pat ja pieņemam, ka zudušas bailes, kas gan maz ticams) tautas masas dzīvo fizioloģisku dzīvi, izmanto civilizācijas materiālos sasniegumus, bet viņu attīstību kavē nepārvarēts šķērslis: doktrīna, kas par mērķi izvirza cilvēka atbrīvošanu no materiālām rūpēm – kaut kā tāda vārdā, kas, pats par sevi, ir bezjēdzība.

Protams, šādi spriedelējumi ir utopiski. Tomēr Rietumu komunistus tie pārlietu nenodarbina, turpretī viņu brāļi Impērijā no tiem nav brīvi. Atceros kādu sievieti sakām: "Es negribētu nodzīvot līdz komunisma uzcelšanai, jo tas droši vien būs ļoti garlaicīgi." Kad būs beidzies liels audzināšanas darbs un cilvēkā būs izskausta nīstā "metafiziskā būtne", ko tālāk? Jāšaubās, vai Partijas atdarinātā kristīgā liturģija un šķietamie

dievkalpojumi vadoņu ģimetņu priekšā sagādās cilvēkiem īpašu gandarījumu.

Raudzīšanās uz Rietumiem cerībā, ka tur rodas "kaut kas" jauns, Austrumu intelektuāļu vidū ir vairāk izplatīta, nekā šķiet Rietumiem. Tā nekādā ziņā nav tieksme pēc propagandas. *K a u t k a s* ir jauns, ģeniāls autors, jauna sabiedrības filozofija, mākslas kustība, zinātnisks atklājums, uz jauniem pamatiem radīta glezniecība vai mūzika. Un atrast šo *k a u t k o v a r* reti. Cilvēki Austrumos jau ir pieraduši nopietni uztvert tikai tās sabiedriskās dzīves parādības, kuras izpaužas organizēti un masveidā. Kultūras jomā Rietumos nekas neiegūst tādus mērogus, izņemot kinofilmas, bestsellerus un ilustrētos žurnālus. Rietumos neviens domājošs cilvēks neuztver šos masu izklaides līdzekļus nopietni, toties Austrumos, kur visam ir masveida raksturs, tie kļūst par "satrunējušās Rietumu kultūras" vienīgajiem atspoguļotājiem. Zoboties par daudzu filmu, romānu un rakstu stulbumu nav grūti (viegli nopelnot honorāru un līdz ar to tiekot vaļā no daudz nepatīkamāka pienākuma jūsmīgi rakstīt par Centru), tādēļ tā ir žurnālistu iecienīta nodarbe, bet iespaids, kuru šāda veida kritika atstāj uz lasītājiem, ir ievērojams.

Istā Rietumu kultūras dzīve ir citāda. Tomēr arī tur Austrumu intelektuālis saskaras ar mānīgiem šķitumiem, jo tur līdztekus eksistē epigonisms un novatorisms, dekadentiskais un dzīvi apliecinošais, reklamētā viduvējība un negribīgi pieminētais diženums. Strāvājumi, kurus viņš pazīst no saviem pirmskara braucieniem uz Rietumvalstīm, joprojām pastāv un izraisa viņa nepatiku kā posms, kuram viņš ticis pāri. Taču tie ir vecie strāvājumi, kuri pirmām kārtām saista viņa uzmanību, nevis jaunās parādības, kuras ar grūtībām laužas cauri satrunējušo koku biežoknim.

Nopietnākais pārmetums, kuru izvirza Rietumu kultūras vērtībām, ir to elitārisms un nepieejamība masām. Šis pārmetums ir pamatots. Dzeja, glezniecība un pat mūzika, ieslēgušās zilonkaula torņos, sāk sirgt ar dažādām stila slimībām. Taču vienlaikus to saistība ar cilvēku ikdienas dzīvi ir krietni ciešāka, nekā tas liekas paviršiem vērotājiem. Piemēram, avangarda glezniecība, tik "grūta" un "nesaprotama", nekavējoties gūst daudz piekritēju, jo ietekmē reklāmas stilu, sieviešu modi, teātra dekorācijas, telpu iekārtojumu un, kas varbūt ir svarīgākais, plaši izmantoto automašīnu formu. Salīdzinājumā ar to "padomju ampīra" glezniecība ar saviem milzu audekliem, kuros skatāmas amatpersonas dažādās grupās un pozās, liekas pilnīgi atrauta no dzīves. Iznīcinādams eksperimentu mākslā, lietisko mākslu jomā (ja tur vispār var runāt par to pastāvēšanu), Centrs ir nolēmis

sevi Rietumu lietišķo mākslu neveiklai atdarināšanai, turpretī Rietumos tās nemitīgi pilnveidojas stāglezniecības eksperimentu ietekmē. Čehu un poļu varonīgos mēģinājumus glābt savu valstu lietišķās mākslas ar tautas ornamenta palīdzību acīmredzot gaida neveiksme, jo pastāv mēbeļu, tapešu, kleitu audumu savstarpējā atkarība, no vienas puses, un glezniecības un tēlniecības – no otras. Glezniecībā un tēlniecībā valda neglītā kults un jebkuru drosmes izpausmi uzskata par formālismu, bet no saviem avotiem atrautās lietišķās mākslas ir nolemtas neveiksmei.

Rietumzemju ikdienas daudzkrāsainais fons ir pakļauts osmozes likumībām. Vidusmēra pilsonis šajās valstīs neapzinās, ka gleznotājs jūmtistabiņā, nesaprotamu dzejoļu autors vai mazpazīstams mūziķis ir burvji, kuri piešķir veidu visam, ko viņš pats dzīvē ciena. Par to nedomā arī valdošie, kuriem zēl tērēt laiku šādiem sīkumiem. Saimnieciskā sistēma, kurā nav plānošanas, neļauj palīdzēt cilvēkiem, kas darbojas dažādās kultūras nozarēs. Pašai dziedīgi sekojot saviem iedomu tēliem, šie cilvēki dažkārt cieš badu, kamēr līdzās bagātie nevēlās nezina, ko darīt ar naudu, un tērē to tā, kā iesaka viņu stulbais prāts. Šāda lietu kārtība rada sašutumu cilvēkā no Austrumiem. Viņa valsti ikviens, kuram ir kaut nelielas spējas, tiek izmantots. Rietumzemēs cilvēkam ar tādu pašu talantu paveras niecīgas iespējas. Šķiesšanās ar talantiem tur ir gluži nomācoša, bet tie nedaudzie, kuriem izdodas gūt atzinību, ļoti bieži par to var pateikties nevis savām profesionālajām spējām, bet gluži vienkārši gadījumam. Šādi izšķērdībai Jaunās Ticības valstīs atbilst tas, ka prasmi pielāgoties politiskajai linijai tur izmanto par atlases kritēriju, kā rezultātā panākumus visbiežāk gūst viduvējības. Neaugoties uz to, māksliniekam un zinātniekam šajās valstīs veicas labāk nekā viņa kolēģim Rietumos. Lai gan Metodes spiedienu ir nomācošs, viņu materiālā atlidzība nav noniecināma. Daudzi mūziķi, gleznotāji un rakstnieki, kuriem ir bijusi iespēja pārcelties uz Rietumiem, nav darījuši to tādēļ, ka labāk ir tā vai citādi komponēt, gleznot un rakstīt nekā strādāt fabrikā vai mācīt kādu un neatrast vairs ne laiku, ne spēkus darbam pamatprofesijā. Daudzi no tiem, kuri bijuši ārzemēs, atgriezušies savās valstīs tieši šā iemesla dēļ. Austrumu intelektuāļu vidū ir plaši izplatītas bailes no nezēlības, ar kādu Rietumu ekonomiskā sistēma izturas pret zinātnes un mākslas darbiniekiem. Viņi saka: labāk nodarboties ar inteliģentu velnu nekā ar labsirdīgu stulbeni. Inteliģents velns izprot kopējo labumu un ļauj nopelnīt ar spalvu, kaltu vai otu, gādājot par saviem aizbilstamajiem un izvīrot prasības pret tiem. Labsirdīgs stulbenis neizprot savas intereses, neko nedod un neko neprasa, kas praktiski nozīmē laipnu

nežēlību. Tas, ka galvenajiem ražošanas līdzekļiem jāpieder valstij, kura nosaka saimnieciskos plānus un izlieto ienākumus veselības aizsardzības, izglītības, zinātnes un mākslas vajadzībām, – tā Austrumeiropas cilvēkiem ir aksioma, un naivi būtu meklēt starp viņiem kapitālisma piekritējus.

Kaut kas, ko viņi meklē Rietumos, nekādā ziņā nav atjaunotie Franču revolūcijas vai Amerikas Neatkarības kara saukļi. Viņi ar izsmieklu reaģē uz apgalvojumu, ka fabrikām un šahtām jāpieder privātpersonām. Ja viņi tomēr kaut ko meklē, tad tāpēc, ka puslīdz skaidri apzinās – Jaunā Ticība nespēj apmierināt cilvēku garīgās vajadzības un visi tās mēģinājumi šajā virzienā nenovēršami pārtop karikatūrā. Ja viņus piespiestu pie sienas un liktu formulēt, ko viņi vēlas, viņi droši vien atbildētu, ka vēlas iekārtu, kurā gan būtu sociālistiska saimniecība, taču cilvēkam nebūtu bezpalīdzīgi jāsvaidās Metodes dzelzs apkampienos. Viņi meklē kādas pazīmes, kas liecinātu, ka patiesas kultūras vērtības var rasties ārpus Metodes ietvariem. Tomēr tām jābūt stabilām, ar rītdienas mērāuklu mērāmām vērtībām, nevis tādām, kas izriet no vakardienas apziņas, – ja eksistētu vienīgi tādas, tas būtu Metodes triumfs un apstiprinājums. Jaunās Ticības valstis cilvēki apzinās, ka tīkai Rietumos var rasties darbi, kuri liek pamatu nākotnes cerībai. Kas zina, vai vientuļu domātāju darbistabās jau netop atklājumi, kas ir tikpat nozīmīgi kā Darvina vai Marksa darbi, – arī viņi taču savā laikmetā bija vientuļi. Tikai kā lai tiek šiem darbiem klāt?

Austrumeiropas intelektuālis ir ļoti bargs tiesnesis visam, kas nonāk pie viņa no Rietumiem. Viņš ir daudzreiz vilies un nevēlas pārāk lētus mierinājumus, kas vēlāk izraisa vēl lielāku nomāktību. Karš iemācījis viņam atmaskot šķietamas vērtības un padarījis viņu aizdomīgu. Daudzas grāmatas, kuras viņš mīlēja pirms kara, daudzus virzienus glezniecībā un mūzikā viņš tagad noraida, jo tie nav izturējuši pārbaudījumu. Cilvēka domas veikumam jāiztur brutālās realitātes pēkšņā pārbaude. Ja tas nespēj, tas nav nenieka vērts. Acīmredzot tikai tas patiešām ir ko vērts, kas cilvēkam šķiet nozīmīgs brīdī, kad viņam draud tūlītēja nāve.

Pilsētā, kurā notiek niknas cīņas, kāds guļ uz ielas zem ložmetēju uguns. Viņš vēro bruģi un pamana interesantu ainu: bruģakmeņi saslienas kā eža adatas – lodes, triekdamās pret to malām, izkustina un sašķiebj tos. Šāds mirklis liek cilvēka apziņai pārvērtēt dzejniekus un filozofus. Iespējams, kādu dzejnieku dievinājuši literāro kafejnīcu apmeklētāji, un, kad viņš tur ieradās, viņam pievērsās ziņkāres un apbrīnas pilni skatieni. Taču viņa dzejoļi, ja tos atceras šādā brīdī, atklāj savu nīkulību un nav nekas vairāk par estēta izklaidēšanos. Toties bruģakmeņu vērojums ir kaut kas

neapšaubāmi reāls, un dzeja, kas balstītos tikpat k a i l ā pieredzē, spētu izturēt šai dienā, kad gaist ilūzijas, kurām mēdz nodoties cilvēki. Ar Austrumeiropas intelektuāļiem, kas pārdzīvojuši "los desastros de la guerra"¹, ir noticis tas, ko varētu saukt par e m o c i o n ā l ā s p ā r p i l n ī b a s r e d u k c i j u. Psihoanalītiskie romāni izraisa viņos nicīgus smieklus. Erotisko komplikāciju literatūru, kas joprojām ir populāra Rietumos, viņi uzskata par dražām. Abstrakcionisma epigoņu gleznojumi viņiem liek žāvāties. Viņi ir izsalkuši – bet viņi grib maizi, nevis uzkodas!

Dialektiskais materiālisms viņu vidū viegli rod dzirdīgas ausis, jo tas ir š ī s p a s a u l e s domāšanas veids. Viņiem patiktu literatūra ārpus Metodes loka, taču ar noteikumu, ka tai jābūt spēcīgai un veselīgai šīs pasaules literatūrai. Ja vien viņi to varētu atrast. Zīmīgi, ka viss, kas Rietumos viņu gaumei šķiet pietiekami iespaidīgs, ir saistīts ar sabiedriskās iekārtas un masu ideoloģijas jautājumiem, kuri viņus tik ļoti interesē. Tās ir staļinistu, bet vēl biežāk – antistaļinistu grāmatas. Daudzi no viņiem ir lasījuši Kestlera "Tumsu dienvidū". Nedaudzi ir iepazinusies ar Orvela "1984. gads" (sakarā ar grūtībām, kas saistītas ar šīs grāmatas iegādi, un briesmām, kādas rada tās uzglabāšana, tā ir pazīstama tikai dažiem Iekšējās Partijas locekļiem). Orvels aizrauj ar viņiem tik pazīstamo detaļu tēlojumu un satīru Svifta garā. Šī forma nav izmantojama Jaunās Ticības zemēs, jo alegorija, būdama daudznozīmīga, nonāktu pretrunā ar sociālistiskā reālisma priekšrakstiem un cenzūras prasībām. Arī tie, kuri Orvelu pazīst tikai pēc nostāstiem, ir pārsteigti, kā rakstnieks, kurš nekad nav dzīvojis Krievijā, varējis gūt tik daudz precīzu vērojumu. Jau tas vien, ka ir rakstnieki, kas izprot šo neparasti sarežģīto mašīnēriju, kuras daļa paši ir, viņiem šķiet apbrīnas vērts, ņemot vērā Rietumu "stulbumu".

Taču Rietumu spēcīgākie sacerējumi parasti ir negācijas. Tur paustā Jaunās Ticības kritika bieži vien ir trāpīga, taču nenorāda izeju un neko nepiedāvā Metodes vietā. Var gan sacīt, ka tā postulē dzīvu cilvēku, kurš nekaunas par savām domām un ir pietiekami drosmīgs, lai staigātu pats, bez tiem kruķiem, kādi ir citāti no klasiķu darbiem. Taču Austrumeiropas intelektuāļiem tas šķiet nepietiekami. Prātīgi ļaudis, kuriem no muts nāk vārdi, nevis ugunīgs zobens, nespēj ar saviem argumentiem uzvarēt Mesiju.

Kristietisms, Jaunās Ticības valstīs ierobežots vai atklāti vajāts, joprojām izraisa (neveselīgu) interesi. Taču jājautā, vai Rietumu kristieši pienācīgi izmanto savu brīvību. Drīzāk jāsecina, ka ne. Reliģija tur kļuvusi par tādu

¹ Kara postu (*spāņu val.*). – Red. piez.

kā rituālu reliktu, kādus var sastapt dažādu tautu folklorā. Vēl vairāk, tā, šķiet, soļo rokrokā ar reakcionārajiem spēkiem. Iespējams, ka kristīgās ticības atdzimšanai nepieciešama apspiestība – kā to rāda kristiešu dedzīgums tautas demokrātijas valstīs. Jājautā tikai, vai tā nav slazdā noķertās peles dievbijība un vai tā nenāk mazliet par vēlu.

Oficiāli tiek ieteikts izrādīt pēc iespējas lielāku nepatiku pret Rietumiem. Viss tur ir slikti: vilcieni nepienāk laikā, veikalos trūkst pircēju, jo nevienam nav naudas, gājēji ir slikti gērbušies, bet izslavētā tehnika nekur neder. Dzirdot pieminam kāda Rietumu rakstnieka, gleznotāja vai mūziķa vārdu, sarkastiski jāsaskaņo seja un jāsavēlc lūpas kā uz splaušanu, jo cīņa pret kosmopolitismu ir viens no galvenajiem pilsoņa pienākumiem. Kosmopolitisms ir cieņa pret Rietumu (buržuāzisko) kultūru. Šis termins radies Maskavā un Krievijas vēsturē nav nekas īpaši jauns. Vēl pirms simt gadiem cara vēsturnieki ar riebumu runāja par "satrunējušajiem Rietumiem". Tieši tolaik "satrunējušajos Rietumos" darbojās Marks un Engels, kuru darbus, tāpat kā daudzus citus izgudrojumus, vēlāk nācās no tiem pašiem Rietumiem importēt. Praktiski cīņa pret kosmopolitismu tautas demokrātijas valstīs izpaužas tādējādi, ka tiek ieteikts tulkot un izdot atsevišķus senos Rietumu klasiķus, kuri atzīti par "savam laikmetam progresīviem" (piemēram, Šekspīru, Balzaku, Sviftu), turpretī vēlams tulkot un jātulko visi agrākie krievu rakstnieki – ar nedaudziem izņēmumiem. Kas attiecas uz mūsdienu rakstniekiem, jātulko un jāizdod visi Krievijas rakstnieki, bet no rietumniekiem tikai tie, kuri ir komunisti (šaubu gadījumos izdevējiem informāciju sniedz īpaši Centrā sastādītie aizliegto autoru saraksti). Rietumu glezniecība līdz deviņpadsmitajam gadsimtam neizraisa iebildumus, turpretī jau franču impresionisti, izrādās, nākuši no trūdošās buržuāzijas filozofijas un mākslinieciskā ziņā daudz pārāki par viņiem ir krievu reālisti (peredvižņiki). Orķestru un solistu repertuāram der visa krievu mūzika, toties Rietumu skaņdarbi tiek apšaubīti, jau sākot ar pagājušā gadsimta komponistu sacerējumiem. Kosmopolitisma izpausme būtu repertuārs, kuru veidotu tikai Rietumeiropas komponistu skaņdarbi (piemēram, Bahs, Mocarts, Berliozs, Verdi). Par prasību izpratni savukārt liecina jauktais repertuārs (piemēram, Musorgskis, Čaikovskis, Bahs, Borodins).

Lai arī tik siki priekšraksti sagādā ne mazumu pūļu redaktoriem, izdevniecību darbiniekiem un mūzikas atkaņotājiem, "cīņai pret kosmopolitismu" ir arī savs racionāls pamatojums. Centram ir pietiekami skaidrs, kas tas par pamatojumu: pārlieku plaša salīdzinājumu skala nenāk par labu

iedzīvotāju veselīgajai morālei. Turpretī tautas demokrātijas valstīs, kuras gadsimtiem bijušas pakļautas Rietumu ietekmei, runa ir par cīņu pret kaitīgiem ieradumiem: tā smēķētājam atņem cigaretes, lai atradinātu viņu no smēķēšanas. Ir zināmi apstākļi, kas nosaka, ka ieteiktais naidīgums pret "kosmopolitismu" intelektuāļiem nebūt nešķiet tik nepanesams, kā varētu sagaidīt. Katrā ziņā tie spēj pārliecināt sevi, ka Centra ieteikumi šajā ziņā ir visumā pareizi.

Teritorija, kurā radusies tā sauktā Eiropas civilizācija, lielā mērā atbilst tai teritorijai, kur valda Romas izplatītā reliģija. Valstis, kuras tagad kļuvušas par Impērijas rietumu provincēm, gadsimtiem ilgi bijušas austrumu perifērijas. Jaunlaiku Eiropas attīstība, tās rūpniecisko un tirdzniecības centru drudzainā darbība ir padziļinājusi šķirtni starp tā saukto "Eiropu" un tās "Austrumu marku". Ja šodien jautātu Aidaho štata iedzīvotājam, ko viņš saprot ar vārdu Eiropa, viņš droši vien minētu Franciju, Holandi, Itāliju, Vāciju. Tālāk austrumos viņš vairs neorientējas, un tur dzīvojošās tautas viņam liekas neievērojama un atpalikušu cilšu sajaukums. Iespējams, ka Aidaho iedzīvotājs pārstāv "vēsturisko atpalcību", t. i., viņa apziņa ir pakļauta novecojušiem stereotipiem, kuri jau ir pretrunā ar faktiem. Tomēr viņa uzskati ir zīmīgi, tie ietekmējuši amerikāņu politiku rīcību, kuriem Eiropas "Austrumu markas" zaudējums par labu Krievijai nelikās nekas tāds, kam varētu būt nopietnas sekas. Ilgākā vēstures posmā nauda un vara koncentrējās Eiropas rietumos, un tur arī veidojās tie kultūras modeļi, kuri vēlāk izplatījās austrumos (piemēram, baznīcas un pilis Polijā cēla itāļu arhitekti, polu dzejnieki labprāt atdarināja franču dzejas formas utt.). Austrumeiropas un Viduseiropas valstis bija "nabaga radinieki", puskoloniāla teritorija. Rietumu attieksmē pret tām netrūka aizbildnieciskas nevēribas, un tā neko daudz neatšķīrās no Aidaho iedzīvotāja pārāk tiesajiem spriedumiem.

Vidēji izglītots polis, čehs vai ungārs zina diezgan daudz par Franciju, Beļģiju vai Holandi. Vidēji izglītots francūzis, beļģis vai holandietis nezina neko par Poliju, Čehoslovākiju vai Ungāriju. Austrumeiropas intelektuālis neuzskata šādu stāvokli par normālu un drīzāk solidarizējas ar krievu, kuram ar Rietumiem ir senī, nepatīkami rēķīni. Lai gan viņu ārkārtīgi kaitina krieva mazvērtības komplekss, kas izpaužas nebeidzamās runās par savu absolūto pārkumu un pastāvīgā atzinības diedelēšanā, Rietumu nevēriba pret Viduseiropas un Austrumeiropas valstīm viņam liekas radusies no vājās orientēšanās tajās proporciju izmaiņās, kas notikušas divdesmitā gadsimta vidū. Šajās valstīs ir daudz iedzīvotāju, un tie ir pierādījuši īpašas spējas

pielāgoties mūsdienu tehnikas prasībām. Tām netrūkst ne dabas bagātību, ne strauji augošās smagās rūpniecības un kalnrūpniecības. To strādnieki vair neatgādina tos bezpalīdzīgos emigrantus, kuri devās uz Rietumiem maizes meklējumos un tika izmantoti vismelnākajā darbā. To inženieri un zinātnieki spēj sekmīgi konkurēt ar saviem Rietumu kolēģiem. To rakstnieki un mūziķi nevar sūdzēties par talanta trūkumu. Vēl vairāk, šīs valstis neapšaubāmi ir ne vien Eiropas, bet visas pasaules svarīgākā daļa. Ja pieņem, ka Jaunā Ticība izplatīsies visur, tā būs pirmais un interesantākais eksperimenta poligons ārpus Krievijas. Ja pieņem, ka Centrs zaudēs un nespēs uztiept pasaulei savu hegemoniju, saimniecības un kultūras formas, kas radīsies šajās valstīs, būs aizraujošs "jaunā" dzimšanas piemērs, jo vēsturē neeksistē atgriešanās pie *status quo*¹. Vai tādā gadījumā nav jāapvalda zemošanās Rietumu paraugu priekšā, kura bija tik izplatīta "Austrumu markas" izglītotajos slāņos? Mazās valstis Atlantijas okeāna piekrastē kavējas atmiņās par savu tagad jau aizskanējušo slavu, taču tām pilnīgi trūkst dinamikas. Kādēļ Prāgā vai Varšavā vajadzētu imitēt mūsdienu franču gleznotāju mākslu, ja tā radusies valstī bez dinamikas? Kādēļ šajās pilsētās būtu jāuzved angļu lugas, kuras uzrakstītas gluži cita veida publikai? Jāatbrīvojas no atdarināšanas, kura bija attaisnojama tikmēr, kamēr franču, angļu vai beļģu kapitālisti investēja naudu "Austrumu markas" raktuvēs, dzelzceļos un rūpnīcās un vienlaikus izplatīja tur arī savas grāmatas, kinofilmas un modi. Jānostājas pašiem uz savām kājām, tāpat kā uz savām kājām ir nostājusies nacionalizētā rūpniecība.

Slikti ir tas, ka, atbrīvojušās no Rietumu valdzinājuma, Markas literatūra, zinātne un māksla kļuvušas pilnīgi atkarīgas no jaunās metropoles. Agrāk atdarināšana bija labprātīga, tagad tā kļuvusi par pienākumu. Jebkādi sava ceļa meklējumi izpelnītos pārmetumus titoismā. Pat ielūkošanās Markas tautu pagātnē ir pieļaujama tikai tiktāl, ciktāl pagātne liecina, ka konkrētās tautas attīstības ceļi ved līdztekus krievu tautas attīstības ceļiem. Folklorā – protams. Deviņpadsmitā gadsimta realistikās lugas – protams. Bet, piemēram, Polijai raksturīgā romantiskā drāma, kuru grūti uzvest realistikās skolas līdzekļiem? Tai ir arī inscenējuma tradīcijas, kuras teātra cilvēki sauc par "monumentālo teātri". Šādu tradīciju turpināšana jau šķistu bīstama ķecerība.

"Cīņa pret kosmopolitismu" tātad būtībā nav nekas cits kā retortes iztukšošana, kuru atkal piepilda ar citu šķidrumu. Pagātnē šajā retortē izvei-

¹ Pašreizējais stāvoklis (*latīnu val.*). – Red. piez.

dojusies īpaša substance, kuru radījusi importēto un pašmāju elementu mijiedarbība. Mūsdienās i m p o r t ē t a i s elements izpaužas daudz tīrākā veidā, jo pietiekams skaits uzraugu rūpējas par to, lai tiktu saglabāta uzticība paraugiem. Tomēr "cīņa pret kosmopolitismu", pēc intelektuāļa domām, var izrādīties derīga. Nekad vairs neatgriezīsies tie dīvainie laiki, kad poļu, čehu vai ungāru gleznotāji brauca uz glezniecības Meku, uz Parīzi, un atgriezušies gleznoja savas dzimtās puses upes pilnīgi līdzīgas Sēnai, lai gan patiesībā tās nemaz nebija tai līdzīgas.

Pagājušajā gadsimtā krievu patriotiskie vēsturnieki nosodīja "satrunējušos Rietumus" tādēļ, ka tie bija liberāli un no turienes nākošās idejas apdraudēja patvaldību. Rietumi nerada žēlsirdību ne tikai šo troņa aizstāvju acīs. Pietiek izlasīt Ļeva Tolstoja rakstu "Kas ir māksla", lai gūtu priekšstatu par šo krieviem tik raksturīgo nicīgumu pret Rietumu pārsmalcinātību. Tolstojs uzskata Šekspīra lugas par asiņainiem murgojumiem, bet franču glezniecību (un tas notiek impresionisma uzplaukuma laikā) – par deģenerātu smērējumiem. Pēc revolūcijas nebija grūti izvērst šos aizspriedumus, kurus papildināja daudz jaunu argumentu: Krievijā atkal bija pilnīgi citāda iekārta nekā Rietumos. Bet vai šis aizdomīgums pret Rietumiem tomēr nav bijis nozīmīgs Krievijas spēka avots un vai pat cariskie vēsturnieki nav netieši darbojušies revolūcijas labā, kultivējami krievu vidū pašpārliecinātību un ticību savas tautas īpašajam aicinājumam? Greizi noraudzīties uz Rietumiem nebija nemaz tik slikti. Pateicoties šai spējai, izveidojies paskarbs, reālistiski noskaņots cilvēks, kas nevairās ne no kādas atbildības, atšķirībā no Rietumu cilvēka, kuram pagātne traucējusi spert jebkuru drošāku soli, savalgodama viņu ar likumu, ticējumu un ētisko normu tikliem. Apzinādamies savu līdz šim apslēpto spēku, "skiti", kā savu tautu dēvējis krievu dzejnieks Bloks, beidzot devušies karagājienā, un panākumi stiprinājuši viņos pārliecību, ka viņu nicīgums pret Rietumiem ir bijis pamatots. Apgūt šo krievisko pašpārliecinātību un atbrīvoties no papagailiskajiem kaitīgajiem ieradumiem būtu ieteicams arī tautām, kuras dzīvo starp Baltijas jūru un Vidusjūru.

Intelektuālis, protams, saprot, ka minētais izskaužamais "kosmopolīts" ir viņš pats, jo nemitīgi raugās uz Rietumiem, gaididams kaut ko no turienes. Tomēr tas nenozīmē, ka viņš pārlieku bēdātos par aizliegumiem, kas atbrīvo viņa valsti no mazvērtīgajām Parīzes bulvārludziņām vai kriminālromāniem. Arī daudzas kultūras parādības, kuras sajūsmīna Rietumvalstu "eliti", modina viņā nepatiku. Ja viņam jautātu, vai viņa dzimtenē jāuzved T. S. Eliota "Kokteilpartija", viņš atbildētu ar kategorisku

nē, lai gan tā paša autora "Neauglīgo zemi" viņš varbūt uzskata par interesantu dzejasdarbu. Ieguvums, no kura Viduseiropas un Austrumeiropas cilvēki nekad vairs negribēs atteikties, ir atbildības sajūta par to, ko sabiedrība saņem no izdevniecības vai teātra: ja kāda luga, piemēram, ir uzskatāma par sliktu, tā nav jārāda, lai gan tai varētu būt panākumi un tā varētu uzlabot teātra kases stāvokli (iedomājieties Prāgas vai Varšavas strādniekus skatāmajos T. S. Eliota snobisko "Kokteilpartiju"). Taču Stravinska "Svētpavasara" atskaņošanas aizliegums vai Čaikovskis kā publikas gaumes veidotājs ir acīmredzams absurds, kas nevar neizraisīt rūgtus smaidus. Tātad manis aprakstītā personāža kosmopolitisms ir diezgan mērens. Viņš atšķir to, kas Rietumos ir vērtīgs, no tā, kura panākumus nodrošina aizdomīga reklāma, kas vēršas pie "elites" apšaubāmas kvalitātes gaumes.

Krievu reālistu paredziņniku glezniecības pārākums pār franču impresionistiem ir pierādīts Maskavā. Diemžēl glezniecībai piemīt tāda īpašība, ka tās vērtējumā zināma loma ir skatītājam, un zinātniskākie argumenti nespēj pārvērst neglīto audeklu izcilā mākslas darbā. Tas ir nožēlojami. Gan estētikas, gan ētikas jomā ik uz soļa saskaramies ar cilvēka aplamo pretestību gudrajai teorijai. Ka atbilstoši audzinātam bērnam jānodod savs tēvs, kad tas pamana, ka tēva rīcība ir kaitīga sociālisma celtniecībai (no kuras panākumiem atkarīga visas cilvēces laime), – tas liekas saprātīgi. Tomēr šāda rīcība daudzos modina neizskaidrojamu riebumu, gluži tāpat kā viņi dod priekšroku Manē un nevis deviņpadsmitā gadsimta krievu gleznotājiem reālistiem. Drosme, ar kādu krievi izdara savus slēdzienus, pēc Austrumeiropas intelektuāļu domām, iegūst bīstamus apjomus un nākotnē neko labu nesola Krievijas vadoņiem. Konsekventā domāšana, nonākusi pretrunā ar realitāti, noliedz faktus un galu galā neizbēgami noved pie liktenīgām kļūdām. Hitlera cīņa pret "izvirtušo mākslu", protams, bija tāda paša veida parādība kā viņa partijas jaunā ētika, kas pieprasīja "zemāko rasu" iznīcināšanu, un šādās iecerēs slēpjas viņa sakāves cēlonis. Vērodams Centra rūpes par to, lai zinātne un māksla atbilst Metodei, intelektuālis nonāk pie secinājuma, ka Impērijas krišanas cēlonis var būt nevis Rietumu spēks un gudrība, bet gan Metodes izraisītie nomaldi.

Pasludinot Mendēļa ģenētiku par kļūdainu, Centrs visumā lieto trīs argumentu grupas: 1) ka tā ir pretrunā ar dialektiski izprastu Darvina dabiskās izlases teoriju, jo atsaucas uz to Darvina teorijas daļu, kura atspoguļo viņa laikmeta sabiedriskās attiecības, tas ir, nežēlīgu eksistences cīņu kapitālistiskajā iekārtā (jāuzsver nevis cīņa par eksistenci vienas sugas ietvaros, bet gan sadarbība vienas sugas ietvaros); 2) ka tā nedod apmierinošus

praktiskos rezultātus lauksaimniecībā; 3) ka tā var būt par pamatu rasis-tiskajai teorijai, jo atvasina indivīda kvalitāti no gēnu kvalitātes. Tātad visos argumentos izpaužas vēlme, kaut īstenība būtu tāda, kādu to vēlamies ieraudzīt. Bet kas notiks tad, ja Mendela sekotāju ģenētika atbildīs zināt-niskiem novērojumiem, vai cā intelektuālis. Skaļi aplaudēdams runātājiem, kuri grauj Rietumu ģenētiķus, viņš tomēr nejūtas drošs, vai te nav darīšana ar lielu triku, argumentācijas ziņā līdzīgu tiem trikiem, kurus lietoja vācu zinātnieki, cenšdamies zinātniski pierādīt to, kas tobrīd bija izdevīgs vāciešiem.

Te vairs ir tikai solis, lai apšaubītu pašu dialektisko Metodi. Vai tā dažkārt nesameklē dabā un vēsturē zīmes, kuras tur veikli ievietojusi paša lasītāja roka? Dialektika ir "pretrunu loģika", kura, kā apgalvo gudrie, jālieto tur, kur ar formālo loģiku nepietiek, – analizējot parādības to mainībā. Tā kā gan jēdzieni, gan cilvēku vērotās parādības nemitīgi mainās, "jēdzienos ietvertās pretrunas tikai atspoguļo, tikai pārtulko domas valodā tās pretrunas, kuras ir ietvertas parādībās". Lieliski. Bet ko lai saka par piemēru, ko sniedz Pļehanovs, lai pierādītu formālās loģikas nepietiekamību: kāds norāda uz jaunekli, kuram tikko dīgst bārda, un jautā, vai viņam ir bārda vai nav. Nevar atbildēt, ka bārda ir, jo tā vēl nav bārda. Vārdu sakot, bārda vēl tikai rodas, tā ir vēl tikai noteikta matiņu *k v a n t i t ā t e*, kas kādu-dien pārtaps jaunā *k v a l i t ā t ē*, tas ir, bārdā. Velns ar ārā – nurd mūsu intelektuālis – tie taču ir septiņpadsmitā gadsimta rabīnu vingrinājumi. Matiņiem, kas aug uz jaunekļa zoda, ir pilnīgi vienalga, kā mēs tos nosauk-sim. Tur nav nekādas "kvantitātes pārejas kvalitātē", kā to aizrautīgi atkārto Metodes sekotāji. Jautājums – ir bārda vai nav – izriet no mūsu lietotās valodas, no mūsu klasifikācijas. Kas par bezgalīgu iedomību piedēvēt parādībām pretrunas, kurās mūs noved mūsu aplamie jēdzieni! Bet jautājums ir nopietns. No šīs nelaimīgās bārdas atkarīgs Impērijas liktenis. Ja visa vēstures analīze, kas veikta saskaņā ar Metodi, izmanto līdzīgus trikus, tas ir, vispirms ievieš jēdzienus un pēc tam uzskata to pretrunas par novērojamo parādību pretrunām, tad jauka gan būs Impērija, kas celta uz šādiem pamatiem!

Taču Austrumeiropas intelektuālis jūtas pilnīgi Metodes varā. Kā to izskaidrot? Neatzīdamies nevienam, viņš pieļauj domu, ka te pašos pama-tos kaut kas nav pareizi, kas nebūt netraucē sekmīgi novērot un vērtēt parādības ar citām metodēm, piedēvējot visus panākumus vienīgajai Metodei. Jo tā uz mūsdienu cilvēkiem atstāj maģisku iespaidu tādēļ, ka līdz šim nepieredzētā veidā uzsver parādību mainību un savstarpējo atkarību.

Tā kā divdesmitā gadsimta cilvēki ir nonākuši tādos sabiedriskos apstākļos, kuros zūd "dabiskums", bet mainīgums un savstarpējā atkarība kļūst redzama pat nelgām, domāšana kustības kategorijās šķiet visdrošākais veids tvert īstenību uz karstām pēdām. Metode ir noslēpumu pilna, un neviens to līdz galam neizprot, un tas vairo tās burvestības spēku. Krievi, kuriem, kā zināms, nepiemīt mērenības tikums, izmanto Metodes elastīgumu tik intensīvi, ka reizēm jābrīnās par Centra dotajām aplamajām pavēlēm. Taču vēsture rāda, ka veselais saprāts reti kad kļūst par veiksmīgu pavadoni cilvēcisko problēmu labirintā. Metode izmanto Marksa un Engelsa atklājumus, viņu morālo sašutumu un viņu sekotāju taktiku, kura noliedz tiesības uz morālu sašutumu. Tā ir kā čūska, kas, bez šaubām, ir dialektisks radījums. "Tēt, vai čūscai ir aste?" jautā mazais Jēkabiņš. "T i k a i aste," atbild tētis. Te rodas neierobežotas iespējas. Ja intelektuālis godīgi pavaicātu sev, kādēļ viņš netiek valā (lai arī gribētu) no Metodes apskāvieniem, atbilde liecinātu, ka tās pareizuma mēraukla ir tās izmantotāju visvarenība. Vietā, kuru pastāvīgi piemeklē zemestrīces, viņi ir pratuši uzcelt ēku ar kustīgām sienām, kamēr Rietumi, kuru rīcībā nav līdzvērtīgu priekšrakstu, saglabā tradicionālo arhitektūru, kas draud sabrukt. Tiesa, dažas dialektiskās ēkas kustīgās sienas ir diezgan briesmīgas un iedves iemītniekiem bažas par šādi konstruētās celtnes nākotni, tomēr, ja to salīdzina ar Rietumu statisko arhitektūru, brīžiem liekas, ka visa cilvēce būs spiesta pārcelties uz kustīgākiem mitekļiem.

Tātad Austrumu intelektuāļa attieksme pret Rietumiem ir sarežģīta, un to nevar iekļaut patikas vai nepatikas formulās. Tajā ir kaut kas līdzīgs pieviltajai mīlestībai, un ir taču zināms, ka pieviltā mīlestība bieži atstāj sarkasma mieles. Vajadzēja ar tik nelaimīgi sagadīties, lai pilnīgi pretēji Marksa paredzējumiem jaunā ekonomiskā sistēma rastos atpalikušajā Krievijā, lai revolūcija kļūtu par Centra ierēdņu plānotu pasākumu, kuru īsteno ar iekarojumu palīdzību. Un vajadzēja ar tik nelaimīgi sagadīties, lai eiropieši, ja tie savās valstīs grib mainīt novecojušo kārtību, būtu spiesti piekrist – arī pretēji Marksa paredzējumiem –, ka viņu zemes pakļauj tauta, kura nekad nav pratusi pārvaldīt pati sevi un kura, lai ciktāl vēsturē mēs atskatītos, nekad nav pazinusi laimi un brīvību. Ir gan liktenis piedzimt tādā laikmetā – domā intelektuālis, teikdams runu par to, cik liels gods ir dzīvot "diženajā Staļina laikmetā". Viņa uzdevums ir, kā viņš pats to zobgalīgi apzīmē, "iepotēt entuziasma pamatnostādnes" citiem. Viņam nelielas pilnīgi neiespējami, ka Rietumi var uzvarēt sacensībā ar Metodi. Tomēr Metode, t. i., Marksa pārveidošana krievu gaumē, lai arī tai ir daudz nepil-

nību, ir spēcīgāks ierocis Centra valdnieku rokās nekā tikai un lielgabali. Tā ir Metodes priekšrocība, ka ar tās palīdzību var pierādīt to, kas varasvīriem tobrīd nepieciešams, bet to, kas ir nepieciešams, nosaka ar Metodes palīdzību; tas pilnībā atbilst Metodes čūskas dabai.

Pieredze Austrumeiropas intelektuālim ir iemācījusi rūpīgi apsvērt katru dzīves soli. Viņš ir redzējis pārāk daudzus, kas krituši bezdibeni vienas neapdomīgas uzstāšanās dēļ, viena pārāk aizrautīgi sacerēta raksta dēļ. Ja Impērija sabruks, izraisītajā haosā varēs meklēt jaunas eksistences un darbības iespējas. Kamēr tas nav noticis, centīgi jāstrādā Impērijas uzvaras labā, lolojot kļušu cerību, ka Rietumu "stulbums" nemaz nav tik bezgalīgs, kā liekas. Ak, ja cilvēki Rietumos patiešām izprastu "dīzenā Staļina laikmeta" mehānismu un atbilstoši rīkotos! Viss norāda, ka viņi to neizprot. Bet varbūt tomēr, varbūt tomēr izpratis?

8

III

KETMANS

Impērijas varas iestāžu un Metodes spiedienam pakļautā intelektuāļa domāšana ir pretrunu pilna. Precīzi definēt šīs pretrunas nav viegli, jo mums darīšana ar gluži jaunu parādību, kura tādā apjomā nav raksturīga ne krieviem (valdošajai nācijai), ne Jaunās Ticības piekritējiem Rietumos (kuriem palīdz nezināšana). Tautas demokrātijas valstīs nav iespējams ne rakstīt, ne atklāti runāt par šiem jautājumiem. Ārēji tie tur nemaz neeksistē. Un tomēr tie eksistē un veido patieso dzīvi tiem aktieriem, par kādiem neizbēgami kļūst gandrīz visi cilvēki no Centra atkarīgajās valstīs, it īpaši garīgās elites pārstāvji. Grūti raksturot tur pastāvošās cilvēku attiecības citādi kā teātri – ar to atšķirību, ka spēle nenotiek uz skatuves, bet ielās, iestādēs, rūpnīcās, sapulču zālēs, pat dzīvojamās istabās. Tā ir smalka māksla, tā prasa prāta modrību. Veikli jānovērtē ne tikai ikviens vārds, iekams tas nāk pār lūpām, no tā iespējamo seku viedokļa arī smaidis, kas parādās neatbilstošā brīdī, vai skatiens, kas pauž ne to, kas tam jāpauž, var izraisīt bīstamas aizdomas un pārmetumus. Un izturēšanās veids, balss tonis, tādas un ne citādas kaklasaites izvēle tiek izskaidrota kā politisko noslieču pazīme.

Ierašanās Rietumos Austrumu cilvēkam ir liels satricinājums, jo, nonākot saskarsmē ar citiem cilvēkiem – sākot ar nesēju un taksometra šoferi –, viņš tur nesastop nekādu pretestību – tie ir pilnīgi atslābinājušies, viņiem nav tā iekšējā saspringuma, kas izpaužas galvas noliekšnā, acu tramīgajā skatienā, tie runā visu, kas nāk uz mēles, skaļi smejas; vai maz iespējams, ka attiecības starp cilvēkiem var būt tik v i e n k ā r š a s ?

Ikdienas aktiermāksla atšķiras no aktiermākslas teātrī ar to, ka visi tēlo visiem un cits par citu zina, ka tēlo. To, ka cilvēks tēlo, neuzskata par viņa trūkumu, tas nekādā ziņā nepierāda viņa neloyalitāti. Runa ir tikai par to, ka viņam jātēlo labi, jo prasme labi iejusties lomā liecina, ka viņa personības

mistifikatoram zināmus, nebūt ne sikus gandarījuma brīžus. Teikt, ka balts, un domāt, ka melns; iekšēji smīnēt, bet ārēji paust kvēlu sajūsmu; nīst, bet izrādīt milestību; zināt, bet izlikties nezinām; tā apkrāpjot pretinieku (kurš arī mūs krāpj), sākam augstāk par visu vērtēt savu izmanību. Panākumi spēlē sagādā apmierinājumu. Un vienlaicīgi tas, ko sevī sargājam no svešām acīm, iegūst īpašu vērtību, jo nekad nav skaidri formulēts, bet vārdos neizteiktajam piemīt jūtu iracionālais daiļums. Cilvēks patveras iekšējā svētnīcā, kura ir jo skaistāka tad, kad jāmaksā augstākā cena, lai neieļautu tajā svešiniekus.

Līdzšinējā cilvēku dzimuma vēsturē šāda masveida aktiermāksla nav bieži sastopama. Tomēr, mēģinot neprasmīgi aprakstīt šo jauno paradumu, uzduramies pārsteidzošai analogijai islāma civilizācijā Tuvajos Austrumos. Tur izlikšanās māksla savu personisko domu un jūtu aizsardzībai ne tikai bijusi labi pazīstama, bet pat pārtapusi par stabilu institūciju ar nosaukumu: k e t m a n s.

Kas ir ketmans? Tā aprakstu es sastapu Gobino grāmatā "Reliģijas un filozofijas Centrālāzija" ... Gobino pavadījis vairākus gadus Persija (no 1855. gada līdz 1858. gadam bijis Francijas vēstniecības sekretārs, no 1861. gada līdz 1863. gadam – vēstnieks), un nevar noliegt viņa asās novērotāja spējas, lai gan nebūt nav jāpiekrit šā ārkārtīgi bīstamā autora secinājumiem. Sakritības starp ketmanu un Jaunās Ticības valstīs piekopto paradumu ir tik pārsteidzošas, ka atļausos garākus citātus. Cilvēki musulmaņu Austrumos uzskata, ka "patiesības zinātājam neklājas pakļaut savu personu, savu īpašumu un savu cieņu visu to aklībai, neprātam un ļaundarībai, kurus Dievam labpaticis maldināt un atstāt maldos". Tātad ir jāklusē par saviem patiesajiem uzskatiem, ja vien tas iespējams.

"Tomēr," saka Gobino, "ir gadījumi, kad ar klusēšanu vien ir par maz, kad tā var būt līdzvērtīga vainas atzīšanai. Šādos gadījumos nevajag šaubīties. Tad ne tikai atklāti jāatsakās no saviem uzskatiem – ieteicams ķerties pie jebkuras viltības, lai tikai maldinātu pretinieku. Jāpauž jebkura ticības apliecība, kas tam var būt tīkama, jāpilda jebkurš, pat visnejēdzīgākais rituāls, jāvilto savas grāmatas, jāizmanto visi maldināšanas līdzekļi. Tādējādi cilvēks gūst lielu gandarījumu un arī nopelnus, jo viņš ir nosargājis sevi un savus tuvākos, nav pakļāvis cildeno ticību derdzīgajai saskarei ar neticīgo un, visbeidzot, pievildams šo pēdējo un nostiprinādams to viņa maldos, ir pametis viņu negodā un garīgā nevarībā, ko tas visnotaļ pelnījis."

"Ketmans pilda ar lepnumu ikvienu, kurš to piekropj. Pateicoties tam, ticīgais iemanto pastāvīgu pārākumu pār to, kuru viņš piekrāpis, lai arī šis

pēdējais būtu ministrs vai visvarens ķēniņš; cilvēkam, kurš lieto pret viņu ketmanu, viņš pirmām kārtām ir nabaga aklais; viņš nespēj pat iedomāties, ka viņam tiek liegta pieeja vienīgi pareizajam ceļam; turpretī tev, noskrandušam un pusbadā dzīvojošam, kas šķietami dreb pie veikli piekrāptā varenuma kājām, acis ir gaišuma pilnas; savu naidnieku priekšā tu staigā godībā. Tu smeji par nesaprašu, tu atbrūno bīstamu zvēru. Cik daudz prieka vienlaicīgi!"

Ciktāl ketmans var sniegties, rāda kādas sekta dibinātāja Hādži Šeiha Ahmeda piemērs. "Lai gan viņš ir uzrakstījis daudzus teoloģiskus sacerējumu," saka Gobino, "pat visdedzīgākie viņa sekotāji atzīst, ka viņš savās grāmatās nav skaidri atklājis neko, kas varētu vedināt uz tām idejām, kuras viņam tagad piedēvē. Taču ir vispārēji atzīts, ka viņš piekopis ketmanu un slepenībā drosmīgi un precīzi izstrādājis uzskatu sistēmu, kas šodien nosaukta viņa vārdā." – "Tādēļ nav ko brīnīties," kā sarunā ar Gobino atzīnis kāds persietis, "ka Persijā nav neviena īsta musulmaņa."

Tomēr ne visi bija tik piesardzīgi kā Hādži Šeih Ahmeds. Dažiem ketmans noderējis sagatavošanās posmā, taču, kad tie jutušies pietiekami spēcīgi, tie atklāti pasludinājuši savu ķecerību. Lūk, kā aprakstītas Avicennas sekotāja Sadras sludinātāja gaitas:

"... Viņš arī baidījās no mullām. Nebija iespējams neizraisīt viņu aizdomas, bet dot nopietnus ieganstus, sagādāt pierādījumus viņu apsūdzībām nozīmētu pakļaut sevi nebeidzamām vajāšanām un pakļaut riskam viņa iecerētās filozofiskās atdzimšanas nākotni. Tādēļ viņš pielāgojās laikmeta prasībām un ķērās pie tik izcilā un lieliskā līdzekļa, kāds ir ketmans. Ieradies kādā pilsētā, viņš gādāja par to, lai pazemīgi stādītos priekšā visiem vietējiem mudžtahidiem (teoloģijas autoritātēm). Viņš apsēdās viņu viesistabas stūrī, pie viņu apmetņa malas, runāja kautri, piekrita ikvienam viņu teiktajam vārdam. Tautajats par savām zināšanām, viņš pauda vienīgi visortodoksālākajā šītu teoloģijā aizgūtas idejas, un nekas neliecināja, ka viņš nodarbojas ar filozofiju. Pēc dažām dienām mudžtahidi, redzēdami, cik viņš rātns, paši piedāvāja viņam uzstāties sabiedrības priekšā. Viņš tūlīt ķērās pie lietas, kā tekstu izvēloties rituālās apmazgāšanās doktrīnu vai kaut ko tamlīdzīgu, un plaši izvērtēja vis-smalkāko teorētiku priekšrakstus vai iekšējās šaubas. Šāda rīcība sajūmināja mullas. Viņi cēla to vai debesis, pārstāja viņu novērot. Paši pieprasīja, lai viņš rosina viņu iztēli sarežģītākiem jautājumiem. Viņš neatteicās. No apmazgāšanās doktrīnas viņš pārgāja pie lūgšanas doktrīnas, no lūgšanas pie atklāsmes, no atklāsmes pie Dieva vienuma un tad,

demonstrējot izdomas brīnumus, izmantojot noklusējumus, atklātību pret labākajiem mācekļiem, iepriekšteiktā noliegumu, divdomīgus apgalvojumus, viltus siloģismus, no kuru slazdiem spēja izklūt tikai noslēpumā ievadītie, visu bagātīgi pušķodams ar neapstrīdamiem ticības apliecinājumiem, viņš galu galā sasniedza savu mērķi – pievērst avicennismam izglītooto cilvēku vairākumu. Kad viņš visbeidzot atzina, ka var uzstāties atklāti, viņš atmeta aizsegu, atteicās no islāma un izpaudās kā tīrs loģiķis un metafiziķis, kas viņš patiesībā bija."

Islāma ketmans un divdesmitā gadsimta Eiropas ketmans liekas atšķirami vienīgi ar to, ka drosme, ar kādu rikojās Sadra, Eiropā viņu drīz vien novestu pie bēdīgām sekām. Tomēr ketmanu tā striktākās un skarbākās formās plaši lieto tautas demokrātijas valstīs. Gluži kā islāmā, arī turienes ne pārāk priekpilnajā dzīvē vienu no lielākajiem gandarījumiem sagādā pārākuma apziņa pār tiem, kuri nav cienīgi izzināt patiesību. "Ideoloģiskās novirzes", kuru apkarošana sagādā valdošajiem tik daudz rūpju, nav nekāds izdomājums. Tie ir ketmana atmaskošanas gadījumi, turklāt noviržu atklāšanā visnoderīgākie ir tie, kuri paši piekopj līdzīgu ketmanu: viegli konstatējot, ka citi lieto tādus pašus akrobātikas trikus kā viņi, tie izmanto pirmo iespēju, lai pazudinātu pretinieku vai draugu. Tā viņi nodrošina sevi, un veiklības kritērijs ir vismaz par vienu dienu apsteigt līdzīgu apsūdzību, ko pret viņiem varētu izvirzīt cilvēks, kuru viņi pazudina. Tā kā ketmana paveidu skaits ir gandrīz neierobežots, dažādo noviržu nosaukumi netiek līdzī šā negaidītiem eksemplāriem pārpilnā dārza kārtošanaī. Ikviens nākamais Jaunās Ticības priekšrakstu komentārs, kuru kā obligātu izsludina Centrs, izraisa jaunas iekšējas iebildes tajos, kas ārēji liekas bezgala uzticami. Uzskaitīt visus tautas demokrātijas valstīs sastopamos ketmanus nebūtu iespējams. Tomēr centīšos pakavēties pie to galvenajām grupām un kategorijām, rikojoties līdzīgi naturālistam, kurš ievieš vispārēju klasifikāciju.

Nacionālais ketmans ir izplatīts ne tikai tautas masās, no tā nav brīva arī atsevišķu valstu partijas virsotne. Kopš Tito bija rikojies kā Gobino aprakstītais Sadra un pasludinājis savu ķecerību visai pasaulei, miljoniem cilvēku, kuri tautas demokrātijas valstīs piekopj šo ketmanu, ir jālieto sevišķi viltīgi maskēšanās līdzekļi. Paraugprāvas, kurās vairāku tautas demokrātijas valstu galvaspilsētās notikusi izrēķināšanās ar tiem, kas iestājas par "savu ceļu uz sociālismu", ir iemācījušas sabiedrībai, kādi izteicieni vai reakcijas var izraisīt pārmetumus šādās kaitīgās nosliecēs. Lai visdrošāk

izvairītos no šāda pārmetuma, ik uz soļa skali jāapliecina sava apbrīna par Krievijas sasniegumiem dažādās jomās, jānēsā padusē krievu avīzes un grāmatas, jādungo krievu dziesmas, dedzīgi jāaplaudē krievu mūziķiem, aktieriem utt. Rakstnieks, kurš nav vēltījis nevienu darbu izcilām Krievijas personībām vai krievu tautas dzīvei un aprobežojies savā daiļradē ar nacionālo tematiku, nevar uzskatīt, ka atrodas pilnīgi drošās pozīcijās. Tiem, kuri piekopj šo ketmanu, raksturīgs dziļš nicinājums pret Krieviju kā pret barbaru zemi. Strādniekiem un zemniekiem šis nicinājums ir drīzāk emocionāls un balstās pašu pieredzē; viņi vai nu redzējuši atbrīvotāju armijas kareivjus, vai – samērā daudzi – kara laikā uzturējušies Krievijas pārvaldītajā teritorijā un vērojuši krievus ikdienas dzīves situācijās. Tā kā starp Krieviju un valstīm, kuras šodien sauc par tautas demokrātijām, līdz šim pastāvējušas lielas atšķirības dzīves līmenī un civilizācijas attīstībā, nacionālais ketmans rod auglīgu augsni. To nevar uzskatīt par nacionālismu. Starp Viduseiropas slāviem un vāciešiem ilgus gadsimtus valdījis naidis, taču no slāvu puses to raksturoja cieņa pret vācu civilizācijas ārējām iezīmēm. Turpretī, pavērojot krievus, viduseiropietis konstatē, ka viņam ir gan labākas manieres, gan lielāka organizācijas prasme, piemēram, transporta vai mašīnu izmantošanas jomā. Savu attieksmi pret Krieviju viņš, ja drīkstētu, paustu, nicīgi atmetot ar roku, kas gan nenozīmē, ka viņš nejut bailes no bezgalīgajām ļauzu masām, kuras plūst no Eirāzijas kontinenta.

Tomēr ne jau visi to izjūt tīri emocionālā līmenī. Jaunajai strādnieku cīlmes intelīģencei pārsvarā raksturīgs viedoklis, kuru varētu izteikt īsos vārdos, – "sociālisms – jā, Krievija – nē", un te vērojamas ideoloģisko atšķirību smalkās nianšes. Radies uzskats, ka Eiropas valstis ir daudz piemērotākas sociālisma īstenošanai nekā Krievija. To iedzīvotāji ir attīstītāki, lielākā zemes daļa apstrādāta, komunikāciju tīkls ir plašāks, industrializācija tur nav jāsāk gandrīz vai no nulles. Dažas nežēlīgās vadības metodes tur nav nepieciešamas, tās ir pat gluži liekas, jo ir augstāks sabiedriskās disciplīnas līmenis. Taču "savs ceļš uz sociālismu" ir nosodīts un daudz darīts, lai pierādītu, ka ikviens, kurš nevēlas cieši sekot Krievijas modelim un pakļauties Centra diktatūrai, ir nodevējs un ies Tito pēdās – uzstāsies pret Centru un vājinās tā militāro potenciālu, kurš ir vienīgais ierocis, lai īstenotu revolūciju pasaules mērogā. Iebilst pret šo apgalvojumu nozīmētu noliegt Jauno Ticību un ieviest tās vietā citu, kas būtu tieši saistīta ar Marksa un Engelsa mantojumu. Sadra, kurš būtībā nebija islāma piekritējs, centās to no mullām slēpt – arī daudzi šķietami Jaunās Ticības sekotāji būtībā nav

tās piekritēji. Turpretī citi, kuri saskata Tito savienībā ar Rietumiem vēsturiska fatālisma piemēru un noraida domu, ka šo fatālismu izraisījusi Centra politika pret pakļautajām tautām, norobežojas ketmanā, kas nedrīkst kaitēt Centra ārējām aktivitātēm. Ticīgs musulmanis, pat ja viņš ir dziļi pieķēries savam ketmanam, nedrīkst radīt traucēkļus tur, kur islāms cīnās pret neticīgajiem par savu pastāvēšanu. Tāds ketmans izpaužas tikai praktiskos soļos, kuri nekaitē Centram tā pasaules mēroga cīņā, taču aizstāv nacionālās intereses tur, kur tas vēl iespējams.

Revolucionārās tīrības ketmans. Tas ir rets paveids, kas vairāk izplatīts lielajās Krievijas pilsētās nekā tautas demokrātijas valstīs. Tas balstās ticībā Ļeņina laikmeta "svētajai revolūcijas ugunij", kuras simbols, piemēram, ir dzejnieks Majakovskis. Majakovska pašnāvība 1930. gadā iezīmēja šā literatūras, teātra un mūzikas sasniegumiem bagātā laikmeta beigas. "Svētā uguns" tika noslāpēta, kolektivizāciju veica nežēlīgiem līdzekļiem, piespiedu darba nometnēs gāja bojā miljoni Savienības pilsoņu, tika īstenota nesaudzīga politika pret nekrievu tautām. Literatūra tai uztiepto teoriju iespaidā kļuva sekla un neizteismīga, tika sagrauta glezniecība, kādreiz pasaulē par izcilu atzītais krievu teātris zaudēja eksperimenta brīvību, zinātne tika pakļauta direktīvām no augšas. Tā spriež cilvēki, kuri piekopj revolucionārās tīrības ketmanu. Tie nīst Viņu no visas sirds un uzskata, ka Viņš ir vainojams krievu tautas drausmīgajā liktenī un tajā naidā, kuru krievu tauta izraisa citās tautās. Tomēr tie nav pārliecināti, vai Viņš tomēr nav vajadzīgs. Varbūt tādos īpašos laikmetos kā pašreizējais viltīgā tīrāna rašanās jāuzskata par vēlamu parādību. Masveida tīrīšanas, kurās gāja bojā tik daudz labu komunistu, iedzīvotāju dzīves līmeņa pazemināšanās, mākslinieku un zinātnieku nostādīšana iztapīgu pakalpiņu lomā, veselu nacionālo grupu iznīcināšana – kurš, izņemot Viņu, būtu spējīgs uz kaut ko tādu? Un tomēr – Krievija noturējās pret Hitleru. Revolūcija nepakļāvās ārējā spēka triecienam. No šī viedokļa Viņa rīcība gūst objektīvas gudrības raksturu un to, iespējams, attaisno vēsturiskā situācija. Ja Viņš nebūtu lietojis ārkārtīgi nežēlīgu terorismu 1937. gadā, – varbūt atrastos vairāk gribētāju palīdzēt Hitleram, nekā viņu bija? Vai, piemēram, pašreizējā nostāja zinātnē un mākslā, kura bieži nonāk pretrunā ar veselo saprātu, sekmīgi necel Krievijas tautas morāli kara draudu priekšā? Jā, Viņš ir kā kaunpils traips gaišajā Jaunajā Ticībā, bet šis traips vēl ir jāpiecieš un pat jāatbalsta. "Svētā uguns" nav izdzisusi. Kad uzvara būs sasniegta, šī uguns atkal uzliesmos ar kādreizējo spēku, važas, kuras Viņš

uzlicis, tiks sadragātas, bet attiecības starp tautām veidosies uz jauniem, labākiem pamatiem. Šis ketmans bija ļoti plaši, ja ne visur izplatīts Krievijā Otrā pasaules kara laikā, un tā tagadējais variants ir jau kādreiz pievilto cerību atdzimšana.

Estētiskas ketmans. Cilvēks ar labu gaumi nevar pārlietu nopietni uztvert oficiālā spiediena rezultātus kultūras jomā, lai gan aplaudē vārsēm, raksta slavinošas recenzijas par gleznu izstādēm un izliekas, ka jauno celtņu drūmīte, smagnējie apveidi lieliski atbilst viņa priekšstatam par arhitektūru. Viņš pilnībā mainās sava nama četrās sienās. Tur var atrast (ja darīšana ar labi situētu intelektuāli) oficiāli par buržuāzisku atzītās mākslas darbu reprodukcijas, modernās mūzikas skaņuplates un plašu seno autoru grāmatu klāstu dažādās valodās. Šo privātās dzīves greznību viņam piedod, ja radošais darbs, kuru viņš veic līdzīgi iekārtotā kabinetā, sniedz gaidīto propagandas efektu. Lai nosargātu savu stāvokli un savu mitekli (abus tam dāvājusi valsts), intelektuālis ir gatavs uz jebkuru upuri un jebkuru viltību, jo iespēja nošķirties sabiedrībā, kur nav citas iespējas nošķirties, ir vairāk vērtā, nekā pauž izteiciens "mans nams – mana pils". Televīzijas ekrāni, kuri privātajos dzīvokļos novēro pilsoņu izturēšanos, vēl pieder nākotnei, tādēļ, klausoties ārzemju radiostācijas un lasot labas grāmatas, var gūt atslodzes brīžus – protams, ja esi viens, jo līdz ar viesu ierašanos spēle sākas no jauna.

Nekad gan nav tuvāk izpētīts, cik lielā mērā cilvēkam nepieciešami pārdzīvojumi, kurus neprecīzi sauc par estētiskiem pārdzīvojumiem. Tikai nelielam kādas sabiedrības locekļu skaitam šie pārdzīvojumi saistās ar mākslas darbiem. Vairākums gūst īslaicīgu estētisku baudījumu no pašas atrašanās dzīves ritumā. Pilsētās redze sastop veikalu košos skatlogus, lauzu tipu dažādību, turklāt iztēle cilvēku sejās nolasa viņu dzīvesstāstus. Pūlī cilvēka iztēlei ir erotisk raksturs, viņa pārdzīvojumi ir uz fizioloģisku pārdzīvojumu robežas. Redze priecājas par tērpiem, spožām ugunīm, un, piemēram, Parīzes tirgi ar dārzenu un ziedu, visdažādākās krāsas un veida zivju un augļu grēdām, ar košarkanās krāsas gaļas blāķiem sniedz baudu, kas nebūt nav jāmeklē impresionistu vai Holandes vecmeistaru gleznās. Dzirde tver operāriju fragmentus, putnu čalas un automašīnu rūkoņas sajaukumu, balsu sasaukšanos, smieklus. Oza sajūt smaržu mainīgās joslās: kafija, benzīns, apelsīni, ozons, grauzdēti rieksti, parfims. Lielpilsētu apdziedātāji veltījuši daudzas savu darbu lappuses, lai aprakstītu šo liksmo gremdēšanos ikdienības dzelmē. Peldētājs, kurš laužas vilņiem un izbauda

apkārtējās stihijas neaptveramo plašumu, pārdzīvo kaut ko līdzīgu. Te es domāju izcilākos lielpilsētu apdziedātājus – Balzaku, Bodlēru un Vitmenu. Šķiet, ka šīs kopesamības uzmundrinošais un spēcinošais gars rodas, atskāršot i e s p ē j a m ī b u, nemitīgo pārsteigumu, noslēpumu, kuram jāsteidz pakal.

Arī zemnieku dzīve, lai gan tā ir pakļauta trulajam roku darbam, sniedz estētisku atslodzi paražu maiņā, baznīcas ritos, svētbildēs, gadatirgos, tautas-tērpos, papīrgriezās puķu vītnēs, tautas koka tēlniecībā, mūzikā un dejā.

Jaunās Ticības valstīs pilsētas zaudē savu agrāko veidolu. Siko privāt-uzņēmumu likvidācija piešķir ielām stingu ierēdniecisku izskatu. Patēriņa preču pastāvīgais trūkums vērs pūli vienmuļi pelēcīgu un trūcīgu. Pat ja parādās patēriņa preces, tās ir vienveidīgas un to kvalitāte gauži otršķirīga. Bailes stindzina cilvēkus, liek viņiem pielidzināties kustībās, apģērbā, sejas izteiksmē vidusmēra tipam. Pilsētas piepilda tas fiziskais cilvēka tips, kas tik valdošajiem. Zema auguma kvadrātveida vīrieši un īskājainas sievietes platiem gurniem. Tas ir proletārieša tips, kuru cītīgi kultivē obligātie estētiskie paraugi. Šīs pašas rumpīgās sievietes un kvadrātveida vīrieši varētu pilnīgi mainīties kino, glezniecības un modes iespaidā, kā tas noticis Amerikā, kur "noskatīšanās", vēlēšanās līdzināties masu saziņas līdzekļos rādītajiem paraugiem ietekmē cilvēkus tikpat lielā, ja ne lielākā mērā kā ēšanas veids. Ielas, rūpnīcas, pulcēšanās vietas pilnas sarkaniem audekliem ar saukļiem un karogiem. Jauno namu arhitektūra ir monumentāla un nomācoša (es te nerunāju par rekonstruētām ēkām), vieglums un gaisīgums arhitektūrā tiek nosodīts kā formālisms. Jaunās Ticības pilsētu iemītniekiem pieejamo estētisko pārdzīvojumu daudzums ir ārkārtīgi ierobežots. Vienīgais jaukums ir teātris, jo pastāv īpaša teātra maģija, pat ja to ierobežo sociālistiskā reālisma priekšraksti, kuri nosaka lugu saturu un dekorāciju veidu (tās nedrīkst kļūt par scenogrāfa fantāzijas demonstrēšanas vietu). Ar to izskaidrojami milzīgie panākumi, kādus gūst seno autoru, piemēram, Šekspīra lugas, jo to fantāzijas pārmērs triumfē pār naturālistiskā inscenējuma spaidiem. Alkas pēc b r ī n u m a Jaunās Ticības valstīs ir tik lielas, ka tām vajadzētu noskaņot valdītājus uz pārdomām, kas, šķiet, tomēr nenotiek, jo pēdējie šīs vēlmes uzskata par pagātnes paliekām.

Laukos, kur līdzšinējam dzīvesveidam pilnībā jāiznīkst līdz ar zemnieku pārtapšanu lauku darbaļaudīs, vēl joprojām sastopami raksturīgās, gadusimtenos uzkrājušās zemnieku īpašās kultūras paraugi. Tomēr, jāteic atklāti, šis kultūras balsts pārsvarā bija vidējie vai turīgie zemnieki. Cīņa

pret tiem un viņu maskēšanās neizbēgami noved pie zemnieku apģērba, māju dekoratīvā ietērpa, košo dārzu u. c. izžušanas. Rodas zināma pretruna starp administratīvajām rūpēm par folkloru (mūziku, dziesmām un dejām) un prasībām, kuras izvirza jaunā saimnieciskā sistēma un kurām agri vai vēl lemts vainagoties ar barakām vai daudzģimeņu dzīvojamiem korpusem. Lidz ar baznicu slēgšanu, katoļu svētku atcelšanu un ekonomisko jēgu zaudējušo gadatirgu apsikumu lauku darbalaužu vidū varēs vērot to pašu, kas raksturīgs pilsētu iedzīvotājiem.

Šādos apstākļos pastāv visas iespējas estētikas ketmana attīstībai. Tas izpaužas neapzinātās alkās pēc brīnuma (kuras mēģina virzīt kontrolējami izpriecu – teātra, kino un folkloras sarīkojumu jomā), bet literatūras un mākslas darbinieku vidē – dažādākā veida bēgšanā no īstenības. Rakstnieki rokas senos tekstos, komentē un izdod pagātnes autorus, labprāt raksta bērnu grāmatas, jo tajās fantāzijas brīvība ir mazliet lielāka. Daudzi no viņiem izvēlas augstskolas pasniedzēja karjeru, jo literatūras vēstures pētījumi sniedz drošu iegastu gremdēties pagātnē un saskarties ar estētiski augstvērtīgiem darbiem. Aug senās dzejas un prozas tulkotāju skaits. Gleznotāji meklē izpausmi savām interesēm bērnu grāmatu ilustrēšanā, jo košu krāsu izvēli var attaisnot, atsaucoties uz bērnu "naivo" iztēli. Teātru režisori, nomaksājuši obligāto nodevu, uzvedot sliktus mūsdienu darbus, cīnās par iespēju iekļaut repertuārā Lope de Vegu vai Šekspīru. Daži tēlotājas mākslas pārstāvji ir tik drosmīgi, ka atklāj savu ketmanu, sludinot vajadzību pēc ikdienas dzīves estētikas, pieprasot radīt īpašus institūtus, kuri izstrādātu rūpniecībai audumu, mēbeļu, stikla un keramikas trauku paraugus. Viņi pat gūst partijas virsotnes inteligentāko dialektiķu atbalstu un naudu šādiem pasākumiem. Pret rādiem pūliņiem jājūt milzīga cieņa (piebūsim, ka Polija un Čehoslovākija līdzās Zviedrijai un Somijai pirms Otrā pasaules kara telpu iekārtošanas ziņā bija priekšgalā). Tomēr nav iemesla, lai to, ko glezniecībā un arhitektūrā uzskata par formalismu, ilgāku laiku pieciestu lietišķajās mākslās. Šādi mēģinājumi vislabāk atklāj estētikas ketmana būtību: tā kā sociālistiskajā saimniecībā viss tiek plānots, kādēļ gan neuzsākt cilvēku estētisko vajadzību plānveida apmierināšanu? Tomēr te mēs nonākam bistamajā Psihologijas dēmona novadā. Atzīt, ka cilvēka acij nepieciešamas košas krāsas, harmoniski apveidi, saulaina arhitektūra, nozīmētu apgalvot, ka Centram ir slikta gaume. Lai gan arī tur vērojams progress. Jau ceļ debesskrāpjus, kas atgādina gadsimtu mijas jaunbūves Čikāgā. Iespējams, ka 2000. gadā tur oficiāli ieviesīs mākslu, kuru Rietumos šodien uzskata par modernu. Taču ko lai dara ar domu,

ka estētiskie pārdzīvojumi visumā rodas, pateicoties tam, kas veidojies organiski, un ka krāsas un harmonijas apvienību ar Bailēm tikpat grūti iedomāties kā spilgtas spalvas ziemeļu tundras putniem?

Profesijas ketmans. Cilvēks spriež: tā kā esmu nonācis apstākļos, kurus nekādi nespēju ietekmēt, man ir tikai viena dzīve un tā drīz paies, tad man tā jānodzīvo pēc iespējas labāk. Kā gliemene esmu piesūcies klintij jūras dibenā. Virs manis plosās vētras, peld lieli kuģi, bet es pūlos noturēties pie klints – ja mani aiznesīs ūdens, es aiziešu bojā un no manis nepaliks pāri nenieka. Tā rodas profesijas ketmans. Ja esmu zinātnieks, es piedalos kongresos, lasu tajos referātus, kuri precīzi atspoguļo partijas līniju. Taču laboratorijā es virzu tālāk savus pētījumus, lietojams zinātniskas metodes, un tur es saskatu dzīves mērķi. Ja darbs ir sekmīgs, man ir vienalga, kā tas tiks attēlots un kura slavu tas vairo. Rezultāti, kas sasniegti, pašizliedzīgi meklējot patiesību, saglabāsies, bet politiķu klaigas zudīs. Jādara viss, ko viņi pieprasa, – lai izmanto manu vārdu, ja, pateicoties tam, manā rīcībā ir laboratorija un nauda zinātniskās aparatūras iegādei.

Ja esmu rakstnieks, es pārskaitu plauktā savus izdotos darbus. Lūk, pētījums par Sviftu. Tas uzrakstīts, analizējot rakstnieka daiļradi no marksisma viedokļa. Jāatzīst, ka šāda analīze ļauj vērtīgi ielūkoties vēsturiskās parādībās un nav identiska Metodei un Jaunajai Ticībai. Markss bija ģeniāls novērotājs. Sekojot viņam, esmu nodrošinājies pret uzbrukumiem, jo viņš taču ir pravietis, toties to, ka esmu Metodes un Jaunās Ticības piekritējs, var minēt priekšvārdā, kas tagad pilda to pašu uzdevumu, ko iepriekšējos laikmetos pildījuši veltījumi karaļiem un imperatoriem. Lūk, kādas sešpadsmitā gadsimta poēmas tulkojums. Vai šis tulkojums nav kas nezūdošs? Lūk, mans romāns, kurš vēstī par senu pagātni. Es centos tajā pēc iespējas patiesi attēlot notikumus. Lūk, mani tulkojumi no krievu valodas: tie guvuši atzīnību un nesuši man lielu naudu. Un galu galā Puškins patiešām ir liels dzejnieks, un viņa vērtību nemazina fakts, ka viņš šodien kalpo Viņam par propagandas līdzekli. Protams, par tiesībām darboties savā profesijā man jāsamaksā ar zināmu skaitu iztapīgu rakstu un dzejoļu. Taču par cilvēka mūža veikumu nespriež pēc atsevišķiem nepieciešamības dēļ uzrakstītiem slavinošiem sacerējumiem. Pat dīzais poļu dzejnieks Mickevičs, kurš nīda caru, bija spiests veltīt viņam poēmu un veltījumā netaupīja glaimus. Viņš taču bija slazdā! Kad viņam ar viltu izdevās izklūt no Krievijas, viņš parādīja, kas viņš ir patiesībā, un šo viltību viņam neviens nepārmet.

Šie piemēri rāda, ka profesijas ketmans nav gluži pretrunā ar valdošo interesēm. Tas ir nopietns sabiedrisks dzenulis un viens no cēloņiem kolosālajai dziņai izglītoties, tas ir, gūt zināšanas un iemaņas kādā īpašā jomā, kurai var veltīt savu enerģiju un pateicoties kurai var izvairīties no politisko svārstību sasaistītā funkcionāra likteņa. Ja strādnieka dēls kļūst, piemēram, par ķīmiķi, viņš iegūst p a s t ā v ī g u priekšrocību. Ja strādnieka dēls kļūst par drošības policijas ierēdni, viņš iznirst virspusē, kur peld lieli kuģi, taču jūras virsma ir mainīga un bangaina. Taču svarīgākais ir tas, ka ķīmiskie eksperimenti, tiltu celtniecība, atdzejošanas māksla, ārstniecība ir kaut kas jau pamatos brīvs no liekulības. Toties valsts izmanto šo ketmanu, jo ķīmiķi, inženieri un ārsti ir vajadzīgi. Tiesa, pār pilsoņiem, kas piekopj ketmanu humanitāro zinātņu jomā, laiku pa laikam brāžas nikna neapmierinātība no augšas. Galvenais Centra literatūras uzraugs Fadejevs vienā no savām runām nīrgājās par Ļeņingradas universitāti, kurā bija atgadījies kas neciešams – kāda studente uzrakstījusi diplomdarbu par angļu dzejnieku Sevidžu Lendoru. Kuram gan vajadzīgs Lendors? Kurš par viņu jebkad dzirdējis, kļiedzis Fadejevs. Tātad arī visās no Centra atkarīgajās valstīs šā ketmana adeptiem iesakāma mērenība un piesardzība.

Skepses ketmans. To labprāt piekopj intelektuālu aprindās. Izskan doma, ka cilvēce netiek galā ar savām zināšanām, nespēj risināt materiālo labumu ražošanas un sadales problēmas. Pirmie deviņpadsmitā gadsimta mēģinājumi zinātniski pētīt sabiedriskās problēmas bija interesanti, taču diezgan neveikli. Taču tie nonāca rokās krieviem, kuri prot spriest tikai dogmatiski un kuri šos pirmos mēģinājumus iecēla reliģisku dogmu kārtā. Tas, kas notiek Krievijā un no tās atkarīgajās valstīs, ir apmātība. Taču nav izslēgts un ir pat ticams, ka Krievijai izdosies savu apmātību uztiept visai pasaulei un atjēga nāks tikai pēc divsimt vai trīssimt gadiem. Tiem, kuri nonākuši vēstures ciklona pašā vidū, jāizturas pēc iespējas apdomīgāk – tātad ārēji pilnībā jāpakļaujas spēkiem, kuri viegli iznīcina ietiepīgos. Tas gan netraucē tiksmīnāties par vērojumiem, jo šī parādība patiesām ir kaut kas nepieredzēts. Cilvēks, šķiet, nekad nav bijis pakļauts tādām spiedienam un nekad nav tā locījies un rāvis čokurā, lai piemērotos veidnēm, kas darinātas saskaņā ar grāmatu priekšrakstiem – taču ne pēc viņa mēra. Pārbaudei ir pakļautas visas viņa prāta un jūtu spējas. Tas, kurš noraugās šajos ikdienas upuros un pazemojumos, uzzina par cilvēku vairāk nekā jebkurš rietumnieks, kas pazīst tikai vienu spiediena veidu – naudu. Šādu vērojumu kolekcionārs atgādina skopuli, kurš slepus pārskaita savas monētas. Ar oficiālo

līniju saskaņotajai ārējai darbībai šis ketmans netraucē, bet, gluži pretēji, palīdz, jo balstās absolūtā neticībā Metodes saprātīgumam un pieļauj jebkuru cinismu, tātad elastību, pielāgojoties mainīgajai taktikai.

Metafizikas ketmans. Tas visbiežāk sastopams valstīs ar katolisku pagātņi. Visvairāk piemēru Impērijā varētu sniegt Polija. Citu valstu vidū var minēt Spāniju, kur netrūka katoļu, kas sadarbojās ar komunistiem. Šis ketmans nozīmē, ka ticība pasaules metafiziskumam pagaidām tiek a t m e s t a. Šāda ketmana piekritējs uzskata savu laikmetu par antimetafizisku, par tādu, kurā, pateicoties īpašiem apstākļiem, nevar izpausties nekāda metafiziska ticība. Cilvēce mācās domāt racionālās un materiālās kategorijās, saskaras ar konkrētā brīža uzdevumiem un ir sapinusies šķiru cīņā. Savukārt pārpasaulīgās reliģijas iznīkst, kā arī noder par aizsardzības līdzekli novecojušai sabiedriskajai iekārtai. Tas nenozīmē, ka nākotnē cilvēce neatgriezīsies pie labākas un šķīstākas reliģijas. Kas zina, vai Jaunā Ticība nav nepieciešamā Šķīstītava un vai *gesta Dei*¹ netiek veikti *per barbaros*², tas ir, Centra rokām, kuras liek plašām masām atmosties no letarģiskā miega. Garīgā barība, kuru šīm masām piedāvā Jaunā Ticība, ir otršķirīga, un Centrs maldās, domādams, ka tām ar šo barību pietiks. Tomēr pozitīvi jāvērtē tas, ka Jaunā Ticība uzarusi vecaines un sagrāvusi fasādes, kas tikai no ārpuses bija lieliskas, bet iekšpusē caurcaurēm satrunējušas un pilnas puvuma smakas. Tātad jāpalīdz Jaunajai Ticībai, neizrādot savu pieķeršanos Noslēpumam, jo vairāk tādēļ, ka nav ne mazāko iespēju atklāt šo Noslēpumu, piemēram, literatūrā, – ne mūsdienu cilvēka valoda, ne viņa jēdzienu krājums nav tam nobrieduši. Šim ketmanam savukārt ir daudz paveidu. Daži ticīgi katoļi pat strādā drošības policijā un pagaidām atmet savu katolicismu, pildot šos diezgan nežēlīgos pienākumus. Citi pūlas saglabāt kristiešu kopienu Jaunās Ticības ietvaros un publiski apliecina savu katoliskumu. Viņi cīnās par katoļu institūciju saglabāšanu, un viņiem tas bieži izdodas, jo dialektiķi labprāt pieņem tā sauktos "progresīvos katoļus" un "katoļus patriotus", ja tie ir piekāpīgi politikas jautājumos. Abpusēji spēle ir diezgan divdomīga. Valdošie piecēs šo katoļu tipu kā neizbēgamu pagaidu ļaunumu, jo vēl nav pienācis brīdis, kad reliģiju varēs pilnībā iznīdēt, tādēļ labāk nākt saskarē nevis ar ietiepīgiem, bet gan ar paklausīgiem liekuļiem. "Progresīvie katoļi" savukārt apzinās, kādu necilu

¹ Dieva darbi (*latīņu val.*) – Red. piez.

² Svešzemnieki (*latīņu val.*) – Red. piez.

vieta tiem ierādījuši valdošie – būt par iedzimto cilšu šamaņiem un burvjiem, kurus pieciņš tik ilgi, kamēr mežoņiem varēs uzvilkt bikses un sūtīt uz skolu. Viņi uzstājas dažādos valdības pasākumos, viņus pat sūta uz ārzemēm kā paraugeksemplārus, kuriem Rietumu mežoņu priekšā jāapliecina Centra labvēlība pret necivilizētajām ciltīm. No galēja pazemojuma viņi tveras metafizikas ketmanā; krāpj sātānu, kurš uzskata, ka piekrāpis viņus, jo sātans labi zina, – tie uzskata, ka krāpj viņu, un ir apmierināts.

Taču ne tikai katoli atzīst šo ketmanu. Tas, kas sacīts par katoliem, tikpat labi attiecināms uz citām konfesijām, kā arī uz cilvēkiem, kuri nevienai konfesijai nepieder. Viens no bīstamākajiem pārmetumiem, kuru var izteikt rakstniekam, ir konstatēt viņa dzejoļos, lugās vai romānos "metafizikas paliekas". Tā kā rakstnieks ir civilizācijas pārstāvis un nevar būt burvis vai šamanis, jebkuras metafiziskas noslieces viņam nav piedodamas. To valstu literatūra, kuras pēc Otrā pasaules kara nav nonākušas Jaunās Ticības iespaidā, uzrāda spēcīgas noslieces šajā virzienā, tādēļ šādu noviržu izskaušana joprojām nav zaudējusi savu nozīmi. Piemēram, lugai, kurā izpaužas "dīvainums", tas ir, autora interese par dzīves traģiku, nebūs izredžu nonākt uz skatuves. Cilvēka likteņa traģisms taču vedina uz domām par tā sūtības noslēpumu. Daziem pagātnes rakstniekiem, piemēram, Šekspīram, šādas kaites piedod, tomēr nevar būt ne runas par to, lai ar tām sirgtu mūsdienu rakstnieks. Tā paša iemesla dēļ grieķu traģiķu sacerējumus neatzīst par piemērotu teātra repertuāru. Markss apbrīvoja grieķu traģiķus, bet neaizmirsīsim, ka Jaunās Ticības saistība ar Marksu ir diezgan virspusēja. Jaunā ticība ir Krievijas produkts, un krievu intelīģence, kura to radījusi, izjutusi vislielāko nicinājumu pret mākslu, kas tiešā veidā nekalpo sabiedriskajiem mērķiem (citas augstākajā mērā sabiedriskas mākslas funkcijas pastāvīgi palika ārpus tās redzesloka). Kas attiecas uz dzeju, tās avotus grūti atšķirt no jebkuras reliģijas avotiem, un tā īpaši bieži tiek vajāta. Dzejniekam gan ir ļauts aprakstīt kalnus, kokus un puķes, bet, ja vien viņš izjutis to aizgrābtību dabas priekšā, kāda bija pārņēmusi Vērdsvertu, apmeklējot Tintērnas klosteri, viņš tiek asi nosodīts, bet ietiepības gadījumā pazūd no literārās dzīves apvāršņa. Tas ir ļoti labs paņēmieni, kā tikt vaļā no neskaitāmiem sliktiem dzejniekiem, kas raduši publiski atzīties savos panteistiskajos dvēseles lidojumos, taču šis līdzeklis tikpat labi palīdz vispār atbrīvoties no dzejas un aizstāt to ar reklāmas limeņa sacerējumiem – tādiem kā dziesmiņas, kuras Amerikā raida pa radio. Gleznotājam savukārt var viegli pārmest vienkāršotu, sintezētu formu izmantošanu (formālisms)

kā pārmērīgu tīksmināšanos par pasaules skaistumu vai kontemplatīvu attieksmi, kura rada aizdomas par viņa metafiziķa temperamentu. Mūzikim jārūpējas par to, lai viņa skaņdarbi būtu viegli pārtulkojami ikdienas norišu valodā (darba entuziasms, tautas svētki utt.) un lai nepaliek nekas grūti uztverams, tātad aizdomīgs. Metafizikas ketmans, ko piecieš "mežoņu", tas ir, kristiešu vidū, nevar tikt piedots māksliniekiem, kurus uzskata par sabiedrības audzinātājiem.

Ētikas ketmans. Jaunās Ticības ētika balstās uz principu, ka labs ir viss, kas kalpo revolūcijas interesēm, bet slikts – viss, kas šīm interesēm kaitē. Tā kā krietnums pilsoņu savstarpējās attiecībās nāk par labu sociālisma celtniecībai un revolūcijai, liela uzmanība tiek veltīta to morālei. Tas ir Jaunās Ticības smagumpunkts: "jaunā cilvēka audzināšana". Prasības, kuras izvirza partijas biedriem, šajā ziņā ir sevišķi stingras. No viņiem pieprasa gandrīz vai askētismu. Tādēļ iestāšanās partijā diez ko neatskiras no stāšanās klosterī, un Jaunās Ticības literatūra šo norisi apraksta ar tādu pašu nopietnību, ar kādu katoļu literatūra aprakstīja jauno mūku iesvētīšanu. Jo augstāk kāds nonācis partijas hierarhijā, jo uzmanīgāk tiek vērota viņa personiskā dzīve. Tādas parādības kā naudaskāre, dzeršana, nekārtīga dzimumdzīve kompromitē partijas biedru un liedz viņam ieņemt augstākos amatus. Tādēļ partijas virsotnē atrodas cilvēki, kuriem piemīt visas askētu īpašības un kuri veltī spēkus tikai vienai – revolūcijas lietai. Ja runa ir par atsevišķiem "derīgiem" cilvēkiem, kuriem nav īstas ietekmes, bet kuri vajadzīgi sava uzvārda dēļ, tad (pat ja viņi ir partijas biedri) viņu vājības piecieš, bet dažkārt pat atbalsta, jo šīs vājības, tādas kā greznības mīlestība vai dzeršana, ir viņu padevības garantija. Tomēr Jaunās Ticības ētiskie ideāli ir puritāniski. Ja visus pilsoņus varētu ievietot cellēs un izlaist tikai uz politiskajām sapulcēm un darbu, – tas, bez šaubām, būtu vislabāk. Diemžēl nākas piekāpties cilvēka dabas priekšā. Iedzīvotāju skaita pieaugums ir iespējams tikai vīriešu un sieviešu dzimumattiecību ceļā, un ar šo neērtību jārēķinās.

"Jauno cilvēku" audzina tā, lai par savas rīcības mērauklu viņš uzskatītu tikai vispārības labumu. Viņš domā un izturas tāpat kā citi, ir vienkāršs, strādīgs, apmierinās ar to, ko valsts viņam piešķir, viņa privātā dzīve aprobežojas ar mājās pavadītām naktīm, pārējā laikā viņš vienmēr ir savu darbības biedru vidū gan darbā, gan atpūtā. Viņš rūpīgi vēro apkārtējos un ziņo priekšniecībai visu par savu biedru domām un rīcību.

Ziņu pieņemšana ir pastāvējusi un pastāv daudzās civilizācijās. Tomēr tā nekad nav uzskatīta par tikumu. Jaunās Ticības civilizācijā tā tiek ieteikta

kā kārtīga pilsoņa galvenais tikums (tiesa, runājot aplinkus un rūpīgi izvairoties nosaukt pašu parādību). Ziņu pieešana ir pamats, uz kura balstās visu Bailes no visiem. Jaunās Ticības valstīs darbs iestādē vai rūpnīcā ir grūts ne tikai patērētās piepūles dēļ: vairāk spēku atņem nepieciešamība uzmanīties no visur klātesošajām vērigajām acīm un ausīm. Pēc darba jāiet uz politiskajām sapulcēm vai īpašām lekcijām – tā aizrit diena, ne brīdi neatslābinot uzmanību. Sarunu biedru nevīlšā atklātība ir slikta zīme: viņi tēlo atslābinātību un bezrūpību, līdzjūtību un dusmas, lai atbilstoši noskaņotu tevi un izvilinātu tādus jūtu izpaudumus, kuri ļautu uzrakstīt par tevi ziņojumu; tas cels viņu vērtību priekšniecības acīs.

Tārad kopības kultā balstītā ētika galu galā ir kaut kas tāds, ko no vispārības labuma viedokļa var uzskatīt par indi. Pārdomājot šo apstākli, Jaunās Ticības gudro domāšanas veids liekas miklains. Fizioloģijas jomā viņi piekāpjas acimredzamo cilvēka vajību priekšā. Taču nevēlas atzīt, ka cilvēkam piemīt arī citas vajības, ka viņš, piemēram, jūtas labi, ja var atslābināt uzmanību, un slikti, ja dzīvo pastāvīgās Bailēs. Ka meli viņam nenāk par labu, jo tos pavada iekšējs saspringums. Šīs vajības kopā ar citām vajībām, kaut vai tādām kā tieksme uzlabot savu likteni uz tuvāko rēķina, maina ētiku, kas sākotnēji pamatojās uz sadarbību un brālību, par tādu, kas balstīta uz visu cīņu pret visiem, un šajā cīņā vislielākās iespējas izdzīvot ir viltīgākajiem. Tā acimredzot ir cita suga nekā tā, kurai bija vislielākās iespējas izdzīvot cīņā par naudu rūpnieciskā kapitālisma attīstības sākumā. Sētas suņus var iedalīt divos veidos: skaļajos rējējos un klusajos kodējos. Šķiet, ka Jaunās Ticības valstīs vairāk privilēģiju bauda otrie. Piecdesmit vai simt gadu šādas audzināšanas var izveidot cilvēku sugu, no kuras atpakaļceļa vairs nebūs. "Jaunais cilvēks" nebūt nav tikai pieņēmums. Viņš kļūst par īstenību.

Ētikas ketmans rodas, atskāršot, ka vispārībai lojālajai ētikai ir daudzas vājās puses. Šis ketmans bieži sastopams augsti situēto Partijas locekļu vidū. Tā ietekmētie cilvēki, lai gan revolūcijas vārdā varētu aukstasinīgi nogalināt miljonu cilvēku, cenšas daļēji kompensēt savu nežēlību un personiskajās attiecībās ir godīgāki un labāki nekā tie, kas ievēro individualisma ētiku. Viņu spēja just līdzī un palīdzēt ir gandrīz neierobežota, jo tieši tā – šī spēja just līdzī – jaunības gados noveda viņus uz revolūcijas ceļa; tādējādi viņi atkārtoja paša Marksas pieredzi. Šis ketmans lielākoties sastopams veco komunistu vidū. Sastapušies ar pretrunu starp draudzības saitēm un "lietas" interesēm, viņi ilgi cīnās ar savu sirdsapziņu un rīkojas nežēlīgi tikai tad, ja ir pilnībā pārliecināti, ka, aizstāvot draugu vai atturoties viņu apsūdzēt,

kaitēs tam, kas viņiem ir visdārgākais. Viņi parasti bauda lielu cieņu kā kristālskaidri cilvēki. Tomēr tas neglābj viņus no biežajiem apvainojumiem "inteligentumā". "Inteligentums" ir nicinošs apzīmējums tādiem, kuri ir nevainojami teorētiski, bet kuriem pārmērīgs jūtīgums ētikas jautājumos traucē rīkoties. Revolucionāram jābūt nežēlīgam un jācērt cilvēkkoki, – nevis jādomā, kurš no tiem patiešām ir satrunējis.

Ētikas ketmans tautas demokrātijas valstīs, protams, ir viens no spēcīgākajiem, jo Jaunās Ticības ētiku tur ieaudzina tikai dažus gadus, bet nīdējamā ētika valdījusi gadsimtiem. Nevar paredzēt, kad un kurā cilvēkā šis ketmans izpaudīsies. Tas rada neiedomājamus pārsteigumus. Tie, par kuriem ir drošākais pamats domāt, ka viņi nenodarbojas ar ziņu pienešanu, patiesībā kaislīgi to piekopj, un, gluži pretēji, tie, kas liekas būt gluži brīvi no "aizspriedumiem", neizprotamā kārtā izrādās lojāli pret saviem draugiem un pat svešiem cilvēkiem. Tā kā šis ketmans apgrūtina kontroli pār iedzīvotāju prātiem, to cītīgi skauž, taču situāciju, kurās tas var tikt lietots, ir tik daudz, ka tas bieži izvairās no piespiedu līdzekļiem.

Rietumzemju iedzīvotājs neapjauš, ka miljoniem viņa tuvāko, kuri ārēji šķiet tam vairāk vai mazāk līdzīgi, dzīvo pasaulē, kas tam liktos tikpat fantastiska kā marsiešu pasaule. Salīdzinājumā ar viņiem tas ir kā naivs bērns, jo nepārzina iespējas, kādas cilvēka dabai paver ketmans. Dzīve pastāvīgā iekšējā sasprindzinājumā izkopj cilvēkā snaudošos talantus. Viņš pat nenojauš, kādos attapības un psiholoģiskās izmaņas kalngalos var pacelties, ja ir piespiests pie sienas un vienīgais glābiņš ir izveicīgi rīkoties vai iet bojā. Spējīgākos prāta akrobātus veido mūsdienu Eiropā līdz šim mazpazīstams cilvēka tips. Dzīves nepieciešamība, kuras rezultāts ir ketmans, neapšaubāmi attīsta intelektu. Dzīli maldijies būtu tas, kas par Viduseiropas un Austrumeiropas valstu garīgās dzīves mērauklu uzskatītu vienmuļos rakstus, kuri parādās turienes presē, un stereotipās runas, kas tur skan. Tas ir tikai ārējais apvalks – tur ir pieņemts īpašs stils, terminoloģija un valodas rituāls. Gluži kā Baznīcas stingrās ortodoksijas laikos, kad teologi pauda savus uzskatus ar pedantiskās Baznīcas ieteiktās valodas palīdzību, arī tur svarīgs ir nevis tas, ko kurš teicis, bet ko gribējis pateikt, slēpdams savas domas, liekot komatu citā vietā, iespraužot "un", apspriežot jautājumus tādā un ne citādā kārtībā. Neviens, kurš nedzīvo tur, nezina, kādas titāniskas cīņas tur tiek izcīnītas, kā iet bojā ketmana varoņi un par ko noris kari. Skaidrs, ka cilvēki, kas iesaistīti šajos karos, kuri atgādina neparasti grūtas filozofiskā šaha partijas, izjūt pārakumu pār saviem tautiešiem politemigrantiem.

Ķirurgs nevar uzskatīt miesnieku par sev līdzvērtīgu, tāpat kā izlikšanās meistars Polijā, Čehoslovākijā vai Ungārijā pasmaida, dzirdēdams, ka emigrācijā kāds viņu nosaucis par nodevēju (vai cūku) tieši tobrīd, kad šis nodevējs (vai cūka) iesaistījies spēlē, no kuras rezultāta atkarīgs piecpadsmit laboratoriju vai divdesmit mākslinieku darbnīcu liktenis. Kā tiek maksāts, to ārzemēs nezina. Nezina, kas tiek pirkts un par kādu cenu.

Ketmanam kā sabiedriskās dzīves formai ir savas pozitīvās īpašības. Lai tās novērtētu, pietiek pavērot dzīvi Rietumzemēs. Rietumu cilvēki, sevišķi turienes intelektuāļi, cieš no savdabīga *taedium vitae*¹. Viņu jūtu un prāta dzīve ir pārlietu sadrumstalota, viņi veltīgi cenšas iegrožot šo pa oļiem un sērēm plaši plūstošo upi stingrā akmens gultnē. Vai, lietojot citu salīdzinājumu, viss, ko viņi domā un jūt, kā tvaiks izplēn bezgalīgajā telpā. Brīvība viņiem kļūst par nastu. Nevienš secinājums nav o b l i g ā t s: var būt tā, bet var būt arī citādi. Un te rodas pastāvīga diskomforta sajūta. Laimīgākie no viņiem, šķiet, ir tie, kuri kļuvuši par komunistiem: iekārta, kurā viņi dzīvo, ir mūris, pret kuru viņi atdurās, taču beidzot radies pretspēks, un šis pretspēks raksturo viņus pašus. Tvaiks, kas brīvi aizplūst gaisā, zem spiediena saspriegst. Vēl lielākā spriegumā nonāk tie, kuriem sava komunistiskā pārliecība jāslēpj, jālieto ketmans, paradums, kas nav sevišķi izplatīts Rietumos.

Ir skaidri redzams, ka ketmans nozīmē sevis apliecinājumu kaut kam p a r s p ī t i. Ketmana lietotājam grūtības sagādā sastaptais šķērslis, taču, ja šķērslis pēkšņi būtu novērsts, viņš nonāktu tukšumā – kas zina, varbūt vēl daudz nepanesamākā. Iekšējais dumpis dažkārt ir veselīgs un var aizstāt laimi. Tas, ko var pateikt, ir krietni garlaicīgāks par iekšējās svētnīcas emocionālās aizstāvības maģiju. Liekas, vairumam cilvēku nepieciešamība dzīvot pastāvīgā saspringumā un modrībā ir mokoša, bet daudziem intelektuāļiem tā vienlaikus sagādā mazohistisku baudu.

Ketmana lietotājs melo. Taču vai viņš kļūtu mazāk melīgs, ja drikstētu teikt patiesību? Gleznotājs, kurš cenšas iedabūt neatļauto ("metafizisko") pasaules dailes aizgrābtību savā gleznā par kolhoza dzīvi, būtu apjucis, ja viņam dāvātu pilnīgu brīvību, jo pasaules daile viņam šķiet jo lielāka, jo vairāk viņam liegts to attēlot. Dzejnieks sapņo par to, ko varētu uzrakstīt, ja viņu nesaistītu politiskie pienākumi, taču, iespējams, viss, kas ir tik skaists sapņos, mirkli izgaistu, ja viņu atbrīvotu no šiem pienākumiem. Ketmans ir svētība: tas veicina sapņošanu. Cilvēks iemācās milēt apkārt uzceltos

¹ Dzīves apnikums (*latīņu val.*). – Red. piez.

iežogojumus. Kas zina, vai Jaunās Ticības panākumu noslēpums un tās lielā vara pār intelektuāļiem nav cilvēka iekšējā *c e n t r a* trūkums? Pakļaujot cilvēku spiedienam, Jaunā Ticība rada centru, vismaz rada sajūtu, ka šis centrs pastāv. Bailes no brīvības nav nekas cits kā bailes no tukšuma. "Cilvēkā nav nekā," sacīja mans draugs dialektiķis, "no sevis paša neko nevar izdabūt, jo tur nekā nav. Nevar aiziet no cilvēkiem un tuksnesī rakstīt. Atceries, ka cilvēks ir sabiedrisko spēku funkcija. Kas gribēs būt viens, aizies bojā." Tas droši vien ir pareizi. Taču šaubos, vai to var uzskatīt par kaut ko vairāk nekā mūsdienu likumību. Ja cilvēkam liktos, ka viņā *n e k ā n a v*, Dante nevarētu uzrakstīt "Dievišķo komēdiju", Montēns – savas "Esejas", bet Šardēns nebūtu uzgleznojis nevienu kluso dabu. Atzinis, ka viņā *n e k ā* nav, šodienas cilvēks pieņem *v i e n a l g a*, ko, lai gan zina, ka tas ir slikts, – lai tikai būtu kopā ar citiem, lai nebūtu viens. Un, kamēr viņš tā domā, viņa rīcību nevar pārlieku nosodīt. Labāk lietot dažāda veida ketmanu un pakļauties spiedienam un, pateicoties šim spiedienam, brīžiem just, ka *e s i*, nekā riskēt palikt zaudētajos, paļaujoties uz aizgājušo gadsimtu gudrību, kas apgalvo, ka cilvēks ir dievišķa būtne. Bet varbūt pamēģināt dzīvot bez spiediena un bez ketmana, izaicināt likteni, pateikt: "Ja zaudēšu, negaudīšos"? Ja kāds spēj dzīvot bez uztiptā pretspēka, ja kāds spēj radīt savu pretspēku, nav tiesa, ka cilvēkā nekā nav. Tas būtu ticības apliecinājums.

IV

ALFA JEB MORĀLISTS

Pēdējos pārdesmit gadus Viduseiropas un Austrumeiropas vēsturē ir bezgala daudz situāciju, attiecībā pret kurām zaudē nozīmi jebkuri epiteti un teorētiski spriedelējumi. Cilvēku likteni izšķir viņu prasme tikt ar šīm situācijām galā. Lēmumi, kurus tie pieņem, ir dažādi, atkarībā no netveramajiem faktoriem, kas veido cilvēka personību.

Tā kā miljonu likteņu likloči vislabāk saskatāmi, vērojot tos, kuri pēc profesijas atzīmē sevī un citos cilvēkos notiekošās pārmaiņas, tas ir, rakstniekus, kā piemēru izmantošu viņu dzīvesstāstus. Mēģināšu uzskicēt dažu Austrumeiropas rakstnieku portretus.

Cilvēks, kuru saukšu par Alfu, bija viens no pazīstamākajiem prozaiķiem austrumos no Oderas. Viņš bijis mans sirds draugs, un mūs saista atmiņas par daudziem kopā pārdzīvotiem grūtiem brīžiem. Atceroties viņu, man nav viegli apslāpēt savilņojumu. Esmu pat vaicājis sev, vai rīkojos pareizi, pakļaudams analīzei tieši viņu. Tomēr es to darišu, jo draudzība man nebūtu traucējusi publicēt atsauksmi par viņa grāmatām, kurā es pateiktu apmēram to pašu, ko sacīšu tagad.

Pirms Otrā pasaules kara Alfa bija garš, kalsns jauneklis raga acenēs. Savus stāstus viņš publicēja kādā labējā nedēļas laikrakstā, kuram nebija laba slava literārajās aprindās, jo Varšavas literārās aprindas veidojās galvenokārt no ebrejiem un no cilvēkiem, kuriem nepatika šī laikraksta rasistiskās un totalitārās noslieces. Nedēļraksta redaktors savā ziņā bija Alfas atklājējs, un viņš varēja lepoties ar savu izvēli, jo Alfas talants attīstījās strauji. Nedēļraksts drīzumā sāka drukāt Alfas romānu. Romāns ieraudzīja dienasgaismu kādā lielākā izdevniecībā un sacēla pamatīgu troksni.

Alfa galvenokārt pievērsās traģiskiem morāliem konfliktiem. Tolaik daudzi jaunie rakstnieki pakļāvās Džozefa Konrada prozas valdzinājumam. Alfu sevišķi ietekmēja Konrada rakstīšanas maniere, jo viņam bija nosliece

uz hierātiskiem un monumentāliem varoņiem. Viņu fascinēja nakts. Mazie cilvēki un viņu varenās kaislības naktī, kuras bezgalīgums un noslēpumainums apņēma viņu likteni ar milzu apmetni, – tāda lielākoties bija viņa teātra skatuve, lai gan viņš nerakstīja lugas, tikai stāstus un romānus. Monumentalitāte, klusums, pārcilvēciskās un vienaldzīgās pasaules milzums – šai ziņā viņa jaunības sacerējumi bija līdzīgi Konrada darbiem. Alfas nostāja bija metafiziska un traģiska. Viņu nodarbināja gan morālās, gan autora balss skaidrības problēma. Viņš destilēja savus teikumus. Gribēja, lai ikviens teikums ne tikai apraksta, bet veidojas līdzīgi skandārba daļai, lai tas ir neaizstājams un iedarbojas ar savu skanējumu. Šis alkas pēc skaidrības, es pat teiktu, – pēc pārcilvēciskās skaidrības, raksturoja Alfu, kurš attiecībās ar cilvēkiem izturējās augstprātīgi un nedabiski. Tiekme pēc skaidrības rakstnieka darbā un augstprātība bija cieši saistītas: tā bija paša Alfas personības sublimācija, viņa otrais "es", ar kuru viņš saistīja visas savas cerības. Jo vairāk viņu nomāca nenokārtotā personiskā dzīve, jo augstāk viņš vērtēja rakstniecību, kas tādējādi pārtapa svinīgā rituālā. Kāds par viņu izteicies, ka, iekams ķerties pie spalvas, viņš uzvelk maga smagkrokoto tērpu. Viņa godkāribu varētu apmierināt kardināla augstais amats. Lēnas kustības, purpurtērps, skūpstam pastiepts gredzens – lūk, žesta skaidriba, lūk, sava labākā "es" izpausme. Ir aktieri komiķi, kuri visu mūžu sapņo par nopietnu, cildenu lomu; te darbojās līdzīgi motīvi. Alfa, kurš bija apveltīts ar lielisku humora izjūtu, pilnīgi mainījās, kad ķērās pie rakstīšanas: kopš tā brīža viņš dzīvoja tikai traģēdijas kalngalos. Viņa godkāre sniedzās daudz tālāk par labi uzrakstītu grāmatu autora slavu. Viņš gribēja būt rakstnieks ar morālu autoritāti.

Minētais romāns, kurš sagādāja viņam pirmos lielos panākumus, tika plaši izreklamēts kā katolisks romāns, bet pats Alfa ieguva talantīgākā katoļu rakstnieka slavu, kas tādā katoliskā valstī, kāda ir Polija, nebija maz. Vai viņš tiešām bija katoļu rakstnieks – grūti pateikt. Divdesmitajā gadsimtā katoļu rakstnieku skaits ir niecīgs. Tā sauktā intelektuāļu "pievēršanās ticībai" parasti ir diezgan aizdomīga un neatšķiras no islaicīgās pievēršanās sirrēālismam, ekspresionismam, eksistenciālismam u. tml. Es nevaru pateikt, vai Alfa bija katolis, lai gan bieži tikos ar viņu un mums bija ļoti atklātas sarunas. Viņš bija tāds pats katolis, kādi toreiz bija daudzi no mums: tas bija laiks, kad rakstnieki interesējās par tomismu un literārajās diskusijās atsaucās uz Žaku Maritēnu. Nepareizi būtu apgalvot, ka visi šādi "intelektuālie katoļi" tikai sekoja literārai modei: arī sliedz taču neķeras pie salmiņa modes pēc. Taču tikpat nepareizi būtu uzskatīt par katolicisma

izpaušmi visas tās literārās diskusijas, kurās tika lietota tomisma filozofijas terminoloģija; no tām bija vēl gana tālu līdz katolicisma pieņemšanai – ar visām no tā izrietošām sekām. Tomēr "intelektuālie katoli" piešķīra savdabīgu nokrāsu zināmām literatūras aprindām. Viņiem bija īpaša politiskā loma: viņi neslēpa savu nepatiku pret totalitārismu un rasismu; ar to viņi atšķīrās no "īstieniem" katoliskajiem literātiem un žurnālistiem, kuru politiskā domāšana nebija brīva no "veselīgo politisko formu" kulta (ņemot par paraugu Itāliju un Vāciju) un antisemitisku skandālu cildināšanas. Komunisti nicīgi izturējās pret Žaka Maritēna ietekmi un uzskatīja to par deģenerācijas pazīmi, taču pret "intelektuālajiem katoliem", kuri bija naidīgi noskaņoti pret labējiem spēkiem, necīnījās. Pēc romāna iznākšanas Alfa sāka bieži apmeklēt "intelektuālo katoļu" un kreiso aprindas. Būdams jūtīgs pret savas vides viedokli un augstu vērtēdams rakstnieka morālo autoritāti, viņš sarāva saites ar labējo nedēļas laikrakstu un parakstīja kolektīvu vēstuli pret antisemītiem.

Katolicismā ikviens meklēja ko citu. Alfa ar savu traģisko pasaules izjūtu meklēja formas: vārdus, jēdzienus, gluži vienkārši "materiālu". Traģikas izjūta līdzinās Neredzamajam Velsa romānā – lai parādītos sabiedrībā, viņam bija jāpieliek kartona deguns, jānosaitē seja, bet neredzamajos pirkstos jāuzvelk cimdi. Katolicisms sniedza valodu: tādos jēdzienos kā grēks un svētums, dvēseles tumsa un žēlastība varēja ietvert aprakstāmo cilvēku pārdzīvojumus, bet galvenais – katolicisma valoda uzreiz piešķīra Alfam tik nepieciešamo cildenuma nokrāsu: tā apmierināja alkas pēc kardināla purpurtērpa. Alfas romāna varonis bija garīdznieks – franču katoļu romānistu, pirmām kārtām Bernanosa neapšaubāms iespaids, taču te izpaudās arī Alfas tieksme radīt skaidrus un spēcīgus varoņus. Darbība notika laukos – te atklājās Alfas talanta vājās puses; izvēršdams konfliktus, viņš bija nepietiekami vingrinājis redzi: trūka detaļu un konkrētu cilvēku vērojuma. Uzaudzis pilsētā, Alfa nekad nebija saskāries ar zemniekiem. Lauki, kurus viņš aprakstīja, bija universāli lauki – tikpat labi tas varēja būt kāds bretoņu vai flāmu ciems, un tieši tādēļ tas nebija patiess ciems. Varoņi likās ietērpti svešās drānās (pastorālās literatūras laikā jaunkungus pārģērba par ganiem) un visi runāja vienādi. Tādējādi drāma norisa tikko ieskicēto dekorāciju vidū. Tomēr tā bija grodi savīta un kritiķi uzņēma grāmatu gandrīz vai jūsmīgi. Vairāki izdevumi tika ātri izpirkti. Alfa saņēma valsts prēmiju, kas naudas izteiksmē bija visai liela. Iespējams, ka, piešķirdama balvu, žūrija ņēma vērā ne tikai romāna māksliniecisko vērtību, bet arī noteiktu politisku labumu, ko deva Alfas apbalvošana. Valdība tolaik nepārprotami

koķetēja ar galēji labējiem spēkiem; katoļu rakstnieka apbalvošana šķita gudrs solis; labējiem bija jābūt apmierinātiem, bet liberāliem un kreisajiem nebija pamata uzbrukt šim lēmumam, jo galu galā ikviens toreiz drikstēja ticēt un rakstīt saskaņā ar savu pārlicību.

Neraugoties uz slavu un naudu, sirids dziļumos Alfa neuzskatīja par labām grāmatām ne savu romānu, ne iznākušo stāstu krājumu. Iegūtais stāvoklis ļāva viņam paust savu augstprātību; viņš bija pasludināts par dziļas un cildenas literatūras radītāju, turpreti viņa kolēģu grāmatas varēja cerēt uz plašākas publikas ievēribu tikai kā ne visai augstas kvalitātes sensācija. Tās vai nu sniedza nodevas neapvaldītam naturālismam, kas izpaudās fizioloģisku parādību aprakstos, vai arī bija romānu formā ietērti psiholoģijas traktāti. Literāti dzīvoja savu kafejnīcu intelektuālajos geto, un, jo lielākā izolācijā no tautas masu dzīves viņi nonāca, jo dīvaināks un nesaprotamāks kļuva viņu stils. Nepatīkamās mieles, kas palika Alfā pēc pirmo grāmatu izdošanas, viņam pašam bija grūti raksturot. Tomēr brīdis, kad viņš atskārta, ka ar viņa literāro darbu kaut kas nav kārtībā, bija izšķirošs visai Alfai turpmākajai dzīvei. Viņu pārņēma lielas šaubas. Viņa kolēģi arī šaubījās par savu "gaisā pakārto" darbu vērtību, bet Alfai šaubas bija daudz dziļākas. Viņš centās panākt morāli skaidru skanējumu, bet skaidrībai, lai tā būtu patiesa, jābalstās zemes dzīvē, tās pieredzē un vērojumos – citādi tā ir melīga. Alfa juta, ka sapinies melos, jo bija pievērsies nevis dzīviem cilvēkiem, bet gan idejām par cilvēkiem. Viss, ko viņš zināja par cilvēkiem, balstījās paša pārdzīvojumos istabas četrās sienās. Viņa katolicisms nebija nekas vairāk kā maska. Koķetēdams ar katolicismu, viņš rīkojās tāpat kā daudzi divdesmitā gadsimta intelektuāļi, kuri mēģinājuši ietērt savu kailumu cildenās, senatnīgās drānās. Viņš meklēja veidu, kā izraisīt lasītājā vēlamo emocionālo reakciju: skaidrs, ka lasītājs, ieraudzījis tādus kopš bērnības pazīstamus vārdus kā "zēlastība" vai "grēks", jutīsies savīlņots. Taču, lietojot šādus vārdus un jēdzienus, autors ir mazliet negodīgs. Alfa sāka šaubīties, vai viņa radītie konflikti ir reāli. Viņu dēvēja par katoļu rakstnieku, bet viņš zināja, ka nav tāds – gluži kā gleznotājs, kurš kādu laiku strādājis kubisma manierē, pārsteigts konstatē, ka viņu joprojām sauc par kubistu. Šķietamības maldināti, kritiķi ierindoja viņa rakstniecību veselīgās un cildenās literatūras darbu vidū, pretstatot to viņa kolēģu rakstniecībai, kurai bija dekadences iezīmes. Taču Alfa saprata, ka nebūt nav "labāks" par saviem kolēģiem, kuri vismaz neslēpj savu nožēlojamo kailumu.

Sākās karš, mūsu pilsēta un valsts kļuva par Hitlera impērijas daļu. Piecarpus gadus dzīvojām gluži citā dimensijā nekā tā, kuru pazinām no

pieredzes vai literatūras. Var teikt, ka tas, ko mums bija lemts piedzīvot, pārspēja vispārdrošāko un visdrausmīgāko iztēli. Agrāk dzirdētie šausmu apraksti tagad izraisīja smieklus kā naivi bērnu stāstiņi. Vācu vara Eiropā bija nežēlīga, taču nekur tā nebija tik nežēlīga kā Austrumeiropā, jo te dzīvoja tādas rases cilvēki, kurus saskaņā ar nacionālsociālisma doktrīnu gaidīja vai nu iznīcināšana, vai smags fizisks darbs.

Un tomēr mēs dzīvojām un, būdami rakstnieki, centāmies rakstīt. Tiesa, ik pa brīdim kāds no mums pazuda – nonāca koncentrācijas nometnē vai tika nošauts. Tur neko nevarēja darīt. Mēs dzīvojām kā uz kūstoša ledus gabala. Nedrīkstēja domāt par brīdi, kad tas izkusīs. Kara ziņojumi sniedza jaunākos datus par mūsu cīņiņu ar nāvi. Mums bija jāraksta: tas bija vienīgais veids, kā glābties no izmisuma. Turklāt visu Poliju aptvēra konspirācijas tīkls un patiesi eksistēja "pagrīdes valsts" – tad kādēļ lai nebūtu arī pagrīdes literatūras? Iespīest preses izdevumus un grāmatas pakļautās tautas valodā bija aizliegts. Taču kultūras dzīvi nomākt neizdevās. Pagrīdes publikācijas pavairoja ar reprogrāfu, nelegālās tipogrāfijās iespīeda maza formāta laikrakstus, brošūras un grāmatas, kuras bija vieglāk izplatīt. Notika daudzi pagrīdes lasījumi un autorvakari. Bija pat pagrīdes teātra izrādes. Tas viss stiprināja iekarotās, taču joprojām neuzvarētās tautas cīņas garu. Šis cīņas gars bija augsts, pat pārlieku augsts, kā to rādīja kara beigu notikumi.

Alfa šajos gados veiksmīgi īstenoja savu rakstnieka morālista ideālu. Viņš izturējās kā nevainojams rakstnieks un pilsonis. Viņa spriedumi par to, kāda rīcība ir piedienīga un kāda nepiedienīga, literārajās aprindās tika uzskatīti par neapstrīdamiem, un pie viņa bieži vērsās ar lūgumu izšķirt, vai kāds nav pārkāpis nerakstīto patriotisko likumkodeksu. Alfa klusībā tika atzīts par tādu kā visu mūsu pilsētas rakstnieku vadoni. Viņa rīcībā nonāca pagrīdes fondu līdzekļi, un viņš sadalīja naudu kolēģiem, kuriem bija vajadzīga palīdzība. Viņam bija pieejama diezgan nopietna konspiratīvā informācija. Alfa rūpējās par jaunajiem rakstniekiem. Viņš uzdrošinājās atklāti nesniegt roku kādam rakstniekam, kurš bija piekritis sadarboties ar vāciešiem, pieņemdam darba piedāvājumu vācu izdevniecībā Varšavā. Viņš bija pagrīdes literārā žurnāla ierosinātājs un līdzredaktors – tā ar rakstāmmašīnu uzrakstītos numurus secīgi nodeva "lasītāju klubiem", kur tos skaļi lasīja slepenajās sanāksmēs. Alfas nostāja bija patiesi humāna. Vēl pirms kara viņš bija novērsies no sava labēji ekstrēmistiskā aizbildņa, kurš sludināja vajadzību pēc pašmāju totalitārisma (šo aizbildni gestapo nošāva pirmajā kara gadā). Kad vācu varas iestādes ķērās pie trīs miljonu Polijas

ebreju sistemātiskas slepkavošanas, antisemīti neuzskatīja par vajadzīgu pārlietu uztraukties – skali viņi nosodīja šīs zvēribas, taču klusībā daudzi domāja, ka tam ir savs pamats. Alfa piederēja pie tiem mūsu pilsētas iedzīvotājiem, kuri skarbi reaģēja uz masu slepkavībām. Viņš ar spalvu rokā cīnījās pret citu cilvēku vienaldzību un pats palīdzēja tiem ebrejiem, kuri slēpās, lai gan par šādu palīdzību draudēja nāvessods.

Alfa asi vērsās pret nacionālismu, kas bija guvis tik drausmīgu iemiesojumu Vācijā. Tas gan nenozīmēja, ka viņam būtu komunistiskas noslieces. Komunistu skaits Polijā vienmēr ir bijis nenozīmīgs, bet krievu sadarbība ar Vāciju pēc Molotova–Ribentropa pakta noslēgšanas radīja īpaši nelabvēlīgus apstākļus Maskavas piekritēju darbībai. Komunistiskā pagrīde bija vāja. Tautas masu cerības vērsās uz Rietumiem, bet "pagrīdes valsts" bija atkarīga no emigrācijas valdības Londonā. Būdams vienmēr jutīgs pret apkārtnes morālajiem uzskatiem (jutīguma ziņā viņu var salīdzināt ar barometru), Alfa nevarēja izturēties ar simpātijām pret valsti, kura gandrīz nevienā nedomināja draudzīgas jūtas. Kā vairums viņa draugu, arī Alfa sapņoja par tālejošām sociālām reformām un tautvaldību.

Es bieži tikos ar Alfu. Daudz nepārspilēšu, ja teikšu, ka mēs kopā padarījām kara gadus. Alfas izskats bija iedvesmojošs: par spīti visām grūtībām, viņš smaidīja, izturējās nepiespiesti un, uzsvērdams savu nicinājumu pret apkaltajiem zābakiem, mundieriem un saucieniem "Heil Hitler!", nēsāja lietussargu. Viņa garais augums, kalsnums, acu ironiskie zibšņi aiz acenēm un cildenums, ar kādu viņš soļoja pa brūnā mēra pārņemtās pilsētas ielām, – viss kopumā veidoja tēlu, kas bija krasā pretstatā ar kara laika realitāti. Reiz atgriezāmies no ciemošanās pie drauga, kurš dzīvoja laukos. Cik atceros, mēs strīdējāmies, ar kuru vilcienu braukt. Izšķīrāmies doties ceļā, lai gan saimnieki ieteica braukt ar pusstundu vēlāku vilcienu. Mēs iebraucām Varšavā un gājām pa ielām ļoti apmierināti ar dzīvi; bija saulains 1940. gada vasaras rīts. Nekas neliecināja, ka šī diena pilsētas vēsturē kļūs par vienu no drūmākajām. Tikko biju atgriezies mājās un aizvēris durvis, izdzirdēju uz ielas kliedzienu. Palūkojos pa logu – tur bija sākusies tvarstīšana. Tā bija pirmā lielā tvarstīšana vešanai uz Osvencimu. Osvencimā vēlāk gāja bojā vairāki miljoni cilvēku no dažādām Eiropas valstīm, bet tolaik šī koncentrācijas nometne vēl tikai sāka darboties. Liekas, no pirmā lielā todien ielās saķerto cilvēku ešelona neviens nepalika dzīvs. Mēs ar Alfu bijām nogājuši pa ielu piecas minūtes pirms tvarstīšanas sākuma. Alfas lietussargs un bezrūpība mūs bija paglābusi.

Tie bija pārbaudījuma gadi ikvienam rakstniekam. Notikumu patiešais traģisms aizēnoja iedomātās traģēdijas. Tie, kas nespēja paust kopējo izmisumu un kopējās cerības, kaunējās par savu profesiju. Eksistēja vairs tikai elementārās izjūtas: bailes, sāpes par tuvinieku zaudējumu, naidis pret apspiedējiem, līdzjūtība pret cietējiem. Alfa, kura talants meklēja patiesas, nevis iedomātas traģēdijas, sajuta materiālu un uzrakstīja virkni stāstu, kuri pēc kara iznāca grāmatā; šī grāmata tulkota vairākās valodās. Visu šo stāstu temats bija lojalitāte. Ne velti Konrads bija Alfas jaunības gadu iemīlotākais autors. Tā bija lojalitāte pret vārdā nenosaukto, bet spēcīgo un skaidro cilvēkā. Pirms kara Alfa bija formulējis morālo imperatīvu katolicisma garā. Tagad viņš baidījās būt nepatiess un tikai konstatēja, ka šāds imperatīvs pastāv. Kad viņa varoņi mirstot vērs skatienu pret klusējošām debesīm, viņi tur nesaskata neko citu kā vien cerību, ka viņu uzticība, iespējams, balstās uz kādu pasaules principu un ka šis princips nav nedz bezjēdzīgs, nedz svešs cilvēka morālajām alkām. Alfas varoņu morāle bija pasaulīga – ar jautājuma zīmi, ar pauzi, bet šī pauze vēl nebija ticība. Domāju, ka Alfa šajos stāstos bija godīgāks nekā savos pirmskara darbos. Vienlaikus viņš pārlicinot attēloja to neskaitāmo pagrīdes kaujinieku dvēseles stāvokli, kuri gāja bojā cīņā pret nacismu. Kādēļ viņi meta savas dzīvības uz svaru kausiem? Kādēļ gāja pretī mokām un nāvei? Kas lika viņiem to darīt? Viņus taču neiedvesmoja ne mīlestība pret Vadoni kā vāciešus, ne Jaunā Ticība kā komunistus. Jāšaubās, vai vairākums no viņiem ticēja Kristum. Tātad tikai uzticība – uzticība tam, ko viņi sauca par dzimteni vai godu, bet kas bija dzižaks par jebkuru vārdu. Kādā Alfas stāstā žandarmu spīdzinātais zēns, zinādams, ka viņu nošaus, nodod savu draugu, jo baidās mirt viens. Viņi tiekas nāvesoda izpildītāju vada priekšā, un nodotais piedod tam, kas viņu nodevis. Šo piedošanu nevar attaisnot nekāda utilitāra ētika: nav iemesla piedot nodevējiem. Ja šo stāstu būtu uzrakstījis padomju autors, – nodotais nicīgi novērstos no cilvēka, kurš ļāvis zemiskai vājībai. Atkāpies no katolicisma, Alfa kļūva par vēl kristīgāku rakstnieku nekā pirms tam – ja pieņem, ka lojalitātes ētika ir kristietisma ētikas turpinājums un ir pretstatā sabiedrisko mērķu ētikai.

Kara otrajā pusē "pagrīdes valsti" iestājās nopietna politiskās apziņas krīze. Pagrīdes cīņa pret okupantu lielvaru prasīja milzu upurus, nošauto un koncentrācijas nometnēs iznīcināto skaits nemitīgi auga. Pamatojot upuru nepieciešamību tikai ar uzticību, prātu pārņēma šaubas. Uzticība var būt par pamatu individuālam lēmumam, bet tur, kur runa ir par simttūkstoš cilvēku dzīvībām, ar uzticību vien par maz, tur jāmeklē racionāli

mērķi. Kas tie varēja būt par mērķiem? No austrumiem tuvojās uzvarošā Sarkanā armija. Rietumvalstu armijas bija tālu. Kādas nākotnes, kādas iekārtas vārdā ik dienas mira jaunieši – šo jautājumu sev uzdeva ne viens vien no tiem, kuru uzdevums bija uzturēt citos cīņās garu. Uz šo jautājumu nebija atbildes. Iracionāli sapņi, ka notiks kas tāds, kas apturēs Sarkanās armijas uzbrukumu un vienlaikus gāzīs Hitlera režīmu, apvienojās ar lepnumu par to, ka šajā "valstī nav Kvislinga". Cilvēkiem ar skaidru galvu tas nelikās pārliecinošs arguments. Šajā brīdī sāka darboties komunistu pagrīdes organizācijas, kurām pievienojās daži sociālistu kreisā spārna pārstāvji. Komunistu programma bija daudz labāk pamatota nekā no Londonas atkarīgās "pagrīdes valsts" programma: valsti – tas jau skaidrs – jāatbrīvo Sarkanajai armijai. Ar tās palīdzību jāizdara revolūcija.

Pagrīdes intelektuāļu vidū varēja vērot neapmierinātību, kas bija vērstā pret pretestības kustībā augošajām iracionālajām tendencēm. Šīs tendences jau sāka atgādināt histēriju. Konspirācija kļuva par pašmērķi, mirt un sūtīt citus nāvē – gandrīz vai par sportu. Alfa, kurš savos stāstos sludināja uzticības ētiku, apkārtņē viegli varēja saskatīt tās karikatūru. Viņa vides patriotiskais kodekss liedza viņam tuvināties nedaudzajiem no Maskavas atkarīgajiem grupējumiem. Alfa – tāpat kā daudzi viņa draugi – jutās nokļūvis lamatās. Ar to laikam izskaidrojams viņa šai laikā uzrakstīto stāstu raksturs. Pirmoreiz viņš rakstot ļāva vaļu savai humora izjūtai. Alfa attēloja viņam labi pazīstamos konspirācijas maniakus. Viņa satīra atklāja arī konspiratīvās histērijas sabiedrisko fonu. Nav šaubu, ka "pagrīdes valsti" veidoja pirmām kārtām inteliģence – sabiedrisks slānis, kas nav pazīstams Rietumeiropas valstīs, nemaz jau nerunājot par anglosakšu zemēm. Šī inteliģence savās tradīcijās un simpātijās ir muižniecības mantiniece – pat ja tās pārstāvji cēlušies no zemniecības. Tādēļ atsevišķas tās īpašības šķiet nepieņemamas intelektuāļiem. Patiesībā Polijā pēdējos pārdesmit gadus notika intelektuāļu mēģinājumi sacelties pret inteliģenci, kuras daļa viņi paši bija: te saskatāma līdzība ar intelektuāļu dumpi pret vidussķiru – piemēram, Amerikā. Kad inteliģences pārstāvis pa īstam sāk domāt, viņš saprot, ka ir izolēts no plašām tautas masām. Vainodams savā stāvoklī iekārtu, viņš kļūst par radikāli, lai atgūtu saistību ar tautu. Rakstīdams satīru par konspiratīvo inteliģenci, Alfa pārliecinājās, ka šis nomaldos sapīnis slānis neko labu nākotnē nesola, ja no tā vidus nāks jaunie valsts vadītāji – kas šķīta neizbēgami, Londonas emigrācijas valdībai pārņemot varu Polijā.

Tiesi tad, kad Alfa pārdzīvoja šīs rūgtās un bezspēcīgās zobgalības periodu, sākās sacelšanās. Divus mēnešus pār Varšavu slējās pāris kilometru

augsts dūmu un liesmu stabs. Ielu cīnās gāja bojā ap divsimt tūkstošiem cilvēku, bet tos rajonus, kurus neiznīcināja aviobumbas un smagās artilērijas uguns, nodedzināja SS vienības. Pilsēta, kurā pirms sacelšanās dzīvoja vairāk nekā miljons iedzīvotāju, pārvērtās drupu tukšnesī, tās iedzīvotājus deportēja, bet sadragātais brauktuvju bruģis kļuva par kapulaukiem. Alfa dzīvoja attālā nomalē, rajonā, kas robežojās ar laukiem. Tādēļ viņš palika dzīvs un viņam izdevās tikt pāri joslai, kur bēdzējus ķēra spaidu darbiem un ieslodzīšanai koncentrācijas nometnēs.

1945. gada aprīlī, kad Sarkanā armija jau bija padzinusi vāciešus (kautas tad notika Berlīnes pievārtē), atbraucām ar Alfu uz Varšavu un kopā klaiņojām pa gruvešu kaudzēm tur, kur kādreiz bija ielas. Vairākas stundas pavadījām mums kādreiz labi pazīstamajā pilsētas nostūrī. Tagad mēs nesapratām, kur atrodamies. Rāpāmies pa sarkanu ķieģeļu nogāzi, līdz nokļūvām fantastiskā Mēness ainavā. Valdīja pilnīgs klusums. Balansēdami, lai nepakristu, kāpām lejā pa nogrūvumiem, un mūsu priekšā pavērās aizvien jaunas tukšuma un posta ainas. Kādā "ielejā" ieraudzījām metāla stienim piestiprinātu dēlīti. Uz dēlīša izlasījām ar brūnu krāsu uzņēmātu uzrakstu (krāsa atgādināja asinis). Tas skanēja: "Poručika Zbišeka ciešanu ceļš." Alfa tad droši vien domāja to pašu, ko es. Mēs domājām par to, kas paliek pāri no cilvēka. Šie vārdi skanēja kā kliedziens, kas no izpostītās zemes vērsās vairs tikai pret debesīm. Tas likās kā sauciens pēc taisnības. Kas bija poručiks Zbišeks?

Kādas bija viņa ciešanas, par kurām neuzzinās neviens no dzīvajiem? Mēs iztēlojāmies, kā viņš rāpo pa šo ceļu, pie kura uzrakstu atstājis viens no viņa biedriem, kas arī laikam vēlāk kritis. Kā viņš ar gribas piepūli sakopo zūdošos spēkus un, juzdams, ka ir ievainots, domā tikai par vienu: kā izpildīt uzdevumu. Kā vārdā? Kas var izmērot viņa gudrību vai neprātu? Vai tā bija Leibnica monāde, kurai visumā ir sava sūtība, vai tik vien kā pasta ierēdņa dēls, kas rikojas saskaņā ar tēva priekšstatiem par muižnieka godu?

Mēs gājām tālāk un uzdūrāmies iemītai taciņai. Taciņa noveda mūs ieplakā starp kalniem. Ieplakas apakšā slējās neveikli sameistarots krusts, bet uz tā – bruņucepure. Krusta piekājē – nesen stādītas puķes. Te droši vien bija apglabāts dēls – māte bija atradusi ceļu pie viņa un iestaigājusi taku, ik dienas apmeklējama kapu.

Pēkšņi ieskanējās tāds kā teātra gongs. Uzpūta brāzma, un saārdītais skārds, kas turējās pie klintsradzei līdzīgās mūra sienas, iegrandējās vējā. No krāsmatām mēs iznācām gandrīz neskartā pagalmā. Nežālēs stāvēja

sarūsējušas mašīnas, bet uz nodedzinātās savrupmājas kāpnēm atradām rēķingrāmatas ar izdevumu un ieņēmumu bilanci.

Kā zināms, Varšavas sacelšanās pēc Londonas emigrācijas valdības pavēles sākās brīdī, kad Sarkanā armija tuvojās galvaspilsētai, bet aizejošais vācu karaspēks cīnījās pilsētas pieejās. Konspiratīvais gars tad bija nokaitēts līdz baltkvēlei. Pagrīdes armija gribēja cīnīties. Sacelšanās mērķis bija padzīt vāciešus un ieņemt pilsētu, lai Sarkanā armija sastaptu tajā jau aktīvas poļu varas iestādes. Kad kauja par pilsētu bija sākusies un izrādījās, ka Sarkanā armija, kas stāvēja aiz upes, nesteidzas palīgā, neko mainīt vairs nevarēja. Tragēdija izvērtās līdz galam saskaņā ar saviem nepielūdzamajiem likumiem. Tā bija "muša" sacelšanās pret diviem milžiem. Viens milzis stāvēja upes viņā krastā un gaidīja, kad otrs milzis nospiedīs "mušu". "Muša" gan aizstāvējās, bet tās kareivji bija bruņojušies galvenokārt tikai ar pistolēm, granātām un benzīna pudelēm. Toties milzis divus mēnešus ik pa brīdim sūtīja pār pilsētu bumbvedējus, kuri meta bumbas no pārsimt metru augstuma. Milzis atbalstīja savu vienību uzbrukumu ar tankiem un lietoja smago artilēriju. "Mušu" viņš beidzot nospieda, bet pašu drīz vien pievārēja otrs pacietīgais milzis.

Nav nekādu loģisku iemeslu, kuru dēļ krieviem būtu bijis jāpalīdz Varšavai. Viņi nesa Rietumiem atbrīvošanos no Hitlera un atbrīvošanos no agrākās kārtības, kuru tie vēlējās aizstāt ar pareizo, tas ir, savu kārtību. Iznīcināt kapitālismu Polijā traucēja "pagrīdes valsts" un Londonas emigrācijas valdība, kamēr Sarkanās armijas aizmugurē jau darbojās cita, Maskavā izveidotā valdība. Varšavas bojāejai bija neapšaubāmi plusi: ielu cīņās gāja bojā tieši tie, kuri jaunajai varai varētu sagādāt vislielākās rūpes, – inteligences jaunā paaudze, rūdījusies pagrīdes cīņā pret Vāciju un bezgala fanātiska savā dzimtenes mīlestībā. Bet pati pilsēta okupācijas gados bija pārtapusi par pagrīdes cietoksni, pilnu slepenām spiestuvēm un ieroču noliktavām. Šī tradicionālā dumpju un savzvērestību metropole neapšaubāmi bija visgrūtāk pārvaldāmā pilsēta teritorijā, kurai bija jānonāk Centra ietekmē. Tātad sniegt palīdzību varēja tikai aiz žēluma pret miljoniem bojā esošo iedzīvotāju. Taču žēlums nav vajadzīgs tur, kur runā Vēsture.

Staigādams ar mani pa Varšavas drupām, Alfa – tāpat kā visi, kuri bija palikuši dzīvi, – izjuta niknumu. Seklajos kapos, kuru bija daudz šajā Mēness ainavā, gulēja viņa tuvi draugi. Pāri par divdesmit gadu vecais Kšištofs, kalsns astmatīķis, fiziski nebūt ne stiprāks par Marselu Prustu, bija kritis kaujas postenī, apšaudīdams no loga SS tankus. Tā bija zudusi poļu dzejas lielākā cerība. Viņa sieva Barbara mira no ievainojumiem hospitālī,

sažņaugusi rokā vīra dzejas rokrakstu. Strādnieku rajonā uzaugušais dzejnieks Karols, kas bija uzrakstījis lugu par Homēru, un viņa nešķiramais draugs dzejnieks Mareks uzlidoja gaisā kopā ar barikādi, zem kuras vācieši bija palikuši dinamīta lādiņu. Alfa arī zināja, ka sievietē, kuru viņš milēja vairāk par visu pasaulē, pēc sacelšanās apspiešanas tika izsūtīta uz Rāvensbrikas koncentrācijas nometni. Viņš ilgi to gaidīja pēc kara un beidzot bija spiests samierināties ar domu, ka viņa ir mirusi. Alfas niknums bija vērstš pret tiem, kuri bija izraisījuši sakāvi: lūk, piemērs, kur noved uzticība, kas nerēķinās ne ar vienu un ne ar ko, ja saskaras ar Vēstures nepieciešamību. Kā Alfu reiz bija pārņēmušas šaubas par saviem katoliskajiem uzskatiem, tā tagad viņa traģisko kara stāstu lojalitātes ētika šķita viņam skanīgs tukšums. Protams, arī viņš bija viens no atbildīgajiem par to, kas noticis. Vai tad viņš neredzēja sev pievērstos jauniešu skatienus, kad lasīja stāstus slepenajos autorvakaros? Tieši šie jaunieši gāja bojā Varšavas sacelšanās laikā: nezināmais poručīks Zbišeks, Kšištofs, Barbara, Karols, Mareks un tūkstošiem tādu kā viņi. Viņi zināja, ka nav cerības uzvarēt un ka viņu nāve ir tikai žests vienaldzīgās pasaules priekšā. Viņi bija gatavi mirt, pat nevaicādami, vai ir kādi svāri, kas izvērs viņu rīcību. Jaunais filozofs Milbrands, Heidegera pielūdžējs, kuru viņa priekšniecība izmantoja preses darbā, pieprasīja, lai viņu nosūta uz kaujas līniju, jo uzskatīja, ka cilvēka lielākā balva ir brīvās izvēles brīdis; pēc trim stundām viņš bija miris. Labprātīgo upuru neprātam nebija gala.

Alfa nevainoja krievus. Tam nebūtu bijis nozīmes. Viņi bija tikai Vēstures ierocis. Komunisms karoja ar fašismu, un starp divām varām nokļuva poļi ar savu ētiku, kas nebalstījās ne uz ko citu kā tikai uzticību. Džozefs Konrads, šis nelabojamais poļu šlahtičs! Bet divdesmitajā gadsimtā, kā rādīja šis pilsētas piemērs, vairs nebija vietas bezmērķīgam tēvzemes un goda imperatīvam. Vāciešiem sacelšanās dalībnieki nebija pat ienaidnieki; tie bija zemākā rase, kura jāiznīcina. Krieviem viņi bija "poļu fašisti". Šā laikmeta morālistam – tā sprieda Alfa – jāraugās uz sabiedriskiem mērķiem un sabiedriskām sekām. Varšavas sacelšanās bija inteligences gūlbja dziesma un tās aizstāvētās iekārtas gals. Sacelšanās dalībnieki bija bezprāša rokas zīmētas karikatūras par Amerikas pilsoņkara konfederātiem, kuri arī nespēja aizkavēt Ziemeļu uzvaru. Sacelšanās agrāves brīdī revolūcija būtībā jau bija notikusi: ceļš uz to bija vaļā. Tā nebija "maiga revolūcija", kā, gribēdama nomierināt tautu, rakstīja jaunās valdības prese. Tās cena bija asiņaina. Par to liecināja lielākā valsts pilseta, kas gulēja drupās.

Vajadzēja dzīvot un rīkoties, nevis raudzīties atpakaļ pagātnē. Valsts bija izpostīta, jaunā valdība enerģiski ķērās pie jauncelsmes, sāka atjaunot rūpnīcas un šahtas. Zemniekiem dalīja muižu zemi. Rakstniekam radās jauni pienākumi. Viņa grāmatas gaidīja no stinguma izrautās milzīgās tautas masas, kas bija izārdītas ar kara vāli un sabiedriskajiem pārveidojumiem, kuri gan bija uztipti no augšas, bet ne mazāk iedarbīgi. Tādēļ nav jābrīnās, ka Alfa, tāpat kā vairums viņa kolēģu, tūlīt paziņoja, ka vēlas kalpot jaunajai Polijai, kura sāka slieties no vecās Polijas drupām.

Nedaudzie poļu komunisti, kuri bija pavadījuši kara gadus Maskavā un tagad ieradās no austrumiem, lai organizētu valsti pēc leņinisma-stalīnisma principiem, saņēma viņu atplestām rokām. Toreiz, tas ir, 1946. gadā, sirsnīgi sveica visus, kuri varēja būt noderīgi; ne no viena neprasīja, lai viņš būtu sarkans. Valsti bija neparasti maz Stalina piekritēju, kas izskaidrojams gan ar partijas maskēšanos, gan ar tās saukļu mērenību. Nebija šaubu, ka, tikai pacietīgi dozējot un pakāpeniski palielinot doktrīnas devas, izdosies pagāniskās masas vest pie saprašanas un Jaunās Ticības pieņemšanas. Alfam, kopš viņš bija sarāvis sakarus ar labējo nedēļas laikrakstu, ietekmīgajās aprindās bija laba slava. Neviens viņam nepārmeta, ka viņš kara laikā turējies nostāk no marksistiskajām grupiņām. Rakstniekus, kas uzturēja šādus sakarus, varēja saskaitīt uz vienas rokas pirkstiem. Tagad rakstnieki izturējās gandrīz kā jaunavas: vēlīgi, bet pabailīgi. Viņu pirmās publiskās uzstāšanās bija piesardzīgas un rūpīgi izsvērtas. Taču nebija svarīgi, ko viņi runāja. Vajadzēja, lai viņu uzvārdi parādās laikrakstu slejās. Valdība tādējādi lika saprast, ka tā gūst visas kultūras elites atbalstu. Programmu, kā izturēties pret dažādām iedzīvotāju kategorijām, poļu komunisti bija izstrādājuši vēl Maskavā – un tā bija gudra programma, kas balstījās uz precīzu vietējo apstākļu pazīšanu. Uzdevumi, kuri viņus gaidīja, bija neparasti grūti: sabiedrība negribēja redzēt viņus pie varas. Partiju vajadzēja organizēt no jauna, un nācās samierināties ar faktu, ka vairums jauno biedru būs karjeristi, kas izmantos konjunktūru. Valdībā bija jāatļauj piedalīties sociālistu kreisajam spārnam. Vēl joprojām nevarēja atteikties no sarežģītajām intrigām ar zemnieku partiju, jo Rietumu sabiedrotie pēc Jaltas vienošanās pieprasīja, lai izveido vismaz šķietamu koalīcijas valdību. Tātad svarīgākais bija uzcelt tiltu starp komunistu grupiņu un sabiedrību, un te noderīgākie varēja būt rakstnieki ar pazīstamiem uzvārdiem un liberāļu vai pat konservatīvo slavu. Alfa pilnībā atbilda šīm prasībām. Viņa raksts parādījās valdības literārā nedēļas laikraksta pirmajā lappusē. Tas bija raksts par humānismu. Cik

atceros, Alfa tajā runāja par to ētisko cieņu pret cilvēku, kuru nodrošina revolūcija.

Senajā Krakovā bija 1945. gada maijs. Gan es, gan Alfa, gan daudzi citi rakstnieki un mākslinieki bijām tur patvērušies pēc Varšavas nopostīšanas. Nakti, kurā pienāca ziņa par Berlīnes krišanu, izgaismoja raķetes un lielgabalu šāvieni; ielās bija dzirdami nemitīgi šaujamoču spraksti – uzvarējušās Sarkanās armijas karavīri pauda savu prieku par drīzo atgriešanos mājās. Saulainā pavasara rītā mēs ar Alfu sēdējām "Polijas Kino" birojā un strādājām pie scenārija. Kinofilmas sietu radīšana nav nekāds vieglais darbs. Mēs likām kājas uz galda vai uz krēsla parocēm, staigājām pa istabu, daudz smēķējām; un mūs pastāvīgi vilināja logs, pa kuru atskanēja zvirbulu čivināšana. Aiz loga bija pagalmi ar jauniem kokiem, aiz tā liela ēka, kur nesen bija iekārtota drošības policijas mītne un cietums. Aiz otrā stāva restotajiem logiem ievērojām daudzus jaunus vīriešus. Dazi mēģināja sauloties, pavērsdami sejas pret saules stariem, citi ar stieples āķi ķēra papīrišus, kuri no blakus kamerām pa logu tika izmesti smiltis. Stāvēdami ar Alfu pie loga, vērojām viņus klusēdami. Bija viegli noprotoams, ka tie ir pagrīdes armijas karavīri. Ja emigrācijas valdība no Londonas būtu atgriezies Polijā, šie "pagrīdes valsts" karavīri tiktu sveikti un godāti kā varoņi. Tagad viņi kā politiski neuzticami bija ieslodzīti cietumā. Kāda Vēstures ironija! Šiem pārsvarā gluži jauniešiem, kuri kara gados bija raduši dzīvot ar ieročiem rokās un pastāvīgās briesmās, tagad pēc iespējas ātrāk bija jāaizmirst savas konspiratīvās noslieces. Daudziem no viņiem izdevās to paveikt pietiekami ātri un izlikties, ka viņi nekad nav darbojušies pagrīdē; citi joprojām slapstījās mežos; daudzus notvēra mežos vai pilsētās un ieslodzīja aiz restēm. Lai gan viņu ienaidnieks bija Hitlers, tagad viņus pašus pasludināja par šķiras ienaidnieka aģentiem. Viņu brāļi cīnījās un krita Varšavas ielās. Viņi bija tie paši, kuru aklā uzpurēšanās izraisīja Alfā sirdsapziņas pārmetumus. Nezinu, ko viņš jūta, raudzīdamies šo cietumkameru logos. Domāju, ka jau tad sāka iezīmēties viņa pirmā pēckara romāna plāns.

Alfas ambīcijas, kā redzams no visas viņa biogrāfijas, vienmēr bijušas milzīgas. Viņš nevarēja būt tikai viens no daudzajiem, viņam vajadzēja vadīt citus un vadot rast pietiekamu attaisnojumu savai augstprātībai. Romānam, kuru viņš sāka rakstīt, bija nešaubīgi jānodrošina viņam pirmā vieta starp rakstniekiem, kuri darbojās jaunajā situācijā. Šie rakstnieki centās mainīt savu stilu un savu grāmatu saturu, taču tas nebija iespējams, nemainot paša personību. Alfa pārdzīvoja morālu konfliktu, kas bija viņa paša konflikts,

taču vienlaikus atbalsoja to konfliktu, kurš bija pazīstams daudziem viņa tautiešiem. Viņš juta sevī spēkus, kas radās no viņa personiskās un reizē vispārējās drāmas. Dzīves traģisma izjūta viņā meklēja jaunu ietēru, kurā izpausties.

Viņš ticēja sev un nevilās. Romāns, kuru viņš uzrakstīja, bija nobrieduša talanta darbs un atstāja lielu iespaidu uz lasītājiem. Visu mūžu Alfa bija tiecies uz spēcīga un skaidra varoņa tēlu. Viņa pirmskara romānā šāds tēls bija garīdznieks, tagad viņš padarīja par savu varoni Jaunās Ticības pārstāvi – vecu komunistu. Šis komunisti, bezbailīgs cīnītājs, bija pavadījis vairākus gadus vācu koncentrācijas nometnēs. Iznācis no turienes garīgi nesalauzts un atgriezies savā izpostītajā dzimtenē, viņš saskārās ar haosu, kas viņa skaidrajai pārlicībai un stiprajai gribai bija jāpārveido jaunā sabiedriskā kārtībā. Šis cilvēks bija kā dimants, turpretī sabiedrība, kuru viņam ar savu radošo darbību vajadzēja pārveidot, bija morāli degradējusies. Intelīgences vecākā paaudze joprojām nodevās bezjēdzīgiem sapņiem, gaidīja Rietumu sabiedroto palīdzību, dzēra un centās nodrošināt sev karjeru. Bet jaunatne, kas kara gados bija audzināta aklas uzticības garā un pieradusi pie pagrīdes dēkainās dzīves, tagad jutās pilnīgi apjukusi. Tā nepazina nekādus citus darbības mērķus kā vien goda jūtu vadītu cīņu pret ienaidnieku un joprojām mēģināja organizēt konspiratīvas savvērestības, tagad – lai cīnītos pret jauno ienaidnieku, pret krievu uztipto valdību un pret partiju. Partija bija vienīgais spēks, kurš šajos apstākļos varēja nodrošināt mieru un valsts atjaunotni, dot cilvēkiem iespēju nopelnīt dienišķo maizi, gādāt, lai darbojas skolas un universitātes, dzelzceļi un kuģniecības līnijas. Nebija jābūt komunistam, lai par to pārliecinātos. Tas bija skaidri saredzams ikvienam. Nogalināt partijas darbiniekus, rīkot diversijas uz dzelzceļiem, pa kuriem pārvadāja pārtiku, uzbrukt strādniekiem, kuri pūlējās laist darbā izpostītās rūpnīcas, nozīmēja iestāties par to, lai turpinās haoss. Tikai neprāši varēja izšķirties par šādu rīcību, kurai trūka jebkāda loģiska pamatojuma, jo tā bija bezcerīga. Tādu Alfa tēloja valsti savā romānā, un viņa grāmatu, iespējams, varētu ierindot publicistiskajā literatūrā, ko rakstījis cilvēks, kurš runā veselā saprāta vārdā, ja tai trūktu tā, kas vienmēr bijis raksturīgs Alfam kā rakstniekam: līdzcietības. Alfa juta līdzīgi gan vecajam komunistam, gan tiem, kuri uzskatīja viņu par ienaidnieku. Tikai aiz līdzcietības pret abām karojošajām pusēm rakstnieks var radīt traģēdiju. Alfa, kurā mājaja līdzcietība, uzrakstīja traģisku romānu.

Jāteic, ka talanta trūkumi, kas bija vērojami viņa pirmskara darbos, tagad izrādījās Alfam noderīgi. Viņa talants nebija reālistisks. Alfa veidoja

morālus konfliktus, uzsverot raksturu pretišķības, bet viņa raksturi darbojās pasaulē, kuru bija grūti sazīmēt. Alfas vecais komunistis bija tikpat reti sastopams eksemplārs, cik reti sastopams poļu sādžā bija tāds prāvests, kāds bija Alfas pirmskara romāna varonis. Alfas komunistis bija attēlots nevis ārējā darbībā, kura parasti ir viņam līdzīgu inteligentu, fanātisku un viltīgu cilvēku pamatizpauze. Viņš, gluži pretēji, atgādina mēmu, nekustīgu klinti, bet, tikuši klints iekšienē, ieraugām to, kas ir viscilvēciskākais: ilgas pēc labā un ciešanas. Jau pats viņa tēls ir monumentāls, un līdzcietību izraisa sāpes, kurās viņš nevienam negrib atzīties, jo tās ir personiska rakstura sāpes: koncentrācijas nometnē viņš ir zaudējis savu mīļoto sievu. Viņš ir idejas askēts. Viņš kautrējas savas personiskās dzīves – viņa vienlaikus tikai ar vislielāko gribas piepūli spēj piespiest sevi dzīvot dzīvi, kura pēkšņi zaudējusi jēgu. Viņš ir milzis ar saplosītu sirdi – pilns mīlestības un piedošanas. Vārdu sakot, viņš uzstājas kā potenciāls spēks, kas nākotnē varētu darīt pasauli labāku. Brīdī, kad viņa jūtas un domas ir visšķīstākās, viņš iet bojā – viņu nošauj jauneklis, kas saskata viņā tikai Maskavas aģentu.

Var saprast, kādēļ Alfa valstī, kur vārdam "komunisti" joprojām bija aizvainojoša pieskaņa, gribēja veco cīnītāju attēlot kā augstākās ētikas paraugu. Taču šo ētiku var novērtēt vienīgi konkrētu uzdevumu ietvaros, tur, kur cilvēkus uzskata par līdzekļiem mērķu sasniegšanā. Kas attiecas uz sabiedrību, pie kuras pārveidošanas ķērās vecais komunistis, tad ar novērošanas spējām apveltītam rakstniekam būtu tur jāskatās ne tikai sairuma izpauze. Gan intelligence, gan strādnieki un zemnieki ar lielu kaismu stājās pie darba; tieši intelligence, tas ir, dažādu nozaru speciālisti, laida darbā rūpnīcas, raktuves, dzelzceļinijas, skolas un teātrus. Viņus vadīja pienākums pret sabiedrību un profesionālais godaprāts, nevis sapnis par Krievijas paraugsociālismu. Tomēr šāda pienākuma ētika deva nopietnus rezultātus. Šo cilvēku politiskā domāšana bija naiva, viņu izturēšanos raksturoja aizgājušā laikmeta iezīmes. Pirmajā brīdī tieši viņi un nevis partija rikojās visenerģiskāk. Jaunatnei trūka mērķu skaidrības un vadības, taču terora akti bija ne tikai demoralizācijas, bet arī izmisuma rezultāts. Puiši, kurus mēs ar Alfu redzējam cietuma logos, nebija nonākuši tur tādēļ, ka būtu veikuši terora aktus, bet gan tādēļ, ka bija kara laikā piederējuši pie pagrīdes grupējumiem, kuri cīnījās pret Hitleru. Visā valstī tvarstīja jauniešus, kuru noziegums bija kalpošana no Londonas atkarīgajai "pagrīdes valstij". Skaidrs, ka Alfa cenzūras dēļ to nevarēja pateikt; viņa neslēptā līdzcietība pret šiem puīšiem ļāva lasītājam pašam noprast

nepateikto. Taču, neparādot notikumus to daudzpusībā, mainījās rīcības motivācija.

Alfas grāmatā jautās niknums *pret zaudētājiem*. Šis niknums gan Alfam, gan daudziem citiem bija nepieciešams eksistencei. Satīriskā attieksme pret konspiratīvo inteligenci, kas sastopama viņa kara beigās rakstītajos stāstos, tagad atklājās tajās romāna nodaļās, kur bija izsmietas aplamās cerības uz pēkšņām politiskām pārmaiņām. Taču īstenībā šīs cerības, kas inteligences vidū bieži guva smieklīgas izpausmes, nebija svešas ne strādniekiem, ne zemniekiem. Alfa nekad tuvu nebija pazinis strādniekus un zemniekus un tādēļ vēl jo vieglāk varēja uzskatīt ticību Krievijas maģiskajai "atvairīšanai" par inteligences raksturīgo īpašību, turklāt inteligence nebūt nebija politiski tālredzīga.

Šāda veida romāns, kas balstījās Jaunās Ticības ētikas pretnostatījumā uzvarēto ētikai, bija ļoti nozīmīgs partijai. Tūlīt pēc iznākšanas grāmata tika plaši reklamēta. 1948. gadā Alfa saņēma par to valsts prēmiju, bet tirāža drīz sasniedza simt tūkstošus eksemplāru. Alfa nebija kļūdiņies, uzskatot, ka viņam pienākas pirmā vieta valsts rakstnieku vidū. Kāda pilsēta dāvināja viņam un par ievērojamiem līdzekļiem iekārtoja skaistu savrupmāju. Noderīgs rakstnieks tautas demokrātijas valstīs nevar žēloties par labvēlības trūkumu.

Dialektiķi labi saprata, ka Alfam romāna varonis nebūt nebija "jaunā cilvēka" paraugs. To, ka viņš bija komunisti, drīzāk varēja noprast tikai no autora apgalvojumiem. Romāna lappusēs viņš tikai grasījās rīkoties, nevis rīkojās. Nebija grūti pamanīt, ka Alfa pārgērbis komunistu vējjakā savu seno varoni, sutanā tērpto garīdznieku. Lai gan jēdzienu izteiksme bija mainījusies, Alfam traģiskā un metafiziskā nostāja palika nemainīga; lai gan vecais komunisti nelūdza Dievu, lasītāji nebrīnījās, ja no viņa vienmēr cieši sakļautajām lūpām pēkšņi izlauztos Jeremijas raududziesmas vārdi: tik labi praviešu runasveids atbilda viņa personībai. Tātad Alfa būtībā nebija mainījies kopš pirmskara laikiem. Viņš neprata aprobežoties ar tīri utilitāro ētiku, kas izpaužas racionālā rīcībā. Viņa varonī mājāja gan karalis Lirs, gan Fausti. Joprojām pastāvēja gan zeme, gan debesis. Alfam varonis mazliet atgādināja arī Pīrolu no Konrada "Korsāra". Taču nevarēja prasīt pārlieku daudz. Alfa nebija iestājies partijā, taču puda izpratni, mācījās, par ko liecināja – vairāk nekā komunistu tēls romānā – attieksme pret jaunajiem teroristiem. Par agru bija pieprasīt no rakstniekiem "sociālistisko reālismu"; tam vēl nebija pienācis laiks, viņi vēl tikai mācījās pamatskolā. Termins "sociālistiskais reālisms" vēl netika lietots, jo varēja nevajadzīgi nobiedēt

rakstniekus un māksliniekus. Arī zemniekiem centās iegalvot, ka Polijā nekad nebūšot kolhozu.

Izšķiršanās diena Alfam pienāca tikai dažus gadus pēc romāna iznākšanas. Viņš dzīvoja savā skaistajā savrupmājā, parakstīja daudzas politiskās deklarācijas, piedalījās dažādu komiteju darbā un braukāja pa valsti, lasīdams referātus par literatūru rūpnīcu klubos un kultūras namos. Šie ar plašu vērīenu organizētie rakstnieku braucieni daudziem bija tikai nepatīkams pienākums, bet Alfam sagādāja prieku, jo viņš tādā veidā iepazītinās ar strādnieku jaunatni, ar tās ikdienu un problēmām. Pirmoreiz mūžā Alfa patiesām nokļuva ārpus sava intelektuālā klana, turklāt kā cienījams rakstnieks. Ņemot vērā rakstnieka augsto stāvokli tautas demokrātijas valstīs, viņš varēja justies ja ne gluži kā kardināls, tad vismaz kā godājams kanoniķis.

Saskaņā ar Centra plāniem valsts pārveide turpinājās. Pienāca brīdis, kad tika atzīts: situācija ir pietiekami nobriedusi, lai pievilktu rakstniekiem grožus un liktu viņiem nepārprotami nostāties Jaunās Ticības pusē – ar visām no tā izrietošām sekām. "Sociālistiskais reālisms" rakstnieku kongresos tika pasludināts par vienīgo ieteicamo daiļrades metodi. Šķiet, ka Alfa pārdzīvoja šo brīdi īpaši sāpīgi. Partija neiedomājami veikli bija novedusi rakstniekus pie pievēršanas vārtiem. Tagad varēja vai nu pēkšņi sadumpoties un noripot hierarhijas kāpņu pašā apakšā, vai ieiet pa šiem vārtiem. Svārstīties, maksāt vienu grasi Dievam, bet otru ķeizaram vairs nebija iespējams. Neviens nepieprasīja, lai rakstnieki formāli iestājas partijā. Taču, loģiski spriežot, – ja jau kāds pieņem Jauno Ticību, nekas viņam netraucē pievērsties biedru rindām. Šāds risinājums drīzāk liecināja par drosmi, jo iestāšanās partijā nozīmēja nevis mazākus, bet lielākus pienākumus. Alfam, kuram īpaši rūpēja partijas aprindu visvairāk atzītā romānista gods, bija iespējams tikai viens lēmums. No viņa gaidīja, ka viņš rīkosies atbilstoši savai morālajai autoritātei un sniegs piemēru kolēģiem. Jaunās kārtības pirmajos gados Alfa patiesām atbalstīja revolūciju. Beidzot viņš bija kļuvis par tautas rakstnieku, viņa lasītāji nāca no strādnieku masu vidus. Viņa pirmskara romāns, kuru tik ļoti slavēja, toreiz tika pārdots tikai dažos tūkstošos eksemplāru. Tagad gan viņš, gan jebkurš rakstnieks varēja paļauties uz milzīgu lasītāju skaitu. Viņš vairs nebija izolēts, viņš iegalvoja sev, ka ir vajadzīgs – nevis dažiem snobiem kafējnīcā, bet strādnieku jaunajai paaudzei, kuru uzrunāja savos braucienos pa valsti. Šī pārmaiņa bija Krievijas un no Centra atkarīgās partijas uzvaras nopelns. No tā vajadzēja izdarīt ne tikai praktiskus, bet arī filozofiskus secinājumus. Tas Alfam

nenācās viegli. Viņam aizvien biežāk pārmeta noslieci uz monumentālo traģismu. Viņš mēģināja rakstīt citādi – taču, ja aizliedza sev ko tādu, kas bija viņa talanta dziļākā būtība, viņa proza kļuva sekla un neizteiksmīga un viņš plēsa savus rokkrakstus. Alfa jautāja sev, vai, redzot ik dienas ap sevi jaunus traģiskus konfliktus, kas raksturīgi dzīvei lielā kolektīvā, drīkst atteikties no to attēlošanas. Valsts sāka pārtapt lielā kolektīvā, laužu ciešanu cēloņi tagad jau bija citādi nekā kapitālistiskajā iekārtā, taču ciešanu daudzums nemazinājās, gluži pretēji – tas auga. Viņš pārāk daudz zināja par Krieviju un par to, kādas nežēlīgas metodes dialektiķi lieto pret "cilvēku materiālu", lai nepārdzīvotu šaubu uzplūdus. Viņš skaidri apzinājās, ka, pieņēmis Jauno Ticību, viņš vairs nebūs rakstnieks – morālā autoritāte, bet kļūs par rakstnieku audzinātāju, kurš savās grāmatās attēlo nevis to, kas nomoka viņu pašu, bet gan to, kas ir atzīts par lietderīgu. Turpmāk desmit vai piecpadsmit speciālisti izsvērs katru viņa teikumu un lems, vai viņš nav kritis tīrā traģisma grēkā. Taču atpakaļceļa vairs nebija. Alfa sacīja sev, ka savā praktiskajā darbībā jau ir komunist. Tā izlēmis, viņš iestājās partijā un tūlīt publicēja lielu rakstu par sevi kā rakstnieku. Tā bija paškritika – darbība, ko kristietībā sauc par grēksūdzi. Citi rakstnieki lasīja šo rakstu ar skaudību un bailēm. Tas, ka Alfam vienmēr un visur jābūt pirmajam, modināja skaudību; ka viņš izrādījās tik veikls un rīkojās kā kalnracis stahanovietis, kurš pirmais paziņo, ka izstrādās neparasti augstu normu, – izraisīja bažas. Kalnrāciem nepatik tie biedri, kuriem ir pārlieta nosliece gūt slavu, liekot pārējiem kāpināt darba tempu.

Alfas paškritika bija veikli uzrakstīta. To var atzīt par klasisku piemēru, kā rakstnieks atsakās no savas pagātnes Jaunās Ticības vārdā. To tulkoja svešvalodās un iespieda staļinistu izdevumi Rietumos. Alfa šajā rakstā nosodīja savas agrākās grāmatas. Šādi rikodamies, viņš lietoja īpašu paņēmieni: atklāti atzīt to, ko par savu darbu trūkumiem jau sen domāja slepenībā. Lai atklātu šos trūkumus, nebūt nebija vajadzīga Metode; Alfa zināja šos trūkumus vēl tad, kad nebija tuvinājies marksismam. Tagad viņš savu vērīgumu pasludināja par Metodes nopelnu. Ikviens kārtīgs rakstnieks zina, cik slikti ir pakļauties daiļskanīgu vārdu un emocionāli iedarbīgu, bet tukšu jēdzienu kārdinājumam. Alfa apgalvoja savā rakstā, ka pielāvis šīs kļūdas tādēļ, ka nav bijis marksists. Viņš pazemīgi lika noprast, ka neuzskata sevi par komunistisku rakstnieku, bet par tādu, kurš vēl tikai cenšas apgūt Metodi, šo augstāko prasmi. Raksts pārsteidza ar svinīgu, Alfam vienmēr raksturīgu toni. Šis tonis ļāva domāt, ka, nosodīdams savas kļūdas, Alfa joprojām tās pielāva – viņš tiksmīnājās jaunā priesterā tērpa krokās.

Kā bijušajam katolim partija uzticēja viņam vērsties pret Vatikāna politiku. Drīz pēc tam Alfu ielūdza uz Maskavu. Atgriezies viņš publicēja grāmatu par "padomju cilvēku". Pierādot, ka patiesi brīvs cilvēks ir tikai Padomju Savienības pilsonis, Alfa arī te sniedzās pēc uzvarētāja lauriem. Lai gan viņa kolēģi, kuri rakstīja slavasdziesmas Centram, zināja, ka šāds secinājums būtu dialektiski pareizs, tomēr neviens vēl nebija lietojis šo paņēmieni. Literātu geto Alfu nemilēja. Saku "geto", jo, par spīti lielajām tirāžām un braucieniem uz rūpnīcām, rakstnieki tagad dzīvoja ne mazāk noslēgti savās rakstnieku mājās un klubos kā pirms kara kafejnīcās. Kolēģi, apskauzdami panākumus, kurus Alfa guva, pateicoties izteiksmes cildenumam, dēvēja viņu šādi – "netikle ar principiem".

Man grūti pārāk bargi nosodīt Alfu. Pats esmu bijis uz šā tik "fatālā" ceļa. Domāju, ka atšķirība mūsu likteņos slēpās mūsu abu reakcijas sikajā niansē tobrīd, kad apmeklējām sagrautās Varšavas drupas, un tad, kad raudzījāmies uz ieslodzītajiem. Jutu, ka rakstīt par to nav iespējams: varētu pateikt visu patiesību, nevis tikai daļu. To pašu jutu, piedaloties nacistu okupācijas laika notikumos Varšavā: tiem būtu piemērots jebkurš tēlojuma veids, izņemot "beletristiku". Atceros, kad Alfa mēra pārņemtajā pilsētā lasīja mums savus stāstus, kuros temati bija aizgūti "tiesi no dzīves", bijām mazliet apmulsuši: to kompozīcija bija pārāk gluda. Tūkstošiem cilvēku turpat blakus mira lielās mokās, tādēļ pārvērst šīs ciešanas traģiskā teatralitātē mums likās nekautrīgi. Dažkārt labāk ir stotīties aiz jūtu pārpilnības nekā runāt noapaļotiem teikumiem. Iekšējā balss, kura attur mūs, kad jāpasaka pārāk daudz, ir gudra. Iespējams, ka Alfa nepazīna šo balsi. Tikai patiesības spēks būtu varējis pasargāt viņu no kļūšanas par to, kas viņš kļuva. Viņš gan nebūtu uzrakstījis savu romānu par veco komunistu un demoralizējošos jaunatni. Tur viņš atļāvās būt līdzcietīgs cenzūras pieļautajās robežās un guva atzinību, vienkāršodams notikumu ainu atbilstoši partijas vēlmēm. Pirmā piekāpšanās velk sev līdzīgu otro un trešo piekāpšanos, līdz beidzot viss, ko runā, ir ierasti loģisks, noslēgts un noapaļots, bet tam vairs nav nekā kopēja ar cilvēku miesu un asinīm. Tā ir dialektikas medaļas otra puse: par prātam sniegtajām ērtībām jāmaksā. Līdzās Alfam dzīvojuši un dzīvo daudz strādnieku un zemnieku, kuru izteiktie vārdi ir neveikli, taču iekšējā balss, ko tie dzird, neatšķiras no tās pavēles, kas rakstniekiem dažkārt liek aizvērt muti un prasa: visu vai neko. Kas zina, varbūt hierarhijā, kur vērtē nopelnus pret cilvēku dzimumu, nevienam nepazīstams zemnieks vai sīks pasta ierēdnis būtu jānostāda augstāk nekā morālists Alfa.

V

BETA JEB NELAIMĪGAIS MĪLĒTĀJS

Kad es 1942. gadā iepazinos ar Betu, viņam bija divdesmit gadi. Viņš bija kustīgs zēns ar melnām, inteligentām acīm. Viņam svīda delnas, viņa uzvedībā varēja manīt to pārspilēto nedrošību, kāda parasti slēpj ļoti lielas ambīcijas. Viņa runā varēja saklausīt nekaunības un pazemības sajaukumu. Viņš bija iekšēji pārliecināts, ka ir pārāks par saviem sarunu biedriem; viņš uzbruka un tūlīt pat kaunīgi atkāpās, ievilka nagus. Viņa izteikumi bija slēptas ironijas pilni. Tiesa, nav izslēgts, ka šīs īpašības visvairāk izpaudās, kad Beta runāja ar mani vai ar citiem par viņu vecākiem rakstniekiem: no iesācēja dzejnieka puses tiem pienācās respekts, taču Beta uzskatīja, ka viņus cieta nepelnīti. Viņš zināja labāk – viņā patiešām bija izcila rakstnieka dotības.

Toreiz, 1942. gadā, mēs Varšavā dzīvojām bez cerībām, tas ir, pastāvīgi uzturot cerības, lai gan zinājām, ka tās ir veltas. Mūsu okupētā valsts bija *imperium germanicum*¹ daļa, un, redzot šīs impērijas spēku, vajadzēja ārkārtīgi daudz optimisma, lai ticētu Vācijas pilnīgas sakāves iespējai. Vācijas Nacionālsociālistiskās strādnieku partijas plāni attiecībā uz mūsu tautu bija skaidri: izglītota slāņa iznīcināšana, kolonizācija un iedzīvotāju daļas pārvietošana tālāk uz austrumiem. Beta bija viens no tiem jaunajiem, kas sāka rakstīt tikai kara laikā – vergu valodā. Viņš pelnīja iztiku ar dažādiem darbiem – grūti precīzi raksturot cilvēku iztikas avotus pilsētā, kas pilnībā atrodas ārpus likuma. Parasti tas bija pa pusei fiktīvs darbs rūpnīcā vai iestādē; tā varēja tikt pie darba apliecības un pie iespējas darboties melnajā tirgū vai izdarīt zādzību, kas netika uzskatīta par kaut ko amorālu, jo zaudējumus cieta vācu varas iestādes. Vienlaikus Beta bija pagrīdes universitātes students un dzīvoja konspiratīvās jaunatnes trauksmaino

¹ Vācu impērijas (*latīņu val.*). – Red. piez.

dzīvi – tā savās sapulcēs dzēra degvīnu, sparīgi diskutēja par literāriem un politiskiem tematiem un lasīja nelegālās preses izdevumus.

Vērodams savus kolēģus, Beta mēdza sarkastiski pasmaidīt. Viņš saskatīja problēmas labāk un skaidrāk nekā tie. Viņu patriotiskā degsme cīņā ar vāciešiem Betam likās tīri iracionāla dziņa. Cīņa – jā, taču kā vārdā? Nevienš no jaunajiem neticēja demokrātijai. Vairumā Austrumeiropas valstu pirms kara pastāvēja pusdiktatoriski režīmi. Parlamentārā iekārta likās piederam senai pagātnei. Par varas iegūšanas veidu nebija ko diskutēt: jārada "kustība" un jāizdara spiediens uz valdību, lai tiktu valdošajā koalīcijā, – vai arī vara jāiegūst ar spēku. Tas bija nacionālistisko kustību laikmets – paraugu sniedza Vācija un Itālija. Varšavas konspiratīvā jaunatne joprojām bija šo nesen tik izplatīto uzskatu ietekmē, lai gan, protams, neizjuta simpātijas ne pret Hitleru, ne pret Musolini. Tās spriedumi bija neskaidri. Poļu tautu apspiež vācu tauta – tātd jācīnās. Kad Beta teica, ka tā ir tikai poļu nacionālisma pretnostatīšana vācu nacionālismam, viņa biedri raustīja plecus. Beta mēģināja piespiest viņus pie sienas ar jautājumu, kādas vērtības viņi grib aizstāvēt un uz kādiem pamatiem jābalstās nākotnes Eiropai. Uz šo jautājumu viņš neguva apmierinošu atbildi. Viena vienīga tumsa: ne tikai ne vismazākās cerības uz atbrīvošanos, bet arī nekādas rītdienas perspektīvas. Cīņa cīņas dēļ. Kā gandarījums tiem, kuri nebūs krituši kaujās un varbūt sagaidīs anglosakšu uzvaru, atgriešanās pie pirmskara *status quo*¹; bet tas, kas notika pirmskara gados, nebija nekas labs! Jebkādas perspektīvas trūkums lika Betam domāt, ka viņš dzīvo pasaulē, kur nav nekā, izņemot kailu spēku. Tā bija norieta un pagrimuma pasaule. Vecākās paaudzes liberāļi, kas joprojām atkārtoja frāzes par cieņu pret cilvēku – kamēr visapkārt tika slepkavoti simtiem tūkstošu cilvēku – , atstāja nožēlojamu izrakteņu iespaidu.

Betam nebija ticības – ne reliģiskās, ne kādas citas – un pietika drosmes atzīt to savos dzejoļos. Ar lielām pūlēm, lietodams primitīvas klišejas un sliktu krāsu – jo labu nevarēja dabūt, viņš nodrukāja uz rotatora savu pirmo dzejoļu krājumu. Kad es dabūju šo grāmatiņu un, atrāvis pirkstus no lipīgā vāka, ieskatījos tajā, man uzreiz bija skaidrs, ka darīšana ar īstu dzejnieku. Taču viņa heksametru lasīšana nebija priecīga nodarbošanās. Okupētās Varšavas ielas bija drūmas. Konspiratīvajām sanāksmēm piedūmots un aukstos dzīvokļos, kad bija jāieklusās, vai uz kāpnēm neatskanēs gestapo solji, arī piemita katakombu rituālu drūmums. Kā jau teicu, mēs atradāmieš impērijas milzu krātera dibenā un debesis augšā bija vienīgais, kas vēl

¹ Pašreizējā stāvokļa (*latīņu val.*) – Red. piez.

piederēja mums kopā ar citiem zemeslodes iedzīvotājiem. Tas viss atspoguļojās Betas dzejolos: pelēcība, migla, drūmums un nāve. Taču viņa dzeja nebija zēlabu dzeja. Tā bija stoicisma dzeja. Arī viņa vienaudžu dzejā nebija ticības, pamatmotīvs bija aicinājums uz cīņu un nāves nojausma. Pretstatā nāvei, kura dažādu laikmetu jaunajiem dzejniekiem bijusi romantisks rekvizīts, šī nāve bija pat pārlietu īsta: visi Varšavas jaunākās paaudzes dzejnieki bija gājuši bojā pirms kara beigām – vai nu no gestapo rokas, vai kaujā. Bet neviens no viņiem tādā mērā kā Beta neapšaubīja šā upura jēgu. "Kas no mums paliks? Lūznu kaudzes – Un audžu nežēlīgie smieklī," viņš rakstīja kādā dzejolī.

Viņa dzejā nebija nekā no pasaules apliecinājuma – tā apliecinājuma, kurš mākslā izpaužas kā patika, ar kādu mākslinieks tēlo, piemēram, ābolu vai koku. Māksla daudz ko ļauj nojaust: Baha pasaule vai Brēgela pasaule bija sakārtota, hierarhiski celta. Modernajā mākslā var atrast daudzus piemērus aklai kaislei, kura nerod piepildījumu tēlos, krāsās un skaņās. Jutekliskā skaistuma attēlojums iespējams vienīgi tad, ja mākslinieks izjūt mīlestību pret visu apkārtējo. Taču, ja viņš izjūt vienīgi pretīgumu, viņš nespēj apstāties un paraudzīties apkārt. Viņš kaunas izpaust mīlestību, viņš ir nolemts nemitīgai kustībai, matērijas fragmentārai skicēšanai. Viņš atgādina mēnessērdzīgo, kas saglabā līdzsvaru, kamēr staigā. Betas tēli bija kā miglas vāļi, un no pilnīga sairuma tos glāba tikai heksametra skarbais ritms. Šo Betas dzejas iezīmi var daļēji izskaidrot ar viņa pierību nelaimīgai paaudzei un nelaimīgai tautai. Taču viņam bija tūkstošiem brāļu visās Eiropas valstīs – kaisles un vilšanās pārņemtu brāļu.

Atšķirībā no saviem biedriem, kuri cīnījās, jo bija uzticīgi dzimtenei, un meklēja apliecinājumu kristietībā vai kādā neskaidrā metafizikā, Betam vajadzēja racionālistisku rīcības pamatojumu. Kad gestapo viņu 1943. gadā arestēja, mūsu pilsētā runāja, ka tas noticis kādas kreisās grupas iekrišanas dēļ. Dzīve Varšavā maz atgādināja paradīzi, bet tagad Beta nonāca elles dziļākajos lokos – aiz viņa aizvērās "koncentrācijas pasaules" vārti. Saskaņā ar tālaika ierasto notikumu secību viņš vispirms pavadīja vairākas nedēļas cietumā, bet pēc tam tika aizvests uz Osvencimas koncentrācijas nometni. Cerības izdzīvot šajā nometnē bija niecīgas. Tāpat kā citus uz nometnēm aizvestos, uzskatījām Betu par zudušu. Taču viņš Osvencimā izturēja divus gadus; kad Osvencimai tuvojās Sarkanā armija, Betu ar citu ieslodzīto ešelonu aizsūtīja uz Dahavu, un tur viņu atbrīvoja amerikāņi. To visu mēs uzzinājām tikai pēc kara; ko Beta pārdzīvoja "koncentrācijas pasaulē", var izlasīt stāstu krājumā, kurā viņš apraksta pieredzēto.

Pēc iznākšanas no nometnes Beta apmetās Mīnhenē. Tur 1946. gadā iznāca grāmata "Mēs bijām Osvencimā", kuru uzrakstījis Beta un divi viņa liktenbiedri. Šī grāmata bija veltīta "amerikāņu 7. armijai, kas atbrīvoja mūs no Dahavas-Allahas koncentrācijas nometnes". No Mīnhenes Beta atgriezās Varšavā un izdeva savu stāstu krājumu.

Esmu lasījis daudzas grāmatas par koncentrācijas nometnēm, bet neviena nebija tik satriecoša kā Betas stāsti. Beta nepauž sašutumu – viņš vēstī. "Koncentrācijas pasaulē", kā zināms, ātri veidojas īpaša sabiedriskā hierarhija. Pašā augšā ir nometņu priekšnieki; tiem seko ieslodzītī, kuriem nometnes pārvalde uzticas; nākamo sabiedrisko slāni veido izveicīgi ieslodzītī, kuri prot atrast veidus, kā iegūt pārtiku un uzturēt savus spēkus. Pašā apakšā atrodas vājie un neizdarīgie, kuri ar katru dienu slid arvien zemāk, jo viņu novārdzinātais organisms nespēj strādāt. Beigās tos gaida nāve – vācu nometnēs to paveic fenola injekcija vai gāzes kamera. Protams, ārpus koncentrācijas nometņu sabiedrības palika tās cilvēku masas, kuras nogalināja tūlīt pēc ierašanās nometnē, tas ir, visi darba nespējīgie ebreji. Beta savos stāstos skaidri norāda savu "šķirisko" piederību: viņš piederēja pie izveicīgajiem un veselajiem un lepojās ar savu izveicību un apsviedīgumu. Dzīve koncentrācijas nometnē prasa nemītīgu uzmanības sasprindzinājumu, katrs mirklis izšķir dzīvību un nāvi. Jāmāk atbilstoši reaģēt, bet to var tikai tad, ja zina, no kurienes draud briesmas un kā no tām izvairīties: reiz ar aklu paklausību, citreiz ar vilcināšanos, vēl citkārt – izmantojot šantāžu vai uzpirkšanu. Kādā Betas stāstā sniegta virkne bīstamu situāciju, no kurām Beta izvairās vienas dienas laikā.

1. Uzraugs piedāvā Betam maizi; lai paņemtu maizi, jāpārlec pāri grāvim; grāvis ir zonas robeža; uzraugiem likts šaut uz katru, kas pārkāpj šo robežu; par katru, kas nošauts aiz šīs robežas, viņi saņem trīs dienas atvaļinājuma un piecas markas; Beta saprot uzraugu nolūkus un atsakās no ēsmas.

2. Uzraugs dzird, kā Beta nodod citam ieslodzītajam ziņu par Kijevas ieņemšanu. Beta apsteidz šā pārkāpuma raportēšanu, caur vidutāju nododot uzraugam kā kukuli vecu pulksteni.

3. Beta glābjas no bīstamā kapo¹, ātri izpildot pavēli. Citētajā fragmentā ir runa par grieķu tautības ieslodzītajiem, kuri ir pārāk vārgi, lai šoļotu ierindā; par sodu viņiem pie kājām piesietas nūjas; viņus uzrauga krievs Andrejs.

¹ Uzrauga palīgs no ieslodzīto vidus. – Red. piez.

"Atlecu sānis, kad man no muguras uzdrāžas divritenis. Norauju cepuri. Unteršarfirers, lauksaimnieks no Harmenzenes, pietvīcis nolec no divriteņa:

– Kas te notiek, tajā stulbajā brigādē? Kādēļ cilvēki staigā ar piesietām nūjām? Tagad ir darba laiks!

– Viņi nevar paiet!

– Ja nevar paiet, nogaliniet viņus! Un vai jūs zināt, ka atkal pazudusi zoss?

– Ko stāvi kā neļēga? – kapo man uzbrēca. – Lai Andrejs tiek ar viņiem galā! Los!¹

Metos skriešus pa celiņu.

– Andrej, piebeidz viņus! Kapo lika!

Andrejs paķēra nūju un sita atvēzeniski. Grieķis aizsedzās ar roku, iekaucās un pakrita. Andrejs pielika viņam nūju pie kakla, nostājās uz nūjas un sāka šūpoties. Es steidzīgi devos atpakaļ."

Betas aprakstītajā dienā attēlota ne vien glābšanās no briesmām, bet arī sarežģīta spēle starp Betu un viņa likteņbiedru krievu Ivanu. Ivans reiz nozadis Betam ziepju gabaliņu; Beta nolemj atriebties un pacietīgi gaida izdevību. Viņš pamana, ka Ivans nozadis zosi; veikli nosūdzējis Ivanu tā, lai viņam nepieliptu ziņu pienesēja negods, – viņš izraisa kratīšanu; zosi atrod, esesietis piekauj Ivanu, un rēķins ir izlīdzināts.

Beta ir lepns, ka viņam viss izdodas, kamēr citi, ne tik apsviedīgi, turpat līdzās iet bojā. Daudz parasta sadisma ir pastāvīgajā uzsvērumā, ka viņš ir labi gērbies, vesels un paēdis. "Viņi kustas, lai izvairītos no sitieniem, ēd zāli un glumos mālus, lai nejustu badu, staigā aprtuluši, vēl dzīvi liķi," viņš saka par saviem likteņbiedriem. Bet par sevi: "Var strādāt, ja brokastis apēsts gabals cūkas krūtiņas ar maizi un ķiplokiem un virsū uzdzerta kārba kondensētā piena." Kāda Betas apģērba detaļa (visapkārt ir puskailli skrandaiņi): "Paeju ēnā, palieku sev apakšā žaketi, lai nenotraisītu zīdā krēklu (pasvītrojums mans – Č. M.), ērti iekārtojos gulēšanai. Atpūšamies, kā nu kurš var atļauties." Lūk, "šķiriskā" kontrasta aina. Ieslodzītais Bekers tiks sadedzināts krematorijā, jo ir pārāk vārgs, tāpat nederīgs.

"Tobrīd bukses malā no lejas iznira sirms, milzīgs galvaskauss un uz mums paraudzījās biklas, mirkšķīgas acis. Tad parādījās Bekera seja, sagumzīta un vēl vairāk novecojusi.

– Tadek, man tev kas jālūdz.

¹ Uz priekšu! (*vācu val.*). – Red. piez.

– Klāj vaļā, – es teicu, noliecies pie viņa.

– Tadek, es eju uz skursteni.

Es noliecos vēl zemāk un ielūkojos viņam acīs: tās bija mierīgas un tukšas.

– Tadek, bet es tik ilgi esmu bijis izsalcis. Dod man ko uzēst. Šo pēdējo vakaru.

Kaziks ar plaukstu uzsita man pa ceļgalu:

– Vai tu pazīsti to žīdu?

– Tas ir Bekers, – es kļuvi atbildēju.

– Ei, žīds, kāp uz bukses un rij – kad pierisies, pārējo ņem līdzī uz skursteni. Kāp uz bukses. Es te neguļu – kāp ar visām utīm.

– Tadek, – viņš satvēra mani pie elkoņa, – nāc. Man barakā ir lielisks pudīnš, tieši no mammas."

Veiklos un stipros nometnes pārvalde izmantoja īpašiem darbiem, kas deva iespēju iegūt drēbes un pārtiku. Viens no kārotākajiem darbiem bija izkraut vagonus, kuri no dažādām Eiropas pilsētām veda uz Osvencimu ebrejus. Ebreji veda līdzī drēbēm, zelta, briljantiem un pārtikas pilnus koferus – viņiem bija pateikts, ka viņi braucot "nometinājumā". Kad vilciens (īsi saukts par "transportu") iebrauca nometnes vārtos, pārbiedēto pūli nekavējoties izdzina no vagoniem, nošķīra jaunos, bet vecos un sievietes ar bērniem kravas automašīnās tūlīt veda uz gāzes kamerām un krematorijām. Ieslodzīto uzdevums bija iznest no vagoniem bagāžu, kura bagātināja reihu un nometnes pārvaldi. Beta apraksta savu darbu "transportā". (Šajā brigādē viņu iekārto francūzis Anri.)

Divdesmitā gadsimta plašajā šausmu literatūras klāstā ne pārāk bieži gadās atrast faktus, kuri skatīti noziegumu līdzdalībnieku acīm (autori parasti kaunas šīs lomas). Līdzdalība attiecībā uz koncentrācijas nometni gan ir tukša skaņa: mašīnērija ir bezpersoniska, atbildība no pavēļu izpildītājiem sniedzas augstāk, aizvien augstāk. Manuprāt, Betas stāsts par "transportu" būtu iekļaujams visās literatūras antoloģijās, kas attēlo cilvēka likteni totalitārajās iekārtās, ja šādas antoloģijas kādreiz tiks radītas.

PROLOGS JEB "TRANSPORTU" GAIDOT

"Ap mums sēž grieķi un kustina žokļus kā milzīgi, šausalīgi kukaiņi, kāri ēzdami sapelējušas maizes nukas. Viņi ir tramīgi, nezina, kas būs jādara. Viņus uztrauc guļņi un sliedes. Viņiem netik cilāt smagumus.

- Was wir arbeiten?¹ – viņi jautā.
 – Niks. Transport kommen, alles Krematorium, compris?²
 – Alles verstehen,³ – viņi atbild krematorijas esperanto valodā. Viņi nomierinās: viņiem nebūs jākrauj automobiļos sliedes vai jāstiepj gultņi."

PIRMAIS CĒLIENS JEB "TRANSPORTA" IERAŠANĀS

"Svītrotais pūlis gulēja pie sliedēm šaurajās ēnas strēlēs, smagi un nevienmērīgi elpoja, slinki tērgāja savā mēlē un vienaldzīgi raudzījās uz varenajiem cilvēkiem zaļajos mundieros, uz zaļojošiem kokiem, tik tuviem un neaizsniedzamiem, uz tālīnās baznīciņas torni, kurā zvanīja uz novēloto "Kunga eņģeli".

– Transports nāk, – kāds teica, un visi gaidot piecēlās kājās. Pagrieziena parādījās preču vagoni: vilciens brauca atpakaļgaitā, dzelzceļnieks, kas stāvēja uz bremžu platformas, izliecās ārā, pamāja ar roku, iesvilpās. Lokomotīve atsaucās ar spalgu svilpienu, noelsās, vilciens lēnām aizripoja gar staciju. Mazajos, restotajos lodziņos bija redzamas bālas, sagumzītas, it kā miegaines sejas – baiļu pārņemtas izspūrušas sievietes, vīrieši, kuriem pārsteidzošā kārtā bija mati. Tie lēnām slidēja garām un klusējot raudzījās uz staciju. Tad vagonos sacēlās jezga un bija dzirdama daudzīšanās pret koka sienām.

– Ūdeni! Gaisu! – skanēja dobji, izmisīgi kliedzieni.

Logos spraucās cilvēku sejas, mutes kāri tvēra gaisu. Ierāvuši dažus malkus gaisa, cilvēki nozuda no logiem, viņu vietā iespraucās citi un tāpat nozuda. Kliedzieni un gārdzieni kļuva aizvien skaļāki."

OTRAIS CĒLIENS JEB ŠĶIROŠANA

Aprobežosimies ar dažām ainām.

"Ātriem soļiem iet sieviete, steidzas it kā nemanāmi, taču drudzaini. Dažus gadus vecs bērns ar tuklu sārtvaidža eņģeļa seju skrien viņai nopakaļ, nevar viņu panākt, raudādams stiepj rociņas: – Mamma, mamma! –

¹ Ko mēs strādāsim? (*vācu val.*) – Red. piez.

² Neko. Nāk transports, visi uz krematoriju, skaidrs? (*vācu val.*) – Red. piez.

³ Viss skaidrs (*vācu val.*) – Red. piez.

– Sieviete, paņem to bērnu rokās!

– Tas nav mans bērns, tas nav mans! – histēriski klieudz sieviete un bēg, slēpdama seju rokās. Viņa grib paslēpties, grib panākt tos, kuri nebrauks ar auto, kuri ies kājām, kuri dzīvos. Viņa ir jauna, vesela, glīta, viņa grib dzīvot.

Taču bērns skrien viņai pakal un brēc pilnā balsī:

– Mamma, mamma, nebēdz projām!

– Tas nav mans, nav mans, nav...!

Te sievieti panāk Andrejs, Sevastopoles jūrnieks. Acis viņam miglainas no degvīna un tveices. Panāk viņu, nogāž no kājām ar spēcīgu pleca triecienu, saķer kritušo aiz matiem un atkal uzrauj augšā. Seja viņam ir sašķobīta niknumā.

– Ak tu, jebit tvoju maķ, blaģ jevreiskaja! Pati no sava bērna bēg! Es tev rādišu, mauka tāda! – Viņš sagrāba sievieti ap vidukli, ar roku sažņaudza rikli, kas gribēja kliegt, un atvēzējies uzmeta kravas kastē kā smagu labības maisu.

– Tā! Pievāc arī to, kuce! – un pasvieda viņai bērnu pie kājām.

– Gut gemacht,¹ tā jāsoda izvirtušas mātes, – sacīja esesietis, kas stāvēja pie automobiļa."

"Divi cilvēki nokrīt zemē, savijušies izmisīgā apskāvienā. Viņš krampjaini iekēries pirkstiem viņas augumā, zobus iecirtis drēbēs. Viņa histēriski klieudz, lād, zaimo, līdz, zābaka piespiesta, iegārdzas un aplkust. Viņus pāršķel vidū kā koku un iedzen kā dzīvniekus kravas kastē."

"Citi nes meitenīti bez vienas kājas, turēdami viņu aiz rokām un aiz otras, palikušās kājas. Asaras plūst viņai gar vaigiem, viņa žēli čukst: – Kungī, man sāp, sāp... – Viņu iemet kravas kastē starp liķiem. Kopā ar tiem viņa sadegs dzīva."

TREŠAIS CĒLIENS JEB LIECINIEKU SARUNA

"Metas auksts un zvaigžņots vakars. Guļam uz sliedēm. Ir neizsakāmi kluss. Aiz gaismas apla augstos stabos deg blāvas spuldzes.

– Vai tu pārāvi kurpes? – man vaicā Anrī.

– Nē.

– Kādēļ?

¹ Labi darīts (*vācu val.*). – Red. piez.

– Man ir diezgan, diezgan!

– Jau pēc pirmā transporta? Padomā par mani: kopš Ziemassvētkiem caur manām rokām izgājis kāds miljons cilvēku. Visnejdzīgākie ir transporti no Parīzes apkaimes: vienmēr jāsastopas ar paziņām.

– Un ko tu viņiem saki?

– Ka viņi iet mazgāties un ka mēs vēlāk tiksimies nometnē. Un ko tu teiktu?"

EPILOGS

Tovakar Osvencimā pienāca daudzi vilcieni. Transportā kopumā bija piecpadsmit tūkstoši cilvēku.

"Kad ejam atpakaļ uz nometni, zvaigznes sāk bālēt, debesis kļūst arvien dzidrākas, slienās augstāk, nakts skaidrojas. Būs saulaina, tveicīga diena.

No krematorijām ceļas vareni dūmu mutuļi un saplūst augšā par milzīgu, melnu upi, kas bezgala lēnām pārvelas debesis pār Birkenavu un izgaist aiz mežiem Tšeibiņas pusē. Transports jau deg.

Paejam garām SS vienībai, kas ar automātiem dodas uz sardzes maiņu. Viņi soļo līdzienās rindās, vīrs pie vīra, viena masa, viena griba.

– "Und Morgen die ganze Welt..."¹ – viņi dzied pilnā kaklā."

Koncentrācijas nometnē piedzīvotais padarīja Betu par rakstnieku. Viņš saprata, ka īstais darbalauks viņam ir proza. Savos stāstos Beta ir nihilists. Ar nihilismu es gan nedomāju amorālumu. Gluži pretēji, viņa nihilisms rodas no ētiskās kaisles, no p i e v i l t ā s m ī l e s t ī b a s pret pasauli un cilvēkiem. Aprakstīdams redzēto, Beta grib iet līdz galam, precīzi attēlot pasauli, kurā vairs nav vietas sašutumam. Cilvēku dzimums Betas stāstos ir k a i l s, tam ir laupītas cilvēciskās jūtas, kuras pastāv, kamēr pastāv civilizācijas normas. Šīs normas ir trauslas. Pietiek negaidīti mainīties apstākļiem, un cilvēce atgriežas pirmatnējās mežonības stāvoklī. Cik gan ļoti maldās tie godājamie pilsoņi, kas, staigādami pa Anglijas vai Amerikas pilsētu ielām, uzskata sevi par tikumu un labestības iemiesojumiem. Vai viņi neklātu par zvēriem līdzīgi citiem, ja viņus ieslodzītu Osvencimas nometnē? Ir bīstami pakļaut cilvēku pārlieku grūtiem pārbaudījumiem. Viņu vairs nevarēs cienīt. Viegli nosodīt sievieti, kura grib sūtīt savu bērnu

¹ Un rīt visa pasaule... (*vācu val.*). – Red. piez.

nāvē, lai tikai saglabātu dzīvību. Tā ir derdzīga rīcība. Taču sievietei, kura, lasīdama par šo rīcību uz ērta dīvāna, nosoda savu nelaimīgo māsu, derētu padomāt, vai bojāejas priekšā arī viņas bailes neklātu stiprākas par mīlestību. Varbūt jā, bet varbūt nē – kas to var iepriekš pateikt?

Arī "koncentrācijas pasaulē" netrūka gadījumu, kad cilvēki bija gatavi uz vislielāko pašaieliedzību, kad tie atdeva savu dzīvību, lai glābtu citus. Šādu gadījumu nav Betas stāstos. Viņa uzmanība nav pievērsta cilvēkam, jo par cilvēku viss ir skaidrs: viņš ir zvērs, kas grib dzīvot... Uzmanība ir pievērsta "koncentrācijas sabiedrībai". Arī ieslodzītajiem ir sava ētika: kaitēt citiem drīkst tad, ja viņi tev kaitē pirmie. Tā ir nerakstīta vienošanās. Turklāt katrs glābjas, kā māc, un mēs velti meklētu Betas grāmatā cilvēku solidaritātes piemērus. (Patiesība, ko Betas likteņbiedri stāsta par viņa izturēšanos Osvencimā, ir pavisam citāda, nekā varētu iedomāties, spriežot pēc viņa stāstiem: viņš izturējās varonīgi un bija biedriskuma paraugs.) Beta grib būt "tough"¹, raugās skaidrām acīm un netaupa sevi; viņš baidās liekulības: liekulīgi būtu tēlot sevi kā vērotāju un soģi, turpretī patiesībā viņš bija pakļauts jebkuram zemiskumam tāpat kā citi. Būdam pārspīlēti godīgs, Beta piešķir sev īpašības, kuras koncentrācijas nometnē uzskata par pozitīvām: izdarību un uzņēmīgumu. Pateicoties stipro un vājo "šķiriskajai" pretnostatīšanai – šajā ziņā Beta ne par matu neatkāpās no patiesības, viņa aprakstiem ir neiedomājami brutāls raksturs.

Kad amerikāņi atbrīvoja viņu no Dahavas, Beta sāka iepazīt bēgļu likteni Rietumvācijā. Tas bija tāds kā nometnes dzīves turpinājums. Demoralizācija, zagšana, žūpība, pērkamība, visi ļaunie spēki, kurus cilvēkos bija atraisījuši hitlerisma gadi, joprojām guva pārsvaru. Okupācijas varas iestāžu cietsirdīgā politika pret miljoniem neseno ieslodzīto radīja dusmas. Tādas bija ilgotās kara beigas: atkal valdīja džungļu likums; sludinādams demokrātiju un brīvību, cilvēks atkal mīdīja kājām vājākos vai izturējās pret tiem ar trulu nežēlību.

Beta bija lielisks novērotājs – tomēr viņa novērošanas spēja bija vērsta pirmām kārtām uz nejēdzīgā, pretīgā, derdzīgā atklāšanu līdzcilvēkos. Viņš bija kā viena vienīga iekaisusi brūce, nežēlīgs un neiecietīgs. Varbūt viņa sarūgtinājums nebūtu bijis tik dziļš, ja viņš pēc šiem ciešanu gadiem spētu uz brīdi a p s t ā t i e s un saskatīt nevis kara beigu briesmīgo paroksismu pārņemto sabiedrību, bet a t s e v i š ķ u cilvēku. Beta atradās nemitīgā iekšējā kustībā, viņa seja bija savilkta niknuma un ironijas grimasē. Ļaužu

¹ Skarbs (*angļu val.*) – Red. piez.

masa, kuras vidū viņš uzturējās, viņam joprojām likās k a i l a; to vadīja pāris primitīvi impulsi. Pasauli, kāda tā bija, viņš nespēja izturēt. Betam bija vajadzīgs mērķis. Viņš juta, ka nevar palikt neapmierinātības un neauglīgu dusmu stāvokli.

Kā daudziem bijušajiem ieslodzītajiem, arī viņam bija jāizšķiras – atgriezties dzimtenē vai kļūt par emigrantu. Polija bija nokļuvusi Krievijas ietekmes sfērā. Betas karalaika marksistiskajām simpātijām trūka nopietnāka pamata. Viņš simpatizēja marksismam tādēļ, ka marksisms raugās uz cilvēku skaidrām acīm. Betas pārliecību varētu reducēt līdz vienkāršajam principam, ka cilvēks ir atkarīgs nevis no saviem labajiem nolūkiem, bet gan no tās sabiedriskās iekārtas likumiem, kurā viņš dzīvo. Kas grib mainīt cilvēku, lai maina sabiedriskos apstākļus. Tomēr Beta, tāpat kā visi poļi, juta neuzticību pret vareno Krievijas valsti. Stila skarbums drīzāk tuvināja viņu Zolā tipa literatūrai vai Hemingvejam, kuru Beta labprāt lasīja. Beta piederēja pie tās pasaules, kuru Krievijā dēvē par "satrunējušiem rietumiem"; nekas tur neizraisa tādu nepatiku kā rakstnieks, kurš attēlo cilvēku tikai no bada un fizioloģisko dziņu puses.

Beta ilgi šaubījās, līdz beidzot – kad pie viņa sāka nonākt Polijā izdotie literārie laikraksti – pieņēma lēmumu atgriezties. Šķiet, ka izšķiroši bija galvenokārt divi motīvi: Betam bija lielas literārās ambīcijas, bet viņš bija nevienam nepazīstams iesācējs – kur gan ārpus dzimtenes viņš varēja atrast lasītājus grāmatām, kas rakstītas dzimtajā valodā? Turklāt Polijā notika revolūcija: tur bija vieta dusmu plosītam cilvēkam, tur bija iespējas pārveidot pasauli.

Viņš atvadījās no draugiem un atgriezās Varšavā, kuras iedzīvotāji mita sagrauto namu pagrabos un pašu rokām novāca drupu kaudzes, kraudami tās mazos zirgu pajūgos: tā sākās šīs pilsētas atjaunošana. Bet preses izdevumus un grāmatas Polijā izķēra acumirkli. Valdība nežēloja naudu literātu atbalstīšanai, un katram rakstniekam, kuram bija kaut mazliet talanta, pavērās neierobežotas iespējas. Betas literārā karjera sākās zibenīgi. Iespiezdams savus stāstus žurnālos un pelnīdams lielus honorārus, viņš saņēma to, kas viņam pienācās. Betam bija veikla valoda. Viņa stils bija koncentrēts un agresīvs. Viņa pārdzīvojumi bija tādi paši kā daudziem tautiešiem, tematika visiem tuva un saprotama. Viņa stāstu krājumu, kurā bija attēlota "koncentrācijas pasaule", atzina par izcilu literāru notikumu.

1948. gadā Polijā vēl nebija runas par sociālistisko realismu. Šā virziena ieviešanu tautas demokrātijas valstīs uzskatīja par pāragru. Betam tas bija izdevīgi, jo viņa grāmata bija spilgtākais pretstats padomju autoru rakstības

veidam. No Centra rakstniekiem uztiepto kanonu viedokļa tā bija noziegums. Protams, pats temats bija politiski nevainojams: hitlerisma zvērību apraksti tika uzskatīti par vēlamiem – jo īpaši tādēļ, ka poļu tautas naids vienlīdz lielā mērā vērsās kā pret vāciešiem, tā pret krieviem. Koncentrējot lasītāju uzmanību uz vācu noziegumiem, tautu varēja "psiholoģiski sagatavot". Tādēļ cita pēc citas iznāca grāmatas par partizānu cīņām, gestapo izdarītām masu slepkavībām un nometnēm; iecietība sniedzās pat tiktāl, ka drikstēja labvēlīgi rakstīt par poļu armijas 1939. gada cīņām pret vāciešiem, lai gan šī armija aizstāvēja "panu" Poliju, kas Padomju Savienībai vienmēr bijusi kā dadzis acī. Politiski pieņemams temats tomēr neglābtu Betu no kritiķu uzbrukumiem, ja viņi sāktu lietot idejiskus kritērijus. Beta tēloja koncentrācijas nometni tā, kā viņš to redzēja, nevis tā, kā to v a j a d z ē j a r e d z ē t. No tā izrietēja visas kļūmes. Ko vajadzēja saskatīt koncentrācijas nometnē? To nav grūti uzskaitīt: 1) ieslodzītajiem jāapvienojas slepenās organizācijās; 2) šo organizāciju vadītājiem jābūt komunistiem; 3) visiem ieslodzītajiem no Krievijas, kas attēloti grāmatas lappusēs, jāizceļas ar morālu spēku un varonību; 4) jāparāda ieslodzīto noslāņošanās atbilstoši viņu politiskajiem uzskatiem. Nekā tamlīdzīga nav Betas stāstos. Partija to, protams, pamanīja. Tā vērtēja poļu rakstniekus kā vēl nenobriedušus "lūzumam", tas ir, sociālistiskā reālisma pieņemšanai, tomēr kritiķi norādīja uz Betas galvenajiem grēkiem, pārmeta, ka viņa darbi atgādina "izvirtušo" jeb amerikāņu literatūru, ka tie ir pesimistiski un tajos nav ne runas par "apziņātu cīņu", kas nozīmēja cīņu par komunismu. Šie kritiķu aizrādījumi bija izteikti pamācošā tonī. Beta bija jauns, viņu vajadzēja mācīt – viņā bija labs materiāls īsteni komunistiskam rakstniekam. Vēriģi ielūkojusies, partija atklāja, ka te apslēpta reta un vērtīga manta: patiess naids.

Betam bija gaiša galva. Iepazīdamies ar leņinisma-staļinisma teorētiku darbiem, viņš pārliecinājās, ka tur bija tieši tas, ko viņš meklēja. Viņa naidu varēja salīdzināt ar strauju upi, kas aizmēž savā ceļā visu. Tā bezmērķīgi traucās uz priekšu: kas gan varēja būt vienkāršāk, kā novadīt tās ūdeņus vēlamajā virzienā un pat uzcelt pie tās lielas dzirnavas, kuras tā grieztu? Kāda dabas dāvana – noderīgs naids, naids, kas kalpo sabiedrībai!

Betas naida pamatā bija tas pats, ko Sartrs nosaucis par "la nausee": riebums pret cilvēku kā pret fizioloģisku būtni, pār kuru valda dabas un sabiedrības likumi un kura ir pakļauta laika postošajai ietekmei. Cilvēkam jāatbrīvojas no šīm vajām, kaut vai pievelkoties pie savu zābaku cilpiņām... Ja Beta būtu francūzis, viņš, iespējams, kļūtu par eksistencialistu. Taču viņam acīmredzot ar to nepietiktu: uz prāta spekulācijām viņš

raudzījās ar nicīgu smaidu, jo nometnē bija redzējis filozofus, kas mēslainē plēšas atkritumu dēļ. Cilvēku domām nebija nozīmes; indivīdu veiklās atrunas un pašapmānu bija viegli atšifrēt; patiesi svarīga bija tikai matērijas kustība. Beta uzsūca dialektisko materiālismu kā sūklis ūdeni. Šīs sistēmas materiālistiskā puse apmierināja viņa vajadzību pēc skaudrās patiesības. Dialektiskā puse lāva pacelties p ā r i cilvēku dzimumam, paraudzīties uz cilvēku dzimumu kā uz Vēstures materiālu.

Drīz Beta izdeva jaunu grāmatu. Jau pats tās nosaukums liekas simbolizējam autora noskaņojumu: "Akmens pasaule" – tādat nežēlīga un kaila pasaule. Grāmata veidojās no ļoti īsiem stāstiem, kuros tikpat kā nebija nekādas darbības – tikai stāstītāja ieraudzītās skices. Beta meistarīgi prata ar ārēju tēlojumu atveidot situāciju, kurā nonākuši cilvēki. "Akmens pasaule" ir Viduseiropa pēc Otrā pasaules kara beigām un Hitlera sakāves. Tā kā Beta ilgāku laiku bija pavadījis Vācijas amerikāņu zonā, tematu viņam netrūka: viņa grāmatā attēloti dažādu tautību un dažāda sabiedriskā stāvokļa cilvēki – bijušie hitlerieši, ieslodzītie, vācu buržuāzija, kas nesaprot notikušo, amerikāņu kareivji un virsnieki. Autora atturīgajos vārdos slēpjas bezgalīgs riebums pret civilizāciju, kura bija izauklējusi hitlerismu. Te ir liktas vienādojuma zīmes: kristietība ir vienāda ar kapitālismu, ir vienāda ar hitlerismu. Viņa grāmatas temats ir civilizācijas b e i g a s. Tās koptoni varētu izteikt vārdos: "Jūs stāstījāt man par kultūru, par reliģiju, par morāli – bet palūkojieties, pie kā tas viss ir novedis!"

Beta, tāpat kā daudzi viņa kolēģi, Hitlera valdīšanu uzskatīja par kapitālisma ēras kulmināciju Eiropā un par līdzvērtīgu Krievijas revolūcijas uzvarai pasaules mērogā – vēl varēja rasties grūtības, taču pagrieziena punkts bija garām. Betas un viņa kolēģu grāmatas pirmajos pēckara gados galvenokārt attēloja cilvēka bezspēcību Vēstures likumu priekšā: pat vislabākās gribas cilvēki nokļuva nacistu terora mašīnērijā, kura padarīja viņus par iebiedētiem, primitīviem subjektiem, kas domā tikai par savas dzīvības saglabāšanu. Šo grāmatu lasītāji tika nostādīti dilemmas priekšā: vai nu vecā civilizācija, par kuras neapšaubāmo norietu viņi dabūja pārliecināties paši uz savas ādas, vai jaunā civilizācija, kuru var īstenot, tikai pateicoties uzvarošajai Austrumu lielvalstij. Tāda ir panākumu vara pār cilvēku iztēli: šķiet, ka uzvaru nosaka nevis cilvēku centieni un labvēlīga apstākļu sagādāšanās, bet gan laikmeta vēsturiskās pamatlikumības (bet Krievija un tās iekārta Otrajā pasaules karā taču bija par mata tiesu no sagrāves).

"Akmens pasaule" bija pēdējā Betas grāmata, kurā viņš centās izmantot mākslinieciskos līdzekļus, kas Rietumu literatūrā tiek uzskatīti par

iedarbīgiem: izteiksmes atturību, slēptu ironiju, maskētas dusmas. Drīz viņš pārliecinājās, ka jebkuras rūpes par mākslinieciskumu ir nevajadzīgas. Gluži pretēji – jo stiprāk viņš piespieda pedāli, jo vairāk viņu slavēja. Skatumu, niknumu, skaidrību, tendenciozitāti – lūk, ko no viņa gaidīja. Partijas rakstnieki (Beta jau bija iestājies partijā) centās cits citu pārsolīt pieejamībā un vienkāršībā – jau sāka izzust robeža starp literatūru un propagandu. Beta iekļāva savos stāstos arvien vairāk klajas publicistikas. Viņš izgāza savu naidu pār kapitālisma nekrietnībām, tas ir, pār visu, kas notika ārpus Impērijas robežām. Piemēram, ņēma kādu preses ziņu – par cīņām Malajā vai badu Indijā – un uz tās pamata sacerēja kaut ko vidēju starp momentuzņēmumu un avīzrakstu.

Pēdējoreiz sastapu Betu 1950. gadā. Kopš sava pirmsaresta darbības laika Varšavā viņš bija ļoti mainījies. Viņā nebija senākās nedrošības un mākslotās pazemības. Agrāk viņš staigāja nedaudz salicis, ar noliektu galvu, tagad turējās stalti, bet viņa seja izstaroja pašpārliecinātību. Viņš bija lietisks, darbīgs cilvēks. Kādreizējais kautrais dzejnieks bija pilnībā kļuvis par *homo politicus*¹. Šajā laikā viņš jau bija vadošs propagandists; katrā valdības nedēļas laikraksta numurā tika publicēti viņa dzelīgie feletoni. Viņš bieži brauca uz Austrumvāciju, no kurienes sūtīja reportāžas. Neviens žurnālists nespēj tik labi kalpot kādai lietai kā rakstnieks, kuram aiz muguras ir nesavtīgs literārās darbības posms. Pret Ameriku vērstajos, indes pilnajos rakstos Beta izmantoja visu savu rakstnieka amata prasmi. Raugoties šā godātā nihilista sejā, es iedomājos, ka jebkura rakstniecība patiesībā ir slīpa plakne, un rakstniekam vajag daudz pūliņu, lai nenoslidētu tur, kur ir vieglāk... Iekšējā prasība, kas liek viņam uzņemties šos pūliņus, būtībā ir iracionāla. Jaunā Ticība, neatzīdama tiro mākslu, šo prasību iznīcina. Lai gan Beta apšaubīja jebkurus cilvēka iekšējos imperatīvus, savos stāstos par koncentrācijas nometni viņš bija īsts rakstnieks: viņš neko neviltoja, nevienam necentās izpatikt. Vēlāk viņš iemeta vienu graudiņu politikas, un – kā kristalizējas pārsātināts šķīdums, tāpat viss, ko viņš tagad rakstīja, kļuva sekls un stereotips. Taču – es prātoju – lieta nav nemaz tik vienkārša. Daudzi izcili rakstnieki savos darbos ir ļāvuši vaļu politiskām kaislibām – kaut vai Svifts, Stendāls, Tolstojs. Var pat teikt, ka rakstnieka darbs gūst spēku, pateicoties politiskai kaismei, tas ir, pateicoties kaut kam svarīgam, ko rakstnieks grib pateikt saviem lasītājiem. Šķiet, būtiska atšķirība starp lielajiem rakstniekiem, kuri kritizēja sava laika politisko kārtību, un Betas tipa cilvēkiem

¹ Politikas cilvēks (*latīņu val.*). – Red. piez.

ir tā, ka pirmie bija klaji nonkonformisti un iestājās pret savu vidi, turpretī Beta, vilkdams spalvu pa papīru, jau ieklausījās partijas biedru aplausos.

Betas feletoni, par spīti visai to dzēlibai un mērķtiecībai, bija tik sekli, ka pati šī parādība – daudzsološā prozaīka kritums – modināja manī ziņkārību. Viņš taču bija pietiekami inteligents, lai saprastu, ka izšķiež savu talantu. Kādēļ viņš to darīja? Sarunā ar dažiem literatūras dižvīriem, no kuriem bija atkarīga rakstnieku vieta oficiālajā hierarhijā, es pajautāju, kādēļ viņi tā rīkojas ar Betu; viņu, tas ir, partijas interesēs nebūt nebija padarīt Betu par pilnīgu lupatu. No viņu viedokļa, Beta būtu noderīgāks, ja rakstītu stāstus un romānus. Piespiest viņu sacerēt avīzrakstus nozīmēja nesaimnieciski izmantot talantu. "Neviens neprasa no viņa avīzrakstus," skanēja atbilde. "Tīrais posts, nedēļraksta redaktors N. nevar no viņa atkauties. Beta pats uzstāj, ka viņam jāraksta šie feletoni. Viņš uzskata, ka tagad nav mākslas laiks, ka tagad jāiedarbojas uz masām ar tiešākiem, primitīvākiem līdzekļiem. Viņš grib būt pēc iespējas noderīgāks." Šajā atbildē netrūka liekulības. Partija nemitīgi uzsver savas rūpes par literatūru: tā vēlas, lai literatūra būtu labāka. Vienlaikus tā rada tādu propagandas spriedzi, ka rakstnieki sāk sacensties amata tehnikas primitīvismā. Taisnība tomēr bija, ka Beta p a t s gribēja nodoties žurnālistikai un, būdams augsti kvalificēts speciālists, ķērās pie darba, ko viegli veiktu parasti algādži. Viņu virzīja Austrumu intelektuāļu vidū bieži sastopamā intelekta pašiznīcināšanās tieksme. Psihiskais process, kas notiek, ja šāds intelektuālis tur rokā spalvu, ir diezgan sarežģīts. Iedomāsimies, ka viņam jāattēlo kāds starptautiskās politikas notikums. Viņš lieliski izprot parādību savstarpējo sakarību – šīs parādības drīzāk ir funkcionāli nekā cēloniski saistītas. Lai godīgi atspoguļotu tās, būtu jāiedzīlīnās karojošo pušu motīvos un nosacījumos, kuriem tās pakļautas, vārdu sakot, būtu iespējami vispusīgāk jāanalizē. Tad talkā nāk dusmas; dusmas uzreiz ievieš kārtību sarežģītajā attiecību jūklī; dusmas atbrīvo no nepieciešamības analizēt. Tās ir dusmas, kas vērstas pret maldīgo uzskatu, ka kaut kas ir atkarīgs no cilvēku gribas, – tās ir saistītas ar bailēm krist par upuri savam naivumam. Tā kā pasaule ir brutāla, viss jāreducē līdz vienkāršākajiem un brutālākajiem faktoriem. Autors saprot, ka tas nebūt nav precīzi: cilvēku muļķība un labie nolūki ietekmē notikumus ne mazāk kā ekonomiskās cīņas likumsakarības. Tomēr, atriebjoties cilvēku individuālajai gribai un pierādot, ka to pilnībā nosaka daži elementāri likumi, var justies pārāks par citiem, var uzskatīt sevi par vēriģu un pietiekami stipru, lai iztiktu bez "ideālistiskiem aizspriedumiem". Kad Beta savos koncentrācijas nometnes stāstos attēloja pats

sevi paēdušu, labi apgērbusos un cinisku, viņš rīkojās tāpat kā vēlāk, rakstīdams savus politiskos feletonus. Vienkāršot, noraut maldu aizsegus, parādīt visu atkailinātu – šī tieksme viņā izpaudās vienmēr. Taču, virzoties tālāk pasaules atkailināšanā, nonāk punktā, kur intelektam nekas vairs nav sakāms, – vārds pārtop kaujas saucienā un ir tikai rīcības nepilnīgs aizstājējs. To, ko izsaka vārds, labāk spēj izteikt sažņaugta dūre. Beta patiesām bija nonācis tur, kur ar vārdu vairs nepietiek, un tādēļ nevarēja aprobežoties ar stāstiem vai romāniem, kuri kā nekā pastāv laika dimensijā un nevar būt tikai kliedziens. Viņš nespēja raudzīties un analizēt bez naida; kustība, kas rāva viņu sev līdzī, kļuva arvien ātrāka: bija nepieciešamas aizvien lielākas devas – gan kustības, gan naida devas... Pasaules apveidi viņam likās aizvien vienkāršāki – līdz beidzot atsevišķs cilvēks, atsevišķs koks zaudēja jebkuru nozīmi, un Beta nonāca nevis lietu, bet gan politisku jēdzienu vidū. Viņa drudzaino kaisli uz žurnālistiku nebija grūti izskaidrot. Avīzrakstu sacerēšana iedarbojās uz viņu kā narkotika. Nolikdams malā spalvu, viņš jutās kaut ko paveicis, lai gan īstenībā rakstā nebija nevienas viņa paša domas – to pašu pauda tūkstoši otršķirīgu žurnālistu no Elbas līdz Klusajam okeānam. Viņš rīkojās tā, kā rīkojas kareivis, soļodams kolonnā.

"Und Morgen die ganze Welt," dziedāja SS kareivji, maršējot ar Osvencimas krematoriju melnajiem dūmu mutuļiem fonā. Nacisms bija masu apmātība, bet vācu tautas masas, kuras sekoja Hitleram, nedarīja to bez dziļāka psiholoģiska iemesla. Nacisms radās lielas ekonomikas un sabiedrības struktūras krīzes rezultātā. Vācu jaunieši redzēja toreiz Veimāras republikas sabrukumu un haosu, bezdarbnieku miljonu pazemotību un kultūras elites derdzīgās novirzes, savu māsu prostitūciju un visu cīņu pret visiem naudas dēļ. Kad zuda cerība uz sociālismu, viņi pieņēma citu viņiem piedāvātu vēsturiskās pašrealizācijas filozofiju. Šī filozofija bija tās filozofijas parodija, kas ir Ļeņina un Staļina doktrīnas pamatā. Vācietis, kas bija ieslodzījies Betu koncentrācijas nometnē, iespējams, reiz bija tāds pats vilies pasaules milētājs kā Beta, līdz partijas propaganda padarīja viņu par zvēru. Viņš ilgojās pēc kārtības un tīrības, pēc disciplīnas un ticības. Cik nicīgi viņš izturējās pret tiem saviem tautiešiem, kas negribēja soļot līdzī liksmajā gājienā! Viņi bilda kaut ko par morāles principiem, ar kuriem jaunā Kustība bija pretrunā, – nožēlojamie humānisma paslapšas, gaudenā Jēzus raudulīgie sekotāji. Patiesībā viņi izraisīja neizpratni: tepat, tūlīt bija cerības uz vācu tautas glābību un pasaules pārveidi, bet viņi – šādā vēsturiskā, vienreizējā, nepieredzētā brīdī, kāds gadās reizi tūkstošos gados, – uzdrīkstas runāt

par savu sīkmanīgo sirdsapziņu! Cik grūti cīnīties par jaunu, labāku kārtību, ja apkārt vēl ir cilvēki ar smieklīgiem aizspriedumiem!

Arī Beta savos feletonos redzēja jaunu, labāku kārtību tepat rokas stiepiena attālumā. Viņš ticēja un alka pestīšanas zemes virsū. Pret ienaidniekiem, kas gribēja stāties ceļā cilvēces laimei, viņš juta naidu. Viņš aicināja tos iznīcināt. Vai tad nav ļaundari tie, kas tagad, kad planēta Zeme virzās jaunās sliedēs, uzdrošinās apgalvot, ka tomēr nav gluži labi ieslodzīt cilvēkus nometnēs un draudot piespiest viņus apliecināt jaunu politisku ticību? Kurus tad iesloga nometnēs? Šķiras ienaidniekus, nodevējus, neliešus. Un ticība, kuru liek pieņemt, – vai tā nav patiesa? Vēsture, pati Vēsture ir ar mums! Mēs redzam tās plandošo, dzīvo liesmu! Tik tiešām siki un akli ir cilvēki, kuri nevis cenšas aptvert milzu uzdevumu tā kopumā, bet tērē laiku nenozīmīgām detaļām!

Betas lielā talanta un smalkās inteliģences bija par maz, lai atskārstu briesmas, kas slēpjas galvu skurbinošā maršēšanā. Gluži pretēji, viņa talants, viņa inteliģence un kaisme lika viņam rīkoties – kamēr viduvējības un tie, kuri nav ne vēsi, ne dedzīgi, lavierēja, cenšoties nemīlamajam ķeizaram dot tikai to, kas tam pienākas. Beta uzņēmas atbildību. Viņš nedomāja, par ko pārtop viscildenākā vēsturiskās pašrealizācijas filozofija, ja par līdzekli uzskata zemeslodes pakļaušanu ar bruņotu spēku. "Bet rīt visa pasaule..."

Dažus mēnešus pēc tam, kad biju uzrakstījis šo Betas portretu, uzzināju par viņa nāvi. Kādu rītu viņu atrada mirušu Varšavas dzīvoklī. Gāzes plīts krāns bija atgriezts, bija jūtama stipra izplūstošās gāzes smaka. Tie, kuri bija vērojuši Betu viņa drudzainās darbības pēdējos mēnešos, uzskatīja, ka starp viņa publiskajiem izteikumiem un asā prāta iespējam veidojās aizvien lielāks konflikts. Viņš izturējās pārāk nervozi, lai pielautu, ka pats nemana šo kontrastu. Turklāt viņš bieži runāja par Majakovska pašnāvību. Presē parādījās daudzi raksti, kurus bija sacerējuši viņa draugi – poļu un austrumvācu rakstnieki. Ar sarkano karogu klāto šķirstu guldīja kapā, "Internacionālei" skanot. Partija atvadījās no sava daudzsoļošākā rakstnieka.

GAMMA JEB VĒSTURES GŪSTEKNIS

Runājot par Gammu, man jāatsauc atmiņā pilsēta, kur mācījos skolā un sāku studēt universitātē. Eiropā ir vietas, kas sagādā īpašas rūpes ģeogrāfijas un vēstures skolotājiem: Triesta, Sāras baseins, Šlēsviga–Holšteina. Tāds pats problēmu mezgls ir pilsēta Viļņa. Pēdējā pusgadsimta laikā tā piederējusi vairākām valstīm pēc kārtas, pa tās ielām soļojušas dažādas armijas un krāsotājiem ikreiz ir pieticis darba, pārkrāsojot izkārtnes un iestāžu nosaukumus kārtējā oficiālajā valodā. Pilsētas iedzīvotāji ikreiz saņēma jaunas pases un centās pielāgoties jaunajiem likumiem un rīkojumiem. Pilsēta ir piederējusi te krieviem, vāciešiem, lietuviešiem, poļiem, te atkal lietuviešiem, atkal vāciešiem un atkal krieviem. Tagad tā ir Lietuvas Padomju Sociālistiskās Republikas galvaspilsēta – zem šā nosaukuma slēpjas vienkāršs fakts, ka attiecībā uz teritoriālo ekspansiju Krievija sekmīgi pilda savu caru norādījumus.

Manos skolas un augstskolas gados pilsēta piederēja Polijai. Tā atrodas mežu, upju un ezeru novadā, patvērusies lielā ieplakā. Ceļotāju acu priekšā tā negaidot iznirst no mežu ieloka. Desmitiem katoļu baznīcu, kuras baroka stilā cēlušī itāļu arhitekti, torņu baltumā un zeltainumā kontrastē ar priēžu skujotņu tumšumu. Nostāsts vēstī, ka reiz kāds lietuvju kunigaitis biežoknī medījīs un, aizmidzis pie ugunskura, redzējīs pravietisku sapni. Šā sapņa iespaidā viņš tajā vietā, kur gulējīs, esot dibinājis pilsētu. Gadsimtu gaitā Viļņa nav zaudējusi savu meža galvaspilsētas raksturu. Visapkārt stiepās nomaļa Eiropas province, bet tās iedzīvotāji, kas runāja poliski, lietuviski un baltkrieviski vai visu šo triju valodu sajaukumā, saglabāja daudzas tradīcijas un ieradumus, kas nekur citur pasaulē vairs nebija pazīstami. Es lietoju pagātnes laiku, jo šodien manas bērnības pilsēta ir aprakta zem lavas gluži kā Pompeji. Vairums tās senāko iedzīvotāju ir vai nu nacistu noslepkavoti, vai krievu izsūtīti uz Sibīriju, vai pārvietoti uz rietumiem, uz

teritorijām, no kurām izsūtīti vācieši. Citi cilvēki, kas dzimuši tūkstošiem jūdžu tālu, tagad staigā pa šīs pilsētas ielām, bet lietuvju kunigaišu un poļu karaļu dibinātās baznīcas viņiem ir nevajadzīgas.

Toreiz gan neviens vēl negaidīja ne masu slepkavības, ne masu izvešanas, un pilsētas dzīves attīstību noteica gausais ritms, kas mainījās lēnāk nekā pārvaldes formas un karaļvalstu robežas. Universitāte, biskapa pils un katedrāle – tās bija pilsētas cildenākās ēkas. Dievlūdžēju pūli svētdienās piepildīja šauro šķērsielu, virs kuras uz vārtiem uzbūvēta kapelā bija novietota Dievmātes brīnumdarītāja svētbilde. Viļņā saplūda itāļu arhitektūra un Tuvie Austrumi. Ebreju kvartālu šaurajās ieliņās piektdienas vakaros māju logos varēja redzēt ģimenes, kas sēdēja sveču gaismā. Vecajās sinagogās skanēja senebreju praviešu vārdi. Šī pilsēta bija viens no svarīgākajiem ebreju literatūras un jūdaistikas centriem Eiropā. Lielie gadatirgi un plašie katoļu svētki pulcēja apkārtējo sādžu zemniekus, un tie laukumos izlika pārdošanai koka darinājumus, dziednieciskās zālītes un auklā uzvērtas mazas barankas: lai kur tās bija ceptas, šīs barankas allaž sauca kāda miestniņa vārdā, kas iegājis vēsturē tik vien kā ar savām labajām ceptuvēm un senākos laikos – ar "laču akadēmiju", iestādījumu, kur dresēti lāči. Ziemā stāvās ielas bija pilnas zēniem un meitenēm uz slēpēm; viņu sarkanās un zaļās vējjakas nīrbēja ziemas saules sārtotajos sniegos.

Universitātes ēkai bija biezi mūri un zemas, velvētas telpas. Nezinātais tās galerijām rotāto pagalmu labirintā būtu apmaldījies. Šīs arkādes un gaiteni tikpat labi iederētos Padujā vai Boloņā. Kādreiz šajā ēkā aristokrātijas dēlus bija mācījuši jezuiti, par kuriem gādāja Polijas karalis, kas veda niknus un sekmīgus karus ar Maskavas kņazisti. Laikā, kad es nonācu studentu vidū, laicīgie profesori mācīja jauniešus, kuru vecāki lielākoties bija nelieli zemes īpašnieki, sīki nomnieki un ebreju tirgoņi.

Tur, šajā ēkā, es iepazinos ar Gammu. Viņš bija neveikls, parupjš un skaļš pusaudzis ar sarkanu seju. Pilsēta bija provinciāla, bet tie, kas ieradās mācīties no nomaļām sādžām, bija divkārt provinciāli. Dubļainie lauku ceļi pavasaros un rudenos sakarus padarīja gandrīz neiespējamus; zemnieku zirgi, ieraugot automašīnu, bailēs sāka trakot; daudzās sādžās tāpat kā senāk apgaismošanai lietoja skalus. Līdzās zemkopībai ļaudis pazina tikai meža darbus un mājamatniecību. Gamma bija no laukiem. Viņa tēvam, pensionētam poļu armijas virsniekam, piederēja saimniecība. Viņu dzimta bija apmetusies tajā pusē jau sen, viņu uzvārdu var atrast senajos vietējās šlahtas sarakstos. Gammamāte bija krieviete, un mājās runāja abās valodās. Atšķirībā no vairuma studiju biedru Gamma bija nevis katolis, bet

pareizticīgais – konfesiju viņš bija mantojis no mātes. Mūsu pirmās sarunas nesolīja tuvu saprašanos. Mūs gan saistīja kopējās literārās intereses, taču man nepatika Gammā izturēšanās, viņa griezīgā balss – viņš nespēja normāli runāt – un uzskati, kurus viņš šajā balsī pauda. Viņš vienmēr staigāja ar resnu spieķi, kas, starp citu, bija uz antisemitiskiem ekscesiem noskaņotās jaunatnes iemīļots ierocis. Gamma bija nikns antisemīts. Tāda bija viņa politiskā programma. Es turpretī izjutu pret nacionālistiem nepatiku; uzskatīju viņus par bistamiem mulķiem, kuri ar kļūgāšanu un naida celšanu dažādu nacionālu grupu vidū atbrīvo sevi no pienākuma domāt. Ir sarunas, kas īpaši skaidri iegulst atmiņā. Tie ne vienmēr ir vārdi, dažreiz prātā paliek tas, uz ko tobrīd raugies. Atceros mūsu sarunu par rasismu; redzu Gammā kājas, apaļos bruģakmeņus un viņa spieķi, kas atspiests pret notekas malu. Viņš runāja par asinīm un zemi, par to, ka varai valsti jāpieder ne visiem iedzīvotājiem neatkarīgi no viņu rases un dzimtās valodas, bet valdošajai nācijai, kurai jā rūpējas, lai tās asinis netiktu aptraipītas. Varbūt viņa nacionālistisko degsmi uzkurināja vēlēšanās tādā veidā kompensēt savus trūkumus: provinces skolā viņa jauktā, puskieviskā izcelsme un piederība pareizticībai noteikti sagādāja viņam daudz nepatīkšanu no primitīvo skolasbiedru puses. Viņa balss skanēja pār mani, tajā jautās aizkaitināta pārākuma sajūta. Mani argumenti pret rases teorijām izraisīja viņā nepatiku; viņš uzskatīja mani par cilvēku, kam domāšana traucē rīkoties. Kas attiecas uz viņu – viņš gribēja rīkoties. Bija 1931. gads. Abi bijām pavisam jauni, nabadzīgi un neapzinājāmie, ka mūs gaida neparasti notikumi, kuros vēlāk tiksīm iejaukti.

Es apmeklēju Gammu 1949. gadā kādas Rietumeiropas valsts galvaspilsētā, kur viņš bija sarkanās Polijas vēstnieks un partijas uzticības persona. Viņa rezidenci sargāja no dzelzs plātnēm kaldi vārti. Nospiežot zvana pogu, lodziņā pēc brīža pazibēja acs, tad noskrapstēja aizslēgi un pavērās pagalms, kur stāvēja vairāki mirdzoši automobiļi. Pa kreisi no ieejas būdā dežurēja šveicars, kurš katram gadījumam bija bruņojies ar pistoli. Stāvot pagalma vidū, varēja aplūkot ēkas fasādi un spārnus. Tā bija viena no skaistās galvaspilsētas jaukākajām pilīm; astoņpadsmitajā gadsimtā kāds aristokrāts to bija uzcēlis savai mīļākajai. Ēkas iekšpusē bija saglabājusies senatnīgā gaisotne. Lielajās zālēs ar zeltītiem paneļiem klātām sienām atradās tālaika mēbeles, paklāji un gobelēni. Gamma sagaidīja mani zeltījumu un marmora vidū; viņš bija sirsnīgs; gadi bija izlīdzinājuši viņa kustībās kādreizējo asumu un pieskīruši viņa izturēšanās veidam nedaudz mākslotu glāsmīgumu. Pili bija Gammā dzīvoklis, pieņemšanas telpas un birojs. Pie viņa viesojās daudzi

Rietumu zinātnes un mākslas izcilākie pārstāvji. Kāds angļu biologs mēdza par viņu sacīt, ka viņš esot apburošs un liberāls cilvēks bez jebkāda fanātisma. Šādos uzskatos bija daudzi intelektuālās elites pārstāvji – katoli, liberāli un pat konservatīvie. Kas attiecas uz lielajiem komunistiskās literatūras spīdekļiem, tie cienīja viņu gan kā paša iemīloto Austrumu pārstāvi, gan par viņa veiklību literatūras problēmu marksistiskajā izvērtējumā. Protams, tiem nebija ne jausmas par viņa pagātņi un viņi nezināja, kāda cena jāmaksā par to, lai no neaptēsta jauneklā, kas audzis vienā no nomalākajiem Eiropas nostūriem, kļūtu par astoņpadsmitā gadsimta pils saimnieku.

Gamma šajā Rietumu galvaspilsētā jutās labi. Viņš labprāt apmeklēja naktsklubus un kabarejus. Viņu tur labi pazina – visur, kur viņš ieradās, zāles pārzinis klanīdamies pavadīja viņu uz labāko galdīņu. Raugoties uz šo nevērīgi eleganto virieti, kas piemiegtām acīm vēroja apmeklētājus cauri ledū saspraustām šampanieša pudelēm, viņu viegli varēja noturēt par angļu skvairu, kuram izdevies saglabāt daļu savas bagātības. Viņš bija garš, mazliet sakumpis, un viņa iegarenā sārtā seja liecināja par cilvēku, kas daudz laika pavada ar medību bisi un suņiem. Gammā āriene norādīja uz sabiedrības slāni, no kura viņš bija cēlies: uz sīko šlahtu, kas Polijā reiz kaislīgi medīja, kaislīgi dzēra un par politisku darbību uzskatīja latīņu teicieniem piebārstītu runu teikšanu, pretinieku uzveikšanu ar kopēju protesta saucieni un – vajadzības gadījumā – ar zobenu krustošanu apgāztu solu un galdu vidū. Viņa kustību brīvība bija raksturīga cilvēkam, kurš apzinās savas privilēģijas. Pret padotajiem, kuri dienesta kārtībā bieži pavadīja viņu naktskaitās, Gamma izturējās ar labvēlīgu nicīgumu. Arī darba telpās viņš dažkārt, būdams labā noskaņojumā, pavilka vēstniecības sekretārus aiz deguna vai uzšāva tiem kārtīgi pa dibenu. Viņam reizēm uznāca arī neapvaldītu dusmu lēkmes: tad viņa sārtā seja kļuva purpur-sarkana, zilās acis pieplūda ar asinīm, bet balss atkal atguva kādreizējo griezīgo, nikno skaņu. Nav jābrīnās, ka Rietumu diplomāti, zinātnieki un mākslinieki uzskatīja viņu par iekšēji diezgan parastu uzdzīvotāju. Pat viņa nepieklājīgās izdarības, šķiet, nāca no plašā, atklātā rakstura, kurš dažkārt ir pārlieku atklāts, taču nav liekulīgs. Tas, ka viņš bez jebkāda apmulsuma runāja par jautājumiem, kas citiem komunistiem likās kutelīgi, sarunu biedros raisīja uzticību. Viņš nav nekāds komunist, un, pat ja ir komunist, tad ar plašiem uzskatiem un civilizēts – viņi apmainījās iespaidiem pēc vizītes vēstniecībā. Viņi maldījās, piedēvējot dabiskumu tam, kas Gammam bija māksla. Labi apzinādamies savu provinces skvaira izskatu,

viņš veikli izmantoja šīs labsirdīgās manieres. Tie, kuri viņu ļoti labi pazina, aiz šķietamās vaļsirdības varēja manīt vēsu aprēķinu. Viņš nēsāja azotē neredzamu dunci, ar kuru prata negaidīti iedurt. Un šis aukstais duncis, no kura viņš nešķīrās ne dienu, ne nakti, saldēja viņa sirdi. Spēles apziņa nedarīja viņu laimīgu.

Diplomātus, par kuriem bija radušās aizdomas, ka tie nevēlēšies atgriezties aiz dzelzs priekškara, Gamma ar visapburošāko smaidu pārliecināja par savu labvēlību. Viņš šķīla zibeņus pār Varšavas muļķiem, kuri nesaprot, kā jākārto darīšanas Rietumos, un tad piedāvāja kopēju braucienu uz Varšavu – ar lidmašīnu, uz dažām dienām, lai izskaidrotu turienes muļķiem, kā jāatrisina kāds jautājums, kura dēļ turp un atpakaļ tika sūtītas daudzas telegrammas. Vainīgais sāka pārdomāt: Gammam labā griba bija acīmredzama, bet katrs brauciens uz Varšavu apliecināja lojalitāti valdībai un paildināja uzturēšanos ārzemēs; te nebija nekāda riska. Diplomāts sēdās lidmašīnā lieliskā noskaņojumā, apmainīdamies jokiem ar Gammu. Jau Varšavas lidostā viņš pārliecinājās, ka iekritis lamatās, atstādams sievu un bērnus ārzemēs. Paveicis to, kas bija jāpaveic, Gamma sēdās pirmajā lidmašīnā, kas lidoja pretējā virzienā. Darbinieku uzticības uzraudzīšana nebija otršķirīgs pienākums citu Gammam pienākumu vidū. Šī darbība tiek uzskatīta par godpilnu, tā liecina par lielu uzticēšanos. Gammam duncis izrādījās visnoderīgākais tur, kur bija nepieciešams psihologa talants, tas ir, pildot politiskās policijas uzdevumus.

Taču atgriezīsimies pagātnē. Toreiz Gamma vēl nepazīna šampanieša garšu. Universitātes ēdnīca, kurā pusdienojām, kā daudzas institūcijas šajā universitātē, kas glabāja senās tradīcijas, lepojās ar latīņu vārdu "mensa". Pusdienas nemaksāja daudz, bet tās bija tikpat negaršīgas, cik lētas un bija temats dzelīgām vārsēm, kas daudzinaja kotlešu ne ar ko nesalīdzināmo sīkstumu un ūdeņainās viras. Mēs sēdējām tur lētu cigarešu dūmos, diskutējot par dzeju un piešķirot sev laurus, kuri, izņemot mūs, nevienu neinteresēja. Taču šai iesācēju dzejnieku grupai bija lemts nākotnē ieinteresēt daudzus un būt nozīmīgai mūsu valsts vēsturē. Kamēr mūsu studijbiedrus interesēja mācības un amatu nodrošināšana nākotnē, mēs alkām slavas un gribējām pārveidot pasauli. Vienlaikus, kā tas parasts šādos gadījumos, par inteligenci un talantu tika maksāts ar iekšējo līdzsvara traucējumiem. Katrā no mums varētu atklāt dziļus aizvainojumus no bērnības vai zēna gadiem, katram citādu, bet pamatā kopīgus: tie neļāva harmoniski sadzīvot ar vienaudžiem, radīja atšķirtības sajūtu un lika meklēt kompensāciju. Šiem pārlieku lielo ambīciju cēloņiem grūti izsekot. Manuprāt,

Gamma – literatūras students un jauns dzejnieks, skaudri pārdzīvoja savu ģimenes situāciju. Turklāt viņu lielā mērā varēja ietekmēt skolas gadu negadījums: medībās viņš nejauši bija nogalinājis savu draugu. Šā notikuma izraisītā vainas sajūta varēja noteikt viņa turpmākos lēmumus.

Svarīgāki, iespējams, bija sabiedriskā līdzsvara traucējumi. Mēs visi dumpojāmies pret savu vidi. Nevienam no mums nebija proletāriskās izcelsmes. Mēs nācām no intelīģences, kura šajā Eiropas daļā bija nabadzīgas muižniecības vai sīkpilsonības sinonīms. Gammass tēvs, kā jau minēju, bija pensionēts virsnieks. Dzejnieks Jezijs bija provinces advokāta dēls, dzejniekam Teodoram (kuru vēlāk kā partijas propagandistu nošāva poļu pagrīdē) bija gandrīz aristokrātisks uzvārds, bet viņa māte bija vairs tikai bankas ierēdne. Henriks, orators, rakstnieks un politiķis (vēlāk viņu nošāva vācieši), bija dzelzceļa mašīnista dēls, lai gan šis mašīnists lepojās ar Polijas pazīstamākās dzimtas uzvārdu. Stefans – dzejnieks, kurš vēlāk kļuva par izcilu ekonomistu, bija cēlies no neveiksmīgas tirgotāju ģimenes; viņš bija pusvācietis: viņa māte bija tirgotāja meita no Rēgensburgas Bavārijā. Mana ģimene piederēja Lietuvas šlahtai; tēvs bija pārcēlies uz pilsētu un kļuvis par inženieri. Dumpis pret savu vidi parasti ir k a u n s par savu vidi. Mūsu visu sabiedriskais stāvoklis bija nenoteikts. Domās visi dzīvojam divdesmitajā gadsimtā, bet mūsu ģimeņu tradīcijas bīdīja mūs atpakaļ, pie jēdzieniem un paradumiem, kas likās smieklīgi un atpalikuši. Mēs it kā karājāmies gaisā – un ne jau mēs vien: mūsu valsts nekad nebija pārdzīvojusi īstu rūpniecisko revolūciju, buržuāzija bija vāja; strādnieks vieniem šķita rupjš radījums ar netīru seju, kas vai nu smagi strādā, vai dzer degvīnu, bet citiem – mīts, kas jāpielūdz. Pastāvēja iedalījums "inteliģencē" un "tautā", turklāt "tauta" bija strādnieki un zemnieki. Taču mēs nespējam rast sev vietu "inteliģencē", kas drīzāk raudzījās pagātnē nekā nākotnē. Mūsu situāciju zināmā mērā var salīdzināt ar izputējušu dzimtu stāvokli Savienoto Valstu dienvidos. Mēs meklējam atbalstu un nekur to nevarējam atrast. Daži sauca mūsu grupu par "intelektuāļu klubu" – kas nozīmēja "intelektuāļu" pretstatišanu "inteliģences" slānim.

Tie bija lielās ekonomiskās krīzes gadi. Bezdarbs skāra plašas iedzīvotāju masas. Augstskolu jaunatne, kurai nebija ne naudas, ne cerību pēc studiju beigšanas dabūt darbu, bija noskaņota radikāli. Šis radikālisms izpaudās divējādi: vieni – kā Gamma studiju sākumposmā – nonāca spēcīgā nacionālisma iespaidā. Problēmu risinājumu viņi saskatīja diezgan nenoteiktā "nacionālā revolūcijā". Praksē tas nozīmēja naidīgu attieksmi pret viņu studijbiedriem ebrejiem, kuri kā nākamie juristi un ārsti radīja

profesionālu konkurenci. Pret šiem nacionālistiem uzstājās "kreisie", kuru programma – atkarībā no frakcijas – svārstījās no sociālisma līdz kaut kam līdzīgam Rūzvelta kursam "New Deal". Katru gadu mēs vēlējam "Brālīgo Palīdzību", studentu pašpārvaldi, kas pārzināja kopmītnes, "mensu" u. tml. Vēlēšanu laikā starp abām nometnēm notika vārdu un nereti arī dūru cīņas.

Par "kreisajiem" (ja tā var nosaukt visdažādāko grupu sajaukumu) aktīvi interesējās gan Pilsudska valdība, gan komunisti. Pilsudska pusdiktatūra bija samērā maīga. Tā kā tai trūka skaidras rīcības programmas, tā centās iemantot jaunatnes simpātijas, cerot iegūt jaunus līderus. Vērojot augstskolu radikalizēšanos, tā mēģināja izspēlēt "kreiso" kārti un solīja reformas. Mūsu grupa kādu laiku bija šo centienu balsts universitātē. Studiju biedrus Stefanu un Henriku uzskatīja par daudzsološākajiem jaunajiem "valdības politiķiem" valstī. Šie mēģinājumi beidzās neveiksmīgi. Daudzsološākie jaunie politiķi sarāva saites ar valdību un virzījās tālāk pa kreisi. Notikumu loģika savukārt bīdīja valdību arvien tālāk pa labi. Nacionālisms – ja ne gluži totalitārisms vietējā izpausmē – guva aizvien vairāk piekritēju; valdība atteicās no pūliņiem izveidot "oficiālo kreiso spārnu" un sāka koķetēt ar nacionālistiem.

Tas, ko esmu pastāstījis, pietiekami raksturo lavas klātās Pompeju pilsetas vispārējo politiku. Apraksts ietver vairākus gadus. Šajā laikā ik pavasari, tieši tad, kad mums vajadzēja gatavoties eksāmeniem, sāka zaļot koki – nekad vēlāk zaļums man nešķita tik liksms; upē uzradās mazi kuģīši, kas veda atpūtniekus uz tuvīnām pludmalēm; gari plosti peldēja no mežu cirmām uz kokzāģētavām. Rokās saķērušies, universitātes galerijās pastāigājās pāriši. Piecerties rītausmā, paņemt piestātnē laiviņu un uzlēcošās saules staros airēt pa upi, kuras ātrā straume traucās starp smilšu kraujām un priežu puduriem, – tā bija patiesa laime. Mēs devāmies arī izbraucienos uz netālajiem ezeriem. Salās, kuras veseliem arhipelāgiem iznira ezeru vidū kā milzīgi puķu pušķi, auga kupla, cilvēka kāju neskarta zāle; kārkļajos tralvoja lakstīgalas. Mēs barā metāmies ūdenī un peldējām tālu pa gludo ūdenspoguļi, kur atstarodamies saplūda mākoņi; gulēdami augšpēdus ūdenī, raudzījāmies debesis un jūsmīgi dungojām dziesmas. Mēs pārdzīvojām milas nedienas, neveiksmes eksāmenos, savstarpējas intrigas un skaudību. Presē parādījās mūsu dzejoļi un raksti. Ēdot "mensas" sīkstās kotletes, no strīdiem par metaforas nozīmi dzejā pārgājām pie Žiljēna Sorela teorijām; vēlāk pienāca laiks Marksam un Ļeņinam.

Gamma diezgan drīz šķīrās no nacionālistiem, bet pret "oficiālo kreiso spārnu" un kreisajiem katoļiem nejuta sevišķas simpātijas. Viņš rakstīja dzejoļus un publicēja tos mūsu grupas izdevumos; te viņu sagaidīja neveiksmes. Atšķirībā no Teodora, Ježija un maniem dzejoļiem viņa darbi neizraisīja ne kritiķu uzslavas, ne uzbrukumus – tie tika ignorēti. Tajos bija jaušams tāds kā talanta stingums – Gamma pārzināja to tehniku, ko prasa modernā dzeja, bet viss, ko viņš rakstīja, bija kā diķa ūdens: tie, kurus viņš apskauda, rakstīja – kā man šķiet – mulķīgi, taču viņiem bija savs īpašs stils. Ritma plūdums izteica autoru jūtas; niknums un sarkasms, kā tur bija visvairāk, kaitināja lasītājus, taču pievērsa viņu uzmanību. Gammās dzeja bija rūpīgi savirknētu metaforu kopoījums: tās neko neizteica.

Mūsu grupa kļuva arvien radikālāka. Pēc "oficiālā kreisā spārna" bankrota radās jautājums: ar kuriem kreisajiem? Mūsu valsts sociāldemokrātiem piemita tās pašas nelaimes, kas visur kontinentā, – tie bija vāji un pārāk noskaņoti uz kompromisiem. Mūsu sarunās arvien biežāk atskanēja vārds "Krievija". Mēs dzīvojām ne tālāk kā simt jūdzes no Padomju Savienības robežas. Tas gan nenozīmē, ka mēs zinātu par to daudz vairāk nekā parīzieši. Robeža bija hermētiski noslēgta. Pasaule, kuras perifērijā mēs dzīvojām, un austrumu pasaule atšķīrās viena no otras kā divas dažādas planētas. Tā pasaule, kuru mēs pazinām no grāmatām, mums likās progresīva salīdzinājumā ar attiecībām, kuras vērojām tuvumā. Racionāli spriežot, kļuva skaidrs, ka nākotne ir tur. Mūsu valsts likās kā paralizēta. Plašām masām nebija nekādas ietekmes uz valsts pārvaldi. Sabiedriskais filtrs darbojās nevainojami: zemnieku un strādnieku jaunatne nevarēja iekļūt vidusskolās un universitātēs; mācību maksa – lai arī ne visai augsta – tomēr sniedzās pāri strādnieku un zemnieku iespējām. Bezgala sarežģītās minoritāšu problēmas (bet mūsu valstī mazākumtautību procents bija augsts) tika risinātas gauži šovinistiskā garā. Nacionālistiskā kustība, kas balstījās uz sīkpilsonību un nabadzībā ieslīgušo inteliģenci, lika valdībai ķerties pie arvien lielākas diskriminācijas. Valsts virzījās pretī kam tādām, kas atgādināja Vācijā notiekošo, bet kaimiņvalsts draudēja Polijai ar karu un iznīcību. Vai tad jābrīnās, ka mēs raudzījāmies uz Krieviju kā uz valsti, kur atrisinātas visas mūsu mokošās problēmas, – uz valsti, kas vienīgā varēja glābt mūs no nelaimēm, kuras nebija grūti iedomāties, klausoties pa radio Hitlera runas?

Tomēr izšķirties par komunismu nebija viegli. Tas nozīmēja pilnīgu tautības jēdziena pārvērtēšanu. Poļi daudzus gadsimtus bija nepārtraukti karojuši ar Maskavas kņazisti. Bija laiki, kad abu valstu spēku samērs bija

līdzvērtīgs un Polijas karaļi savos karagājienos sasniedza pašu "austrumu Romu". Vēlāk svaru kausi nosvērās par labu Maskavas kņazistei, līdz beidzot visu deviņpadsmito gadsimtu lielākā Polijas daļa bija caru valsts province. Lai kļūtu par komunistu, šos konfliktus vajadzēja atzīt par abu tautu mantīgo šķiru konfliktiem un aizmirst seno naidu. Un tas vēl nebija viss. Vajadzēja samierināties, ka Polija – pēc Versaļas miera nodrošinātā īsā patstāvības perioda – komunisma uzvaras gadījumā atkal kļūtu par Krievijas provinci. Maskavas plāni šajā ziņā neatstāja vietu šaubām. Polijas austrumu teritorijas – arī pilsēta, kurā mēs dzīvojam, – tiktu iekļautas Savienībā: Maskava uzskatīja šīs teritorijas par savu Baltkrievijas un Ukrainas republiku daļu. Atlikušajai valsts daļai, protams, būtu jāklūst par vēl vienu savienoto republiku. Tāds bija šis plāns, kuru poļu komunisti nebūt neslēpa.

Atteikties no lojalitātes pret savu valsti un nomākt skolā un universitātē ieaudzinātās patriotisma jūtas – tāda cena bija jāmaksā par stāšanos uz progresu ceļa. Ne visi bija gatavi šo cenu maksāt. Mūsu grupa izjuka. Daudzsološākie jaunie "valdības politiķi" Stefans un Henriks kļuva par staļinistiem. Mēs ar Ježiju palikām malā. Tie, kuri bija ar mieru maksāt augsto cenu, uzskatīja mūs par vājiem, svārstīgiem dzejniekiem, par rīkoties nespējīgiem literatūras dekadentiem. Iespējams, šis spriedums nebija tālu no patiesības. Taču es neesmu drošs, vai dzelzainā konsekvence ir lielākais cilvēku tikums.

Gamma kļuva par staļinistu. Domāju, ka viņš jutās slikti, rakstīdams savas bezkaislīgās vārsmas. Viņš nebija radīts literatūrai. Noliecies pār papīra lapu, viņš sajuta sevī tukšumu. Viņš nespēja izjust rakstnieka aizgrābtību – ne daiļrades procesa, ne apmierinātās godkāres tiksmi. Laika posms starp nacionālismu un staļinismu viņam bija izmisuma, bezjēdzīgu pūliņu un vilšanās laiks.

Komunistiskā partija mūsu valstī bija pilnīgi bezspēcīga; tā bija nelegāla partija. Par piederību tai tiesāja saskaņā ar likuma pantu, kas atzina par noziegumu jebkuru mēģinājumu atraut no valsts daļu tās teritorijas. Partijas vadoņi saprata nelegālās darbības bezjēdzīgumu un centās ietekmēt sabiedrisko domu ar netieši iesaistītiem piekritējiem. Polijā iznāca daudz preses izdevumu, kas sekoja partijas linijai, atbilstoši pielāgojot to nesagatavotiem lasītājiem. Grupa, kurā nokļuva Gamma, sāka izdot vienu šādu laikrakstu. Kontakti ar partijas pārstāvjiem notika paslepen – bieži vien izbraucienos uz apkārtnes mežiem. Šajā laikā vairums mūsu literārās grupas biedru jau bija beiguši studijas. Spānijā turpinājās pilsoņu karš, komunisti

organizēja fronti "kultūras aizsardzībai", kurai tie centās piesaistīt pēc iespējas vairāk liberāļu.

Gamma sacerēja rakstus, uzstājās mītiņos, soļoja Pirmā Maija gājienos. Viņš rīkojās. Kad varas iestādes slēdza viņu laikrakstu, arestēja grupu un uzsāka tiesas prāvu, Gamma kopā ar citiem nonāca uz apsūdzēto sola. Šī prāva pilsētai bija liela sensācija un kompromitēja valdību: jaunatne, uz kuru valdība lika vislielākās cerības, ātri bija nostaigājusi ceļu līdz komunismam. Varas iestāžu nesaudzīgā attieksme pret talantīgajiem universitātes absolventiem, jauniejiem tiesībzinātni un filozofijas doktoriem daudzos izraisīja sašutumu. Viņus aizstāvēja pilsētas labākie advokāti. Apsūdzētie aizstāvoties plaši izmantoja melus; prāta kultūras ziņā viņi stāvēja augstāk par prokuroru; tie neatpalika no viņa arī likumdošanas priekšrakstu zināšanā. Spriedumi nebija bargi. Gammu attaisnoja pierādījumu trūkuma dēļ.

Pēdējos gadus pirms Otrā pasaules kara sākuma Gamma nostrādāja savā profesijā. Viņš specializējās literatūrzinātnē, izdeva pētījumu par noveles struktūru, kas nekādi neatklāja viņa politisko pārliecību. Viņš izdeva arī divus dzejoļu krājumus, no kuriem bija tikpat grūti secināt kaut ko par autora ipaši revolucionārām nosliecēm. Gamma apprecējās, viņam piedzima meita. Viņš cīnījās ar lielām finansiālām grūtībām. Būdam pazīstams kā komunisti, viņš nevarēja cerēt uz valsts darbu un pārtika no literāriem gadījuma darbiem. Laiku pa laikam kreisajos izdevumos publicēja pa atturīgam literatūrpētnieciskam rakstam. Viņš gaidīja savu laiku.

Drīz viņa laiks pienāca. Hitlers uzbruka Polijai, un viņa armijas trieciens bija zibenīgs. No austrumiem viņam pretī devās Sarkanā armija un saskaņā ar Molotova–Ribentropa paktu ieņēma tās zemes, kuras partijas programma vienmēr bija atzinusi par iekļaujamām Savienībā. Tas, kāda šajās dienās izskatījās mūsu valsts, salīdzināms tikai ar ugunsgrēku skudru pūznī. Pa ceļiem virzījās tūkstošiem izsalkušu un pārbiedētu cilvēku: sakautās armijas kareivji, kas atgriezās mājās, policisti, kas centās tikt vaļā no saviem formas tērpiem, sievietes, kas meklēja savus vīrus, vīrieši, kas gribēja cīnīties, bet kuriem nepietika ieroču. Tas bija tautas staigāšanas laiks. Ļaužu masas bēga no austrumiem uz rietumiem, uz vācu okupēto teritoriju. Tikpat lielas masas, bēgot no vāciešiem, virzījās no rietumiem uz austrumiem. Valsts bojāeju iezīmēja tāds haoss, kāds var atgadīties tikai divdesmitajā gadsimtā.

Gamma tika mobilizēts, taču pavadīja armijā tikai dažas dienas. Tad nāca sagrāve. Viņu Padomju Savienība augstsirdīgi dāvāja Lietuvai, kura vēl gadu baudīja varenā kaimiņa draudzību, līdz tas aprija arī viņu. Alkdams

rīcības, Gamma atstāja Viļņu un pārcēlās uz lielāko padomju okupēto pilsētu – uz Ljovvu. Tur viņš satikās ar citiem prostaļiniski noskaņotiem literātiem. Viņi tūlīt sāka organizēties. Ar jaunās varas atbalstu viņi saņēma – kā tas pienākas režīma gādības apņemtiem rakstniekiem – namu saviem dzīvokļiem, nodibināja kolektīvu ēdnīcu un uzsāka jauna veida literāro darbību, kas ietvēra krievu tekstu tulkojumus un seklu propagandu. Literatūras speci, kas partijas un NKVD uzdevumā ieradās no Krievijas jauniegūto teritoriju "kulturālajai apsaimniekošanai", diezgan drīz dāvāja Gammam savu uzticību. Viņš bija noteikts cilvēks. Daudzi viņa kolēģi, teorētiski būdami komunisti, izjuta iekšēju sašķeltību. Viņu dzimtenes nelaime, kas patiešām bija neizsakāmi liela, noveda viņus līdz nervu sabrukumam. Iekarotāju mežonīgums un naidīgā attieksme pret visiem poļiem biedēja viņus: viņi pirmoreiz sastapās ar jauno, baiso pasauli, kuru tie līdz šim pazina tikai no izskaistinātiem aprakstiem. Gamma neizrādīja ne vismazāko šaubu. Man to zināmā mērā izskaidro viņa balss un smieklis; šie smieklis ir nepatīkami un dzēdri. Gan balss, gan smieklis varētu vedināt uz domām, ka Gammam jūtu dzīve vienmēr bijusi diezgan primitīva. Viņš pazina dusmas, naidu, bailes, entuziasmu, bet viņam bija sveša jūtu pašizziņa; ar to, jādomā, bija saistītas viņa talanta vājās puses. Būdamas spiests paļauties tikai uz prātu (jo to, ko viņš rakstīja, nebaroja iekšēji avoti), Gamma sliecās uz doktrinārismu. Tas, ko viņš puda ar savu skaļo balsi un seklo spalvu, iederējās mītiņā vai propagandas avīzē. Viņa noteiktība izrietēja no jūtu mērogiem; viņš varēja noskaņoties tikai uz vienu toni. Viņa panākumus (kas nebija literāri, bet gan literatūrpolitiski panākumi) veicināja arī tas, ka viņš labi prata krievu valodu. Galu galā viņš bija puskrīvis; viņš varēja saprasties ar jaunajiem varasvīriem vieglāk nekā citi. Viņu uzskatīja par vienu no uzticamākajiem.

Savienībā iekļauto teritoriju iedzīvotāji nejutās tik labi kā nedaudzie "uzticamie". Iedzīvotāji drebēja bailēs. Jau pirmie aresti solīja sliktāko. Bailes bija pamatotas – sliktākais drīz vien sākās. Tās bija masu izvešanas. Rītausmā pie pilsētu namu un lauku māju durvīm klaudzināja NKVD aģenti; arestētajiem nedeļa daudz laika nepieciešamāko lietu savākšanai; ieteica silti saģērbties. Aizrestoti lopu vagoni no tuvākās stacijas veda gūstekņus – sievietes, vīriešus, bērnus – nezināmā virzienā. Tūkstoši un tūkstoši plūda uz austrumiem. Drīz viņu jau bija desmitiem tūkstošu, tad – simtiem tūkstošu. Pēc nedēļām un mēnešiem ilgā ceļa cilvēku ešeloni nonāca galapunktos – piespiedu darba nometnēs pie polārā loka vai Āzijas kolhozos. Izvesto vidū bija Gammam tēvs, māte un padsmiņnieces māsas. Tēvs – kā stāsta – nolādējis izdzimteni dēlu, kurš savos rakstos slavina

varasvīrus, kas bija sagādājuši ciešanas viņa tautiešiem; viņš drīz vien nomiris kaut kur tajos plašumos, kur tūkstoš jūdzes ir niecīgs attālums. Māte un meitenes dzīvoja gūstekņu grūto dzīvi. Gamma tikmēr mītiņos teica kvēlas runas par lielo laimi dzīvot un strādāt jaunajā, labākajā iekārtā, kas īsteno cilvēces sapņus. Ko viņš toreiz jūta – kas to lai zina. Ja viņš būtu mēģinājis aizstāvēt savu ģimeni, tas nedotu nekādus rezultātus, turklāt viņam bija bail, lai gan NKVD labi ieredzēja Gammu.

Krievi nejūt uzticību pret citu tautību komunistiem. Poļu komunistiem viņi uzticas mazāk nekā jebkuriem citiem. 1917.–1939. gads tam snieguši daudz pierādījumu. Neskaitāmi poļu komunistiskie darbinieki, kas bailēs no vajāšanām aizbēga uz Savienību, tika apsūdzēti tur izdomātos noziegumos un likvidēti. Tāds pats liktenis sagaidīja trīs pazīstamos poļu komunistiskos dzejniekus: Vandurski, Standi un Jaseņski. Viņu vārdus šodien nekur nemin, viņu darbi netiks no jauna izdoti. Jaseņska romāns "Dedzinu Parīzi" reiz turpinājumos iznāca franču laikrakstā "L' Humanite", un viņš guva tādu pašu starptautisku slavu, kāda šodien ir dzejniekiem staļinistiem Nāzimam Hikmetam un Pablo Nerudam. Viņš aizgāja bojā kādā piespiedu darba nometnē pie polārā loka.

Arestu vilnis jauniegūtājās teritorijās negāja secen arī šaurajam "uzticamo" lokam. Poļu komunistus turēja aizdomās par nacionālistiskām nosliecēm. Atklājums, ka viņi cieš, neraugoties uz savas tautas traģēdiju, bija pietiekams iemesls represijām. Kādu dienu NKVD pēkšņi veica tīrīšanu pulciņā, pie kura piederēja Gamma. Viens no apcietinātajiem bija izcilais dzejnieks B. Ja Francijas komunistiskā valdība arestētu Aragonu, bet ASV komunistiskā valdība Hovardu Fāstu, – efekts būtu aptuveni tāds pats, kādu uz sabiedrisko domu atstāja B. arests. Viņš bija revolucionārs dzejnieks. Visu kreiso spēku dievināts, pārlietu cienīts visā sabiedrībā, arī politisko pretinieku vidū, lai varētu aizliegt viņam publicēt savus dzejoļus, viņš mūsu valstī ieņēma īpašu stāvokli. Izbēdzis no vācu ieņemtās Varšavas, viņš patvērās padomju zonā.

Gammu pēc kolēģu aresta sagrāba spēcīga bailu lēkme. Šķiet, nekad mūžā viņš nebija tā pārbijies. Viņš pielāva, ka tas ir tikai sākums, un nākamajā reizē visi vēl brīvībā palikušie rakstnieki nonāks aiz restēm. Uztraucies, neprātīgu skatienu viņš apstaigāja savus kolēģus komunistus un ierosināja nekavējoties spert piesardzības soļus. Kā iedarbīgāko piesardzības līdzekli viņš ieteica publicēt paziņojumu, kurā apcietinātie, to skaitā dzejnieks B., tiktos nosodīti kā fašisti. Šāds paziņojums, zem kura būtu redzami vairāki uzvārdi, apliecinātu patiesu partijiskumu. Taču viņš saskārās ar pretestību.

Viņa līdzbiedri izrādīja nepatiku pret ierosinājumu publiski nosaukt apcietinātos draugus par fašistiem. Tas, pēc viņu domām, būtu pārāk krass solis. Pieredzējušākie skaidroja Gammam, ka šāds solis būtu politiski šaubīgs. Tiem, kas parakstījušies, tas varētu tikai kaitēt, jo viņu mazdūšības iemesli būtu pārāk skaidri. Turklāt grūti bija paredzēt, kā attīstīsies notikumi. Vajadzēja būt uzmanīgiem. Paziņojums netika publicēts.

Gamma tad vēl tikai sāka savu karjeru un nepazina šāreizīgās politiskās stratēģijas noslēpumus. Viņa reakcija bija primitīva, viņš neprata rīkoties ar viltu. Tas viņam vēl bija jāiemācās.

Hitlers uzbruka Krievijai, un viņa armija dažu dienu laikā nonāca līdz Ļvovai. Gamma nevarēja palikt pilsētā, viņš bija pārāk labi pazīstams kā komunistu rakstnieks un viņu uzskatu paudējs. Vispārējā pārvalžu un NKVD varas iestāžu evakuācijas un armijas bēgšanas sajukumā Gammam izdevās iekāpt vilcienā, kas devās uz austrumiem. Pilsētā viņš atstāja sievu un meitu. Laulātā pāra kopdzīvi gan nevarēja saukt par ideālu. Sieva juta nepatiku pret jauno kārtību – kā gandrīz visi, kuriem bija nācies ar šo kārtību saskarties. Vīra jauno karjeru viņa nevērtēja atzinīgi. Viņi šķīrās – kā izrādījās, uz visiem laikiem.

Gamma nokļuva Krievijā. Tur pavadītie gadi viņam daudz ko iemācīja. Krievijā tolaik uzturējās daudz poļu, kuri bija atstājuši savu valsti aizrestotajos lopu vagonos. Viņu skaits sasniedza pusotru miljonu (ieskaitot internētos poļu armijas kareivjus un virsniekus). Padomju valdība uzskatīja viņus par naidīgu elementu un atbilstoši pret tiem izturējās. Ne jau viņu vidū vajadzēja meklēt "kadrus" jaunajai Polijai, kurai saskaņā ar Kremļa tālredzīgajiem plāniem (pat militāro neveiksmju laikā) bija jārodas nākotnē. Ieteicams bija sākt ar nelielu "uzticamo" saujiņu – ar komunistiskajiem intelektuāļiem. Polijai Kremļa plānos bija ierādīta svarīga vieta: šī valsts bija tilts uz Eiropu. Gamma Krievijā satika savus augstskolas biedrus, ar kuriem kopā reiz bija sēdējis uz apsūdzēto sola. Un viņi ar daziem citiem pēc Kremļa vēlēšanās nodibināja grupu, kas ieguva jauko Poļu Patriotu Savienības nosaukumu. Šajā grupā meklējami aizsākumi valdībai, kas vēl tagad strādā Varšavā.

Patriotu Savienības locekļi vēl pirms kara bija piekrituši maksāt pilnu cenu: vēstures loģikas vārdā viņi bija gatavi pārvilkt svītru savas valsts neatkarībai. Nonākuši Krievijā, viņi sāka šo cenu maksāt: viņi nedrīkstēja paust solidaritāti ar nelaimīgo izsūtīto ļaužu pūli (izsūtīja ne tikai bijušos zemesīpašniekus, fabrikantus un ierēdņus; vairums bija trūcīgi cilvēki: zemnieki, mežsargi, policisti, siki ebreju tirgotāji). Izsūtītie taču bija nevērtīga

cilvēku draža, viņu domāšanas veidu skāra pagātnes zīmogs. Ko citu gan varēja iesākt ar aristokrātiskās un buržuāziskās Polijas mantiniekiem, kas atcerējās pirmskara laikus kā zaudēto paradīzi, ja ne turēt viņus noietnēs un nomaļos kolhozos? Patriotu Savienības locekļi varēja just viņiem līdzīgu kā cilvēkiem, bet šī līdzjūtība nedrīkstēja ietekmēt politiskus lēmumus. Tīfs, bads un cinga gan sabeidza šo cilvēkmateriālu tik sekmīgi, ka pēc dažiem gadiem viņu problēma vairs neeksistētu.

Gamma, kura ģimene bija izvesto vidū, saprata, kādēļ viņi atcerējās pirmskara laikus kā zaudēto paradīzi. Viņu stāvoklis, lai arī ne grūtāks par miljoniem citu Savienības iedzīvotāju stāvokli, bija bezcerīgs, jo viņi nebija raduši pie bada un bargā klimata. Kad Londonas emigrācijas valdība noslēdza vienošanos ar Maskavu par poļu armijas izveidošanu Savienībā un padomju valdība izsludināja poļiem amnestiju, no ziemeļu piespiedu darba noietnēm uz dienvidiem plūda ļaužu masas. Tie bija līdz spēku izsikumam novestu noskrandušu nabagu bari; viņu liķi noklāja Krievijas dienvidaustrumu pilsētu ielas. No šiem pusdzīvajiem cilvēkiem formēja armiju. Šī armija pakļāvās Londonas emigrācijas valdībai. Gamma, tāpat kā Krievijas varasvīri, raudzījās uz šo armiju kā uz šķiras ienaidnieka karaspēku; tāpat kā angļi un amerikāņi, arī šis bija tikai islaicīgs sabiedrotais.

Poļu pavēlniecība meklēja virsniekus: Padomju Savienība bija internējusi kādus pārdesmit tūkstošus poļu virsnieku saskaņā ar Molotova–Ribentropa paktu. Tagad tos nevarēja atrast. Gamma zināja, ka Londonas poļu meklējumi nevainagosies panākumiem. Tas bija delikāts jautājums, par to runāt neklājās. Civilizētas nācijas nenogalina internētus ārvalsts bruņoto spēku karavīrus, ja ar šo ārvalsti neatrodas kara stāvokli; taču vēstures loģika reizēm prasa šādus risinājumus. Poļu virsnieki bija tās Polijas "kadri", kuru ar Padomju Savienības palīdzību vajadzēja pilnībā pārveidot: tie bija kadri, kas sargāja veco iekārtu. Vairums no viņiem bija rezerves virsnieki; civilajā dzīvē tie bija skolotāji, juristi, ārsti, ierēdņi – tātad inteliģence, kuras saites ar pagātni kavēja īstenot no ārpuses uztiepto revolūciju. Ja ņem vērā, ka ar šīs inteliģences iznīcināšanu Polijā sekmīgi nodarbojās vācieši, pārdesmit tūkstoši internēto bija iespaidīgs skaitlis, un drastisku līdzekļu lietojums, lai no tiem atbrīvotos, nebija uzskatāms par pilnīgi neattaisnotu. Uzzinājuši par Londonas valdības emisāru veltīgajiem pūliņiem nokļūt uz pēdām internētajiem, Gamma un citi Patriotu Savienības locekļi apmainījās ironiskiem skatieniem.

Viens no internētajiem virsniekiem bija kāds jauns profesors no universitātes, kurā mēs ar Gammu bijām pavadījuši labākos jaunības gadus.

Šis liberāli noskaņotais profesors bija jutis līdzīgu Gammam un pārējiem apcietinātajiem. Tomēr viņš bija autors vairākiem zinātniskiem darbiem, kas attēloja Padomju Savienību ne gluži labvēlīgā gaismā. Viņa uzvārds figurēja kartotēkās. Pēc ilgiem meklējumiem varasiestādes beidzot nāca viņam uz pēdām. Tas notika pēdējā brīdī: telegramma, kas pieprasīja profesoru nekavējoties nosūtīt uz Maskavas cietumu, pienāca dzelzceļa stacijā, kur no vagoniem dzina laukā gūstekņus, lai tuvējos mežos viņus nogalinātu ar pistoles šāvienu pakausī. Profesoru nepiemeklēja viņu liktenis tikai tādēļ, ka saskaņā ar birokrātiju sarežģīti gadījumi jāpētī rūpīgi. Pēc amnestijas viņš aizbrauca no Krievijas. Daudzi poļi, kuriem bija iespēja klātienē vērot dzīvi Padomju Savienībā, sāka mainīt savus uzskatus. Kādreizējie komunisti pēc uzturēšanās cietumos un piespiedu darba nometnēs stājās Londonas valdības armijā. Viens no tādiem bija dzejnieks B., kas izklūva no cietuma pēc amnestijas. Kad poļu armiju no Krievijas evakuēja uz Tuvajiem Austrumiem (vēlāk tā piedalījās kaujās Itālijā), dzejnieks B. bija laimīgs, ka atstāj trīsdesmit gadu laikā neīstenotās cerības zemi. Vēlāk, pēc kara beigām, viņš tomēr nespēja dzīvot trimdā. Viņš atgriezās Polijā, kur valdija Gamma un viņam līdzīgie. Viņš piedeva. Šodien katrs bērns skolā mācās no galvas viņa "Odu Staļinam".

Par spīti iekšējām šaubām un izmisuma brīžiem (neviens to neuzzinās), Gamma un viņa biedri no Patriotu Savienības izturēja. Viņi spēlēja lielu spēli. Viņu cerības piepildījās. Uzvaras kauss nosvērās Krievijas labā. Padomju Savienībā sāka formēties jauna poļu armija; šai armijai bija jāiesoļo Polijā kopā ar Sarkanā armiju un jāklūst par balstu no Kremļa atkarīgajai valdībai. Gamma bija šīs armijas pirmo organizētāju vidū. Trūka virsnieku; viņu vietas ieņēma krievi. Par kareivju trūkumu nevarēja sūdzēties; tikai niecīgai izsūtīto daļai laimējās ar Londonas armiju izklūt uz Persiju. Palikušajiem vienīgā iespēja glābties, tas ir, atstāt Savienību, bija tikt jaunajā armijā, kuras politisko uzraudzību veica NKVD un Patriotu Savienība.

Pienāca 1944. gada vasara. Sarkanā armija kopā ar jauno poļu armiju iesoļoja Polijas teritorijā. Kā gan tagad atmaksājās ciešanu, pazemojumu un veiclās spēles gadi! Lūk, ko nozīmēja likt uz īsto zirgu! Gamma liksmi sveica artilērijas šāviņu sagrautās pilsētiņas un zemnieku lauciņus, kas priecēja skatu pēc Krievijas kolhozu vienmuļajiem plašumiem. Džips veda viņu pa ceļiem, kuru malās stāvēja izdeguši vācu tanki, pretī varai, pretī tam, kas līdz šim bija Ļeņina un Staļina citātu pilnās diskusijas, bet nu bija jāīsteno dzīvē. Lūk, balva tiem, kuri bija pratuši domāt pareizi, saskaņā ar Vēstures loģiku, kuri nepakļāvās sentimentālām jūtām! Viņi bija tie, kas

poļu tautai nesa atbrīvošanu no vāciešiem, – nevis mikstmiesīgie Londonas stulbeņi. Šī tauta gan būs jāoperē. Gamma bija satraukts gluži kā labs ķirurgs pirms ieiešanas operāciju zālē.

Viņš bija politaparāta virsnieks majora dienestpakāpē. No Krievijas viņš pārveda jaunu karavīra sievu. Formas tērpā, smagajos krievu zābakos viņa šķita nenosakāma vecuma sieviete. Patiesībā viņa bija ļoti jauna. Krievijā viņa bija daudz ko pārdzīvojusi. Kad Polijā pie viņas mātes dzīvokļa durvīm kādurīt pieklauvēja NKVD aģenti, viņai varēja būt kādi piecpadsmit gadi; viņa, viņas māte, brālis un māsa devās pa tik populāro maršrutu no Eiropas centra Āzijas dzīlēs. Tur viņiem bija jāiepastiz dzīve stepju plašumos. Vasara tur ir karsta kā tropos, ziema tik barga, ka asaras, kas salā plūst no acīm, tūlīt pārvēršas lāstekās. Dabūt puskilogramu maizes tur uzskatāms par laimi; nepietiekams uzturs neatjauno spēkus, kas zaudēti smagā darbā; milicijas uzraudzība un Āzijas kontinenta bezgalīgie plašumi laupa jebkuru cerību aizbēgt. Jaunā meitene, buržuāziskās ģimenes atvase, nebija radusi pie smaga fiziska darba: tagad tas bija jāiemācās. Pēc kāda laika viņai izdevās nokļūt traktoristu kursos. Pēc to beigšanas viņa vadīja lielos krievu traktorusus pa Kazahstānas stepēm. Šī pieredze krietni mazināja viņas simpātijas pret Staļina sistēmu; drīzāk jāteic, ka viņa juta pret to naidu. Šīs jūtas viņai bija kopējas ar gandrīz visiem no bijušajiem izsūtītajiem izveidotās poļu armijas kareivjiem. Jā, bet viņa beidzot bija atgriezusies Polijā, un Gammas lielā spēle bija arī viņas spēle.

Sarkanā armija aizgāja līdz Vislai. Ļublinā sāka darboties jaunā valdība, kuru vēl sauca par Polijas Nacionālās atbrīvošanas komiteju. Patriotu Savienības grupai radās lieli uzdevumi – un lielas grūtības. Rietumu sabiedrotie būtiski nekavēja valsts pārņemšanu. Šķēršļi bija iekšēji, tie izrietēja no tautas naidīgās attieksmes. Atkal ar jaunu spēku iezīmējās senais konflikts starp divām dažādām lojalitātēm. Teritorijās, pa kurām tagad virzījās uzvarošā Sarkanā armija, vācu okupācijas laikā darbojās lielas partizānu vienības. Tā bija tā sauktā Armija Krajova (Dzimtenes Armija), kas pakļāvās emigrācijas valdībai Londonā. Tagad Sarkanā armija atbrūvoja šīs vienības, bet kareivjus iekļāva jaunajā poļu armijā vai apcietināja un izveda uz Krieviju. Gamma jokodamies stāstīja, kas atgadījies mūsu jaunības pilsētā Viļņā. Tur uzliesmojusi sacelšanās pret vāciešiem, un Armijas Krajovas vienības ienākušas pilsētā reizē ar Sarkano armiju. Tad padomju pavēlniecība sarīkojusi lepnu banketu un ielūgusi uz to Armijas Krajovas komandierus. Tās bija, kā stāsta Gamma, īstas senslāvu dzīres, kurās bijis parasts draudzīgu skāvienu, tostū un dziesmu vidū noindēt

ielūgtos svaiņus. Banketa laikā Armijas Kraļovas komandierus apcietināja. No Ļubļinas Gamma vēroja, kā tas pats, tikai nesalīdzināmi lielākos apmēros, notika Varšavā. Sarkanā armija tad stāvēja pie Vislas. Pilsēta bija aiz upes. Polijas Nacionālās atbrīvošanas komitejas radio aicināja galvaspilsētas iedzīvotājus uz sacelšanos pret vāciešiem. Taču, kolīdz uzliesmoja sacelšanās, radio saņēma jaunas instrukcijas un sāka apbērt sacelšanās izraisītājus aizskarošiem epitetiem. Tie, kas sacēlās, bija sāncensī cīņā par varu. Senslāvu dzīres šajā gadījumā nebūtu bijis pietiekami stiprs līdzeklis. Pilsētai, kura bija pretošanās centrs gan pret vāciešiem, gan pret krieviem, vajadzēja iet bojā. Sarkanās armijas virsnieki tālskatos vēroja ielu cīņas otrpus upei. Ugunsgrēku dūmi aizsedza skatu. Dienu pēc dienas, nedēļu pēc nedēļas tur ilga kauja, un ugunsgrēki beidzot saplūda liesmu mūrī. Cīnītāji no sakautajām vienībām, tie, kuriem izdevās pārpeldēt upi, jucekli atstāstīja to, kas notika tajā peklē. Šajos stāstos klausījās Gamma un viņa biedri. Tik tiešām, cena, kādu nācās maksāt, lai saglabātu uzticību Vēstures loģikai, bija drausmīga. Bija jānoskatās simttūkstošu cilvēku traģēdijā, jāuzņemas uz savas sirdsapziņas dzīvās lāpās pārvērstu sieviešu un bērnu mokpilnā nāve. Kas bija vainīgs? Londonas emigrācijas valdība, jo tā gribēja izmantot sacelšanos kā trumpi cīņā par varu? Kremļis, jo nesteidzās palīgā tādēļ, ka raudzījās uz notikumiem no nākotnes perspektīvas, kur tautu neatkarība ir tikai buržuāzijas laika paliekas? Vai – neviens?

Noliekušies pār galdu savos rupjas vadmalas formas tērpos, komunistiskie intelektuāļi klausījās, ko stāstīja jauna meitene, viena no tām, kurām bija laimējies tikt pāri upei uz Sarkanās armijas ieņemto krastu. Viņas acis bija neprāts. Viņu kratīja drudzis. Viņa stāstīja: "Mūsu vienība tika sakauta un piespiesta pie upes. Dažiem izdevās pievienoties citām vienībām. Tie, kas palika krastā, visi bija ievainoti. Rītausmā vajadzēja sākties SS karaspēka uzbrukumam. Tas nozīmēja, ka visus nošaus. Kā man vajadzēja rīkoties? Palikt kopā ar maniem ievainotajiem biedriem? Bet es nevarēju viņiem nekādi palīdzēt. Es nolēmu peldēt. Izredžu bija maz, jo upi apgaismo prožektorī. Vācu ložmetēju ligzdas ir visur. Sērēs upes vidū redzēju daudz liķu – straume sanesa smilšu sēkļos tos, kas mēģināja pārpeldēt upi. Es biju gauži novārgusi. Pārtikas mums bija maz, un es biju slima. Straume bija varen spēcīga. Uz mani šāva, tādēļ centos peldēt pēc iespējas ilgāk zem ūdens."

Varšavu vajadzēja upurēt. Pēc diviem kauju mēnešiem vācieši ieņēma pilsētas drupas. Sarkanā armija stāvēja pie Vislas. Komunistiskajiem intelek-

tuāļiem bija pārāk daudz darba, lai tie kavētos atmiņās par pilsētas traģēdiju. Vispirms bija jālaiž darbā spiestuves. Vārds šajā sistēmā ir pamatu pamats. Valdīt pār prātiem, lai pārvaldītu valsti. Gamma Ļublinā bija viens no galvenajiem preses organizētājiem.

Šajos gados viņš bija kļuvis labāks rakstnieks nekā pirms kara. Viņa nelielais talants nevarēja eksistēt patstāvīgi, tam bija nepieciešams doktrīnas atbalsts. Sociālistiskais reālisms nostiprina mazus talantus un iznīcina lielus. Primitīvisms, par kuru Gamma jau bija pārstājis kaunēties, tagad piešķīra viņa darbiem zināmu atklātumu. Viņa dzejoļos ieskanējās viņa paša griezīgā un spalgā balss, kuru viņš reiz bija pūlējies slāpēt. Gamma uzrakstīja virkni nevainojamu stāstu stilā, kas Krievijā tolaik bija ļoti populārs. Tie bija stāsti par cīņu ar vāciešiem un par nacistu zvērībām.

1945. gada janvārī Sarkanā armija uzsāka ofensīvu, šķērsoja Vislu, kuras krastos slējas mirušās un iedzīvotāju pamestās Varšavas krāsmatas, un strauji tuvojās Berlīnei. Arī Gamma devās uz rietumiem. Partija nosūtīja viņu uz Krakovu, pilsētu, kas pēc Varšavas izpostīšanas bija piesaistījusi vislielāko rakstnieku, zinātnieku un mākslinieku skaitu. Tur viņš iepazīna diktatora varas saldumu. No vecu māju kaktiem, var teikt, no grīdas apakšas sāka list laukā divaini tērpušies radījumi – kažoku driskās, jostām savilkto zemnieku svārkos, neveiklos zābakos, kuriem saišu vietā ievērtas papīra auklas. Viņu vidū bija intelektuāļi, kuriem bija izdevies pārdzīvot vācu okupācijas gadus. Daudziem no viņiem Gamma pirms kara bija šķitis tikai iesācējs dzejnieks, kura darbiem viņi neuzskatīja par vajadzīgu pievērst ne vismazāko uzmanību. Tagad viņi zināja, ka Gamma ir visvarens. No viena viņa vārda bija atkarīga iespēja publicēties, dabūt darbu redakcijās, dzīvokli, nopelnīt. Viņi tuvojās tam ar bažām. Ne pirms kara, ne savā pagrīdes darbībā viņi nebija bijuši komunisti. Bet jaunā valdība bija reāls fakts. Bija skaidrs, ka nekas neaizkavēs tādu notikumu gaitu, kādu vēlēšies Maskava un Gamma ar saviem biedriem. Varai piemīt liela maģija. Gamma ar plašu, draudzīgu smaidu spieda izstieptās plaukostas un uzjautrinājās. Viņš vēroja iespītīgos un tos, kuri centās neizrādīt, cik svarīgi iemantot viņa labvēlību. Netrūka arī visdažādāko pielidēju. Drīz vien Gammu jau ielenca savs iztapoņu galms – tie viebās, kad viebās viņš, un skaļi smējās, kad viņam labpatika stāstīt anekdotes.

Iespējams, viņam neizdotos tik ātri kļūt populāram, ja viņš izturētos kā senāk – impulsīvi un brutāli. Bet Gamma bija izgājis labu skolu. Kā jau teicu, Krievijā pavadītie gadi pat "uzticamajiem" nebija brīvi no ciešanām un pazemojumiem. Vērojot dzīvi Krievijā un stundām ilgi diskutējot par

stalinisko taktiku un stratēģiju, Gamma, tāpat kā viņa biedri, bija atbilstoši sagatavojies gaidāmajam darbam. Pirmais un svarīgākais princips: neiebiedēt, izrādīt liberālismu, dot iespēju nopelnīt, palīdzēt, piesaistīt darbam redakcijās un izvirzīt tikai minimālas prasības. Cilvēki nav sagatavoti, viņu domāšana ir tāda pati kā tiem mulķiem Rietumos. Nepiedodama kļūda būtu radīt psihiskās pretošanās punktus. Procesam jābūt pakāpeniskam, lai pacienti nemana, kad un kā viņi iesaistīti. Otrs princips: ja gadās dzirdēt sašutumu par valdības, cenzūras vai politiskās policijas metožu bargumu, tūlīt jānostājas sašutušo pusē un pašam jāizrāda dziļš sašutums, jāplāta rokas un jāšausminās, cik grūti kaut ko panākt ar idiotiem, kas ieņēmuši atbildīgus posteņus un pieļauj aplamas kļūdas. Trešais princips: ņemt pretī visus, kas var būt noderīgi, neatkarīgi no viņu politiskās pagātnes – izņemot klajus fašistus vai tos, kuri izrādījuši tieksmi sadarboties ar vāciešiem.

Stingri sekodams šiem principiem, Gamma vervēja jaunajai valdībai piekritējus; viņi kļuva par tādiem ne tāpēc, ka paši to gribēja, un nebūt ne atklāti par to paziņojot. Fakti runāja par sevi: valsts pārņēma visas spiestuves un visas lielākās izdevniecības; kara gados, kad izdevniecības nestrādāja, katram rakstniekam vai zinātniekam bija iekrājušies rokraksti un ikviens gribēja tos publicēt. No tā brīža, kad viņa uzvārds tika minēts valdības kontrolētos preses izdevumos vai viņa grāmata iznāca valdības kontrolētā izdevniecībā, viņš vairs nevarēja apgalvot, ka naidīgi izturas pret jaunajiem valdītājiem. Pēc kāda laika koncesiju saņēma daži katoļu izdevumi un niecīgs skaits nelielu privātizdevniecību. Taču vara raudzījās, lai tās saglabātu pēc iespējas provinciālu raksturu un nepievilinātu izcilākos autorus.

Neprasīt pārāk daudz: un ne no viena to neprasīja. Pilsētās plīvoja nacionālie karogi, Armijas Kraļovas aresti norisa klusībā. Tika gādāts par to, lai pienācīgu izpausmi gūtu nacionālās jūtas. Devīze bija brīvība un demokrātija. Saskaņā ar Ļeņina pārbaudīto taktiku izsludināja zemes īpašumu sadalīšanu zemniekiem. Tika rūpīgi iemēriti jaunie lauciņi, kas papildināja sīksaimniecības. Tolaik vēl netika runāts par kolhoziem; tie, kā zināja Gamma un biedri, bija paredzēti vēlāk, "turpmākā posmā". Ja kāds tajā laikā iedrošinājās runāt par kolhoziem, tas tika sodīts kā tautas ienaidnieks, kas apmelo valdību un tādējādi mēģina radīt nemieru.

Protams, zemes īpašnieki, kuriem atņēma zemi, nebija apmierināti. Taču vairums zemes īpašumu, tāpat kā rūpnīcu un raktuvju, vēl vācu okupācijas laikā bija nonācis vāciešu pārvaldē un īpašniekiem praktiski

nepiederēja. Zemnieku šķiras naids pret muižu mūsu valstī nebija liels, un padzītajiem īpašniekiem neviens pāri nedarīja. Pilsētnieku masas nejuta sevišķas simpātijas pret šo feodālo slāni, un nevienu neuztrauca, ka tas zaudējis savu kādreizējo nozīmi. Tas neuztrauca arī intelektuāļus. Ka rūpnīcas un raktuves pāriet valsts īpašumā, viņiem visumā likās pareizi – jāņem arī vērā, ka tas notika pēc nacistu valdīšanas piecarpus gadiem, kuros bija iznīcināta ciņa pret privātīpašumu; un visumā pareiza viņiem likās arī radikālā agrārreforma. Viņus interesēja kas cits: vārda brīvības robežas. Tās bija diezgan plašas. Viens bija skaidrs: nedrīkstēja rakstīt neko, kas apšaubītu Padomju Savienībā valdošo kārtību. Tam rūpīgi sekoja cenzūra. Taču slavas dziesmas vēl nebija obligātas. Par šo tematu varēja klusēt.

Tomēr visas valsts iedzīvotājus bija pārņēmušas vienas jūtas: milzīgs naids. Nīda zemnieki, kas saņēma zemi; nīda strādnieki un ierēdņi, kas stājās partijā; nīda "legālās" sociālistiskās partijas biedri, kuru partija nomināli piedalījās valsts pārvaldē; nīda rakstnieki, kas pūlējās izdot savus rokrakstus. Tā nebija pašu valdība: par savu pastāvēšanu tā varēja pateikties svešas armijas durkļiem. Valdības un tautas laulības gulta kāzu naktij bija rotāta nacionāliem ģerboņiem un karogiem, taču zem tās rēgojās enkavedista zābaki.

Nīda arī tie, kas centās pieglaimoties Gammam. Viņš to zināja, un tas viņam sagādāja gluži tikamas emocijas. Viņš mērķēja vārigās vietās un vēroja reakciju. Šausmas un dusmas, kas atspoguļojās sejās, tūlīt aizstāja lišķīgs smaids; jā, tā jābūt. Tie bija viņam rokā. No viņa bija atkarīgi to amati, viņa zīmulis varēja izvītrot no saliktās laikraksta lapas to dzejoļus un rakstus; viņa viedokļa dēļ izdevniecība varēja noraidīt to grāmatas. Tiem bija jābūt paklausīgiem. Bet viņš, pat uzjautrinādamies par tiem, izturējās draudzīgi, palīdzēja nopelnīt, rūpējās par viņu karjeru.

Es sastapos ar Gammu Krakovā. Daudz gadu bija pagājis kopš mūsu diskusijām "mensā"; vienas šādas diskusijas laikā es ar klaji ļaunu nolūku iesviedu viņam supā sērkokociņu kārbīņu; tā kā viņam bieži uznāca nīknuma lēkmes, mēs toreiz nonācām līdz dūru ciņai. Šai laikā biju papildinājis savas zināšanas Parīzē, vēlāk dzīvojis Varšavā. No mūsu universitātes pilsētas es emigrēju, jo pēc pilsētas administrācijas rīkojuma mani padzina no darba; mani turēja aizdomās par simpātijām pret komunismu (liekas, ka visām pasaules policijām atšķirt stalinisko no pretstaliniskā kreisuma rada nepārvaramas grūtības) un par pārāk labvēlīgu attieksmi pret lietuviešiem un baltkrieviem (pamatoti). Tagad es biju bēglis no nodedzinātās Varšavas. Viss, kas man piederēja, bija darba drēbes mugurā un audekla maiss plecā,

kurā es biju ielicis savus rokkrastus, skūšanās piederumus un Džona Geja "Ubagu operas" lētu izdevumu. No Padomju Savienības interešu viedokļa kara gados nebiju neko izpelnījies; gluži pretēji, uz sirdsapziņas man bija šādi tādi grēciņi. Taču tagad es biju vajadzīgs un noderīgs. Mana spalva jaunajai iekārtai šķita zināma vērtība.

Tikšanās ar Gammu bija gandrīz draudzīga. Divi atturīgi, taču pieklājīgi suņi. Mēs vairījāmies rādīt viens otram zobus. Gamma nebija aizmirsis mūsu seno literāro sāncensību, kas bija sagādājusi viņam nepatīkamus pārdzīvojumus; viņš nebija aizmirsis arī manu atklāto vēstuli pret staļinistiem, kas nostādīja mani vairāk vai mazāk šodienas Rietumu disidentu pozīcijās. Taču pret senajiem augstskolas biedriem viņš izturējās ar simpātijām. Arī man bija šādas simpātijas. Tas palīdzēja lauzt neuzticības ledus. Tā starp mums sākās spēle, kura turpinājās ilgi.

Tā nebija spēle tikai starp mani un Gammu. Šo spēli spēlējām mēs visi, tas ir, intelektuāļi, kuri bija pavadījuši kara gadus vācu okupācijā, ar grupu, kura ieradās no austrumiem. Dalījums bija skaidrs. Te runa bija par daudz svarīgākām lietām nekā personīga sāncensība. Pēc karalaika pārdzīvojumiem neviens no mums – pat kādreizējie nacionālisti – vairs nešaubījās par reformu nepieciešamību; mūsu tautai vajadzēja pārtapt par strādnieku un zemnieku tautu – un tas bija labi; zinātnieks, rakstnieks, mākslinieks vairs nebija gaisā pakārts indivīds, viņš nonāca saskarē ar masām, viņam pavērās neierobežotas iespējas. Un tomēr zemnieks, kas saņēma zemi, nebija apmierināts. Viņš baidījās. Strādniekam, kas pašreizējīgi strādāja, lai laistu darbā rūpnīcas, nebūt nelikās, ka šīs rūpnīcas pieder viņam, lai gan tieši to apgalvoja propaganda. Intelektuālis staigāja pa virvi, ar pūlēm balansēdams pār cenzūras slazdiem. Sikie uzņēmēji un tirgotāji juta bailes kā slānis, kas pēc noteikta laika tiks iznīcināts. Tā bija dīvaina revolūcija, kurā nebija ne mīņas no revolucionārās dinamikas, revolūcija, ko vadīja ar dekrētiem no augšas. Intelektuāļi, kas bija pavadījuši kara gadus dzimtenē, bija īpaši jūtīgi pret vispārējo noskaņojumu. Gamma un viņa biedri šīs noskaņas apzīmēja ar vārdiem "buržuāziskās apziņas paliekas", taču šie vārdi neatspoguļoja patiesību. Tautas masas juta, ka no viņām nekas nav un nebūs atkarīgs. Tādēļ jebkurai diskusijai bija jākalpo tikai vienam mērķim: tālā Centra lēmumu attaisnošanai. Vai pretoties? Taču sistēmā, kur viss pakāpeniski nonāk valsts īpašumā, kaut ko sabotēt nozīmē kaitēt visu iedzīvotāju interesēm. Bija iespējama tikai garīga pretestība. Intelektuāli (vai vismaz to lielākā daļa) juta, ka uz viņiem gulstas nopietns pienākums. Publicējot rakstus un grāmatas, viņi sagādāja gandarījumu maksšķerņiem, tas ir,

austrumu grupai. Zivs ir satvērusi ēsmu. Kā zināms, ja zivs satver ēsmu, maksšķeraukla jāpalaiz vaļīgāk. Aukla tika palaista vaļīgāk, un līdz brīdim, kad maksšķernieks nolēma izvilkēt zivi, mūsu valstī norisa pozitīvi kultūras procesi, kas nebija iespējami, piemēram, tieši Savienībā iekļautajās Baltijas valstīs. Atlika izskaitļot, cik ilgi var turpināties šāds stāvoklis. Tie vienlīdz labi varēja būt pieci, desmit vai piecpadsmit gadi. Tikai šāda spēle bija iespējama. Ar Rietumiem nevarēja rēķināties. Vēl jo mazāk – ar politisko emigrāciju.

Manai spēlei ar Gammu bez šīm kopējām iezīmēm piemita personiska nokrāsa – Gamma nebija brīvs no vainas apziņas, kas iesniedzās viņa bērnībā. Īpašās rūpes, kādas viņš izrādīja par mūsu senās grupas locekļiem, izrietēja gan no kopējām jaunības atmiņām, gan no vēlēšanās, lai tie, kuri nebija kļuvuši par staļinisma piekritējiem, tagad tam pievērstos. Tad viņa rīcība gūtu pilnīgu attaisnojumu. Grūtības radīja tas, ka Gamma bija pesimists, bet pievērsamie tādi nebija. Kritiķu spriedumi par rakstnieku bieži ir maldīgi. Kā Centram uzticīgs rakstnieks, Gamma pauda oficiālu optimismu. Patiesībā viņš pēc Krievijā pavadītajiem gadiem bija pārliecināts, ka Vēsture ir vienīgi sātana joma un ikviens, kas kalpo Vēsturei, paraksta līgumu ar sātanu. Viņš zināja pārāk daudz, lai lolotu ilūzijas.

Mūsu spēle norisa ne tikai Polijā. Ne bez Gammās gādības Jezijs, kurš bija kļuvis par katoļu dzejnieku, tika iecelts par kultūras atašeju Francijā, bet es – par kultūras atašeju Savienotajās Valstīs. Uzturēšanās ārzemēs deva ievērojamas priekšrocības: es publicēju nekaunīgas poēmas un rakstus, kuros jautās apvainojumi Metodei. Kad manīju, ka esmu pārsāvis pār strīpu, aizsūtīju kādu rakstu, kam bija jāapliecina, ka nobriestu tam, lai tiktu pievērsti Ticībai. Gamma rakstīja man sirsnīgas un melīgas vēstules. Mēs abi kļūdījāmies. Gamma zināja, cik mazs ir risks, ka es varētu aizbēgt: es biju saistīts ar savu valsti vairāk nekā jebkurš cits. Es biju dzejnieks, varēju rakstīt tikai savā dzimtajā valodā, un tikai Polijā bija lasītāji, galvenokārt jaunatne, ar kuru varēju saprasties. Viņš zināja arī to, ka es baidos kļūt par emigrantu un nolemt sevi tam neauglīgumam un tukšumam, kas raksturīgs jebkurai trimdai. Taču viņš pārvērtēja manu pieķeršanos literāta karjerai. Es zināju, ka viņa vēstules nav godīgas. Taču grūti atteikties no domas, ka cilvēka jūtu izpaudumos tomēr slēpjas kāda daļiņa patiesas draudzības. Es arī uzskatīju viņu par pietiekami inteligentu, lai gaidītu no manis pievērsanos Ticībai. Bet pienāca brīdis, kad viņš nolēma likt lietā savu dunci. Tas bija Varšavā. Dūriens bija spēcīgs, taču netrāpīja, par ko liecina tas, ka varu uzrakstīt šo viņa portretu.

Gamma aizbrauca uz ārzemēm brīdī, kad jaunie valditāji bija tikusi galā ar sākotnējo haosu un varēja paredzēt ilgāku relatīvas stabilizācijas laiku. Zemnieku partijas likvidācija, sociālistu pievienošana – šīs drīzās nākotnes spēlītes nebija pārāk nopietnas, un to rezultāti bija iepriekšnoteikti. Visumā tam vajadzēja būt "nepa" periodam; kultūras dzīvē tika ieteikts liberālisms. Gamma uzskatīja, ka pēc pēdējo gadu nervu saspilējuma viņam pienākas atelpas brīdis, un ieņēma vienu no diplomātiskajiem posteņiem.

Jauno sievu viņš aizsūtīja uz kādu Šveices mācību iestādi, lai viņa tur apgūst valodas un labas manieres. Drīz viņa no neveiklajos krievu zābakos ieaūtās plintnieces pārvērtās lellītē ar balinātiem matiem un garām, krāsotām skropstām. Viņa bija "très chic"¹. Viņa valkāja labākās Parīzes kleitas. Gamma, ticis pie miera, daudz laika veltīja rakstīšanai. Viņš uzrakstīja garu romānu: tā temats bija jauno staļiniešu grupas tiesas prāva mūsu universitātes pilsētā, prāva, kurā viņš bija viens no apsūdzētajiem. Politiskajā ziņā viņa romāns bija nevainojams; to steidzīgi izdeva, un recenzenti neskopojās ar uzslavām. To gan neslavēja tik kvēli kā varēja sagaidīt: mūsu valstī prozas stils vēl nebija pakļauts nepieciešamās sterilizācijas procesam, bet Gammā grāmatai piemita viss, kas raksturīgs ideoloģiskajam vingrinājumam, kuru Krievijā dēvē par romānu. Viļņa, kur notika romāna darbība, mūsu jaunības gados bija neparasti gleznaina pilsēta – ne tikai apkārtnējo mežu un pauguru vai savas arhitektūras dēļ, bet arī pateicoties tās daudzajām kultūrām un valodām. Gammā prozā nekā no šā gleznainuma nebija. Bezgala neizteiksmīga, bez jebkādas jūtu attīstības, tā bija vienīgi līdzeklis pastāstīt par notikumiem un cilvēkiem. Bet ar notikumiem un cilvēkiem nebija daudz labāk. Viegli sazīmēdams romāna varoņos to prototipus, es varēju pārliecināties, ka Gamma to attēlojumā nebija patiess. Romānista iztēle bieži pārveido cilvēkus, kurus tam ir bijusi iespēja novērot: viņš sabiezina krāsas, daudzo psihisko īpašību vidū izceļ tās, kuras varoņiem visvairāk raksturīgas. Kad rakstnieks grib patiesi atveidot to, kas noticis, viņš bieži pārliecinās, ka nepatiesība var būt vislielākā patiesība. Pasaule ir neizsmelama savā bagātībā, un, jo lielākas pūles kāds veltī, lai neko nezaudētu no patiesības, jo vairāk ir tādu brīnumu, kuriem spalva netiek klāt. Gammā nepatiesums bija citāds. Saskaņā ar Metodi viņš radīja abstraktus politisko darbinieku tipus. Šajās gatavajās veidnēs viņš iespieda dzīvus cilvēkus; ja tie tur neietilpa, viņš nekautrējoties nocirta tiem galvas vai kājas. Galvenie tēli – Stefāns un Henriks – bija nonivelēti līdz viņu dalībai politiskajā akcijā. Taču, labi

¹ Ļoti eleganta (*franču val.*). – Red. piez.

pazīdams viņus, es zinu, cik sarežģītas bija viņu abu personības. Henriks, kas gāja bojā vācu soda bataljona priekšā, bija nelaimīgs, iekšēji saplosīts cilvēks; viņš bija spīlgtākais piemērs tai traģēdijai, kuru pārdzīvoja poļu komunisti, svaidīdamies starp divām lojalitātēm. Stefans, kurš pēc atgriešanās no Maskavas kļuva par vienu no valsts ekonomikas noteicējiem, man vienmēr šķitis ne mazāk noslēpumains. Smagnējs, drūms padomju ierēdņa tipa vīrietis, viņš bija pilnīgi mainījies kopš tiem senajiem laikiem, kad vēl šaubījās, vai izvēlēties staļinismu. Es pazinu viņu, kad viņš rakstīja dzejoļus un spožus literārus apcerējumus. Toreiz viņš bija jaunais Fausts – pasaules skaistuma pārņemts, ironisks, asprātīgs, zobgalīgs. *Gammas* romāna nosaukums bija "Īstenība", taču īstenības tur bija maz. Tas drīzāk bija pamflets par pirmskara Poliju, lai gan mēģinājumu dēmonizēt tālaika diezgan neizdarīgo politiku un iegainos tiesnešus grūti uzskatīt par veiksmīgu.

Uzrakstījis šo grāmatu par mūsu jaunības gadiem, Gamma ārzemēs sāka nedaudz garlaikoties. Viņš daudz ceļoja. Apmeklēja vairākas Eiropas valstis un aizbrauca uz Āfriku. Senāk, diskutējot "mensā", mēs sapņojām par ceļojumiem. Mūsu šaubas, vai kādreiz izdosies šos sapņus īstenot, izrādījās liekas: šo izklaidēšanās veidu mums bija lemts iepazīt pārpārēm. Tomēr bauda, ko Gamma guva ceļojot, nebija pārāk izsmalcināta. Par arhitektūras un mākslas pieminekļiem viņš nejuta lielu interesi, cilvēku dzīves vērojumi dažādās sabiedrībās viņu pārāk neaizrāva: ja būtu citādi, viņš būtu bijis citāds – un labāks rakstnieks. Ceļojumi viņam bija interesanta laika notriekšana, tie apmierināja arī bijušā provinciāla godkāribu.

Izņemot ceļošanu, galveno prieku viņš guva no tās spēles, kuru spēlēja ar ārzemniekiem. Viņu pārliecībā, ka Gamma būtībā ir "liberālis", bija sava daļa patiesības. Sašutumu, ar kādu viņš vērsās pret dažām pārlietu brutālām staļinisma metodēm, nevarētu saukt par liekuļotu; Gamma uzskatīja sevi par sātana kalpu, taču nebūt nemīlēja šo sātanu, kas valda pār Vēsturi. Niknodamies viņš atļāva vaļīgāk sev grožus, zināja, ka tas ir derīgs paņēmieni, jo rada par viņu labu priekšstatu. Vienlaikus viņš vēroja savu sarunu biedru reakciju un iekšēji smējās par viņu vientiesību.

Diplomāta pienākumi, pieņemšanas, personāla politiskā dresūra. Brīvajos vakaros Gamma rīkoja bridža partijās. Viņš bija kaislīgs un labs bridža spēlētājs. Viņš mēdza sacīt, ka ir pārāk noguris no darba, lai darītu ko citu kā spēlētu kārtis. Viņš žēlojās, ka diplomāta darbs viņam atņem iespēju rakstīt. Patiesībā bija citādi. Būdam jauns, viņš bija sasniedzis karjeras kalngalus; ja vēlētos, viņš varētu kļūt par ministru – valsti, kur ministra amatu uzskata par otršķirīgu, jo pāri ministriem stāv partijas Centrālā

Komiteja. Gamma bija Centrālās Komitejas loceklis. Ko tālāk? Pārdomādams skaistajā Rietumvalsts galvaspilsētā savu mūžu, Gamma saskatīja vienīgi niecību. "Qu'a tu fait, toi que voilà, de ta jeunesse?"¹ – kā atbalss vaicā franču vārsmā. Ko viņš bija izdarījis ar savu jaunību? Vai tur bija kas tāds, ko viņš varētu uzskatīt par sevis, nevis Vēstures neizbēgamības nosacītu? Viņam tuvojās četrdesmit gadu, un viņš jau spēja skaidri redzēt. Uzjundīja senā literārās neveiksmes sajūta. Viņš jutās tukšs kā vēja pluinīts siets. Šis vēsturiskās nepieciešamības vējš laupīja literatūrai jēgu: vēl viens veikls ideoloģisks vienādojums, vēl tik un tik lappušu "nevainojamas" prozas. Kā labad, ja iepriekš zināms, kas tajās jāuzraksta, ja to nosaka partijas līnija? Zeltotās tapetes un astoņpadsmitā gadsimta milzu spoguļi mirgoja sveču gaismā. Gamma spēlēja bridžu ne tādēļ, ka bija noguris, bet tādēļ, ka kārsu galds atbrīvoja viņu no tikšanās vienatnē ar neapraktītu papīra lapu. Gan diplomātija, gan kārtis viņam palīdzēja bēgt no sevis.

Viņš pierada pie šāda dzīvesveida. Taču partijai nepatīk pieradums pie dzīves ērtībām. Polijā sākās pārmaiņas. Kurss kļuva stingrs. No rakstniekiem beidzot sāka prasīt skaidru partijas līnijas ievērošanu. Gamma bija vajadzīgs Varšavā. Ar nožēlu viņš atstāja astoņpadsmitā gadsimta pili un skaisto galvaspilsētu. Viņš labi pazina austrumu pasauli, kurā atgriezās: tur viņu gaidīja niknas cīņas, intrigas, virsotnē sēdošo pastāvīgās bailes no Maskavas dūsmīgi sarauktajām uzacīm. Izmisums nelīdzēja. Vajadzēja doties ceļā.

Postenis, kuru viņš saņēma, bija augstāks par vēstnieka amatu Rietumu galvaspilsētā. Gamma kļuva – šoreiz jau oficiāli – par visu rakstnieku politisko uzraugu un sirdsapziņu direktoru. Viņa pienākums bija rūpēties, lai literatūra attīstās saskaņā ar partijas līniju. Valdība nupat bija piešķirusi Poļu literatūrai savienībai tikko uzbūvētu namu Varšavā. Tur bija liela, moderni iekārtota sapulču zāle ar amfiteātra veidā izvietotām krēslu rindām, apspriežu zāles, biroju telpas, rakstnieku dzīvokļi un restorāns. Tur tagad strādāja Gamma, rikodams daudzās apspriedes ar rakstniekiem, izdevējiem, ar drošības policiju un līdzīgu savienību iestāžu pārstāvjiem.

Dzīvokli viņš saņēma citā valdības mājā, kur mita augstākie varasvīri. Šajā mājā var nokļūt, iepriekš norunājot pa tālruni, bet numuri nav ievietoti telefonu grāmatā un tos paziņo tikai izredzētajiem. Drošības policija no ieejas zvana uz augšu un pārbauda, vai tikšanās bijusi norunāta, tad paņem apmeklētāja dokumentus un ielaiž viņu iekšā.

¹ Ko tu esi izdarījis ar savu jaunību? (*franču val.*). – Red. piez.

Gamma nebija kļūdiņies, paredzēdams jaunu intrigu un cīņu periodu – protams, ne ar rakstniekiem, jo tie atradās viņa pakļautībā (lai gan arī rakstnieku vidū bija bīstami indivīdi, kas pārspēja Gammu ar savu sagatavotību dialektiskajā materiālismā un rabīnisko prāta smalkumu). Īstās cīņas notika augstāk, partijas virsotnē, kurai piederēja arī Gamma. Viņam netrūka ienaidnieku. Neraugoties uz ilggadējo pieredzi, viņš joprojām bija tas pats karstdabis šlahtičs, kas iekaisa dusmās, ja kāds viņam runāja pretī, un kas vairs nespēja apslēpt, ka izturas pret cilvēkiem kā pret savas muižas kalpiem. Būdams vēstnieks, viņš varēja pret saviem darbiniekiem to atļauties – tagad šādas rupjības izpausmes sagādāja viņam nepatīkšanas. Turklāt vadošā līnija bija kļuvusi daudz stīvāka, un viens atklāti pateikts vārds – kaut arī šī atklātība bija domāta piekritēju vervēšanai – varēja izraisīt postošas sekas. Drīz pēc atgriešanās Gammam gadījās viena no lielākajām kļūmēm visā viņa politiskajā karjerā. Tas notika mītiņā tūlīt pēc Korejas kara sākuma. Dodams pretsparu "slepenajai propagandai", Gamma sirdīgi iesaucās: "Jā, mēs uzbrukām pirmie, jo esam stiprāki!" – un bija krietni jāpapūlas, lai notušētu šo neveiksmīgo uzstāšanos.

Gammam tagad bija nopietni jāķeras pie rakstīšanas. Poļu literātu savienības biedrs varēja būt tikai "aktīvs" rakstnieks, tas ir, tāds, kura darbi parādās presē vai izdevniecībās (zivs, kura norija ēsmu, jau bija izvilktā krastā; rakstniekiem tagad vajadzēja rakstīt un publicēties, citādi viņus varēja izslēgt no savienības un atņemt visas privilēģijas). Aktivitātes princips vēl jo vairāk attiecās uz vadošajiem darbiniekiem.

"Viņš cīnās pret imperiālismu un aizstāv mieru," tā kāds Varšavā bija izteicies par Gammu, "bet sapņo tikai par vienu: par karu. Ja sāktos karš, būtu jāsaka runas, jālido ar lidmašīnām, jāsūta korespondences no frontes, un viņam nevajadzētu ik dienas sēdēt pie rakstāmgalda un nomocīties ar romānu. Bet viņam par spīti būs miers, un elegantajā dzīvoklī viņam būs pieci rakstāmgaldi un uz katra pa iesāktam romānam, un viņš diendienā kauks aiz izmīsumā, jo zina, ka tas, ko viņš raksta, ir draņķība."

Grūti apskaut šo cilvēku viņa izvēles un viņa atskārsmes dēļ, kas plūkta no labā un ļaunā atzišanas koka. Raugoties uz savu valsti, viņš zina, ka tās iedzīvotājus gaida arvien lielākas ciešanas. Raugoties uz sevi, viņš zina, ka neviens viņa teiktais vārds nepiederēs viņam pašam. "Es esmu melis," viņš domā par sevi un uzskata, ka atbildīgs par viņa meliem ir vēstures determinisms. Taču reizēm gan viņam ienāk prātā, ka sātans, kuram viņš pārdevis savu dvēseli, savu varu guvis no tādiem cilvēkiem kā viņš un vēstures determinisms ir cilvēku prāta auglis.

VII

DELTA JEB TRUBADŪRS

Viduseiropā un Austrumeiropā vārdam "dzejnieks" ir mazliet citāda nozīme nekā Rietumos. Dzejnieks tur nav tikai skaisti veidotu vārsmu radītājs. Tradīcija prasa, lai viņš ir tautas "bards", dziesminieks, kura dziesmas skan no daudzām mutēm, un lai viņš savā dzejā runā par visu, kas interesē sabiedrību. Ikvienā Vēstures posmā gan šos dzejnieka pienākumus izprot dažādi. Šķiet, ka Delta vislabāk būtu juties laikā, kad karaļi un augstmaņi atvēlēja dzejniekiem vietu pie sava galda kā atlīdzību par aizkustinošām dziesmām un jautrām asprātībām. Pat senlaiku tērps atbilstu viņa izskatam labāk nekā mūsu gadsimta svārki, un vienīgi kokle un gari mati spētu radīt viņa raksturam atbilstošu tēlu.

Deltam bija tumša, čigāniska ādas krāsa, vasaras raibumi, smeļoties viņa mute savilkās sardoniskā grimasē, viņš mēdza atglaust matus no augstās pieres. Viņa galva attiecībā pret ķermeni likās neproporcionāli liela, viņš atgādināja punduri vai nerru, kādus tos augstmaņu dzīru ainās attēloja senie gleznotāji. Viņam patika ekscentrisks apģērbs, kaklasaites viņš sēja lielā, vaļīgā mezglā. Bieži gadās, ka tie, kuri ārēji cenšas uzsvērt savu piederību mākslas pasaulei, būtībā ir otršķirīgi mākslinieki. Taču Deltam mākslinieciskā nevēriba bija viņa piekoptā manierisma daļa: ikviens žests, balss intonācija viņam bija sava veida rotaļa ar pasauli; viņš lika manīt, cik ļoti viņa ritmi atšķiras no apkārtējo ritmiem. Viņa ritms bija suģestējošs. Delta lieliski deklamēja savus dzejoļus plašās, klausītāju pilnās zālēs, viņš bija labs aktieris, viņš pakļāva sev zāli, tas ir, prata novest skatītājus līdz vislielākajam sasprindzinājumam un tā modulēt vārdus un intonāciju, lai šis sasprindzinājums nemazinātos. Ieturēdams pauzes starp vārdiem, viņš lēnām skandēja savu dzeju, un, lai gan runāja, viņš patiesībā dziedāja. Šādos brīžos viņā iemiesojās ritms – viņš mainījās, kļuva milzum liels.

Deltas izcelšanās ir neskaidra. Viņš mainīja savu biogrāfiju atbilstoši acumirkļa vajadzībām. Reizēm viņa tēvs bija ķesteris, citreiz atkal restorāna īpašnieks, te viņa dzimta bija cēlusies no Čehijas, te tai bijusi saistība ar Maskavu. Delta nepazīna atšķirību starp iztēli un patiesību.

Nav zināms, kur viņš bija apguvis svešvalodas. Grūti bija iedomāties viņu sēžam pie galda ar vārdniecām un gramatiku. Un tomēr viņš dāsni citēja latīņu, angļu, franču un vācu dzejniekus. Neilgu laiku Delta mācījās universitātē, kur kļuva slavens ar to, ka uzrakstīja apcerējumu par septiņpadsmitā gadsimta angļu dzejnieku, kurš nekad nav eksistējis. Deltas apcerējumā tika plaši analizēti apstākļi, kuros bija radušies minētā dzejnieka darbi. Šarlatāns, mistificētājs – lūk, kas Delta vēlējās būt gan toreiz, gan vienmēr; viņš lieliski uzjautrinājās, ja pedantiskais profesors krita vai izmisumā, tāda acimredzama erudīcijas apliecinājuma pārmāks.

Delta bija nelabojams alkoholiķis. Dzeršana (parasti tie bija vairākas dienas ilgstoši cikli) noveda viņu līdz halucinācijām, kurām sekoja izdarības, kādas negadās citiem dzērājiem. Viņš, piemēram, iegriezās ceļojumu birojā un pieprasīja kausu alus. Brauca ar ormani (pirms Otrā pasaules kara šis pārvietošanās veids Varšavā vēl bija plaši izplatīts), lika apstāties, novilkā mēteli, nosvieda to uz bruģa un pārsteigtā puļa priekšā flegmatiski čurāja uz mēteli. Tā bija pilnīgi iracionāla rīcība, kurai grūti atrast citu izskaidrojumu kā vienīgi noslieci uz ekshibicionismu. Viņš ieradās pie saviem paziņām un žēlojās, ka grūti bijis atrast adresi, jo, kā viņš izteicās, "viņa laudis", kurus viņš izvietojis ielās un kuriem bijis jārāda viņam ceļš, tā pārgērbusies, ka viņš tos nav varējis pazīt. Tādas un līdzīgas ākstības liecināja, ka Delta alkohola ietekmē nonācis E. T. A. Hofmaņa un Edgara Po stāstu pasaulē. Šai ziņā viņš bija kļuvis leģendārs. Literātu kafejnīcās labprāt pārrunāja Deltas jaunākās trakulības.

Leģendāra bija arī viņa dzeja. Divdesmitā gadsimta pirmās puses Eiropā tai nebija nekā līdzīga. Delta nepakļāvās literāro skolu ietekmei. Viņš smēlās no pagātnes dzejas, dzīvoja latīņu un itāļu civilizācijas gaisotnē, kas mūsu valsti atstājusi diezgan spēcīgu iespaidu. No tās aizgūtos rekvizitus viņš izkārtoja līdzīgi savām dzērāja fantasmagorijām. Viņa dzejoļos sastopami tuklvaidži baroka eņģeļi, burvji, kurus nezināms spēks rauj laukā pa logu (pēdējā brīdī viņus no šāda likteņa glābj sieva, satverot ar zobiem pie auss), astronomi, kas pareģo pasaules galu, medības ar piekūniem. Pa vidu tam visam jāucās gramofona plates ar Mocarta un Baha mūziku, bezdarbnieki, kas pārdod tauriņus (kālab gan lai tie nepārdotu tauriņus?), planētas kā jaunkundzes debeszilos triko, tautas svētki pilsētas nomalēs. Viņa dzeja bija

tragiska un komiska, bezjēdzīga un jēgpilna vienlaikus. Ar savu alogiskumu un visdažādāko elementu sajaukumu tā atgādināja to modernās dzejas paveidu, ko sauc par dekadenci, taču atšķirās no tās vienā ziņā: par spīti dīvainajiem tēlu savirkņēmumiem tā nebija nesaprotama. Lasītājs lāvās tās muzikālajai burvībai un bija gatavs norīt tādas abstrakcijas devas, kuras citu autoru dzejā viņu tikai kaitināja, viņš smējās par autora negaidītajiem ekscentrismiem, vārdu sakot – nemanāmi nonāca dimensijā, kur valdīja citi likumi nekā ikdienas dzīvē.

Delta publicēja daudz humoristisku dzejoļu un parakstīja tos ar visdažādākajiem pseidonīmiem. Tematu sameklēšanā viņa izdoma likās neizsmelama. Piemēram, viņš uzrakstīja ciklu ar nosaukumu "Kapulietu pārvaldes priekšnieka dziesmiņas". Viņam patika ievietot uz grāmatu vākiem fiktīvu darbu sarakstus; atceros tādu nosaukumu: "Ievads cilvēkēšanā – lekciju stenogrammas. – Izpirkts." Tā kā viņš patika lasītājiem, viņam bija daudz piedāvājumu no redakcijām un radio. Rakstīšana bija viņa vienīgais iztikas avots, viņam bija vajadzīga nauda, bet naudas nekad nebija, jo honorārus viņš tūlīt nodzēra.

Kad Delta bija skaidrā, neviens, viņu uzlūkojis, neticētu, ka viņš raksta dzejoļus, kas smidina lasītājus. Mazrunīgs un drūms, viņš raudzījās caur pieri. Delta atdzīvojas, tikai ieraugot naudu. Kaulējoties viņš bija nepielūdzams. Nosauca summu, un nekādi argumenti nespēja likt viņam piekāpties. Vēl vairāk, viņš pieprasīja maksu uzreiz, tā novedot redaktorus līdz smagai iekšējai cīņai: viņi gribēja iegūt Deltas dzejoli, bet dot viņam naudu nozīmēja riskēt, ka Delta uzsāks dzeršanas ciklu un aizmirsīs savu solījumu. Daži prata tikt ar viņu galā: viņi iedeva naudu, bet neatkāpās no Deltas ne soli, kamēr viņš atdeva rokrakstu. Šie darījumi bieži notika kafējnīcā. Banknote gulēja uz galdiņa starp abiem partneriem. Delta, velti izmēģinājies mikstināt pretinieka sirdi, izvilka pildspalvu, uzrakstīja dzejoli (kurš atkarībā no viņa noskaņojuma varēja būt vai nu lielisks, vai slikts) un, pakēris banknoti, gāja dzert.

Reizēm Deltam gadījās nokļūt alkoholiķu dziedniecības iestādē. Ārstēšanas rezultāti nebija labi. Nācies dzirdēt par Deltas uzvarām cīņā ar ārstiem: kādā iestādē – kā stāsta – viņa uzvara bijusi tik pilnīga, ka ārsti un pacienti, būdami vienlīdz pilnā, sarīkojuši riteņbraukšanas sacīkstes gaitēnos.

Šarlatāns, alkoholiķis. Un tomēr viņš bija izcils un – par spīti visam – traģisks dzejnieks. Viņš sāka savu literāta darbību lielās ekonomiskās krīzes gados. Bezdarbs, vispārējā bezcerība, nacisma attīstība kaimiņvalstī Vācijā –

tas viss ietekmēja viņa daiļrades raksturu. Deltu pamatoti dēvēja par "absurda karali". Viņa dzejoļos jautās nākotnes draudošās briesmas – tie, kuri prata tās saskatīt un neļāva sevi maldināt ar šķietamām ākstībām, noprata, ka tuvojas civilizācijas beigas, nāk "dzelzs laikmets", sākas katastrofa. Tolaik nekam nebija racionāla pamatojuma, viss šķita zaudēts jau daudzus gadus, iekams tika zaudēts patiesībā, un Eiropa grīma tumsā un nežēlībā. Jēdzieni un tēli, kurus Delta lietoja, bija darināti no sapņu matērijas, tajos atdzīvojas aizgājušo gadsimtu drausmas un skaistums, taču tie nesniedza atbalstu, bet traucās cits citam pakal gluži kā ātrvilciens. Dievmāte, kas bieži sastopama Deltas dzejoļos, nebija ticīgo Dievmāte, bet tikai stilistisks ornaments. Fašisti un komunisti Deltas dzejoļos gluži kā marionetes sparīgi nogalināja cits citu, bet Delta zobgalīgi iesaucās: "Ai, īstenība! Svētā Māte! Tev zirnekļasins tikpat lēta!" Un pamatoti apgalvoja, ka "grimstot mūžīgo šaubu dzelmē".

"Pasaules gals" – tā sauc viņa dzejoli, kurā zinātniekus un politiķus, revolucionāro partiju biedrus, milniekus un žūpas, kanāriļputniņus un kaķus galu galā aizslauka kosmiskā katastrofa – par apmierinājumu dzejniekam un lai piepildītos Eklēziasta "niecību niecība" – un tas viss aprakstīts ar rotaļīgu spalvu. Citā viņa dzejolī – "Tautas svētki" – ir karuseļi, zālē atlaidušies pāriši, tukšām pudelēm piemētāti mauriņi, sūpoles – un pēkšņi apmācas debesis, sāk līt, un mākoņainās debesis – pateicoties Deltas dzejasmākslai – asociējas ar skumīgu Vergilija eklogu un ar automātu rejām.

Visneparastākais Deltas dzejolis bija "Zālamana balle". Kādēļ ķēniņš Zālamans riko balli? Kādēļ ķēniņš Zālamans dzīvo divdesmitajā gadsimtā? Varbūt tas nemaz nav ķēniņš Zālamans, bet tikai parasts Zālamans? Kādēļ deju zālē ienāk bezdarbnieki, kuri pārdod tauriņus? Kas dzied persiešu dziesmas par rožu dārzu Gulistānu? No kurienes pēkšņi uzrodas policistu bari un laižas mežonīgā dejā? Nav vērts domāt par tamlīdzīgiem jautājumiem. Pastāv īpaša sapņa loģika, un tikai tāds dzejnieks kā Delta spēj brīvi ar to rīkoties. "The women come and go talking about Michelangelo,"¹ rakstīja T. S. Eliots, gribēdams raksturot bezjēdzību. Sarunas Zālamana ballē arī noris pakāpi augstāk, halucināciju un "mūžīgo šaubu" valstībā.

Deltas dzejas tematika bija nomācoša – tomēr viņa dzejoli (un tā ir vēl viena šā literārā fenomena pretruna) bija brīvi no skumjām un izmisuma. Gluži pretēji, no tiem strāvoja varens dzīves apliecinājums. Ik vārdā Delta cildināja pasauli, kādu to redzēja: absurdu rotaļu, alku, vārdu un cīņu

¹ Nāk sievietes un runā par Mikelandzelo (*angļu val.*). – Red. piez.

virknējumu. Viņš milēja savas fantasmagorijas. Milēja karuselus, dejojošas čigānietes, zaļumnieku pilnos kuģus Vislā, svētdienas rītos savu sievu, kurai viņš rakstīja odas, uz palodzēm snaudošos kaķus, ziedošās ābeles. Viņš bija aizrautības un prieka pārpilns, un viss, kam viņš pieskārs, tūlīt pārtapa rosības, krāsu un mūzikas pilnā ainā. Temati Deltam bija tikai iegansts. Gluži kā zīdtauriņš viņš vērpa no sevis pavedienu un apviya ar to visu, kas gadījās ceļā. Viņš spēja radīt dziesmas un himnas par jebkuru tematu.

Delta nekad neizrādīja politiskās simpātijas. Savu zobgalību viņš izdāļāja vienlīdz visiem naidīgajiem grupējumiem. Tādēļ Deltas pievēršanās galēji labējam nacionālismam – liekas, tas notika 1937. gadā – tika uztverta ar zināmu izbrīnu. Liela labējā nedēļas laikraksta redaktors ilgi centās iegūt Deltas labvēlību. Beidzot tas viņam izdevās, un Deltas dzejoļi sāka parādīties laikraksta slejās, šķita, ka tas nopircis Deltu savā īpašumā. Šim laikrakstam bija antisemitiskas noslieces. Tā lielā tirāža liecināja, ka valstī izplatās nacionālistisks noskaņojums – "kustība", kas guva piekritējus galvenokārt jaunatnes vidū. Lidzīgas "kustības" tolaik radās visās Eiropas valstīs – Itālijas un Vācijas piemērs bija lipīgs. Liberālajā sabiedrībā šī jaunā Deltas izlēcienu fāze izraisīja neticību: viņš cildināja "falangas" maršējošās kolonnas, dzejā un rakstos pareģoja "garo nažu nakti" – jaunu Bērtuļa nakti ebrejiem, liberāļiem un kreisajiem. Bet fakts nebija noliedzams – šādi darbi parādījās, tie bija parakstīti ar Deltas vārdu, un tiem piemita visas viņa talanta iezīmes. Kāpēc Delta tā rīkojās? Rasu jautājumi viņam bija absolūti vienaldzīgi. Viņam bija daudz ebreju draugu, un tajā pašā dienā, kad laikrakstā bija nodrukāti viņa rasistiskie izteikumi, viņš ieradās pie šiem draugiem (protams, viņš bija tad piedzēries) un, krizdams viņu priekšā ceļos, apliecināja savu mīlestību un lūdza piedošanu. Iemesls viņa saistībai ar labējiem nav jāmeklē viņa politiskajās nosliecēs. Deltam, šim klaunam un trubadūram, nebija svešs profesionālais lepnums. Pret savu dzejnieka arodu viņš izturējās ar godbijību – taču šī godbijība neattiecās uz to, par ko viņš rakstīja un ko sludināja. Svarīgi bija – kā un kam viņš raksta. Viņš juta nicinājumu pret ezoteriskajām literārajām skolām, par kurām interesējas tikai neliels cienītāju pulciņš. Dzejniekus, kuru darbi bija saprotami tikai nedaudziem intelektuāļiem, viņš izsmēja. Vientuļas pārdomas ar spalvu rokā istabas četrās sienās – bez cerības iegūt lasītājus – viņam nederēja. Stāvēt ar kokli rokā pielūdžēju pūļa vidū, lūk, ko viņš vēlējās – tāpat kā senie dziesminieki un dzejnieki. Rakstniekam, kas dumpojas pret divdesmitā gadsimta intelektuāļa izolāciju, grūti atrast labāku piemēru par Deltu. Tenors, kas nonāktu uz neapdzīvotas salas, ciestu tāpat kā Delta, ja tam nāktos publicēties mazos,

tikai literāro snobu lasītos žurnālos. Viņa naidīgumam pret ebrejiem (no tā viņš nebija brīvs) nebūt nebija rasistisks raksturs: tas bija vērstis tikai pret rakstniekiem ebrejiem, kuriem piemita īpaša tieksme jūsmot par literārajām "vērtībām" un "gaumēm". Tas bija Deltas konflikts ar literāro kafejnīcu vidi. No šīs vides viņš gribēja aizbēgt. Turklāt, kā jau minēts, Delta bija entuziasma piekritējs. Pūlis soļoja. Pūlis vicināja zizļus: veselība, spēks, pirmatnība, visas tautas svētki. Kurp iet mani lasītāji, turp eju es, ko vēlas mani lasītāji, to es viņiem sniedzu – lūk, ko Delta apliecināja katrā savā dzejolī. Nacionālistiskā "kustība" kļuva masveidīga, un Delta gribēja solot kopā ar masām. Ar lepnumu viņš runāja par tūkstošiem jauniešu, kuri prot viņa dzejoļus no galvas. Viņa lepnums bija pamatots: "avangardismam", par kuru interesējās tikai nedaudzi, nebija tāda plaša māksliniecisko līdzekļu klāsta kā Deltam. Beidzot jāņem vērā, ka Deltas eksistencei bija nepieciešams mecenāts, kurš piespiestu viņu rakstīt, cīnītos ar viņa žūpību, vārdu sakot – kontrolētu un rūpētos par viņu.

Sākās karš. Deltu iesauca armijā. Karaspēka daļa, kurā viņš bija ierindnieks, stāvēja Polijas austrumos pie Padomju Savienības robežas. Kad Sarkanā armija devās uz draudzīgo tikšanos ar vācu armiju, Delta nonāca krievu gūstā. Zināmu skaitu atbruņoto poļu kareivju Sarkanā armija atdeva vāciešiem. Tādējādi Delta kļuva par vācu karagūstekni un tika nosūtīts uz vienu no gūstekņu nometnēm reiha dziļumos. Tur viņš pavadīja piecarpus gadus. Tāpat kā citus gūstekņus, viņu izmantoja dažādos darbos, galvenokārt lauksaimniecībā – karagūstekņus iznomāja vācu zemniekiem. Deltas piemērotība fiziskam darbam bija apšaubāma. Grūti pat iedomāties cilvēku, kas būtu vēl mazāk piemērots dzīvesveidam, kurā svarīgākā (un gandrīz vai neatrisināma) problēma bija piepildīt vēderu. Tomēr viņš izturēja – ērmais galma āksts, kas skrandās un lāpstu rokā skandē Horāciju. Droši vien zināmā mērā viņam palīdzēja tas, ka viņš brīvi runāja vāciski.

Tikmēr Varšavā valdīja terors: nacionālistiskajam drudzim Eiropā bija rūgti augļi. Tie, kas vēl nesen sliecās raudzīties uz Vāciju kā uz paraugu, tagad kļuva par vajātiem zvēriem, gāja bojā soda bataljonu priekšā un koncentrācijas nometnēs. Labējā laikraksta redaktors, Deltas mecenāts, kļuva par vienu no aktīvākajiem pagrīdes cīnītājiem. Viņš bija fanātisks patriots. Man viņš palicis atmiņā tāds, kādu to pēdējoreiz sastapu kafejnīcā, kas vienlaikus bija viņa slepenās grupas štābs un viņa izdotā slepenā laikraksta redakcija. Viņa kalsnā ebrejiskā seja bija saniknota (kā daudzi antisemīti mūsu valstī viņš bija pusebrejs), acis drudzaini liesmoja, no sakniebtajam lūpām lauzās aicinājumi uz tūlītēju rīcību. Drīz pēc tam gestapo nāca uz pēdām

viņa organizācijai. Viss kafejnīcas personāls, kas veidojās no viņa tuvākajiem līdzstrādniekiem, tika arestēts, pats redaktors ilgāku laiku nosēdēja Varšavas cietumā, tad līdz zobiem bruņotiem žandarmiem pilna kravas automašīna aizveda viņu pēdējā ceļā. Viņu nosāva mežā pie Varšavas: smiltis, priedes, izkliegtas komandas. Tā gan bija žēlsirdīga nāve. Sliktāk būtu, ja redaktors piedzīvotu tādu pašu likteni kā trīs miljoni Polijas ebreju, kuriem viņš kā pusebrejs varēja tikt pieskaitīts. Tad viņš nonāktu geto, kuru Varšavā pēc okupācijas varas iestāžu pavēles izveidoja 1940. gadā. Var nešaubīties, ka no turienes viņu, tāpat kā citus, nosūtītu uz gāzes kameru.

Nacionālistiskā "kustība", maršējošās kolonnas, uzbudinātais pūlis! 1939. gada militārā sagrāvē pārvērta to visu pišļos un rūgtās atmiņās par cilvēku apmātību. Nacisti īstenoja dzīvē antisemitisma programmu, taču tas vairs nebija ebreju veikaliņu boikots vai ebreju tirgotāju vajāšana – ne arī Deltas literārie ķīviņi. Par Varšavas geto traģēdiju, kurai es biju aculiecinieks, man grūti rakstīt. Rakstīju par to toreiz, kad tā notika. Degošais geto pārlieku cieši saistīts ar visiem manu brieduma gadu pārdzīvojumiem, lai es varētu par to runāt mierīgi. Gribu izstāstīt tikai vienu notikumu. Bieži gadās, ka, sēdot Parīzes kafejnīcas terasē vai staigājot pa lielpilsētas ielām, mani pārņem savāda apmātība. Es raugos uz garāmejošajām sievietēm: kupli mati, lepni pacelti zodi, slaidi kakli, kuru līnijas izraisa apbrīnu un iekāri, – un tad man acu priekšā allaz uzrodas tā pati ebreju meitene. Viņai varēja būt kādi divdesmit gadi. Viņas ķermenis bija nobriedis, lielisks, liksms. Viņa skrēja pa ielu paceltām rokām, uz priekšu izvīzītām krūtīm; viņa kļiedza sirdi plosošā balsī: "Nē! Nē! Nē!" Viņai nebija saprotama nepieciešamība mirt – šī no ārpuses uztieptā nepieciešamība, kurai nebija nekā kopēja, nekā atsaucīga viņas ķermenī, kas bija radīts mīlestībai. Esesiešu mašīnpistoļu lodes sasniedza viņu šajā protesta kļiedzienā. Mirkli, kad lodes ieurbjas ķermenī, organisms ir pārsteigts. Sekundi ilgst dzīvība un nāve vienlaikus – tad uz bruģa agonijā nokrīt asiņains lēveris, ko esesieša kāja pasper sāņus. Šī meitene nebija ne pirmā, ne pēdējā starp miljoniem cilvēku, kuru dzīve pēkšņi pārtrūka spēku plaukumā. Taču neatlaidība, ar kādu šis tēls atgriežas – un vienmēr tad, kad pats ļaujtos tiksmei būt cilvēku vidū, – vedina uz zināmām pārdomām. Te laikam darišana ar to pašu sfēru, pie kuras pieder pirmatnējo cilšu kopīgās seksuālās orgijas: tā ir iekāres objekta aizvietojamība vai visu sieviešu un vīriešu kopības, identitātes izjūta, kurai monogāmijā nav piepildījuma. Citiem vārdiem, tas ir pamats mīlestībai uz cilvēku dzimumu: šo mīlestību laikam nevar aptvert, ja, raugoties liksmu sieviešu pūlī, neatsauc atmiņā

ebreju meiteni kā v i e n u n o v i ņ ā m, kā identisku un allaž klātesošu. Viens no skaistākajiem dzejoļiem, kuru Delta uzrakstījis par savu uzturēšanos Vācijā, ir dzejolis par apcietinātās un uz Vāciju izvestās jaunās venēcietes nāvi. Tas ir erotisks dzejolis: venēciete tajā ir nevis indivīds, konkrēta meitene, bet nāves iznīcināts jaunības skaistums, krūšu, plecu, gurnu valdzinājums.

1945. gadā Delta kopā ar viņam līdzīgiem vergiem sveica britu karaspēku. Teritorijā, kur viņš atradās, uzturējās arī Londonas poļu armijas vienības: satikšanās, dzeršana, dziesmas. Iztukšojis turienes naudas un alkohola avotus, Delta devās uz Franciju. Tas bija vispārējās tautas staigāšanas laiks – atkal tāpat kā 1939. gadā Polijā. Visa Eiropa bija ceļā, miljoniem piespiedu darba strādnieku, ieslodzīto un gūstekņu atgriezās dzimtenē, miljoniem citu bēga vai tika izraidīti no savas valsts. Delta visur sastapa daudz poļu. Viņš rakstīja patriotiskus un pretkrieviskus dzejoļus, kas labi sasaucās ar vispārējām noskaņām. Viņš izspieda naudu no visdažādākajām emigrācijas komitejām. Viņa pirmskara cienītāji priecājās, ka Delta ir dzīvs, un centās darīt viņa labā visu iespējamo.

Tācu ar laiku uzturēšanās Parīzē un Briselē viņam sāka nepatikt. Publicēšanās iespējas bija nelielas, lasītāji bija izkaisīti dažādās valstīs, arī naudas kļuva aizvien mazāk. Delta jūta, ka kļūst par parastu nabaga bēgli, kura klaunādēm – gan uzvedībā, gan dzejā – neviens vairs nepievērš uzmanību. Drūmā un grūtā emigranta dzīve, tukšums un neveiksmes sajūta. Kur gan bija cilvēku masas, saskarē ar kurām varēja atgūt marša entuziasmu? Šīs masas bija dzimtenē. Tur bija arī Deltas sieva, kas bija izturējusi piecarpus vācu okupācijas gadus, strādādama par oficianti Varšavas restorānos. Lasīdams no Polijas pienākošos laikrakstus, Delta pārliecinājās, ka tur valda liberāla gaisotne un ka tikai tur viņam pavērsies plašāks darbības lauks. Varšavas valdības emisāri apgalvoja, ka viņš tikšot uzņemts un viņam neatgādināšot pirmskara labējos nomaldus.

Viņa atgriešanās Polijā bija saistīta ar dažnedažādām skandalozām izdarībām: jau ostā (viņš ieradās ar kuģi) Delta bija alkoholiskā un patriotiskā eiforijā; no katras dzelzceļa stacijas viņš sūtīja sievai telegrammas. Kad viņš beidzot ieradās Krakovā (uz kuriem sieva bija pārcēlusies pēc Varšavas sagrāves) kopā ar draudzeni no Briseles, sieva tūlīt ķērās pie stingrām represijām un izsvieda draudzeni laukā no mājas. Deltas sieva bija sīka auguma slaida tumšmate ar austrumnieciskiem sejas vaibstiem – viegli uzkumpušu, palielu degunu, melnām acīm. Savās skaistajās rokās viņai patika valkāt spožas rokassprādzes. Viņa bija cēlusies no gruzīnu emigrantu ģimenes un

atgādināja Kaukāza Dievmāti. Būdama pasīva un sievišķīga, viņa labi prata tikt galā ar dzīves materiālo pusi, kā arī turēt vīru grožos.

Deltas atgriešanās bija izdevīga tiem, kuri pārzināja literatūru – un propagandu. Šai laikā vajadzēja izmantot patriotisma jūtas, pat uzkurināt šovinismu; tas bija spēcīgs trumpis: atbrīvošana, "suverenitāte", nacionālie karogi, naidis pret vāciešiem. Delta bija populārs dzejnieks, pazīstams kā labējo spēku piekritējs – tas vairoja viņa vērtību. Tāds dzejnieks valdības laikrakstiem bija krietni lielāks ieguvums nekā daudzie pārlieku kvēlie kreisie.

Deltam vienmēr bijis vajadzīgs mecenāts. Nu viņš beidzot bija ieguvis patiesi dāsnu mecenātu – valsti. Viss, ko viņš tagad rakstīja, sagādāja prāvus ienākumus. Viņam tik tiešām bija zelta spalva: ikviens spalvas vilciens – Delta rakstīja lieliem, krāšņiem burtiem uz gariem papīra tistokliem – vairoja viņa ienākumus. Ari kvēlie vārdi, bez kuriem Delta nespēja dzīvot, tagad guva labu pielietojumu. Vairs nebija "falangas", nebija pret nacionālajām minoritātēm noskaņotā pūļa. Taču bija valsts atjaunotnes darbs, kuru visi cildināja, un atgūtās kādreizējās vācu teritorijas rietumos, kas apmierināja nacionālo pašlepnumu. Propagandā vajadzēja izmantot šos elementus, ar to palīdzību apslāpējot vispārējo naidu pret svešinieku uztiepto valdību. Deltas dzeja savā būtībā bija labestīga – neatkarīgi no tā, par ko viņš rakstīja. Tas bija labi. Tagad viņš pildīja to ar optimistisku saturu – ar atjaunotnes un laimīgās nākotnes ainām, un tas bija vēl labāk. Tā kā viņam nebija nekādu grūtību atrast devīgus preses izdevumus, Delta bija kā apskurbis – poēmas, satiriski dzejoļi, humoristiski prozas darbi, dialogi straumēm plūda no viņa spalvas. Viens no izdevumiem piešķīra viņam pastāvīgu rubriku, kurā ik nedēļas ievietoja Deltas "lugas": tās bija īsas ainiņas "pasaules mazākajam teātrim", kuru viņš bija nosaucis par "Zaļo Zosi". Nevienā citā valodā man nav gadījies lasīt tik skaidru absurdu. "Zaļās Zoss" varoņi bija cilvēki, dzīvnieki un priekšmeti. Lasītāji, kuri sekoja Deltas kabare īknedēļas uzvedumiem, mazliet kaunējās par savu aizraušanos ar šīm dīvainībām, taču laikrakstu pirka jo rosīgi.

Viņa darbība izraisīja strīdus. Tie, kuri gribēja, lai viņus uzskata par "uzticamiem", un tie, kuri nopietni izturējās pret marksismu, bija sašutuši: kā var atļaut – viņi teica – šim ākstam taisīt kumēdiņus, kādiem vieta drīzāk būtu Parīzes eksistencialistu kafejnīcā? Viņš taču ir apmāts sīkpilsonis. Drukāt viņa poēmas laikrakstu pirmajās lappusēs, ļaut viņam izvirzīties? Ikviens taču atceras viņa pagātņi – kad viņš bija antisemīts un biedēja savus kreisi noskaņotos draugus ar "garo nažu nakti"! Tagad nevienam neklājas tik lieliski kā viņam. Vai tas nav derdzīgi?

Pieredzējušākie partijas biedri mierināja uzbudinātos puritāņus, iecietīgi smaidīdami par viņu naivitāti. Delta ir vajadzīgs un noderīgs – š a j ā l a i k p o s m ā. Viņam ir daudz piekritēju. Visur viņu publicēdami, mēs radām patriotisku gaisotni – palūk, pat labējie un katoli ir ar mums. Turklāt tiek apmierinātas lasītāju vēlmes; tie vēl nav izauguši līdz nopietnai, saprātīgai literatūrai. Pagaidām šī spēle jāturpina. Atbilstošā brīdī mēs Deltam galvu norausim.

Kad Polijā sākās pāreja no Krievijas atturīgās apbrīnošanas uz atklātu elkkalpību, Delta izrādījās priekšgalā. Viņš rakstīja par padomju karavīru varonību, par pateicību, kāda ikvienam polim jājūt pret krieviem, par Ļeņinu, par komjaunatni. Viņš bija tik "pareizs", cik vien var būt. Kā ievērojams rakstnieks viņš saņēma padomju vīzu un kādu laiku pavadīja Maskavā. No turienes viņš sūtīja jūsmīgas korespondences dzejā un prozā. Kādā no tām viņš apgalvoja, ka Maskavā viss ir lielisks, viņš tai var pārnest tikai vienu: tā ir pārāk līdzīga Taorminai, jo tajā ēd tikpat daudz apelsīnu kā Sicīlijā, bet viņam, Deltam, apelsīni negaršo.

Šīs korespondences no Maskavas tracināja puritāņus. Viņi zināja, ka Maskava drīzāk ir nepatīkama un drūma pilsēta. Deltas jūsmošana atgādīnāja izsmalcinātu nīrgāšanos. Šķita, ka viņš saka: "Man liek cildināt – labi, es tā cildināšu, ka jūs to rūgti nožēlosiet!" Tomēr nebija viegli uzminēt, kādi bija viņa patiesie nolūki. Delta nepiederēja pie cilvēkiem, par kuriem var droši pateikt, vai tie melo vai saka taisnību. Parastie kritēriji šajā gadījumā bija bezspēcīgi. Viņš dzīvoja citās dimensijās. Deltu varēja salīdzināt ar burvju mākslinieku, kurš ik brīdī var izvilkt no sava cilindra jebkuru daudzumu trusīšu, turklāt jebkuras krāsas trusīšus. Viņš nerūpējās par savu fantāziju atbilstību īstenībai. Viss, ko viņš rakstīja, pārtapa "operā bufā", viņa mākslinieciskais līdzeklis – nemitīgais pārspilējums – laūpīja tematiem nopietnību. Ne viņš zobojās, ne runāja taisnību: viņš piekopa burvju mākslu – mākslu mākslai.

Delta nekad nav bijis "nopietns". Bet, kā zināms, nopietnība ir sociālistiskā reālisma pamatprasība. Pēc rakstnieku kongresiem, kur kompetenti biedri sludināja, ka sociālistiskais reālisms ir vienīgā pieļaujamā daiļrades metode, nopietnības piekritēji uzsāka kampaņu pret Deltu. Viņi bija pārliecināti, ka beidzot varēs viņam atriebties. Analizēdami viņa dzeju, tie pierādīja, ka viņa attieksme pret pasauli ir tikai spēle. Delta pirms kara reiz bija uzrakstījis "Elēģiju par godu kravas mašīnas sabrauktajam tauriņam". Lai gan nosaukums bija garš, elēģija veidojās no četrām rindām un beidzās ar domu, ka šāds liktenis pamatoti piemeklējis tauriņu viņa vieglprātības

dēl. Tagad viņš pats bija nokļuvis zem automašīnas riteņiem. Sākās bardzības un noteiktības laikmets. Delta prata rakstīt par jebkuru tematu – par Dievmāti, par nacionālistu gājienu, par Ļeņinu un Maskavu. Pietika ar to, lai augstmanis, kurš uzturēja viņu, pieprasa no viņa pakalpojumus. Tomēr šis ārējais stimuls nebūt neliecināja, ka Deltas dzejoļi nebūtu patvaļīgi. Tiem bija raksturīgs "pārpilnums" – tomēr jāatzīst, ka gan Dievmāte, gan nacionālistu mītiņi, gan Ļeņins, gan Maskava tajos kļuva par kaut ko īpašu, nereālu – par tādu kā teātri mākoņos. Turpretī tagad skaidri tika izvirzīts sauklis par "cīņu pret daiļrades procesa patvaļību" – tas nozīmēja, ka vairs nepietika rakstīt par norādīto tematu; bija jāraksta norādītā veidā.

Delta gribēja kalpot savam augstmanim. Lai varētu eksistēt kā dzejnieks, viņam bija vajadzīgs labsirdīgs kungs, kas prot liksmoties un saprot, ka ne viņa vara, ne arī kas cits debesīs un virs zemes nav tā vērts, lai par to pārlietu uztrauktos, un ka dziesma – pusnopietna un puszobgalīga – ir svarīgāka. Šādu kungu sen vairs nav. Kungs, kura varā atradās Delta, piecieta viņu kādu laiku – un nebūt ne tādēļ, ka viņam patiktu trubadūra dziesmas. Dziesma ir tikai līdzeklis mērķa sasniegšanai. Kad Deltas dziesmas kungam vairs neatmaksājās, tas dūsmīgi sarauca uzacis. Redakcijas saņēma norādījumu iespiest tikai tos Deltas dzejoļus, kuros būs vērojama nopietna labošanās. Puritāņi berzēja rokas – beidzot Deltam aplauzīs sprandu. Lai jau pamēģina, bet – viņi to zināja – laboties Delta nespēs. Bez līdzšinējā "pārpilnuma" viņa dzejoļi ne ar ko neatšķirtos no desmitiem otrsķirīgu dzejnieku nemākulīgajiem ražojumiem.

Tātad Delta nonāca dzīvo ēnu valstībā, kur mīt tie, kurus izmantoja tik ilgi, kamēr viņi bija vajadzīgi. Sociālistiskajā saimniecībā nekas nedrīkst zust. Tiem, kas nospēlējuši savu lomu, atradīsies gana viņu spējām atbilstoša darba. Deltas eksistence tika nodrošināta: valsts izdevniecība pasūtīja viņam Šekspīra lugu tulkojumus.

Dāzus gadus pēc šīs nežēlastības Deltu atkal apspīdēja labvēlības saule. Varšavā tika sarīkota diskusija par viņa daiļradi. Kā bija izteicies kāds funkcionārs, šāds "dzejas geizers" nedrīkst palikt neizmantots. Šīs tiesas prāvas iznākums, kā tas viegli noprotams, bija iepriekš noteikts. Deltam nu bija darbos jāpierāda, ka viņš ir nobriedis, lai radikāli labotos. Un Delta tūlīt publicēja vairākas kvēlas, "nopietnas" poēmas. Viņš atkal ir "uzpeldējis" un acīmredzot atkal tikai uz laiku.

VIII

CILVĒKS – KĀRTĪBAS IENAIDNIEKS

Kas būs lasijis Alfas, Betas, Gammas vai Deltas publiskos izteikumus, secinās: lūk, patiesi uzticami cilvēki! Taču īstenība ir sarežģītāka. Viņi ir vēstures upuri, kas vairāk vai mazāk apzinās savu stāvokli. Šī apziņa viņiem nepalīdz atbrīvoties no savām saitēm. Gluži pretēji, tā šīs saites rada. Lielākais, ko tā spēj viņiem nodrošināt, ir Ketmana prieki. Nekad vēl nav vērota tāda apziņas nebrīvība kā divdesmitajā gadsimtā. Manai paaudzei vēl mācīja skolā, ka prāts palīdz iemantot brīvību.

Tautas demokrātijas valstīs notiek cīņa par garīgo varu. Cilvēku jāpiespiež saprast. Kas būs sapratis, tas pieņems. Kas ir jaunās iekārtas ienaidnieki? Tie, kuri nav sapratuši. Nav sapratuši vai nu tādēļ, ka viņu prāts ir par vāju, vai arī tādēļ, ka tie slikti strādā.

Visās Viduseiropas un Austrumeiropas valstu galvaspilsētās līdz vēlai naktij gaiši apgaismoti Centrālās Komitejas ēkas logi. Tur pie rakstāmgaldiem sēž cilvēki, kas ir lietpratēji Marksa, Engelsa, Ļeņina un Staļina rakstos. Lielu daļu sava darba viņi veltī pretinieka viedokļa noteikšanai. Situācijai mainoties, armijas štābs sasprauž kaujaslauka kartē jaunus karodziņus. Ziņas no dažādām valstīm palīdz virspavēlniecībai Maskavā veidot kopējo stratēģiju.

Pētījumu objekts ir dažādas iedzīvotāju grupas. Visnesvarīgākie ir mantīgo šķiru pārstāvji, kuriem nacionalizācijas ceļā atņemtas rūpnīcas un sahtas un kuri agrārreformā zaudējuši zemes īpašumus. Viņu skaits ir neievērojams, viņu domāšanas veids – ērmi veclaicīgs. Tie nerada problēmas. Viņi ir nolemti izmiršanai. Vajadzības gadījumā šo izmiršanu var pasteidzināt.

Neklājas atstāt bez ievēribas sīkburžuāziju – siktirgotājus un amatniekus. Tas ir varens spēks, kas dziļi sakņojas masās. Tiklīdz kādā pilsētā vai rajonā likvidē privātos veikalus un amatnieku darbnīcas, tūlīt parādās nelegālā tirdzniecība, slepeni restorāni, kas patvērušies dzīvokļos aiz

pārvietojamas sienas, kurpnieki un drēbnieki, kas bailēs no soda pieņem pasūtījumus tikai no paziņām, vārdu sakot, tas viss, ko sauc par spekulāciju. Nav ko brīnīties, ka tā notiek. Valsts un pašvaldību veikalos trūkst nepieciešamāko preču. Vasarā tajos var nopirkt ziemas drēbes, ziemā – vasaras drēbes, bet parasti tām nav vajadzīgā lieluma un tās ir zemas kvalitātes. Diegu spolītes vai adatas iegāde ir nopietna problēma, jo pilsētiņas vienīgā valsts veikala noliktavā to nav kopš gada. Ja kāds grib nodot salāpīt drēbes, tam jāsamierinās ar domu, ka amatnieku kooperatīvs turēs tās pusgadu. Vēlēšanās iedzert ar draugiem zūd, iedomājoties, ka pārpildītajā krogā ("sabiedriskās ēdināšanas punktā") nāksies apsēsties pie galdiņa, kur sēž sveši cilvēki, un ilgi, dažkārt stundu, gaidīt viesmīli.

Rodas privātpakalpojumu piedāvājums. Strādnieka sieva brauc uz kaimiņpilsētiņu, nopērk tur diegus un adatas, atved un pārdod: kapitālisma iedīgli. Pats strādnieks brīvā pēcpusdienā dodas pie kaimiņiem, kas jau pusgadu gaida, kad valsts uzņēmums atsūtīs kādu, kurš salabos pārplisuso cauruli vannasistabā. Par to viņš saņem mazliet naudas, varēs tagad nopirkt kreklus: kapitālisma atdzimšana. Strādnieks strādā visu dienu, viņam nav laika stāvēt rindā valsts veikalā, kad tur pievesta prece. Kreklus viņš nopērk no savas paziņas, kura ir izdarīga un draudzēja ar pārdevēju – tādēļ nopirkusi trīs kreklus. Tagad viņa tos ar nelielu peļņu pārdod. Viņa ir spekulante. Viņa strādā par apkopēju kādā valsts iestādē. Viņas algas nepietiek triju mazu bērnu uzturēšanai, bet vīrs ir pazudis jau pirms gada, kad to nezināma iemesla dēļ apcietināja drošības policija. Viegli iedomāties, pie kā novestu šīs cilvēku uzņēmīguma izpausmes, ja tās netiktu skauostas. Strādnieks atvērtu ūdensvada ierīču remonta darbnīcu. Viņa kaimiņš, kas slepus pārdod alkoholu tiem, kuri vēlas iedzert intīmos apstākļos, būtu pielicis restorāna izkārtņi. Apkopēja tirgotos, iznēsājot savas preces. Pamazām viņi visi paplašinātu savus uzņēmumus, un sīkburžuāzija atkal rastos kā šķira. Varbūt ieviest arī preses un sapulču brīvību? Kā sēnes pēc lietus izaugtu laikraksti, kas orientētos uz šo publiku. Un, lūk – sīkburžuāzija jau būtu politisks spēks.

Sliktāk, ka šis jautājums ir saistīts ar zemniecības problēmu. Zemnieki valsti ir vairākumā. Arī viņi ir sīkpilsoņi, kas pieķērušies saviem dažus hektārus lielajiem lauciņiem stiprāk nekā bodnieki saviem veikaliņiem. Devispadsmitā gadsimta vidū viņi vēl dzīvoja dzimtbūšanā. Viņi nevēlas kolektīvizāciju, jo uzskata to par atgriešanos situācijā, kura viņu senčiem likās neciešama. Trūkties agrā rītā no gultas, dzirdot muižkungu zvanu, kolhoza vai sovhoza brigadierā signālu, ir vienlīdz netikami. Zemnieku klusais

naids kaitina partijas aparātu. Jūtīgākie aktivisti klusībā sliecas piekāpties: viņi uzskata, ka pirms kolektīvizācijas jāievieš kopējā mašīnu lietošana privātlaiņos un pati kolektīvizācija varēs notikt tikai pēc garāka sagatavošanas un audzināšanas posma, kas var ilgt gadu desmitiem. Un te nu rodas grūtības; tādēļ joprojām tik populāri ir "nacionālkomunistu" slepenie saukļi. Bet Centrs pieprasa kāpināt tempus. Atkarīgo valstu saimnieciskā struktūra jātuvina Krievijas struktūrai pēc iespējas ātrāk. Arī pilsētās ir savas grūtības. Zemniekus iedala "trūcīgajos", "vidējos" un "budžos", jo, tikai izmantojot savstarpējo antagonismu un graujot lauku solidaritāti, var sasniegt mērķi. Zemes īpašuma lielums nav vienīgais kritērijs ierindošanai lauku bagātņiekos – tiek vērtēts "pēc acumēra", atbilstoši tam, cik kuram zirgu, govju un cūku, kādas kuram ēkas, ko kurš ēd un kā ģērbjas. Tas, kuram draud ierindošana nelabvēlīgā kategorijā, pamet saimniecību un bēg uz pilsētu vai cenšas turēt pēc iespējas mazāk zirgu, govju un cūku, lai viņu uzskata par trūcīgo. Rezultātā cieš pilsētu apgāde ar pārtiku.

Zemnieki tomēr nav bīstami. Tie var piekaut kādu partijas darbinieku vai izmisumā viņu nogalināt – ne vairāk. Tā kā valsts ir vienīgais viņu produkcijas pircējs un tie nevar ietekmēt uzlikto nodevu lielumu, – viņi ir bezspēcīgi. Ar stūrgalviem tiek galā drošības policija, kura nevar žēloties par denunciāciju trūkumu – kopš kaimiņa nosūdzēšana kļuvusi par vienīgo sevis nodrošināšanas veidu. Zemnieki ir inerta masa. Vēsturē ir maz piemēru, kad tie būtu nopietni apdraudējuši valdošos. Zemnieku dumpji gandrīz vienmēr bijuši līdzeklis kādam citam – tos savu mērķu sasniegšanai izmantoja vadoņi, kas paši nebija cēlušies no zemniecības. Zemnieku spēks ir tikai viņu skaitā; tas ir spēks vienīgi tad, ja uzrodas tāds cilvēks kā Ļeņins, kurš met šo skaitu notikumu svaru kausā. Protams, zemnieki var sagādāt rūpes satricinājuma brīžos, piemēram, kara gadījumā. Kamēr pastāv zemnieku individuālās saimniecības, tās veido dabisku bāzi partizāniem. Zemnieka sētā tie dabū pārtiku, naksņo, izstrādā rīcības plānus. Kontrole, kādu garantē kolektīvās saimniecības, kur katram kolhoznieka solim viegli izsekot, ir nepieciešama, ja grib stāties ceļā slepenai pretinieka darbībai.

Daudz svarīgāki par zemniekiem ir strādnieki. To vairākums ir noskaņots nelabvēlīgi. Tas ir saprotams – viņiem nepatīk normas, kuras tiem jāpilda un kuras pastāvīgi tiek paaugstinātas. "Strādnieku solidaritātes" sauklis nenozīmē, ka drīkst pielaut solidaritāti rūpnīcas kolektīvā. Graut solidaritāti palīdz "darba pirmrindnieki" – tie uzņemas pildīt normas, ar kurām netiek galā viņu darbabiedri. To panāk divējādā ceļā – vai nu

vēršoties pie viņu godkārības, vai izdarot administrācijas spiedienu. Strādnieku prātos var vērot sašķeltību, ambivalenci. No vienas puses, tie spēj novērtēt labumus, ko tiem garantē sistēma. Bezdarbs pieder pagātnei; gluži pretēji, valda pastāvīgs darbaroku trūkums. Strādā ne tikai ģimenes galva, kopējie ienākumi ļauj ģimenei iegādāties labāku uzturu nekā agrāk – ja veikali ir labāk apgādāti. Strādnieka bērniem ir vieglāk izvirzīties – no viņu vidus nāk jaunās inteliģences kadri, viņi ieņem amatus valsts aparātā. Strādnieks (dažās rūpniecības nozarēs) izjūt profesionālu lepnumu un jūtas kā savas rūpnīcas līdzsaimnieks. Viņam ir iespēja iegūt izglītību visdažādākajos vakaraursos. Ja viņš ir partijas organizācijas ieredzēts, vasarā viņš var pavadīt atvaļinājumu bezmaksas atpūtas namā. No otras puses, viņš ir gluži neaizsargāts pret ekspluatāciju – viņa darba devējs ir valsts. Arodbiedrība, tāpat kā viss valstī, ir partijas līdzeklis, tās pārstāvji darbojas vienā komandā ar rūpnīcas administrāciju. Viņu galvenais uzdevums ir ražošanas celšana. Strādniekiem tiek apgalvots, ka streiks ir noziegums: pret ko tad viņi lai streiko? Paši pret sevi? Ražošanas līdzekļi taču pieder viņiem, valsts pieder viņiem. Tomēr šādi skaidrojumi nav diez cik pārliecinoši. Valstij ir pavisam citi mērķi nekā strādniekiem, kuri nedrīkst skali pateikt, ko viņi vēlas. Viduseiropas un Austrumeiropas valstis ražo, lai celtu Impērijas potenciālu un likvidētu Krievijas rūpniecisko atpalicību. Strādniekiem nav ne mazākās ietekmes uz ražošanas plāniem; tie netiek izstrādāti atbilstoši iedzīvotāju vajadzībām. Lielākā daļa saražoto preču aizplūst uz Austrumiem. Turklāt ikviens strādnieka ražojums tiek pakļauts neskaitāmiem grāmatvedības aprēķiniem. Veseli ierēdņu štābi skaita, pieraksta, veic statistiskus pētījumus; tas notiek visos valsts hierarhijas līmeņos, arī valsts vairumnoliktavās un tirdzniecības tīklā. Ja prece beidzot nonāk pie patērētāja, tā ir ļoti dārga: cenā ieskaitīti izdevumi to ierēdņu algām, kuri cenu izskaitļojuši. Rūpnīcas mašīnas ir novecojušas, trūkst nepieciešamo rezerves daļu, strādniekiem liek remontēt mašīnas pašiem: galvenais – ražošana, pat par mašīnu pilnīgas nodeldēšanas cenu. Darba disciplīna ir stingra. Par dažu minūšu nokavēšanos, par nolaidību darbā draud bargi sodi. Tādēļ nav ko brīnīties, ja strādnieka apziņā sistēmas sliktās puses ir pārsvarā pār labajām. Taču viņš var sacīt tikai "jā". Ja izrādīs neapmierinātības pazīmes, par viņu parūpēsies drošības policija, kuras slepenie aģenti ir viņa darbabiedri un bieži arī draugi.

Stihiskie streiki, kas laiku pa laikam notiek, paši par sevi nav bīstami, jo pēc masu arestiem miers drīz vien tiek atjaunots. Taču tie ir bīstami kā simptomi, kas liecina, ka neapmierinātība sasniegusi kalngalus un var

neapvaldīti izpausties. Nekas neizraisa partijas dialektiķos tik lielu satraukumu kā streiks, jo tas liecina par zināmu organizētību. Strādnieki ir vienīgā šķira, kas spējīga uz organizētu rīcību, – šis Marksa princips nebūt nav aizmirsts. Taču nekāda akcija nav iespējama bez vadoņiem. Ja vadoņi spriež pareizi, tas ir, izprot vēsturiskā procesa nepieciešamību, strādnieku masa neuzsāks nekādu protestu.

Tātad galvenais ir valdīt pār prātiem. Jaunā un neiedomājami plašā birokrātija tiek veidota no strādnieku izcelsmes jauniešiem. Enerģiskākajiem un rosīgākajiem strādniecības pārstāvjiem jādod visas iespējas iegūt izglītību un izvirzīties. Ceļš viņiem ir pavērts. Ceļš ir pavērts, taču tiek rūpīgi uzmanīts: viņu domāšanai jābalstās uz dialektiskā materiālisma nesatricināmajiem pamatiem. Par to gādā skola, prese, literatūra, glezniecība, kino un teātris. Jāpiemin arī kāds nozīmīgs jaunievedums: kas viduslaikos bija dievnams, tas tagad ir kultūras nams. Šādi klubi ir katrā rūpnīcā, katrā skolā, katrā iestādē; tur pie sienām karājas ar sarkanu audumu rotātas vadoņu ģimetnes; tur ik pārdienas notiek sapulces, kurās lasa atbilstošus referātus. Šo sapulču ietekme ir līdzīga baznīcas ritu ietekmei: gudrā katoļu Baznīca zināja, ka ticība drīzāk ir kolektīvas suģestijas nekā individuālas pārliecības jautājums. Kolektīva kulta piekopsana nevilus noved pie ticības; roku salikšana lūgšanai, mešanās ceļos un dziedāšana notiek p i r m s pievērsšanās ticībai, turklāt ticība ir ne tikai psihiska, bet arī psihofiziska parādība. Edvards Gibons, aprakstīdams rezultātus, pie kuriem noveda Teodosija dekrēti, kas aizliedza pagāņu ritus, saka: "Lūgšana, meditācija un tekstu lasīšana var uzturēt dzejnieka vai filozofa dievbijību, taču publiskie dievkalpojumi ir vienīgais drošais pamats tautas masu reliģiskajām jūtām, kas smel savu spēku atdarināšanā un pieradumā. Publisko izdarību trūkums dažos gados var veikt lielu apvērsumu tautas prātos. Teoloģiskie uzskati nevar ilgi saglabāties bez priesteru, svētnīcu un grāmatu palīdzības. Augstākstāvošie drīz pārliecinās neizglīto tautu, kuras prātos joprojām mājō aklas cerības un mānīcīgas bailes, ka jāpievērsas laikmetīgām dievībām; un nemanot tos pārņems kvēla gatavība atbalstīt un izplatīt jauno mācību, kuru sākotnēji tiem lika pieņemt garīgais bads." ("Romas impērijas pagrimuma un sabrukuma vēsture", 18. nodaļa.)

Šis tālās senatnes gudrība ir atdarināšanas vērtā. Ļaudis, kas pulcējas klubā, nonāk kolektīva ritma varā: domāt citādi, nekā domā kolektīvs, liekas muļķīgi. Kolektīvs sastāv no indivīdiem, kuri šaubās, taču izsaka atbilstošus vārdus un dzied atbilstošas dziesmas; tā viņi rada kolektīvu gaisotni, kurai paši pakļaujas. Lai gan klubā valda racionāla gaisotne, tā pilnībā uzskatāma

par kolektīvās maģijas parādību. Mācības racionālisma apvienojums ar maģiju tiek sasniegts, izslēdzot brīvu diskusiju, kurai tik un tā nav jēgas: ja tas, ko sludina mācība, ir tikpat paties kā tas, ka divreiz divi ir četri, tad samierināties ar viedokli, ka divreiz divi ir pieci, būtu gluži vienkārši nepieklājīgi.

Izglītība, ko jaunais pilsonis saņem kopš pirmās skolas dienas, balstās uz šo patiesību. Tautas demokrātijas valstu skola ievērojami atšķiras no Rietumu skolas, tas ir, no tādas skolas, kādā es mācījos pirmskara Polijā. Gan es, gan mani draugi bijām pakļauti divkāršai vērtību sistēmai. Matemātikas, fizikas un bioloģijas stundās mums mācīja zinātnes likumus un audzināja cieņu pret materiālistisko pasaules uzskatu, kas bija pārmanots no deviņpadsmitā gadsimta. Šiem zinātnes likumiem nebija pakļauta vēsture un literatūras vēsture, nemaz nerunājot par katoļu Baznīcas vēsturi un apoloģētiku, kuras bieži vien diezgan naivi apšaubīja to, ko mācīja fizika un bioloģija. Tautas demokrātijas valstīs deviņpadsmitā gadsimta materiālistiskais pasaules uzskats tika konsekventi attiecināts uz visiem mācību priekšmetiem. Vēsture un visu cilvēces radošās darbības nozaru vēsture attēlota kā nesatricināmu un ja u a t k l ā t u likumu darbības rezultāts.

Deviņpadsmitajā gadsimtā, izveidojoties plašam lasītāju lokam, parādījās brošūras, kas popularizēja zinātnes teorijas. Neatkarīgi no šo teoriju vērtīguma, jāatzīst, ka no tā brīža, kad tās ieguva populāru veidu, tās kļuva par k a u t k o c i t u nekā tad, kad vēl piederēja pie zinātnisko pētījumu sfēras. Piemēram, vienkāršotā un vulgarizētā Darvina teorija par sugu izcelšanos un eksistences cīņu nebūt nav tas pats, kas tā bija Darvinam un viņa apstrīdētājiem. Tā pārtop svarīgā socioloģiskā elementā, iegūst emocionālu nokrāsu. Divdesmitā gadsimta lideri, piemēram, Hitlers, smēla savas zināšanas tikai no populārzinātniskām brošūrām, kas izskaidro neticamo sajukumu viņu prātos. Vulgarizētā zinātne raksturīga ar to, ka rada iespaidu, ka v i s s ir saprotams un izskaidrots. Tā atgādina pār bezdibeņiem uzbūvētu tiltu sistēmu. Pa šiem tiltiem var droši staigāt, maldīgi domājot, ka nekādu bezdibeņu nav. Bezdibeņos nedrīkst ielūkoties – kas tomēr nemaina faktu, ka tie pastāv.

Dialektiskais materiālisms Krievijas variantā nav nekas cits kā deviņpadsmitā gadsimta zinātnes vulgarizācija kvadrātā. Dabaszinātnē mežs kādreiz tika uzskatīts par koku kopumu, kas pakļauts nedaudziem elementāriem likumiem. Šķita, ka, izcērtot mežu un iesējot jaunas koku sēklas, pēc zināma laika atbilstoši cilvēka nodomiem tajā vietā izaugs jauns, iepriekšējam mežam līdzīgs mežs. Mūsdienās zināms, ka tā nav: mežs ir

sūnu, augsnes, pameža, koku un zāļu sarežģītās savstarpējās iedarbības rezultātā radies organisms. Ja izcirstajā mežā iet bojā sūnas un pamežs, tiek izjaukta sugu simbioze, un jaunais mežs būs gluži citāds organisms, nekā iedomājas tie, kas neņem vērā augu socioloģiju. Zināšanas par apstākļiem, kādi nepieciešami cilvēkstāda eksistencei, staļinistiem ir svešas. Viņi negrib par to ne dzirdēt un nepieļauj pētījumus, ko šajā jomā varētu veikt zinātnieki un rakstnieki, jo šādi pētījumi ir pretrunā ar politisko ortodoksiju. Tādējādi viņi liedz cilvēcei iegūt zināšanas par sevi pašu. Mācības emocionāla un didaktiskā puse ir tik spēcīga, ka maina visas proporcijas. Lai gan Metode pamatā ir bijusi zinātniska, taču, attiecinot to uz humanitārajām zinātnēm, tā parasti kļūst par to patvalīgu pielāgošanu konkrētā brīža vajadzībām. Taču, tikko cilvēks sper soli uz šiem drošajiem un ērtajiem tiltiem, viņam vairs nav atkāpšanās ceļa. Vairs netiek ievēroti patieso zinātnieku biklie aizrādījumi, ka zinātnes likumi ir hipotētiski un atkarīgi no metodes un jēdzienu sistēmas izvēles. Cilvēces vēstures gadsimti, kuros ir tūkstošiem samezglotu notikumu, nu reducēti līdz dažiem diezgan vispārīgiem priekšstatiem. Bez šaubām, analizējot seno un mūsdienu vēsturi kā šķiru cīņas izpausmi, var tikt tuvāk patiesībai, nekā tēlojot vēsturi kā augstmaņu un valdnieku personisko dēku virkni. Taču šī analīze ir arī bīstamāka – tieši tādēļ, ka tā ir tuvāka patiesībai. Tā rada a b s o l ū t a s zināšanas ilūziju, sniedz atbildes uz visiem jautājumiem, bet šīs atbildes būtībā ir dažu formulu nemitīgs atkārtojums un neko neizskaidro, bet dod šķietamu gandarījumu. Vēl jāmin dabaszinātņu saistīšana ar humanitārajām zinātnēm uz materialisma pamata (piemēram, "mūžīgās matērijas" teorija), un mēs redzēsim, ka loks lieliskā un loģiskā kārtā ir noslēdzies – līdz pat Staļinam kā vēstures apogejam kopš dzīvības pirmsākumiem uz mūsu planētas.

Strādnieka dēls, kuram jāmācās šīs gudrības, nevar domāt citādi, nekā pieprasa skola. Divreiz divi ir četri. Skolai talkā nāk prese un literatūra; tās i l u s t r ē mācību vielu, tāpat kā svēto un mocekļu dzīvesstāsti ilustrēja teoloģiju. Arī glezniecība, kino un teātris ir ļeņinisma-staļinisma tēzu ilustrācija. Nebūtu pareizi apgalvot, ka divkāršā vērtību skala vairs nepastāv; taču pretestība ir tīri emocionāla, tā zūd, ja vajag racionāli pamatot savus impulsus.

Nesagatavotie prāti, tas ir, tādi, kuru spriestspēja ir vāja, iemācās spriest, pateicoties lieliskajai vulgarizācijas metodei. Tā skoloti cilvēki gūst pārliecību, ka viss, kas notiek tautas demokrātijas valstīs, ir nepieciešams, pat ja tas pagaidām noris slikti. Jo vairāk cilvēku "piedalās kultūrā", tas ir, beidz

skolas, lasa grāmatas un preses izdevumus, apmeklē teātrus un izstādes, jo plašāk izplatās mācība un jo mazāk briesmu draud filozofu varai.

Tomēr ir cilvēki, kuri, pat ieguvuši pietiekamu izglītību, spriež nepareizi. Viņi ir pilnīgi imūni pret Hēgeļa filozofiju. Vistai nevar iemācīt peldēt, gluži tāpat nav iespējams pārliecināt cilvēkus, kas pieder pie iznīcībai nolemtām grupām. Ja šie cilvēki skaidri atskārstu situāciju, viņiem zustu jebkuras cerības; tādēļ viņi, protams, ķeras pie sadomātiem argumentiem. Šie cilvēki ir ienaidnieki. Viņi jāizstumj no sabiedrības nevis par to, ko viņi dara, bet par to, kas viņi ir; viņu vaina ir objektīva.

Dialektiķiem nākas pētīt ienaidnieka domāšanas veidu. Reakcionārs tiek pētīts kā sociāls tips – lūk, kā viņu raksturo. Paanalizēsim visu sīkāk. Ir noteiktas pazīmes, pēc kurām viņu var saziņēt. Lai arī, būdams izglītotots, reakcionārs nespēj izprast parādību kopsakarību – šo divdesmitā gadsimta sasniegumu. Tā kā viņš rīkojas ar izolētām koncepcijām, viņa politiskā iztēle ir ierobežota. Socioloģiski izglītotos cilvēkus spēj formulēt virkni spriedumu par jebkuras parādības cēloņiem un sekām. Viņš rīkojas kā paleontologs, kurš pēc fosilijas nosaka, kurai formācijai tā pieder. Parādiēt viņam kādas zemes dzejnieka vārsmas, gleznu, kaut vai apģērba detaļu – viņš tūlīt saistīs to ar vēstures kontekstu. Viņa spriedumi var būt nepareizi, taču viņš saprot, ka konkrētas civilizācijas ietvaros nav nekā nejauša, un uzlūko visas parādības kā simptomus. Reakcionārs to nespēj. Viņš iedomājas pasauli kā virkni paralēlu, nesaistītu norišu. Piemēram, nacisms – pēc viņa domām – bija tikai Hitlera un viņa līdzbiedru darbības rezultāts, revolucionārās kustības izraisītais Maskavas savērestība utt. Un pārmaiņas, kādas notiek tautas demokrātijas valstīs, viņaprāt, rada varmācība. Ja brīnumainā kārtā šī varmācība tiks novērsta, viss atgriezīsies "normas" robežās. Viņš atgādina cilvēku, kura dārzu palu laikā appludinājuši bangainas upes ūdeņi, bet kurš cer, ka, paliem noplokot, atradīs vecās dobes. Bet pali ne tikai ir tie aizrauj līdzī zemes blāķus, izgāž kokus, sanes dūņu slāni, veļ akmeņus – un kādreizējais dārzs tagad ir tikai zināma platība pilnīgi mainītas zemes. Reakcionārs nespēj aptvert kustību. Tur vainojama valoda, kuru viņš lieto; viņa priekšstati ir nemainīgi, tie neatjaunojas vērojumu rezultātā. Bija kāda interesanta sižeta filma ar Lorela un Hārdija piedalīšanos: Lorels kā amerikāņu karavīrs Pirmajā pasaules karā pēc komandiera pavēles paliek ar ložmetēju ierakumā, bet rota dodas uzbrukumā. Tas notiek pirms pašas pamiera noslēgšanas. Pamiera burzmā viņu aizmirst un atrod pēc divdesmit gadiem. Pie ierakuma slējās viņa izēsto konservkārpu kaudze. Viņš sēdējis pie ložmetēja un šāvis, kad gaisā parādījusies pasazīeru līnijas lidmašīna.

Reakcionārs izturas tāpat kā Lorels: viņš zina, ka jāšauj uz lidmašīnu, un neaptver, ka lidmašīna tagad ir gluži kas cits nekā tad, kad tika dota pavēle.

Pat izlasījis daudzas grāmatas par dialektisko Metodi, reakcionārs neizprot tās būtību: viņa prātā trūkst kādas atsperes. Tas nopietni ietekmē, piemēram, viņa cilvēku psiholoģijas vērtējumus. Dialektikis zina, ka cilvēka prāta un jūtu dzīve ir nepārtrauktā kustībā, ka nav jēgas uzskatīt individuus par personībām, kas saglabā nemainību jebkuros apstākļos. Mainoties dzīves apstākļiem, mainās cilvēku pārlicība un rīcība. Reakcionārs ir pārsteigts, redzot, kā mainās cilvēki. Vērodams, kā viņa paziņas pamazām kļūst par sistēmas piekritējiem, viņš mēģina to nemākulīgi izskaidrot ar "oportūnismu", "glēvulību", "nodevību"; viņam jāizmanto šādas etiķetes, bez tām viņš ir kā pazudis. Tā kā viņa spriedumi balstās uz principu "vai nu – vai", viņš cenšas iedalīt savus apkārtējos "komunistos" un "nekomunistos", lai gan tautas demokrātijas valstīs šādam dalījumam nav nekāda pamata: tur, kur visu nosaka dialektika, tas, kurš grib izmantot veco loģiku, gribot negribot zaudē līdzsvaru.

Reakcionārs joprojām sastopas ar to pašu paradoks: viņam ir priekšstati, bet šie priekšstati pēkšņi zaudē jebkuru jēgu, viņam atliek tikai tukši vārdi un frāzes. Viņa paziņas, kas vēl nesen kaismīgi atkārtoja šos vārdus un frāzes, tagad no tiem novēršas kā no pārlieku vispārējiem, nenoteiktiem un nepiemērotiem. Reakcionārs izmisīgi atkārtot: "gods", "tēvzeme", "brīvība", nespēdams saprast vienkāršo faktu, ka cilvēkiem jaunā (un vēl aizvien mainīgā) situācijā šie abstraktie priekšstati iegūst konkrētu un pilnīgi citādu nozīmi nekā agrāk.

Šo reakcionāra īpašību dēļ dialektiķi uzskata, ka viņš prāta ziņā ir par tiem zemāks un tādēļ nav sevišķi bīstams. Viņš nav līdzvērtīgs sāncensis. Šai ziņā reakcionāras bija mantīgās šķiras un arī vairums agrākās inteliģences. Tieši pateicoties tam, pēc mantīgo šķiru likvidācijas nav grūti saņemt inteliģenci stingrās rokās: tās dzīvesspējīgākā daļa pāriet jaunās ideoloģiskās pozīcijās, bet pārējie slid intelektuālā un sociālā ziņā aizvien zemāk, nespēdami sekot visapkārt notiekošajām pārmaiņām. Jaunajai inteliģencei vairs nav kopējas valodas ar agrāko inteliģenci. Reakcionāras tendences pastāv zemniecības un kādreizējās sīkburžuāzijas masās, taču šīm tendencēm nav intelektuālas izpausmes. Masas tiek audzinātas (radot jaunus dzīves apstākļus), un, lai gan tās ir neapmierinātas, ar katru mēnesi paplašinās intelektuālā plaisa starp tām un pārliecinātajiem reakcionāriem. Nopietns faktors, kas atvieglo valsts pārvaldīšanu, ir emigrācijas politiķi. Saskaņā ar iepriekš sniegto definīciju deviņdesmit procenti no viņiem ir reakcionāri.

Viņu aicinājumi un radiatorunas atgādina nabaga Lorela šausanu uz lidmašīnām. Klausītāji labprāt uzņem viņu apvainojumus netikamajai valsts varai, taču nespēj izturēties pret viņu vārdiem nopietni. Neatbilstība starp vārdiem, kas dārgi šiem politiķiem, un dzīves pieredzi ir pārāk skaidra, bet dialektiķu spriedumi, kas atspoguļo dzīves īstenību, ir acīmredzami pārāki. Šāds reakcionāriem nelabvēlīgs vērtējums rodas instinktīvi: tajā jaušams apmulsums, kauns, ka tie, kuri nostājas pret diktatūru, intelektuālā ziņā ir par to zemāki. Te rodas nevēlēšanās solidarizēties ar reakcionāriem (masām raksturīgs vājuma instinkts) un padziļinās fatālās nolemtības sajūta.

Tātad vara pār masu prātiem nav apdraudēta. Intelektuālā enerģija var rast tikai vienu izpausmi. Citādi ir, ja paraugās uz masu emocionālo dzīvi, uz milzīgo naidu, kas tajās sakrājies. Šo naidu nevar izskaidrot tikai ar ekonomiskiem faktoriem. Partija nojauš, ka šajā jomā, kuru marksisms vismazāk pētījis, var slēpties pārsteigumi un patiesas briesmas.

Pirmām kārtām reliģijas problēma. Tā joprojām pastāv, neraugoties uz kristietības daudzām vāvajām vietām, ar kurām var sekmīgi cīnīties. Ne jau velti reformācijas sākumā katoļu Baznīca aizstāvēja feodālās struktūras pret dzimstošo kapitālismu: kapitālisms radīja zinātnisko domāšanu, kura Eiropā deva spēcīgu triecienu reliģijai, laupot teoloģijai gaisākos prātus. Mūsdienu sabiedrībā strauji izplatās idejas, kuras sākotnēji bija pārņēmušas tikai nedaudzus prātus. Dažkārt atliek pavērot, kurp tiecas uzīverīgāko cilvēku doma, lai zinātu, kāda būs sabiedrības turpmākā attīstība. Tas, kas zināmā laikposmā ir noteicošais (piemēram, kāds literārais stils), atdod savu vietu jaunajam, lai gan vēl ilgi pastāv kā otršķirīga vai tresšķirīga parādība (protams, iespējama arī atdzimšana). Tas Eiropā noticis arī ar teoloģiju, kura zaudējusi savu pirmšķirīgo stāvokli. Baznīca ir zaudējusi intelektuāļus, bet nav ieguvusi jauno strādniecības slāni – un tās ir divas grupas, kurām partija piešķir īpašu nozīmi. Kristietisma intelektuālā dzīve tagad attīstās Baznīcas perifērijā – nelielajās grupiņās, kas mēģina pielāgot kristietības filozofiju gadsimta jaunajām prasībām.

Taču tautas masu reliģiskās vajadzības pastāv, no partijas viedokļa būtu kļūdaini tās ignorēt. Iespējams, šīs vajadzības var iznīdēt, padarot visus iedzīvotājus par strādniekiem, bet nav pilnībā skaidrs, kad tas notiks. Te ir darišana ar neapbrīkājamiem faktoriem. Neizprotama ir iekšējā pretestība, kādu cilvēks izrāda pret racionālu parādību skaidrojumu. Tik vāja ir divdesmitā gadsimta kristietības loģika, un bērni skolā tik pamatīgi apgūst jauno domāšanu – un tomēr pastāv šī krēslas josla, kur nenonāk saprāta gaisma. Ik uz soļa sastopamies ar miklām. Profesors Pavlovs, nosacījuma

refleksu teorijas radītājs, ik svētdienu apmeklēja baznīcu; tā kā viņš bija izcils zinātnieks un jau vecs vīrs, Maskavā viņam šai sakarā nepatīkšanas neradās. Nosacījuma refleksu teorijas radītājs! Tieši šī teorija ir viens no spēcīgākajiem argumentiem pret to, ka pastāv kāda nemainīga "cilvēka daba". Reliģijas aizstāvji atsaucas uz šo "cilvēka dabu" un apgalvo, ka to nevar pilnībā mainīt, un, ja jau tūkstošiem gadu dažādās civilizācijās radušās dievības un baznīcas, to pašu var sagaidīt arī nākotnē. Kas norisa profesora Pavlova galvā, kur līdzās eksistēja divas sistēmas – zinātniskā un reliģiskā?

Vai nosliece, kas cilvēkiem liek pievērsties reliģijai, izriet no "cilvēka dabas" vai no gadsimtiem ilgajiem nosacījuma refleksiem, galu galā ir vienāda: šī nosliece pastāv. Kad Padomju Savienība karoja pret Hitleru, bija jāsmeklē pareizticīgo popi, tāpat kā jāapelē pie nacionālistiskām jūtām. Kad nāves priekšā nāk apskaidrība, ka t a m v i s a m n a v j ē g a s, dialektiskais materiālisms pēkšņi atklāj savu matemātisko struktūru. Cilvēks no veikli uzceltajiem tiltiem krīt bezdibeni un ļaujas svētbildes maģijai.

Partija zina, ka pati ir Baznīca. No tā, cik lielā mērā tā spēs virzīt cilvēku iracionālās noslieces un izmantot tās saviem mērķiem, atkarīga tās vara pār visu pasauli un ļaužu dzimuma pārveidošana. Nē, nepietiek pārlicināt cilvēkus ar pareiziem spriedumiem. Kluba aktivitātes, dzeja, romāni, kino ir tik svarīgi tādēļ, ka sniedzas dziļāk, tur, kur slēpjas emocionālā pretestība. Un nedrīkst pieciest otru, kristīgo Baznīcu. Tā ir galvenais ienaidnieks, un, kolīdz runā par cilvēka radikālu pārveidošanu, tieši baznīcā rod atbalstu masu skepticisms. Ja saskaņā ar Evanģēliju nedrīkst darīt pāri tuvākajam, tad varbūt nedrīkst arī iznīdēt "budžus"? Ja augstākais gods nepienākas cilvēkam, varbūt ģeniju – tādu kā Ļeņins un Staļins – godināšana ir elkukalpiņa?

Esmu pazinis un draudzējis ar daudziem kristiešiem – poļiem, francūžiem un spāņiem, kuri politikas jomā bija stingri ortodoksālā staļinisma piekritēji, gan saglabājot iekšēju atrunu un ticot, ka Dievs vēl iejauksies visā, ko ar asiņainu nežēlību būs panākuši Vēstures spriedumu izpildītāji. Savās prāta spekulācijās viņi nonāca diezgan tālu: pēc viņu domām, Vēsture attīstās atbilstoši stingriem likumiem, kuri pastāv saskaņā ar Dieva gribu; viens no šiem likumiem ir šķiru cīņa; divdesmitais gadsimts ir komunistiskās partijas vadītā proletariāta cīņu un uzvaru gadsimts; tā kā komunistiskās partijas vadonis ir Staļins, viņš īsteno Vēstures likumus, tātad pilda Dieva gribu, un viņam ir jāklausa. Cilvēces atjaunotne ir iespējama tikai tā, kā tas noticis Krievijā, tādēļ kristietis nedrīkst iebilst pret vienīgo, gan nežēlīgo ideju, kas radīs jaunu cilvēku dzimumu uz visas planētas.

Garīdznieki, kuri kļuvuši par līdzekļiem partijas rokās, bieži lieto šādu argumentāciju. "Kristus ir jaunais cilvēks. Jaunais cilvēks ir padomju cilvēks. Tātad Kristus ir padomju cilvēks!" sacījis Rumānijas pareizticīgās Baznīcas patriarhs Justinians Marina.

Patiesībā šie kristieši (nerunājot par parastajiem izpildītājiem kā Marina) pauž vienu no lielākajām nepatiesībām, kādas gadsimtu gaitā paustas. Šāda nepatiesība nozīmē k a u n ī g u atteikšanos no savas ticības. Starp kristietību un staļinisma filozofiju pastāv nepārvarama pretruna: kristietība balstās uz p e r s o n i s k o nopelnu un p e r s o n i s k o vainu, turpretī Jaunā Ticība to aizstāj ar k o l e k t ī v o nopelnu un vainu. Kristietis, kurš noliedz personiskos nopelnus un personisko vainu, līdz ar to noliedz Jēzus upuri, bet Dievs, uz kuru tas vēl atsaucas, pamazām pārtop Vēsturē. Toties, ja viņš atzīst, ka pastāv tikai personisks nopelns un personiskā vaina, vai viņš drīkst vienaldzīgi noskatīties, kā cieš cilvēki, kuru vienīgais noziegums ir tas, ka tie kļuvuši par šķērslī "vēsturisko procesu" ceļā? Lai iemidzinātu sirdsapziņu, viņš ķeras pie īpašās tēzes, kas apgalvo, ka reakcionārs nevar būt labs cilvēks. Kas ir reakcionārs saskaņā ar acumirkļa vajadzībai pielāgoto definīciju? Ikviens, kas pretojas nenovēršamajiem Vēstures procesiem, tas ir, politbiroja politikai. Tēzi par reakcionāra "grēcīgumu" savukārt plaši pamato ar neparasti viltīgiem argumentiem: jebkura izzīņa ir "angazēta"; pareizi saskatīt īstenību spēj tikai tas, kurš raugās uz to no progresā virzītāja proletariāta interešu viedokļa; to, kādas ir proletariāta intereses, mums māca Ļeņina un Staļina darbi; kurš raugās uz īstenību citādi, redz to nepareizi, tas ir, viņa īstenības atspulgu deformē to šķiru intereses, kuras ir reakcionāras, tātad nolemtas bojāejai, un šā iemesla dēļ apzināti (vai neapzināti) pievēršas eskeipismam. Kas nepareizi saskata pasauli, tas rīkojas slikti un ir slikts cilvēks. Tātad reakcionārs ir slikts cilvēks un nav viņu ko zēlot. Minētais pamatojums ir ļoti interesants – tam piemīt tikai viens trūkums: tas ir pretrunā ar dzīves faktiem. Visvarenās totalitārās valsts spiediens rada pilsoņos emocionālu spriedzi, kura nosaka viņu rīcību. Dalot cilvēkus "lojālajos" un "noziedzniekos", atzinību gūst visdažādākie konformisti, glēvuļi un pakalpiņi, toties "noziedznieku" vidū ir neparasti augsts procents vienkāršu, godprātīgu, sev uzticīgu cilvēku. No sabiedrības viedokļa šie cilvēki būtu sabiedriskā organisma attīstības labākā garantija. No kristietības viedokļa uz viņu sirdsapziņas nav nekādas citas vainas kā nevēlēšanās "dot ķeizaram, kas ķeizaram pieder" un pārāk zems viņa varenības novērtējums. Apgalvojumu, ka vēsturiskā vaina ir arī personiskā vaina, nevar uzskatīt ne par ko citu kā vien par jūtīgas, kaut melīgas sirdsapziņas viltību. Tas

nenozīmē, ka vēsturiskās vainas problēmu var izskaidrot ar vispārējām frāzēm. Muļķība, tas ir, nespēja izprast notikumu savstarpējo sakarību, var būt par iemeslu milzu ciešanām, kādas cilvēks rada saviem tuvākajiem. Šajā ziņā poļu vadoņi, kuri deva pavēli uzsākt 1944. gada Varšavas sacelšanos, ir vainojami savā muļķībā, un viņu vainai ir personisks raksturs. Citāda rakstura personiskā vaina gulstas uz Sarkanās armijas pavēlniecību, kura nesteidzās sacelšanās dalībniekiem palīgā – ne aiz muļķības, bet, gluži pretēji, pilnīgi izprotot "vēstures procesus" (tas ir, gluži vienkārši pareizi novērtējot spēku samēru). Piemērs vainai aiz muļķības ir dažādu sabiedrību attieksme pret tiem domātājiem, rakstniekiem un māksliniekiem, kuru skatiens iesnie dzās nākotnē un kuru darbi viņu laikabiedriem bija mazsaprotami. Kritiķis, kurš noliedza šo darbu vērtību, varbūt rīkojās pēc labākās sirdsapziņas, taču viņa muļķības dēļ cilvēki, kas bija nesalīdzināmi vērtīgāki par viņu, nonāca trūkumā vai tika vajāti. Kristīgo staļinistu specifiskā iezīme ir tā, ka viņi it kā sasaista vēsturisko un personisko vainu, lai gan šie jēdzieni sakrīt tikai a t s e v i š ķ o s g a d ī j u m o s.

Sekodams to manu katoļu draugu attīstībai, kuri pieņēmuši partijas līniju, varēju vērot, kā no viņu kristīgās metafizikas paliek pāri tikai vārdi, bet par isto saturu kļūst Metode (Dievs pārtop Vēsturē). Šo psiholoģisko procesu pazīst daudzi tautas demokrātijas valstu kristieši. Tas, bez šaubām, ir jauns un īpašs divdesmitā gadsimta ieguvums. Tas nav radies Krievijā, kur pareizticīgo Baznīca tika iznīcināta agri un visumā sekmīgi, – taču liela skaita puskrītiešu pastāvēšanai Eiropas pakļautajā daļā var būt nopietnas sekas, ja runa ir par Impērijas politisko mērķu realizāciju. Pieciešot un pat atbalstot šos "kristiešus patriotus", kā viņus dēvē, Impērijai rodas iespēja izvairīties no visbīstamākā konflikta. Pāreja no kristietības uz Vēstures kultu notiek nemanāmi. Vislielākā Impērijas uzvara neapšaubāmi būtu iecelt Vatikānā partijas līnijai uzticīgu pāvestu. Ja šāds pāvests Sv. Pētera bazilikā Romā noturētu misi, kurā piedalītos augstu stāvošas personas no pakļautajām valstīm, kuru iedzīvotāju vairākums ir katoļi, – tas būtu viens no svarīgākajiem soliem ceļā uz pasaules Impērijas konsolidāciju.

Tie kristieši, kas kalpo Austrumu Impērijai, ir atraduši īpašu risinājumu Jēzus teiktajam: "Dodiet Dievam, kas Dieva, un ķeizaram, kas ķeizara." Līdz šim nekad vēl nav noliegta pretišķība starp parastu cilvēku un ķeizaru. Šī dalījuma pastāvēšanas garantija bija kristietība. Atbilstoši tās uzskatiem katram cilvēkam ir sava personiskā vēsture, kas ir vai nu līdzīga, vai atšķirīga no viņa sabiedriskās grupas vai tautas vēstures. Turpretī, ja – kā mūsdienās māca skolās no Elbas līdz Vladivostokai – katra cilvēka vēsture nav

nekas vairāk kā šķiras vēstures atspulgs, bet šķira savukārt iemiesojas Ķeizarā, ir skaidrs, ka cilvēks, kas nostājies pret Ķeizaru, ir nostājies pret sevi pašu. Kristieši, kas pieņem šo tēzi, apliecina, ka viņi vairs netic Dieva tiesai pār katra cilvēka rīcību: pakļauties viņiem liek bailes, ka tos mūžīgām mokām varētu nolemt Vēsture.

Konflikts starp kristietību un revolūciju ir principiāls, un partija to apzinās. Partija tiecas uz visdzižāko mērķi, kādu cilvēku dzimums sev izvirzījis visā savas pastāvēšanas laikā: neļaut "cilvēkam ekspluatēt cilvēku", tas ir, iznīdēt cilvēkā tieksanos pēc labumiem kā rīcības motīvu, tā vietā liekot pienākumu pret sabiedrību. Tas ir tāls un cēls mērķis, ko droši vien nevarēs tik drīz sasniegt, un vēl ilgu laiku pienākuma jūtas cilvēkos tiks uzturētas ne citādi kā tikai ar nemitīga terora palīdzību. Kristietībā turpretī pastāv divkāršs vērtējums: cilvēks ir gan "Dieva bērns", gan sabiedrības loceklis; kā sabiedrības loceklim viņam jāpakļaujas noteiktajai lietu kārtībai, taču ar noteikumu, ka šī kārtība netraucē viņam rūpēties par savas dvēseles glābšanu. Partija māca, ka, tikai iznīdējot cilvēkā šo dualismu un pilnībā padarot viņu par sociālu būtni, var atraisīt naida spēkus, kas nepieciešami jaunās pasaules uzcelšanai.

Tādās augstu industrializētās valstīs kā Anglija, Savienotās Valstis vai Francija masas lielā mērā ir novērsušās no reliģijas. Tehnika un tās nosacītais dzīvesveids grauj kristietību sekmīgāk nekā vardarbīgi līdzekļi: iestājas reliģiskās ticības erozija. Šis process ir aizgājis diezgan tālu arī Viduseiropā un Austrumeiropā. Būtiski ir ar neuzmanīgu rīcību neizraisīt kristietības galvanizāciju. Šāda neuzmanīga rīcība būtu, piemēram, pēkšņa baznīcu slēgšana un reliģisko ritu aizliegšana. Drīzāk jācenšas sašķelt Baznīcu: daļa garīdznieku jākompromitē kā reakcionāri un "ārzemju aģenti", kas nav sevišķi grūti, ņemot vērā daudzu garīdznieku patiesi reakcionāros uzskatus. Otra daļa cieši jāsaista ar valsti, lai Baznīca kļūtu par noderīgu līdzekli valsts rokās, kā tas ir noticis ar pareizticīgo Baznīcu Krievijā. Pilnīgi pakļāvīga garīdzniecība, kuras atsevišķie pārstāvji kļūst par drošības policijas līdzstrādniekiem, zaudē autoritāti ticīgo acīs. Tādu Baznīcu var saglabāt desmitiem gadu – līdz pat brīdim, kad tā piekritēju trūkuma dēļ atmirs dabiskā nāvē.

Tātad ir pretlīdzekļi arī pret reliģiju, šo pretestības pēdējo balstu. Taču masas tautas demokrātijas valstīs izturas kā cilvēki, kas sapnī grib kliegt – un nevar. Un ne tikai tādēļ, ka tās nevar neko pateikt: tās nezina, ko teikt. Loģiski raugoties, viss notiek tā, kā tam jānotiek, un ir skaidrs, ka citādi nemaz nevar būt: no filozofiskā pamatojuma līdz pat lauku kolektīvizācijai viss veido vienu noslēgtu veselumu, pārliecinoši būvētu piramīdu. Cilvēks

jautā sev, vai viņa pretestība nav kļūda: visam propagandas aparātam viņš var pretstatīt tikai iracionālas vēlmes. Vai par tām drīzāk nav jākaunas? Partija vērigi raugās, lai šīs vēlmes – gan nacionālās, gan liberālās – t r a n s m u t ā c i j a s ceļā nepārvērsas jaunās, spēkpilnās, intelektuālās formulās, kas būtu piemērotas jaunajiem apstākļiem un tātad varētu aizraut masas. Ne jau reakcija vai Baznīca rada vislielākos draudus. Vislielākos draudus rada ķ e c e r ī b a. Ja uzrodas cilvēki, kas izprot dialektiku un dialektisko materiālismu spēj attēlot jaunā gaismā, – tie pēc iespējas ātrāk jāpadara nekaitīgi. Filozofijas profesors, kurš turas pie novecojušām "ideālistiskām" koncepcijām, nav īpaši kaitīgs: viņam atņems katedru, taču ļaus strādāt ar tekstiem, lai jau dzīvo – skaidrs taču, ka viņš ir tikai muzeja eksponāts. Turpretī profesors, kas, izmantodams Marksa un Engelsa vārdu, atļausies atkāpties no partijas līnijas, būs iesējis graudus, kuri var dot gluži neapreķināmu ražu. Tikai stulbā buržuāzija uzskata, ka nekas neizriet no domas niansēm. Partija zina, ka no tām izriet ļoti daudz kas: bija laiks, kad revolūcija bija tikai domas nianse Ļeņina vadītās teorētiku grupas galvās, kad tie strīdējās pie kafejnīcas galdiņa Šveicē. Doktrīnas paši jutīgākie punkti ir filozofija, literatūra, mākslas vēsture un literatūras kritika – to izpētes objekts ir cilvēks visā savā sarežģītībā. Niecīga atšķirība premisās dod pārsteidzoši lielu atšķirību rīcībā. Tāpat kā atkāpšanās no idejiskās līnijas kāda mākslas darba vērtējumā var kļūt par sākumu politiskām kataklizmām. Partija rikojās pareizi un konsekventi, nosodīdama divdesmitā gadsimta izcilāko marksistisko literatūrzinātnieku – ungāru profesoru Lukāču. Neapšaubāmi, sajūsmi, ko viņa darbi izraisīja tautas demokrātijas valstu marksistu vidū, bija dziļāks un apslēpts pamats: viņu uzskatīja par filozofijas atdzimšanas, kā arī par jaunās, no Padomju Savienības rakstniecības atšķirīgās literatūras vēstnesi. Viņa darbos jaušamā nepatika pret sociālistiskā realisma mākslu atbilda pirmajos pēckara gados izplatītajai ticībai, ka tautas demokrātijas valstīs Marksa un Engelsa mācība meklēs jaunus, Krievijā nepazītus ceļus. Lukācs pauda šo ticību savās grāmatās, tādēļ tika oficiāli nosodīts.

Nesekmīgi beidzas mēģinājumi tikt laukā no Maskavas politbiroja novilkta loka. Partija stingri turas pie saukļa: "Kas nav ar mums, tas ir pret mums," – kas nepiekrīt kaut necīgākajos sikumos, ir ienaidnieks un tiek i z s t u m t s galējā tumsībā. Ārpus ortodoksālā staļinisma, kas cenšas par katru cenu saglabāt "progresu" un "demokrātijas" monopolu, nedrīkst rasties neviens jauns intelektuāls vai politisks faktors. Ja zustu šis monopols, ķecerība izplatītos kā ugunsgrēks. Intelektuālais terors ir

princips, no kura, loģiski spriežot, nevarētu atsacīties pat vispasaules uzvaras gadījumā. Staļinistu bieži lietotajā skaidrojumā, ka tas ir tikai p o s m s, kuru noteicis "kapitālistiskais ielenkums", slēpjas iekšēja pretruna: jau pats p o s m a jēdziens ietver iepriekšēju plānošanu, absolūtu kontroli tagad un vienmēr. Austrumos apzinās šo pretrunu. Ja tā paliktu neapzināta, nebūtu jāpiespiež piedalīties mītiņos un demonstrācijās, vēlēšanās ar vienu sarakstu, nebūtu piespiedu kārtā jāpaaugstina izstrādes normas un jāuzdod tās par strādnieku brīvprātīgu un patvaļīgu ricību. Pat kvēlākajiem piekritējiem tā šķiet neskaida un nepatīkama lieta. Potenciālie ienaidnieki būs vienmēr, draugs būs tikai tas, kas visu pieņem simtprocentīgi. Kas pieņem deviņdesmit deviņus procentus, jau būs slepens ienaidnieks, jo no viena atšķirības procenta var rasties jauna Baznīca.

Šādā jautājuma nostādnē slēpjas doktrīnas apmātība. Partijas dialektīki zina, ka dažādu ortodoksiju līdzīgie mēģinājumi vienmēr beigušies nesekmīgi: vēstures attīstība atceļ par obligātām atzītās formulas. Taču šajā gadījumā Centrā pie varas ir cilvēki, kas apguvuši dialektiku un spēs pielāgot doktrīnu jaunajām vajadzībām. Atsevišķa cilvēka spriedumi vienmēr var izrādīties kļūdaini, tādēļ vienīgā izeja ir bez ierunām pakļauties vadībai.

Bet ko lai dara ar cilvēku neizteiktajām vēlmēm? Kādēļ labs komunist bez jebkāda nopietna iemesla pēkšņi ietiec sev lodi pierē vai aizbēg uz ārzemēm? Vai te nav viens no tiem bezdibeņiem, pār kuriem slienas prasmiģi uzceltie tilti? Cilvēki, kas bēg no tautas demokrātijas valstīm, parasti kā galveno iemeslu min to, ka tur nav iespējams psihiski izturēt. Viņu aizbildināšanās parasti ir nesakarīga. "T u r ir briesmiģi drūma dzīve" vai: "Man bija tāda sajūta, ka es kļūstu par mašīnu." Par šīm cilvēka absolūtās racionalizēšanas neizsakāmajām šausmām nevar pārliedcināt tos, kas paši tās nav izjutuši.

Lai nepielautu šaubu rašanos, partija cīnās pret jebkādiem mēģinājumiem iedziļināties cilvēka iekšējā būtībā – jo sevišķi literatūrā un mākslā. Runāt par cilvēkiem kā par sugu nav ieteicams. Kas pārāk kavējas pie viņu iekšējām vajadzībām un alkām, tiek apsūdzēts buržuāziskās nosliedēs. Nedrīkst pārkāpt robežas, kas raksturo cilvēku kā sociālas grupas locekli. Partija, uzskatot cilvēku tikai par sabiedrisko spēku rezultātu, ir pārliedcināta, ka viņš būs tāds, kādu paštēlu radīs. Cilvēks ir sabiedriska pērtiģis. K a s n a v i z t e i k t s – t a s n e p a s t ā v; ja ir aizliedģts par kaut ko interesēties, automātiski zūd tieksme par to interesēties.

Te man jānovērs kads iespējams pārpratums. Es neesmu pārliedģtu subjektīvas mākslas piekritēģs. Mana dzeģa bija paškontroles līdzeklis. Tā lāva

man pētīt, kur ir robeža, aiz kuras intonācijas neīstums jau vērsas nostājas neīstumā, – un censties nepārkāpt šo robežu. Kara gadu pieredze iemācīja man, ka neklājas ņemt rokā spalvu tikai tāpēc, lai paustu citiem savu izmisumu un iekšējo satraukumu – jo tā ir lēta prece, kuras ražošanai pārāk maz jāpiepūlas, lai justu pret sevi cieņu. Kas ir redzējis miljonu apdzīvotu, drupās pārvērstu pilsētu, kilometriem garās ielas, kurās nav saglabājušās nekādas dzīvības pazīmes, pat ne kaķis vai klaiņojošs suns, – tas ar ironiju atceras moderno dzejnieku aprakstīto lielpilsētas elli – patiesībā to elli, kas mājo viņu dvēselēs. Īstā "neauglīgā zeme" ir daudz briesmīgāka par iedomāto. Tikai tas, kurš pats pieredzējis kara un terora šausmas, zina, cik liela neapmierinātība to lieciniekā un dalībniekā rodas pret sevi pašu – pret saviem maldiem un egoīsmu. Sagrave un ciešanas ir sabiedriskās domas skola. Sociālistiskā reālisma literatūra ir ļoti noderīga – diemžēl noderīga tikai partijai. Tai jāattēlo īstenība ne tā, kā cilvēks to r e d z (tā bija senā, tā sauktā "kritiskā" reālisma iezīme), bet tā, kā viņš to i z p r o t. Saprzdams, ka īstenība atrodas kustībā un ikvienā parādībā vienlaikus ir tas, kas dzimst, un tas, kas atmirst (tas ir, dialektiskā cīņa starp "jauno" un "veco"), autoram jāslavē jaunais un jānoliedz viss, kas kļūst par pagātni. Praksē tas nozīmē, ka autoram katrā parādībā jāaskata šķiru cīņas elementi. Tālākā konsekvencē iegūstam pedagoģiska rakstura literatūru, jo t i k a i staļinistiem ir tiesības pārstāvēt proletariātu (dzimstošo šķiru), "jauns" un slavējams ir tikai tas, ko radījusi partijas stratēģija un taktika. Literatūras uzdevums tātad ir sniegt rīcības paraugus lasītājiem, kuri cenšas sekot partijas norādītajam virzienam. Sociālistiskais reālisms balstās uz "jaunā" identifikāciju ar proletariātu un proletariāta identifikāciju ar partiju. Tas rāda paraugpilsoņus, tas ir, komunistus (partijiskos vai bezpartijiskos) un šķiras ienaidniekus. Starp šīm abām kategorijām atrodas tie, kuri svārstās; taču atkarībā no tā, kura nosliece viņos gūs pārsvaru, tiem jānonāk vienā vai otrā nometnē. Šī attīstība, kuru vainago vai nu pilnīga izaugsme, vai pilnīgs pagrimums, līdzās jau gatavu draugu un ienaidnieku tēlu radīšanai ir vienīgais literatūras temats. Šāda literatūras (un vispār mākslas) uztvere nozīmē absolūtu konformismu. Vai šāds konformisms labvēlīgi ietekmē nopietnu mākslinieka darbu? Saudzīgi izsakoties, par to jāšaubās. Mikelandželo skulptūras ir realitāte – tās pastāv. Un bija laiks, kad tās neeksistēja. To neesamību un esamību šķir daiļrades akts, kuru nevar uzskatīt par pakļaušanos "vēstures plūdumam", jo daiļrades akts saistīts ar brīvības sajūtu, kura rodas no pretestības pārvarēšanas, kas sākotnēji liekas absolūta un neuzveicama. Kurš patiešām rada, ir viens. Kad viņam ir izdevies kaut

ko radīt, rodas daudz sekotāju un piekritēju, izrādās arī, ka mākslas darbs aplicina kādu "vēstures plūduma" aspektu. Cilvēkam nav citas izejas kā paklausīt iekšējai balsij un mest visu svaru kausos, lai izteiktu to, kas viņam šķiet patiesība. Šai iekšējai pavēlei nav jēgas, ja tā nebalstās uz ticību vērtību sistēmai, kas eksistē ārpus cilvēku dzīves mainības, tas ir, uz metafizisku ticību. Te izpaužas divdesmitā gadsimta traģēdija. Mūsdienās radīt mākslu var tikai tie, kuriem vēl ir šī ticība (viņu vidū ir zināms skaits staļinistu, kas piekopj Ketmanu), vai tie, kuri nostājušies pasaulīgā stoicisma pozīcijās (arī tā ir sava veida ticība). Pārējiem atliek melot un turēties pie savas drošās vietas "vēstures plūduumā".

Šajos ietvaros attīstās tautas demokrātijas valstu dzīve. Tās tempi ir drudzaini. "Sociālisma celtniecība" nav tikai sauklis; tā ir celtniecība vārda tiešajā nozīmē. Gājēja skatiens visur uzduras sastatnēm; aug jaunas rūpnīcas, jaunas iestāžu ēkas; ceļas produkcijas likne; cilvēki mainās neiedomājami strauji: aizvien vairāk cilvēku kļūst par valsts ierēdņiem un iegūst zināmu "politiskās izglītības" minimumu. Prese, literatūra, kino un teātris pārspilēti atspoguļo šos reālos sasniegumus. Ja marsietis, kas neko nezina par Zemes lietām, vērtētu dažādas valstis, vadoties pēc aprakstiem, kas parādās laikrakstos un grāmatās, viņš, bez šaubām, nāktu pie atziņas, ka Austrumos dzīvo saprātīgas un skaidri domājošas būtnes, bet Rietumos – punduri un deģenerāti. Nav ko brīnīties, ja šāds secinājums rodas daudziem intelligentiem rietumniekiem, kuriem Padomju Savienība un no tās atkarīgās valstis liekas kā leģendāras laimības salas.

Tautas demokrātijas valstu pilsoņi ir brīvi no neirozēm, kuras ir tik daudzveidīgas kapitālistiskajās valstīs. Rietumos cilvēks saskaras ar sabiedrību, kuru neapzināti uzskata par kaut ko ar sevi nesaistītu. Viņš spēlē pats savu spēli, sabiedrība tikai nosaka zināmas robežas, kuras viņš nedrīkst pārkāpt. Par to viņš saņem garantiju, ka neviens pārlieku nejauksies viņa darbībā. Ja viņš zaudē, tā ir viņa paša vaina. Lai viņam palīdz psihoanalīze. Austrumos nav ne pretnostatījuma, ne robežas starp cilvēku un sabiedrību. Viņa zaudējumi un uzvaras ir visas sabiedrības lieta. Viņš nekad nav viens. Ja viņš iet bojā, tas nenotiek apkārtējo vienaldzības dēļ, bet tādēļ, ka apkārtējie veltī viņam pārmērīgu uzmanību. Rietumos izplatītās neirozes, kā zināms, pirmām kārtām ir cilvēka vientulības sekas, tātad tautas demokrātijas valstīs psihoanalītiķi – ja viņiem tur ļautu praktizēt – nenopelnītu ne plika graša.

Tautas demokrātijas valstīs cilvēkiem ir jaunas, līdz šim nepazītas ciešanas. Cilvēce ir atradusi iedarbīgus līdzekļus pret bakām, tīfu un sifilisu,

kuri kādreiz bija ieguvuši epidēmijas raksturu; bet dzīve lielās kopienās radījusi jaunas slimības. Kas līdzīgs ir gadījies Krievijas revolucionāriem. Viņi ir atklājuši šķietami efektīvus līdzekļus, lai pārvaldītu Vēstures spēkus un izveidotu ideālu sabiedrību. Un Vēsture zobojas par viņiem.

Galvenais teorētiku mērķis – novērst eksistences cīņu – nav sasniegts, ja pastāv visu bailes no visiem. Valsts, kurai saskaņā ar Ļeņina teoriju būtu pakāpeniski jāatmirst, ir visvarena un pār katra pilsoņa galvu tur paceltu zobenu, gatava sodīt viņu par neuzmanīgu vārdu. Pilsoņiem laiku pa laikam dotie solījumi, ka valsts sāks atmirt no brīža, kad būs iegūta vara pār visu zemeslodi, ne uz ko nebalstās: ortodoksālā mācība nevar mazināt spiedienu uz sabiedrību, jo tā vairs nebūs ortodoksāla. Dialektika, tas ir, parādību iekšējās pretrunas, vērsas pret Centra lietoto dialektiku: jo sliktāk parādību iekšējām pretrunām, jo sliktāk īstenībai. Kāds reiz ir teicis, ka divdesmitais gadsimts esot sintētisko produktu gadsimts, un līdzās sintētiskajam kaučukam un benzīnam tāpat radīta mākslīga dialektika, kura šķietami ir līdzīga Hēgela filozofijai. Taču cīņā ar ienaidniekiem Metode ir efektīva. Cilvēks, kurš ar to saskāries, ir neizpratnē: tā atgādina cīņu ar matemātiskiem simboliem. Beidzot viņš padodas – un tas ir patiesās varas spēks, kas ir varenāks par visstiprākajām narkotikām.

Ir kukaiņu suga, kura uzbrūk citu kukaiņu kāpuriem un iesļircina tiem indi – kāpuri dzīvo, bet ir paralizēti; viņu ķermenī kukaiņi indētāji iedēj oliņas, un tas kalpo par dzīvu barotni jaunajai paaudzei. Tautas demokrātijas valstīs paralizējošo vielu iesļircina cilvēku prātos; tas ir dialektiskais materiālisms. Kad prāts jau ir sagatavots, tajā iedēj staliniskās interpretācijas oliņas; ja tu esi marksists, pacientam saka, tev j ā b ū t stalinistam, jo ārpus stalinisma nav marksisma.

Naivie indes pretinieki var domāt, ka, ieslēdzot Marksa un Engelsa darbus ugunsdrošos skapjos un nevienam tos nerādot, būs garantēta drošība. Viņi neņem vērā to, ka pati vēstures attīstība ved cilvēkus pie tā, kas ir šo darbu tematika. Tie, kas nekad nav izjutuši viņu magnētisko iedarbību, var uzskatīt sevi par laimes lutekļiem – taču nav zināms, vai ar to ir vērts lepoties.

Tikai aklais var neredzēt, cik traģiskā situācijā nonācis cilvēku dzimums, pārņemdamas likteni paša rokās un novērsis nejausības. Tas ir pakļāvijs Vēsturei – bet Vēsture ir nežēlīga dievība. Pavēles, kas nāk pār tās lūpām, izrunā izmanīgie priesteri, kas noslēpušies tās tukšajā iekšienē. Dievības acis ir izveidotas tā, ka tās raugās visur, kur vien cilvēks dodas; no tām nav nekāda glābiņa. Tās ironiski vēro milniekus, kuri gultā nododas milas

priekiem. Smiltis rotālājas bērns un nezina, ka viņa turpmākā dzīve jau izskaitļota un iekļauta kopējā rēķinā. Tikai veciem, kuriem atlikušas dažas dienas ko dzīvot, ir zināms pamats apgalvot, ka viņi jau gandrīz tikuši valā no Vēstures varas.

No Maskavas nākošā Vēstures filozofija reizē ir spēcīga filozofija: tā pārveido masas, tā rikojas ar tankiem un lidmašīnām. Pret ikvienu, kas negrib šo filozofiju atzīt, vērsas iznīcinošā valsts vara; vienlaikus viņam uzbrūk no iekšpuses: apgalvojot, ka viņa pretestību izraisa šķiras apziņa. (Tāpat ikvienam, kas negrib pakļauties psihoanalīzes procedūrām, varētu pārnest, ka viņš tādējādi grasās saglabāt savus kompleksus.)

Tomēr nav grūti iedomāties dienu, kad miljoniem šai filozofijai paklausīgo cilvēku pēkšņi nostāsies pret to. Tāda diena pienāktu, ja Centrs zaudētu savu materiālo spēku; un ne tikai tādēļ, ka tad zustu bailes no tā militārās varēšanas, bet pirmām kārtām jau tādēļ, ka šajā filozofijā panākumi ir būtiska argumentācijas daļa; zaudējums atklātu mākslīgās dialektikas maldīgumu, dzīves īstenība to būtu uzvarējusi. Austrumu Impērijas pilsoņi neko tik ļoti nevēlas, kā atbrīvoties no savu domu terora.

Centrālās Komitejas ēkā stratēģi pārvieto karodziņus kartē, kas attēlo cīņu par cilvēku prātiem. Panākumi ir aizvien lielāki, sarkanā krāsa noklāj aizvien lielāku laukumu – sākumā, 1944. un 1945. gadā, tā aprobežojās ar nelielu pulciņu no Austrumiem atbraukušo īstenticīgo. Taču arī gudrie ir tikai cilvēki. Arī viņus pārņem nemiers un bažas. Pielīdzinot sevi pirmajiem kristiešiem, bet Jaunās Ticības uzvaras gājienu pa planētu – kristietības gājienam brūkošajā Romas impērijā, viņi apskauž apustuļus par to spējām ietiekties cilvēku sirds dziļumos. "Tie prata taisīt propagandu! Mums viņus nepārspēt!" nožēlā iesaucās kāds augsts partijas darbinieks, klausīdamies pa radio Evaņģēliju. Jaunā (anti)relīģija dara brīnumus: tā rāda šaubīgajiem jaunceltnes un jaunus tankus. Bet ja brīnumu aprūrkotos? Tad rokās, kas tagad aplaudē, nonāktu naži un pistoles; domas piramīda sagrūtu. Tur, kur tā slējās, ilgu laiku nebūtu nekā – tikai asinis un haoss.

IX

BALTIEŠI

"Vai zini, kas notiks, ja tu nemītīgi domāsi par tiem saviem baltiešiem un par nometnēm?" man Varšavā jautāja kāds draugs, kas nesen bija sācis bez ierunām apbrīnot Kremļa dialektisko gudrību. "Nodzīvojis mūžu, tu stāsies Zeva vaiga priekšā, un tas izstieps pirkstu pret tevi," te mans draugs draudīgi pacēla rādītājpirkstu, "un iesauksies: Idiot! Esi izniekojis savu mūžu muļķībām!"

Tiesa, man grūti tikt vaļā no domām par baltiešiem. Šo to es tomēr varu sacīt sev par attaisnojumu. Pievēršanās to tautu likteņiem, kuras samīdījis Vēstures zilonis, liecina par sentimentālu raksturu un ne pie kā neved – tam es varu piekrist. Veltīgas ir dusmas, kas mani pārņem, lasot sešpadsmitā gadsimta memuārus, kuru autori – galvenokārt garīdznieki – apraksta neiedomājamo nežēlību, ar kādu Amerikā rīkojušies spāņu konkistadori. Tās nespēj atdot dzīvību gubernatora Ponse de Leona izkautajiem karībiem, ne arī paēdināt bēgļus no Inku zemes, kurus Kordiljeru kalnos vajāja krusta un zobena bruņinieki. Uzvarētos klāj aizmirstība, un ikviens, kas pārāk iedziļinātos pagātnes noziegumu sarakstā vai, vēl ļaunāk, iztēlotos šos noziegumus visos sīkumos, nosīrnotu aiz šausmām vai kļūtu pilnīgi vienaldzīgs. Vēsturniekiem ir zināms, ka teritoriju, ko sauc par Austrumprūsiju, kādreiz apdzīvojusi prūšu tauta, kurai vāciski runājošie Jēzus pielūdzēji sagādājuši tādu pašu likteni, kāds reiz piemeklējis karības, taču vēsturnieku rakstos nejūt māšu izmisumu un bērnu ciešanas, kas, iespējams, ir pareizi. Tā sauktā kristīgā civilizācija ir celta uz nevainīgu upuru asinīm. Svētās dusmas pret tiem, kas mūsdienās mēģina radīt civilizāciju, rīkojoties ar līdzīgām metodēm, nav brīvas no farizejisma. Noziegumu kartotēkas tiks uzglabātas drošās un grūti pieejamās vietās, bet, kad nākotnes zinātnieks, notraucis putekļus un zirnekļu tiklus, sniegsies pēc šiem materiāliem, viņš atzīs pastrādātās vardarbības par tīriem sīkumiem salīdzinājumā

ar milzu guvumiem. Taču visticamākais, ka šādu kartotēku nebūs vispār, jo atbilstoši progresam šodienas valdītāji secinājuši, ka tas, kas neeksistē uz papīra, vispār neeksistē.

Pieļausim, ka tā notiks. Taču mūsu attieksme pret tagadni atšķiras no mūsu attieksmes pret pagātņi, ko atkarībā no viedokļa var uzskatīt vai nu par trūkumu, vai tikumu. Dzīvu cilvēku, kaut viņš atrastos no mums tūkstošiem kilometru tālu, nevar tik viegli aizmirst. Ja viņu spīdzina, viņa balss sasniedz vismaz tos, kuriem (kas viņiem pašiem nebūt nav izdevīgi) ir dzīva iztēle. Un, pat ja šā cilvēka vairs nav, viņš joprojām pieder tagadnei, jo tas, kas viņu nogalināja vai deva pavēli nogalināt, sēž kādā zemeslodes vietā pie galda, un galdā ir maize, šķiņķis un tēja, un viņa bērni priecājas par viņa atnesto dāvanu. Prasība raudzīties uz tagadni tā, it kā tā jau būtu pagātne, un neuztraukties – kā saka mans draugs – par mulķībām, bet vērot vēstures teleskopā rītdienas briestošos augļus ir barga prasība. Acīmredzot ir kāda mēraukla, no kuras nedrīkst atteikties, jo pretējā gadījumā rītdienas briestošie augļi izrādīsies sapuvuši. Pats fakts, ka es tā domāju, izriet no tā, ka pēdējie divi gadu tūkstoši ir pieredzējuši ne tikai bendes, konkistadorus un slepkavas, bet ka ir dzīvojuši un darbojušies cilvēki, kuriem ļaunums ir bijis ļaunums un tā tas ir bijis jānosauc. Masu slepkavības, revolūcijas terors, zelta apmātība, darbaļaužu nabadzība – tas viss ir bijis, bet, kas zina, kādus apmērus šis posts sasniegtu, ja visi uzskatītu, ka šīs lietas jāpieņem klusējot. Šķiet, ka nevēlēdamies tās pieņemt, es labāk sargāju rītdienas augļus nekā mans draugs, kurš tās pieņem. Es riskēju kļūdīties – un es maksāju. Neuzņemoties šo risku, es rakstītu tagad odu Ģenerālisimumam. Pārvaldot dzejnieka arodu, nav grūti sacerēt skanīgu, ritmisku slavasdziesmu izcilam valstsvīram (šāds darbs atgādina tulkotāja darbu).

Baltijas valstis – Igaunija, Latvija un Lietuva, kā zināms, atrodas liela kontinentāla masīva nostūrī. No Somijas tās šķir līcis, no Zviedrijas – Baltijas jūra. Tautas, kas tur dzīvo, nepieder slāvu grupai. Igaunu valoda ir radniecīga somu valodai. Radniecīgās lietuviešu un latviešu valodas līdz šim ir mikla zinātniekiem: nav īsti skaidrs, no kurienes ieradušās šīs ciltis, kas apmetās Nemunas un Daugavas lejtecē. Zināms tikai, ka iznīcinātie prūši runāja līdzīgā valodā. No šim trim tautām tikai lietuviešiem pagātnē izdevās radīt lielu valsti, kuras robežas sniedzās līdz Dņeprai, un kādu laiku nodrošināt tās pastāvēšanu. Kopš kristietības pieņemšanas šo triju valstu teritorija, būdama reti apdzīvota, tika pakļauta intensīvai – galvenokārt vācu un poļu – kolonizācijai. Kolonizācijas rezultātā radās divvalodība: kungi, tas ir, tie, kuriem piederēja zemes īpašumi, runāja vāciski (Igaunijā un

Latvijā) vai poliski (Lietuvā); daļēji tādēļ, ka ienācēji ieradās ar savu valodu un paražām, daļēji tādēļ, ka vietējās turīgās dzimtas pārņēma ienācēju valodu un paražas. Turpretī vienkāršā tauta runāja dzimtajā valodā un saglabāja savu kultūru, kas sakņojās tālā senatnē. Pēc Pirmā pasaules kara šīs trīs valstis no Krievijas impērijas provincēm kļuva par neatkarīgām valstīm. Radikālā agrārā reforma novērsa zemesīpašnieku slāņa ietekmi. Nacionālās valodas kļuva par valsts valodām, bet literatūra un izglītība orientējās uz tautas tradīcijām.

1939. gadā triju valstu iedzīvotāju kopskaits bija aptuveni seši miljoni, – tātad mazliet vairāk nekā Čīlē, nedaudz mazāk nekā Zviedrijā. Tās bija agrāras valstis, kas spēja sabalansēt savu budžetu, pateicoties labi organizētam bekona, olu, sviesta, labības un mājputnu eksportam uz Rietumeiropu. Šai ziņā tās atgādināja Dāniju. Un ne tikai šai ziņā. Kas pazīst fermeru dzīvesveidu, var viegli iedomāties, kā cilvēki dzīvoja Baltijā. Labi attīstītā kooperācija atviegloja zemniekam viņa ražojumu pārdošanu. Spriežot pēc iedzīvotāju izskata, viņu mājām, viņu pārtikas, dzīves limenis te bija augstāks nekā citās Austrumeiropas valstīs, varbūt izņemot Čehoslovākiju. Igauni un latvieši pārsvarā bija protestanti, lietuvieši – katoļi. Visām trim tautām bija raksturīgs kvēls patriotisms, kurš bieži vien izvērtās šovinismā, kas izskaidrojams ar šo tautu skarbo pagātņi. Militārajā ziņā visas trīs valstis bija neaizsargātas.

Triju valstu likteni izlēma Molotova un Ribentropa sarunas. 1939. gadā Molotovs vēlējās iegūt kara bāzes. Baltijas valstu valdības steidzās apliecināt savu piekrišanu (prese toreiz daudz rakstīja par ilgstošo un nesatricināmo draudzību ar vareno un miermīlīgo austrumu kaimiņiem). 1940. gada jūnijā, aizbildinoties ar to, ka valdības negādā par bāzēs izvietoto padomju karavīru drošību, Sarkanā armija šķērsoja Latvijas, Lietuvas un Igaunijas robežas. Varu pārņēma NKVD, bet līdzšinējais valsts aparāts beidza pastāvēt.

Šis stāsts par Baltijas valstīm nav smelts no grāmatām vai žurnāliem. Pirmā gaisma, ko ieraudzīju savā mūžā, pirmā zemes smarža, pirmais koks bija turienes apkaimes gaisma, smarža un koks, jo esmu dzimis tur, poliski runājošā ģimenē, lietuvīski sauktās upes krastos. Aprakstītie notikumi man ir tik dzīvi, cik dzīvs var būt vienīgi tas, ko lasa labi pazīstamu cilvēku sejās un acīs.

Spāņu iebrukums droši vien bija šausalīgs pārbaudījums acrekiem. Iekarotāju paradumi bija nepazīstami, viņu reliģiskie rituāli nesaprotami, viņu nodomi neizsekojami. Sarkanās armijas ienākšana uz igauņiem, latviešiem un lietuviešiem atstāja ne mazāk satriecošu iespaidu. Vecākā

paaudze gan atcerējās drūmos carisma laikus – bet tas nekādā ziņā neatgādināja carismu, tas bija simtreiz sliktāk. Laikā, kas šķīra Krieviju no carisma gāšanas, tā bija nevis tuvinājusies Eiropai, bet gan no tās attālinājusies un ieviesusi Eiropā nekad nepieredzētus sabiedrības organizēšanas principus. Iekarotāju domāšanas un rīcības veids pakļautajiem bija tikpat svešs kā katoļu teoloģijas smalkumi un kastiliešu goda izpratne actekiem.

Tika sarīkotas parlamenta vēlēšanas. Tās ne mazākā mērā neatgādināja to, ko līdz šim bija pieņemts saukt par vēlēšanām. Eksistēja tikai viens kandidātu saraksts, ko bija izvirzījusi jaunā vara. Tad kādēļ pilsētas un ciemi bija jāpiebārsta skrejlapām un propagandas brošūrām, kādēļ dienu un nakti skanēja skaļruņi, kam bija vajadzīgas ģimmetnēm rotātas kravas automašīnas, vainagi, mītiņi, tribīnes? Ja ir viens saraksts un nav nekādas izvēles, kam vajadzīga propaganda? Cilvēki neko nesaprata, taču vēlēšanu dienā visi gāja balsot. Bija jāiet: pēc balsošanas pasē iespieda zīmogu. Ja šāda zīmoga pasē nebija, tas nozīmēja, ka pases īpašnieks ir tautas ienaidnieks, kurš, atteikdamies piedalīties vēlēšanās, ir pielāvis ļaundarību. Naivie iedzīvotāji gan centās nodot saplēstus un sasvītrotus vēlēšanu biļetenus, lai viņu balsis būtu neskaidras, tomēr tās atzina par derīgām un apstiprinosām. Rezultāts bija iespaidīgs. Šādi ievēlēto parlamentu pirmais solis bija lūgums iekļaut republikas Padomju Savienībā. Šis lūgums tika apmierināts.

Viens no jaunievelētajiem Lietuvas parlamenta deputātiem bija mans agrās jaunības draugs. Bijām ar viņu nobraukuši kanoe laivīnā daudzus desmitus kilometru pa dažādām Eiropas upēm, slikuši ūdenskritumos, rāpušies pa grūti sasniedzamām kalnu takām, kopā sveikuši saullēktus Švarcvaldes ielejās un pie Reinzemes pilim. Dažus gadus pirms Otrā pasaules kara sākuma viņš bija kļuvis par stalinistu. Lai gan viņš bija no Varšavas un viņa atrašanās kara sākumā Lietuvas teritorijā bija lielākā vai mazākā mērā nejausa, viņa kandidatūru izvirzīja (komunistu skaits šajās valstīs bija niecīgs, tādēļ centās izmantot jebkuru), bet, tā kā kandidatūras izvirzīšana bija līdzvērtīga ievēlēšanai, viņš kļuva par deputātu. Viņam vajadzēja justies dīvaini: balsot par to, lai valsti, ar kuru viņu nekas nesaistīja, iekļauj citā valstī, kuru viņš pazina tikai no propagandas literatūras un oficiālās statistikas. Tas bija kaut kas jauns, taču laika gaitā Austrumeiropai nācās pierast pie situācijas, kad valsti reprezentē svešinieki, kas vajadzības gadījumā pat maina uzvārdu.

Tātad Baltijas valstu iedzīvotāji kļuva par padomju pilsoņiem un tiem bija jāpakļaujas visiem priekšrakstiem, kas bija obligāti citiem. Šī ļaužu

masa, kas gan bija sasniegusi nesalīdzināmi augstāku dzīves līmeni nekā pārējie Padomju Savienības iedzīvotāji, jaunajai varai šķita skandaloza, tā bija kā tālās pagātnes palieka. Tā bija jāpāraudzina. Cietumi bija pilni, drīz vien sākās zināmu iedzīvotāju kategoriju masveida deportācijas uz darba noietnēm, raktuvēm un kolhoziem Savienības iekšienē, galvenokārt uz ziemeļu apgabaliem. 1941. gadā šo valstu teritoriju ieņēma vācu armija. Nacisti savukārt bija nolēmuši iznīcināt to iedzīvotāju kategoriju, kas bija nevēlama saskaņā ar viņu doktrīnu, tas ir, visus ebrejus neatkarīgi no viņu šķiras piederības, vecuma un dzimuma. Šo uzdevumu viņi veica ar lielu precizitāti. Vienlaikus viņi izveda uz Vāciju daudzus piespiedu kārtā savervētus strādniekus. 1944. gadā Baltijas valstis atkal ieņēma Sarkanā armija, un Centrs sāka rīkoties, lai padarītu šo teritoriju līdzīgu citām valsts teritorijām. Steidzamākais uzdevums bija iznīcināt līdzšinējo lauksaimniecības struktūru, kas balstījās uz turīgajām zemnieku saimniecībām. Tomēr kolektīvācija saskārās ar ievērojamiem šķēršļiem. "Šķiru cīņas padziļināšana laukos", tas ir, mēģinājums izmantot pretrunas starp nabadzīgajiem un bagātajiem zemniekiem, nesniedza vēlamos rezultātus. Daudzie pēckara gados palikušie ieroči un karošanas iemaņas mudināja uz pretošanos. Zemnieki bēga mežos un veidoja tur bruņotas vienības. Soda ekspedīcijas ielenca ciemus un nogalināja tos, kas bija palikuši mājās. Tas tikai vairoja pretošanos, un bieži vien visi apkārtnējo ciemu iedzīvotāji kopā ar sievietēm un bērniem pievienojās partizāniem, lai paglābtos no drošās bojāejas. Pret iedzīvotāju naidīgo noskaņojumu nācās lietot radikālu līdzekli – masveida tvarstīšanu un izvešanu uz Eirāzijas neapdzīvotajiem rajoniem. Laiks, kad Rietumeiropa sāka pierast pie nedroša un bailpilna miera, Baltijas valstīm nebija mierīgs. Ciemi, kuru iedzīvotāji bija vai nu aizbēguši, nogalināti, vai izsūtīti, stāvēja tukši un izlaupīti, vējš svilpoja izsistajos logos un izlauztajās durvīs. "Hitleri nāk un iet, bet tautas paliek," bija teicis Viņš, jau būdams drošs, ka uzvarēs Vāciju. Attiecībā uz mazākām iedzīvotāju grupām šī frāze drīzāk jāaizstāj ar citu: "Tautas nāk un iet, bet valstis paliek". "Lītvā to buģet, a lītovceņ ņe buģet,"¹ tā 1946. gadā sarunā izteicās kāds augsts Centra pārstāvis.

Cik iedzīvotāju šīs valstis zaudēja, pirms to saimnieciskā struktūra tika pārveidota, tas ir, līdz 1950. gadam, – es nezīnu, un statistikas droši vien nav. Rādītājs varētu būt tas, cik daudz cilvēku iebraukuši no Padomju Savienības iekšienes, lai piepildītu iedzimto atstātās teritorijas. Šis process

¹ Lietuva būs, bet lietuviešu nebūs (*krievu val.*). – Red. piez.

nav beidzies. Laukos ierodas kolhoznieki, pilsētās – pārvaldes kadri un viņu ģimenes. Pilsētās krievu valodu dzird vairāk nekā igauņu, latviešu vai lietuviešu valodu. Partijas vadītāju un augstāko ierēdņu vidū pārsvarā ir krievu uzvārdi, bet daļa vietējo uzvārdu ir pagaidu lietošanai pieņemtie pseidonīmi. Savienības iedzīvotāji jāsajauc: tikai iepludinot atsevišķās tautības "krievu jūrā", varēs sasniegt mērķi – vienotu kultūru un vienu kopēju valodu. Teritoriju, kas reiz saistīja Baltijas valstis ar Vāciju, – Austrumprūsijas pierobežu – tagad apdzīvo tīri krievi; lielākā turienes pilsēta Kēnigsberga, kurā piedzimis un visu savu mūžu pavadījis Kants, ir pārdēvēta par Kaļiņingradu un ne ar ko neatšķiras no Tulas vai Samaras. Igaņu zvejnieki no piekrastes salām vairs nedodas jūrā zvejot. Katlam, kurā vārās Baltijas tautas, jābūt cieši noslēgtam.

Skolās un universitātēs, protams, lieto dzimto valodu. Dzimtajā valodā iznāk grāmatas. Mērķis galu galā nav tautību iznīcināšana. Mērķis ir šķiras ienaidnieka iznīcināšana. Kad jaunatne lietuviski, igauņiski un latviski iemācīsies būt par labiem Padomju Savienības patriotiem un augstu vērtēt visu, kas nāk no Centra, krievu valoda uzvarēs un tiks sasniegta augstākā apziņas pakāpe.¹

Vai vērts par to dusmoties? Baltijas valstis – tā bija tā mazā pasaule, ko pazīstam pēc Brēgela lauku dzīves gleznām. Rokā satvertās glāzes, sātās, smaidīgās sejas, smagnējā lāciskā labsirdība, zemnieku tikumi: strādīgums, saimnieciskums, apdomība un zemnieku netikumi: mantkārība, skopums, nemitīgās rūpes par nākotni. Proletariāts bija mazskaitlīgs, rūpniecība vāji attīstīta, agrārā reforma bija sadalījusi zemniekiem lielos zemes īpašumus. Kādēļ tam jāturpinās? Vajadzēja iznīcināt šo neciešamo anahronismu, šo turīgo budžu kārtu, un pazemināt dzīves līmeni tiktāl, lai tas lidzinātos Padomju Savienības iedzīvotāju dzīves līmenim. Kas attiecas uz skarabajām

¹ Piegāju pie Staļina ģimenes, noņēmu to no sienas un noliku uz galdā. Atbalstījis savu rokās, raudzījies ģimēnē un domāju. Kas man jādara? Vadoņa seja ir mierīga kā vienmēr, viņa skatiens tik skaidrs, tas sniedz tas tūlumā. Man likās, ka šis vērtīgais skatiens caururbj manas istabiņas sienas un izlaužas ārā, lai aptvertu visu pasauli. Nezinu, ko domātu kāds, kas redzētu mani šajā brīdī. Bet ar katru savu vārdu, ar katru kustību, ar katru asins lāsi es jutu, ka šobrīd visā pasaulē man neeksistē nekas cits kā šī dārgā, mīļotā seja. Kas man jādara? "Padomju valsts apņēmīgi izrēķinās ar tautas ienaidniekiem..." Tie ir tavi vārdi, biedri Staļin. Es svēti ticu tiem. Tagad es zinu, kā jārikojas."

("Pergalē" ["Uzvara"], Lietuvas Rakstnieku savienības izdevums, 1950. g. 4. numurs; citēts pēc "Lithuanian Bulletin", New York, No. 7– 12, 1950.)

metodēm, tad katram taču reiz jāmirst. Pieņemsim, ka krietnu daļu iedzīvotāju nevis iznīcinājušas soda ekspedīcijas, bet pieveicis mēris. Tiklīdz atzīsim vēsturisko nepieciešamību par mēra paveidu, mēs vairs nebirdināsim asaras par upuru likteni. Mēris vai zemestrīce parasti neizraisa sašutumu. Cilvēks uzzina par katastrofu, noliek malā avīzi un turpina brokastot. Jo vērsties var tikai pret k ā d u. Te š ā k ā d a nav. Cilvēki, kas to īstenojuši, ir pārliecināti, ka viņi pilda Vēstures uzdevumu.

Tomēr vēstule, kuru turēju rokā, bija nepatīkama. Tā nāca no ģimenes, kas 1949. gada martā bija izsūtīta uz Sibīriju no kādas Baltijas valsts, un bija adresēta radiem Polijā. Ģimene sastāvēja no mātes un divām meitām. Vēstule īsi un lietiski aprakstīja darbus, kādus viņas veica kolhozā viņpus Urāliem. Rindiņu gala burti bija mazliet tumsāki, un, lasot no augšas uz leju, veidojās vārdi "mūžīgās verdzenes". Ja šāda vēstule nejauši tika manās rokās (es apciemoju cilvēku, kurš to bija saņēmis, bet iepriekš neko par vēstuli nezīnot) – tad cik gan tādu pašu šifrētu izmisuma izpausmju nonāca pie citiem cilvēkiem, kuri tās nekādi neizmantoja, jo nevarēja izmantot. Un, ja pārēķinām, cik šādu vēstuļu palika neuzrakstītas un cik to cilvēku, kuri tās būtu varējuši uzrakstīt, nomīra Ziemeļu skarabajos plašumos no bada un pārpuļes, atkārtodami pie sevis bezcerības pilnos vārdus "mūžīgais vergs"?

Ja māte un abas meitas ir dzīvas, viņas šobrīd varbūt neš ūdeni no akas, un māte gremžas par to, ka viņas kā atalgojumu saņēmušas pārāk maz maizes. Varbūt viņu pārņem arī rūpes par meitu nākotni. Ja ņujorkietī pārceltu uz Kongo ciematu, viņš tur justos apmēram tāpat kā baltietis aiz Urāliem – tik liela ir atšķirība tīrības, higiēnas un visniecīgāko civilizācijas izpausmju ziņā. Tie, kas tur bijuši, apliecinās, ka es nemeloju. Māte nomirs, bet meitām tur jāpaliek uz visiem laikiem, jo no šāda izsūtījuma neatgriežas. Viņām būs jāapprecas un jāapslēpj sevī tas, kas nav saprotams apkārtējiem, tas, ko viņas nevarēs pastāstīt saviem krieviski runājošajiem bērniem.

Iespējams, ka ne māte, ne meitas ne ar ko sevišķu neizcēlās. Māte ik svētdienas gāja baznīcā ar biezu lūgšanu grāmatu, bet mājās bija īsta ragana un neiedomājami skopa. Meitām galvā bija tikai lupatas un viņu dzimtajā pusē iecienītās sestdienas zaļumballes. Viņas nelasīja nopietnas grāmatas, viņām bija sveši tādi vārdi kā Platons un Hēgelis, Markss un Darvins. Šīs trīs sievietes izsūtīja tādēļ, ka viņas bija "budzenes". Viņu saimniecībā bija kādi trīsdesmit hektāri zemes. Ja nereķina zināmu daudzumu sarazotā siera un sviesta, tad cilvēcei no viņu rāmās lauku dzīves bija minimāls labums. Rodas jautājums: drikst vai nedrikst iznīcināt trīs šādas būtnes augstāku mērķu vārdā? Murtibingisti atbild, ka drikst. Kristieši un pseidokristieši

atbild, ka nedrīkst. Ne vieni, ne otri nav pilnībā konsekventi. Deviņas desmitdaļas argumentācijas, ar ko murtibingisti savā propagandā vērsās pie plašām masām, atsauca uz cilvēka vainu pret cilvēku. Viņu emocionālo saukļu pamatā vienmēr ir mudinājums uz morālu nosodījumu. Kristieši turpreti apgalvo, ka nevienam nedrīkst darīt pāri, jo katrs cilvēks ir vērtība; taču pēc šāda cēla paziņojuma tie nepakustina ne pirksta, lai cilvēkam palīdzētu. Viņus ne tikai neinteresē baltiešu liktenis, viņi ir vienaldzīgi arī pret to, ka bez tvarstīšanas un masveida izsūtīšanas pastāv citi cilvēku iznīcināšanas veidi. Piemēram, to, ka garīgi bojāejai lemtas visplašākās ļaužu masas, kas dienā smagi strādā, bet vakarā ir pakļautas kino un televīzijas postošajai ietekmei, viņi uzskata par kaut ko pilnīgi normālu.

Izcilais Latīņamerikas dzejnieks Pablo Neruda ir čīlietis. Esmu atdzejojis poliski daudzus viņa dzejoļus. Pricējies, kad viņam izdevās atstāt Čīli un izvairīties no aresta. Pablo Neruda ir komunisti. Es ticu viņam, kad viņš raksta par savas tautas nabadzību, un augstu vērtēju viņa cēlo sirdi. Tādēļ, ka rakstīdams Neruda domā nevis par sevi, bet par saviem brāļiem, viņam kā gandarījums ir dots vārda spēks. Bet, tiklīdz viņš kapitālisma pasaules apmātībai pretstata Padomju Savienības iedzīvotāju laimīgo un liksmo dzīvi, es vairs neticu viņam. Es ticu viņam, kamēr viņš raksta par to, ko zina. Es vairs neticu, kad viņš sāk rakstīt par to, ko zinu es. Ir atšķirība starp Austrumu un Rietumu komunisma piekritējiem. Rietumu komunistam vajadzīgs ja u pašlaik īstenotā zelta laikmeta redzējums. Austrumu murtibingists visiem spēkiem cenšas nostiprināt šo redzējumu cilvēku prātos, taču zina, ka tie ir noderīgi meli. Viņa argumentācija ir loģiska. Visām revolūcijām ir bijusi pret jaunās kārtības ienaidniekiem vērstā terora periodi. Tagad neviens neapdraud franču aristokrātus, kuru galvas krita zem giljotīnas naža. Turklāt līdzšinējās revolūcijas bija tikai sīki starpgadījumi salīdzinājumā ar revolūciju, kas noris pašlaik. Tās vērsās pret skaitliski nelielu grupu, kas stāvēja ceļā radošu un mākslīgi bremzētu spēku centieniem. Šodienas revolūcija nevar apmierināties ar jaunās varas nostiprināšanai nepieciešamo terora periodu. Šķiras diktatūra turpināsies, kamēr nebūs likvidēts ekonomiskais pamats, uz kura var balstīties šķiras ienaidnieks: revolūcijas uzbrukuma mērķis ir sikražotāju miljoni, tas ir, zemnieki un amatnieki, kā arī privātuzņēmēji apkalpojošajā sfērā. Šo masu nemitīgā pretestība un viņu sīkstā psihika, kas jebkurā izdevīgā gadījumā cenšas atjaunot vecās saimniekošanas formas, prasa izšķirīgu rīcību. Te jāpiebilst, ka revolūcija ir uzvarējusi atpalikušā zemē un kopš 1917. gada tai draud atkritiens pagātnē – vai nu iekšējā sabrukuma, vai ārējās bruņotās

intervences rezultātā. Tātad ir saprotams, ka iepriekšējo revolūciju terora periods Vislielākajā revolūcijā turpinās ilgus gadu desmitus. Bet, kur valda terors un nabadzība, nevienam nevar būt labi. Zelta laikmets pieder nākotnei. Centrs ir paziņojis, ka sociālisms jau īstenots un priekšā nākamais posms – komunisms. Tātad jāsaģaida nākamais posms. Pašreizējais brīdis, vērots no laika attāluma, piemēram, no 2950. gada, liksies tikpat īss, cik īsi mums tagad šķiet Lielās franču revolūcijas terora gadi, bet divsimt vai trīssimt miljoni upuru neizraisīs lielāku interesi kā tik un tik tūkstošu franču aristokrātu liktenis.

Iedomāsimies divu pārliecinātu Centra piekritēju tikšanos (mans apraksts balstās uz līdzīgu tikšanās reižu rūpīgu vērojumu). Viens no viņiem ir no Austrumiem. Viņam aiz muguras – turienes cietumos un piespiedu darba nometnēs pavadītie gadi. Viņš nav salūzis un nav atteicies no saviem uzskatiem. Būdam nevainīgs, viņš uzskatīja, ka tur, kur kokus cērt, lec skaidas, un lielāks vai mazāks procents nevainīgo viņa ieslodzījuma biedru vidū neko nepierāda: labāk notiesāt divdesmit nevainīgos nekā atlaist brīvībā vienu kaitnieku. Tas, ka viņš godam izturējies šo pārbaudījumu, dod viņam morālu spēku un izskaidro cieņu, ar kādu pret viņu izturas viņa partijas biedri. Viņš nešaubās, ka valsts, kuras aizkulisēs paslēpto mašīnēriju viņš labi iepazīnis, ir posta un zobu griešanas ieleja. Taču vēsturiskās nepieciešamības apziņa un ticība tālās rītdienas saldajiem augļiem liek viņam domāt, ka skarbā realitāte, ar kuru jāsamierinās dažus gadu desmitus, nav nekas īpaši svarīgs. Otrs ir Rietumu komunisti. Viņa uzmanība pirmām kārtām ir pievērsta tās iekārtas trūkumiem, kurā viņš dzīvo. Viņu pārņēmis cēls sašutums, un viņš ilgojas pēc tā, kas īstenojas tur, no kurienes nāk viņa biedrs. Biedrs raugās uz viņu labvēlīgi un runā tieši to, ko viņš saģaida. Tikai reizēm viņa acis iekvēlojas tikko manāma humora dzirksts. Tas ir cilvēcīgi, to viņam nedrīkst pārmest. Humoram līdzī nāk neliela skaudības piedeva. Tā otrā sašutums un aizrautība viņam tagad jau ir nesasniedzams morāls komforts. Ja cilvēks, kas runā ar viņu, z i n ā t u, ja būtu pieredzējis to, ko viņš, kāda gan būtu viņa ticība? Pieredze rāda, ka vairums Rietumu komunistu nespēj ilgāk uzturēties Centrā. Deva viņu nerviem ir par lielu. Viņi var būt ļoti noderīgi kā misionāri starp pagāniem vai tad, kad viņu valsti ieņēmusi atbrīvotāju armija. Tad nebūs ceļa atpakaļ un viņu iekšējās šaubas vairs nespēs kaitēt kopējai lietai.

Es jau minēju Nerudu. Baltiešu jautājums jebkuram mūsdienu dzejniekam ir desmitreiz svarīgāks nekā stila, metrikas vai metaforas problēmas. Vienīgā sava vārda cienīgā dzeja šodien ir eshatoloģiskā dzeja – tāda, kas

izaicina šodienas necilvēcīgo pasauli lielu pārmaiņu vārdā. Lasītājs alkst cerības un nejtū interesi par dzeju, kas pieņem pasauli kā nemainīgu lielumu. Ja kāds ir apveltīts ar šo tuvāk neizpētīto iekšējo lādiņu, ko sauc par dzeju, – viņš nespēs pretoties cilvēces kopējām gaidām un meklēs – klupdams, celdamies, atkal krizdams un sliedamies kājās, jo zina, ka tas ir viņa pienākums. Revolucionāru dzeja ir mākslinieciski augstāka nekā salondzejnieku dzeja, jo cilvēku alkām tuvais saturs atbrīvo vārdus no īslaicīgas literārās modes valgiem. Revolucionārās dzejas vājums izpaužas tad, ja tā sāk slavināt ilgotu nākotni kā kaut ko jau sasniegtu vai kaut kur uz zemeslodes pašlaik īstenotu. Būt angažētam ir grūts uzdevums – bet ne jau tādēļ, ka "pozitīvās" vērtības būtu pretrunā ar literatūras pamatprincipiem. Būt angažētam ir grūti tādēļ, ka angažētībai jābalstās uz patiesību – tikai tad tā var būt sekmīga. Vārdu neatbilstība īstenībai rūgti atriebjas – pat ja autors tic tam, ko viņš saka. Sentimentālisms, tas ir, tāda jūtu izmantošana, kas padara tās par pašmērķi un atrauj no objekta, kas tās izraisījis, nespēj radīt labu literatūru. Īstenība agrāk vai vēlāk pakļauj literatūru pārbaudījumam. Pārsteidz veiklība, ar kādu rakstnieki murtibingisti izmanās pilnībā izolētās īstenības. Pazīstu dzejnieku, kurš pēc Molotova–Ribentropa pakta noslēgšanas un Otrā pasaules kara sākuma nonāca kādā Sarkanās armijas ieņemtajā pilsētā. Dzejnieks bija ļoti nobijies, jo pilsētā nemitīgi notika aresti un ik brīdī pazuda kāds no viņa draugiem un paziņām. Pārbīlī viņš ķērās pie darba, un no viņa spalvas plūda rāmas vārsmas, kas atspoguļoja laimi dzīvot miera apstākļos un sociālistiskās celtniecības entuziasmu. Man palicis prātā dzejolis, kurā viņš slavina Padomju Ukrainas "laimīgos, turīgos kolhozus". Dažus mēnešus vēlāk, kad vācu armija sāka savu uzbrukumu, "laimīgo, turīgo kolhozu" biedri sveica vāciešus kā atbrīvotājus no jūga, un tikai iekarotāju trulā nežēlība pārliccināja viņus, ka viņi ir kļūdušies. Tas nebūt nav arguments pret iekārtu: pārdesmit gadi ir pārāk īss audzināšanas periods. Taču tas ir arguments pret minētā dzejnieka dzejoļiem.

Ja tam, kas notiek Impērijā un ārpus tās robežām, tiek lietotas divas dažādas ētiskās mērauklas, nevar būt godīgas literatūras. Dialektikas spriedumi var būt nevainojami, taču māksla nerodas no dialektikas spriedumiem: tā smel no dziļākiem un pirmatnējākiem slāņiem, kas cilvēkā veidojušies daudzu paaudžu laikā. Šis apstāklis var būt neērts valdošajiem filozofiem, kuri labprāt redzētu tīri dialektisku, vēsturisko procesu izpratnē balstītu literatūru. Tomēr tas, ko viņi dēvē par literatūru, ir tikai tās blāvs atspulgs. Ar varu aplāpētās jūtas saindē mākslas darbu un pieskīr tam

rūpniecisku spīdumu. Šis spīdums brīdina patērētāju: uzmanību, sērījveida ražošana! Un viscēlākie vārdi pārtop nedzīvā ornamentā.

Pieņemsim, ka mēs atzīstam terora nepieciešamību revolucionāro pārmaiņu laikā un to, ka baltieši kā antirevolucionārs spēks nepieciešamības robežās jāiznīcina. Tūlīt gan rodas šaubas, vai var likt vienlīdzības zīmi starp īslaicīgu, improvizētu teroru un tādu, kas bezgalīgi ieilgst. Nav zināms, vai tie, kas raudzīsies uz mūsu laikmeta notikumiem no gadu tūkstošu perspektīvas, atzīs par identām parādībām giljotīnu un veselu nacionālo grupu izsūtīšanu, kas notikusi vairākus gadu desmitus. Gads un desmit gadu nav viens un tas pats. Laika elements maina rīcības kvalitāti. Ilgi praktizēts terors prasa pastāvīgu aparātu un kļūst par stabilu institūciju. Izsūtītie var mēģināt bēgt. Viņu tuvinieki nebūt nav sajūsmināti par notiekošo, jo tiek iekļauti nākamajā sarakstā. Tuvinieku ģimeņu locekļi ir neuzticams elements, un tos var apvaldīt tikai bailes, ka arī viņus var sagaidīt līdzīgs liktenis. Tā kā zemnieki, kuri ar varu padarīti par kolhozu darbaļaudīm, strādā negribīgi un ir diezgan vienaldzīgi pret ienākumiem, kas nenonāk viņu kabatā, tad vienīgais pamudinājums censties var būt bailes. Bailes, galu galā, ir jau sen pazīstama sabiedrības saistviela. Liberāli kapitālistiskajā sabiedrībā cilvēkam liek strādāt bailes no naudas trūkuma, bailes zaudēt darbu, bailes noslidēt zemāk pa karjeras kāpnēm. Taču te izpaužas k l a j a s bailes. Kapitālistiskā pilsētā, kur dzīvo simts tūkstoši cilvēku, desmit tūkstoši varēja just bailes bezdarba dēļ vai iespējamā darba zaudējuma dēļ. Šis bailes viņi uztver kā individuālu situāciju, kas ir traģiska apkārtējās vienaldzības un bezjūtības dēļ. Taču, kad simts tūkstoši cilvēku dzīvo pastāvīgās bailēs, viņi rada kopēju auru, kas klājas pār pilsētu kā milzīgs mākonis. Zelts atsvešina cilvēku no viņa paša, padara viņu par punduri. Klajās bailes, kas stājušās kapitāla vietā, atsvešina cilvēku ne mazāk, bet krietni vairāk.

Pret bailu varu paredzēts pretlīdzeklis: jāizaudzina jauns cilvēks, kuram darbs vairs nebūs Ādama lāsts, bet gan prieka un lepnuma avots. Šim mērķim kalpo plaša literatūra. Laikraksti, grāmatas, kino, radio nodarbojas gan ar cilvēka pārveidošanu, gan ar naida modināšanu pret tiem, kas šo pārveidošanu gribētu aizkavēt. Cilvēkam iemācoties pildīt savus pienākumus pret sabiedrību labprātīgi un ar prieku, bailu devas tiks samazinātas. Tā beidzot veidosies brīvs cilvēks.

Vai lietotās metodes izveidos viņu, ir pārlicības jautājums. Ja viss pasaulē ir pakļauts ar prātu aptveramiem likumiem, ja brīvība nav nekas vairāk kā šis vispārējās racionālās nepieciešamības izpratne, ja cilvēks spēj sasniegt skaidru apziņu, ka tas, kas ir nepieciešams, un tas, pēc kā jātiecas,

ir viens un tas pats, – tad jaunā brīvā sabiedrība nākotnē ir iespējama. Šai ziņā komunisti, kas pavadījis trīs gadus cietumos un piespiedu darba noietnēs, ir bijis brīvs, jo uzskatījis par racionālām un nepieciešamām represijas, kas lietotas pret viņu un viņam līdzīgajiem. Šai pašā ziņā taisnība tautas demokrātijas valstu rakstniekiem, kuri apgalvo, ka jaunais cilvēks j a u ir izveidojies, ka tas ir – padomju cilvēks. Turpretī, ja dievišķā apziņa (dievībai nepastāv izvēle, jo tam, kas visu skaidri atskārš, nav jāizvēlas) cilvēkam nav pieejama, zināma cilvēku daļa vienmēr izvēlēsies to, kas no valdošo filozofu viedokļa ir nepareizs, un bailu spriedzes atvieglošana draudēs ar apvērsumu. Tātad klajās bailes būs tikpat negribīgas atkāpties kā kapitāls. Jaunajā iekārtā dzimis un uzaudzis jauneklis Maskavā atrodas uz maldīga ceļa, ja izvēlas un vērsas pie Dostojevskas, kurš minēto dilemmu risināja pesimistiski.

Tikmēr pastāv baltiešu jautājums. Izturēšanās pret viņiem nekādā ziņā nav trula nežēlība. Viņu liktenis ir tāds pats kā citu Savienības robežās dzīvojošo tautu liktenis. Nav nekāda iemesla izturēties pret viņiem citādi. Šī situācija liekas tik asa tādēļ, ka viņus pievienoja pēkšņi un viņi bija pilnīgi nesagatavoti jaunajiem apstākļiem, jo nebija piedzīvojuši nekādas starpstadijas. Turklāt viņi bija sasnieguši daudz augstāku civilizācijas līmeni nekā pārējie iedzīvotāji un, nebūdami slāvi, saskārās ar grūtībām krievu valodas apgūšanā (padomju filmā esmu redzējis mazu igauņu meiteni, kas deklamē Puškina dzeju; viņai bija ļoti jocīga izruna). Nacionālās atšķirības te neapšaubāmi rada nopietnu problēmu.

Kad būs sasniegta uzvara un visā zemeslodē iestāsies sociālisms, atsevišķas tautas vairs neeksistēs. Radīsies viena universāla valoda, kura, kā apgalvo Viņš, nebūs ne krievu, ne vācu, ne angļu valoda, bet drīzāk dažādu valodu sakausējums. Var iedomāties, ka, iekams tas notiks, ievērojama planētas daļa jau pieņems krievu valodu, kura gan vēlāk veidos jaunās, universālās valodas pamatu (saka taču, ka franču valoda bija feodālisma valoda, angļu – kapitālisma valoda, bet krievu valoda ir sociālisma valoda). Tautu pastāvēšanai trūkst racionāla pamatojuma, taču pašreizējā fāzē jārēķinās ar to kā ar faktu. Ieteicams atbalstīt nacionālās kultūras, bet tikai tādā mērā, lai tas sagatavo pāreju uz nākamo fāzi. Viss, kas kultūras jomā tuvina kādu tautu krievu tautai, ir veicināms. Tāpat veicināms ir viss, kas nostiprina iekārtu. Zinātnes jomā var pat rosināt tautas uz sacensību – ar noteikumu, ka tiks saglabāts krievu zinātnes pārākums (kāda tautas demokrātijas valstī zinātnieku grupai norādīts atturēties no savu pētījumu rezultātu publicēšanas, jo tie bijuši pārlicieku labi un varētu radīt iespaidu par

konkurenci ar krievu zinātni šajā nozarē). Pastāvīgi jāpatur prātā galējais mērķis – visu tautu saplūšana vienā veselumā. Nacionālismu var definēt kā pārlicību, ka nacionālajai kultūrai raksturīgs "nacionāls saturs nacionālā formā", lai gan ir zināms, ka nacionālo kultūru saturs līdz šim bijis šķirisks. Nacionālisma pretstats ir apgalvojums: "kultūra, kas nacionāla pēc formas un sociālistiska pēc satura," – bet, tā kā krievu tauta ir izdarījusi revolūciju un noteikusi sociālistiskās kultūras kritērijus, nacionālismu var arī īsumā apzīmēt kā pretkrieviskumu. Nelielās nacionālās grupas, kas sirgst ar pretkrieviskumu, iespējams likvidēt pilnībā (piemēram, no Krimas pussalas sekmīgi izvesta visa Krimas tatāru tauta). Kas attiecas uz lielākām tautām, cīņa ar pretkrieviskumu jāparedz ilgākam posmam. Ukrainā var atzīmēt ievērojamas sekmes. Aizvien vairāk jauno ukraiņu rakstnieku pārceļas uz Maskavu un raksta krieviski. Ukraiņu dzejnieki un kritiķi, kuri gribēja radīt s a v r u p u ukraiņu literatūru, ir miruši. Miruši ir arī aktieri, kuri lepojās ar nacionālo teātri un aizgāja par tālu, gribēdami sacensties ar krievu teātri. Arī Baltijas valstīs šai ziņā vērojama attīstība pareizajā virzienā. Kas attiecas uz tautas demokrātijas valstīm, tajās īsteno citu, sekmīgi realizētu ilgtermiņa programmu, kas izriet no iepriekšējās pieredzes.

Uzdevums nav viegls, jo tautas netiek vaļā no savas vēstures nastas un ir radušas uzskatīt mantīgo šķiru kultūru par savējo, piemēram, Baltijas tautas – savu budžu kultūru. Tās pretstata šo kultūru krievu kultūrai. Kā var salīdzināt? Krievu tauta ir diža tauta; tā ir izlolojusi revolūciju kā māte savā klēpī bērnu. Tikai zaimotājs tās pagātņi, kurā jaušams vēstures izcilākais notikums, var salīdzināt ar to tautu pagātņi, kuras atbrīvojusi krievu tauta. Krievu tauta ir pasaules pestītāja.

Nekādas neželības nenotiek. Nogalina tos, kuri jānogalina, spīdzina tos, no kuriem jādabū atzišanās, izsūta tās ļauzu grupas, kuras jāizsūta. Ja šie cilvēki svešos apstākļos iet bojā, te vainojams klimats, smagais darbs un nepietiekamais uzturs – bet to visu šajā posmā nav iespējams mainīt. Nevar prasīt, lai zeme, kurai uzticēta tik izcila misija, rūpētos par saviem cietumniekiem tāpat kā Anglija par saviem karavīriem. Iespējams, ka tad viņi nemirtu tik strauji, taču viņu darbs vairs neatmaksātos. Un, iekams pārtika nonāk pie ieslodzītajiem, nometņu administrācija to izlaupa. Viss mainīsies, kad celsies dzīves limenis. Tad arī ieslodzītajiem būs labāk.

Šis secinājums ir apbrīnojami tālredzīgs. Viduseiropas un Austrumeiropas tautas bija neiedomājami nacionālistiski noskaņotas un gatavas cita citu iznīcināt, lai dabūtu gabalu sava kaimiņa teritorijas. Tagad tās redz, cik tas bija nesaprātīgi (kas gan neaizkavētu tās ķerties cita citai pie rīkles,

ja atslābtu Centra kontrole). Centra pārvaldītas, tās ir gatavas savstarpēji piekāpties: poļi atteicās no savām austrumu teritorijām, vācieši pieņēma Odras–Nisas robežu, čehi un ungāri vairs neizvirza pretenzijas pēc Aizkarpatu Ukrainas. Visās šajās republikās tiek atrisināts mazākumtautību jautājums, tās pārņem ar Centru kopēju saimniecisko un kultūras modeli, un vienīgais, kas tās vēl šķir, ir valoda. Grūti kaut ko iebilst pret šo dižo plānu.

Rūpes sagādā tikai pats slimnieks, kurš mēģina izrauties un kliez. Flobērs "Bovarī kundzē" apraksta kroplās pēdas operāciju, ko izdara dakteris Bovarī. Šis provinces ārsts kopā ar savu draugu aptiekāru Omē nolēmis izārstēt iebraucamās vietas apkalpotāja klibo kāju. Pēc ilgjiem pūliņiem izdodas viņu pierunāt pakļauties operācijai. Dakteris Bovarī studē medicīnas grāmatas, un pēc viņa pasūtījuma tiek izgatavota astoņas mārčiņas smaga koka lādīte, kurai iekšpusē dzelzs āķis, skrūves un ādas cilpas. Operācija izdodas lieliski, kāju pēc tam iestiprina lādītē. "Lai slava! Lai trīskārt slava!" skandina vietējā avīze. "Ne velti ir sacīts: aklie redzēs un klibie staigās! Bet to, ko fanātisms reiz solīja saviem izredzētajiem, zinātne šodien nodrošina visiem!" Diemžēl pēc piecām dienām pacienta stāvoklis strauji pasliktinās. Viņš kliez aiz sāpēm. Lādīte tiek atvērta, kāja izrādās pietūkusi un klāta augoņiem. Abi draugi nolemj, ka tā bijusi pārāk vaļīgi saskrūvēta. Skrūves pievelk ciešāk. Taču slimniekam kļūst arvien sliktāk. No kaimiņu miesta ataicinātais ārsts konstatē gangrēnu un kāju amputē. Flobērs, protams, bija zobgalis un izsmēja Omē kunga progresu kultū. Tas nebūt nenozīmē, ka labu ārstu izdarītas operācijas nebūtu veiksmīgas. Taču vienmēr saglabājas šaubas, vai ārsts, ar ko ir darīšana, ir labs ārsts.

"Patiesībā tas viss ir garlaicīgi," man teica kādas tautas demokrātijas valsts varasvīrs. "Esmu to ievērojis vēl Krievijā. Attīstības posmi ir iepriekš aprēķināti un seko cits citam ar matemātisku precizitāti. Interesanti ir tikai tas, kā reaģē cilvēku materiāls."

Šķiet, cilvēku materiālam ir savāda īpašība: tam nepatīk, ja to uzskata tikai par cilvēku materiālu. Sajūta, ka pilnībā jāpakļaujas Centra direktīvām un jāatsakās no jebkādas ietekmes uz notiekošajām pārmaiņām, kuras gan vēlāk viegli izskaidrot loģiski, bet kuras vienmēr ir pārsteidzošas, – šī sajūta cilvēku materiālam ir grūti panesama.

Parlamentārā sistēma daudzos gadījumos var izrādīties fikcija, kas vienmēr nodrošina varu tām pašām sabiedrības grupām. Tomēr iespēja doties pie vēlēšanu urnām un nodot savu balsi pret kādu iedarbojas tonizējoši. Arī piedalīšanās manifestācijā pret kādu ministru, streiks vai opozīcijas

preses lasīšana sagādā cilvēkam tik nepieciešamos emocionālās izlādēšanās brīžus. Nacionālais lepnums var būt absurds, bet tikpat absurds gaiļa lepnums, kad tas pastaigājas starp vistām savā pagalmā, ir bioloģiski noderīgs. Valdošā Centra lietotos masu ietekmēšanas līdzekļus var izskaidrot tikai ar psiholoģisko iemeslu izpratni. Masu gājieni, karogi, vadoņu portreti; vēlēšanu propaganda, kura no veselā saprāta viedokļa ir tīrā naudas izšķiešana, jo ir taču viens saraksts un rezultāti ir iepriekš zināmi; naida demonstrēšana pret ienaidniekiem. Arī nacionālais lepnums nav atstāts novārtā: tam kalpo nacionālie karogi, ik dienas sniegtā informācija par valsts saimnieciskajiem un kultūras sasniegumiem, jaunām ēkām, autoceļiem, dzelzceļa līnijām un ražošanas plānu sekmīgo izpildi. Iedarbība ir efektīva, pateicoties vienu un to pašu saukļu atkārtojumam. Tomēr kaut kā gluži netverama pietrūkst – un cilvēku materiālu nomāc n e ī s t u m a sajūta. Nekas nav s p o n t ā n s. Var izjust pamatotu lepnumu par darbu savā profesijā. Bet viss pārējais ir stingri noteikts. Jau rīt kaut kur augšā var tikt pieņemts lēmums, kas atceļ visu valdību vai pārvirza valsts robežas, var rasties dekrēts, ka jāienīst tie, kuri vakar tika uzskatīti par draugiem. Nacionālā lepnuma izpausmes acīmredzot ir par šaurām, ja igauņu, lietuviešu, latviešu, poļu, čehu, ungāru, rumāņu un bulgāru noskaņojums liecina, ka vienīgi bailes tiem liedz pārgriezt rikli ikvienam krievam, kas gadītos pie rokas; un jādombā, ka pat partijas kadri šajās valstīs neatteiktu sev šo prieku. Var nozēlot šo tautu atpalcību un lolot cerības, ka sociālistiskā audzināšana stāvokli mainīs. Tomēr ignorēt nepatikamo īstenību nedrīkst. To pašu var apgalvot par tautām, kas pacietīgi audzinātas vēl ilgāku laiku.

Čīles vai Meksikas iedzīvotājam Baltijas valstu aneksija liksies nenozīmīgs gadījums. Citādi to uztvers tautas demokrātijas valstu iedzīvotāji. Tās jau gadiem ilgi domās apsver šo nenoliedzami neparasto lielvalsts soli, kuram analogijas atrodamas tikai koloniālvalstu politikā. Ja lielā Savienība ir federācija un spēj iekļaut jebkuru republiku skaitu, reiz taču jāpienāk arī citu valstu kārtai. Ja tas, kas Baltijā norisa pēc pievienošanas, bija p r i e k š p ē l e tam, kas notiks citur, tad jāgaida masu deportācijas un iebraucēji no Eirāzijas kontinenta, kuri pārpludinās pilsētas un ciemus. Par suverēnām uzskatīto valstu iedzīvotāju prātos šāda perspektīva iegūst pastardienas apveidus. Baltijas valstu pievienošana ir kļuvusi par svarīgu psiholoģisku faktoru. Izdarīdams kopsavilkumu saviem ikdienas vārdiem un darbiem, pilsonis tik daudz nedombā par to tūlītējām sekām, cik par to, kā tie atsauksies uz viņa likteni izšķirošajā dienā nākotnē.

Draugs, kurš brīdināja mani no Zeva dusmām, ir filozofs. Viņš dzīvo grāmatu vidū un zina, ka neatkarīgi no cilvēku materiāla bažām viņam vienmēr būs pieejami Maskavā iespiestie lieliskie Lukrēcija izdevumi. Jo augstāk sliesies Lielā Celtne, jo vairāk būs klasiķu izdevumu un gudrs cilvēks, kas nicina mūsdienu nožēlojamo literatūru, vienmēr gūs lielu baudu no filozofijas vēstures, no senajiem rakstniekiem, no sarežģītām un aizraujošām dialektiskā materiālisma studijām. Nekas patiesībā nevar būt labāks filozofam kā dzīvot valstī, ko pārvalda cilvēki, salīdzinājumā ar kuriem aizgājušā laikmeta prezidenti, karaļi un premjerministri nebija nekas vairāk kā improvizētāji. Katra diena tam paiet spraigā intelektuālā darbā, un, sastapies ar sev līdzīgajiem, viņš zina, ka tie ir zinātnieki, kuri netērē laiku un, tāpat kā viņš, smel no dialektikas avota. Šo cilvēku sanāksmēm nav nekā kopēja ar neauglīgajām un tukšajām intelligentu plāpām. Tās ir sabiedriskās attīstības ekspertu tikšanās. Mans draugs netic "filozofēšanai". Cilvēks ir sabiedriska dzīvnieks, un viņa domāšana ir matērijas kustības atspoguļojums. Taisnības meklētāji ir āksti, kas vēl jo vairāk nicināmi tādēļ, ka pūlas noliegt faktu, ka viss, ko viņi domā, ir tikai vēstures procesu atspulgs. Viņi ir reakcionāri, jo kalpo interesēm, kas ir naidīgas proletariātam, kurš, celdamies kājās, ar nenovēršamu loģiku radījis vienīgo pareizo dialektiskā materiālisma metodi. Padomju Savienības uzvara ir tikpat droša kā tas, ka pavasarī kokiem plauks lapas. Cilvēks, kurš izpratis nepieciešamību, ir laimīgs un brīvs, jo vienīgi izprastā nepieciešamība ir brīvība – viss cits ir šķitums. Mans draugs uzskata, ka tie, kuri jaunajā iekārtā cieš, paši pie tā ir vainīgi. Cilvēki, kurus apcietina vai izsūta, ir mulķi, un nav ko viņus želot. Pagātne viņus tik cieši tur savā varā, ka viņi nespēj izprast attīstības likumus. Ja viņi tos izprastu, viņiem nenotiktu nekas ļauns, un viņu dzīve būtu radoša un gaiša.

Mans draugs jūta pret mani simpātijas, jo saskatīja manī dziļu nepatiku pret buržuāziju – pret trulu un neskaidru domāšanu, kurai nav spilgtu priekšstatu par parādībām to kustībā. Viņš nemaldījās, piedēvēdams man iekšēju kvēli, kura visu mūžu bijusi manu ciešanu cēlonis. Es vienmēr esmu ilgojies pēc cilvēka, kurš būtu stingrs, gaišs un tīrs, un, paraudzījies uz cilvēku, kāds viņš patiesībā ir, es novērsu acis no sevis, jo biju viņam līdzīgs. Visa mana dzeja bija n o l i e g u m s un nicinājums pret sevi un citiem, ka priecājamies par to, kas nav prieka vērts, ka mīlam to, kas nav mīlestības vērts, ka mums sāp tas, kas nav sāpju vērts. Vai tādējādi es neklūvu par vienu no jaunajiem pasaules celtniekiem, kuri sapņo par pārcilvēciski skaidrā cilvēka ideālu? Es droši vien biju "labs pagāns", jo mans spīvums

bija boļševika spīvums. Man vajadzēja justies kā bezpajumtniekam visur, izņemot valstis, kas veido jauno cilvēku.

Man bija iespēja justies patiesi laimīgam. Pēc kara postījumiem atjaunotajā Varšavā es būtu strādājis saskaņā ar Vēstures likumiem, vērsis skatienu tālu nākotnē. Es tulkotu Šekspīru – kāda bauda ir pārvarēt valodas pretestību un atrast tikpat spraigus teikumus kā oriģinālā! Es ķertos pie marksistiskiem pētījumiem sešpadsmitā gadsimta Anglijas vēsturē. Iespējams, kļūtu par universitātes pasniedzēju. Laiku pa laikam publicētu dzejoļus, kas liecinātu par manu uzticību revolūcijai un tās radītājiem. Pievērsoties dialektikai un uzturoties filozofu aprindās, es varētu nicīgi raudzīties uz literātu, mūziķu un gleznotāju pūliņiem, zinot, ka viņu māksla ir slikta un tur neko nevar līdzēt. Es klausītos Bahu un lasītu Sviftu vai Flobēru.

Un tomēr es pievilu savu draugu. Man pašam grūti izprast, kas man lika tā rīkoties. Ja to spētu, es būtu gudrais un man būtu visas tiesības kļūt par filozofu skolotāju. Domāju, ka mani zemapziņas motīvi sniedzas tālu pagātnē, līdz notikumam, kuru aprakstīšu. Manos klejojumos Otrā pasaules kara sākumā man gadījās, gan ļoti īsu laiku, uzturēties Padomju Savienībā. Es gaidīju vilcienu stacijā kādā no lielajām Ukrainas pilsētām. Tā bija milzīga ēka. Sienas bija klātas bezgala neglītiem portretiem un transparentiem. Pūlis kažokos, uniformās, ausainēs un vilnas lakatos aizpildīja katru brīvu laukumu un mīdīja uz akmens plāksnēm biezo dubļu kārtu. Marmora kāpnes bija pilnas snaudulojošiem nabagiem; viņu kailās kājas rēgojās laukā no lupatām, kaut gan bija ziema. Augšā virs viņiem skaļruņi dārdināja propagandas saukļus. Pēkšņi es apstājos – kaut kas bija piesaistījis manu skatienu. Pie sienas bija novietojusies zemnieku ģimene: vīrs, sieva un divi bērni. Viņi sēdēja uz groziem un saiņiem. Sieva baroja mazāko bērnu, vīrs – ar tumšu, grumbainu seju un nokarenām melnām ūsām – lēja tēju no tējkanas krūzē un deva vecākajam dēlam. Klusinātās balsis viņi sarunājās poliski. Es ilgi lūkojos uz viņiem un pēkšņi jutu, ka man pa vaigiem rit asaras. Gan to, ka pūlī pamanīju tieši viņus, gan manu spēcīgo savilņojumu izraisīja viņu pilnīgais c i t ā d u m s. Šī ģimene bija kā sala ļaužu pūlī, kam trūka parastās, vienkāršās cilvēcības. Roka, kas lēja tēju, uzmanīgā, maigā kustība, ar kādu tēvs pasniedza krūzi bērnam, rūpīpilnie vārdi, kurus es drīzāk uzminēju pēc lūpu kustības, viņu atšķirīgums, viņu personiskums pūlī – lūk, kas bija satriecis mani. Es tobrīd atskārtu ko tādu, kas vēlāk atkal izgaisa.

Poļu zemnieki nebūt nebija sabiedriskās attīstības ziņā izcili. Iespējams, ka tie, uz kuriem es lūkojos, bija analfabēti. Mans draugs noteikti sacītu,

ka tie ir pretīgi, smirdīgi mulķi, kuriem vēl jāiemāca domāt. Taču tas grauds, kas saglabājies viņos vai baltiešos, vai čehos, ir varējis saglabāties tādēļ, ka viņi nekad vēl nav tikuši pakļauti dziedniecībai ar Omē kunga metodi. Neesmu pārliecināts, vai rūpīgums, ar kādu baltiešu sievietes kopa savus dārziņus, mānticīgums, ar kādu poļu zemnieces lasīja savas ar brīnumainu spēku apveltītās zālītes, tukšie šķīvji, kas Ziemassvētku vakariņu galdā atstāti ceļiniekam, – vai tie visi nav gaišo spēku iedīgi, kuri var attīstīties, un vai graudu apbēšana ar akmeņiem neizraisīs sekas, par kurām jāvaicā vācu sievietēm, kas pārdzīvojušas 1945. gadu Berlīnē. Aprindās, kurās uzturas mans draugs, apgalvojums, ka cilvēks ir noslēpums, skan kā visbriesmīgākais apvainojums. Bet viņi taču vēlas izveidot jaunu cilvēku – tikai tā, kā tēlnieks veido skulptūru no akmens gabala, atšķēlot to, kas lieks. Man šķiet, ka viņi maldās. Ka viņu zināšanas, neraugoties uz visu to pilnību, ir nepietiekamas un ka vara pār dzīvību un nāvi, kuru tie tur savās rokās, ir nelikumīgi sagrabta.

Vai, būdams tajā pusē, kur neskaidros šļupstos un murmināšanā izpaužas cilvēku bezspēcīgās un skaudrās alkas, es varēju staigāt pa sava dzīvokļa mīksto paklāju privileģēto rajonā un tiksmiņāties par Šekspīru? Roku, pa kuru karstās asinis no sirds plūst uz pirkstiem, kas tur spalvu, man aizstātu ar dialektikas lielisko protēzi. Zinādams, ka cilvēkā mājo gaisma, es nekad nevarētu pēc tās sniegties, jo šī gaisma nav līdzvērtīga sociālistiskajai apziņai un sastopama arī mulķos, mūkos, zēnos, kas vairās no sabiedriskā darba, un "budžos". Zinādams, ka cilvēkā mājo noziegums, es nevarētu uz to norādīt ar pirkstu, jo, kā uzskata mans draugs, noziegumus pastrādā Vēsture, nevis cilvēki. Klusēsīm, nespēdami aizmirst pagātnes notikumus, 1940. un 1941. gadā izsūtītos simt tūkstošus poļu, tos, kas nošauti vai liellaiwās nogremdēti Ziemeļu Ledus okeānā. Jāmācās piedot. Es runāju par noziegumiem, kuri notiek un notiks. Un allaž jaunā, lieliskā cilvēka vārdā, un allaž orķestrim un dziesmām skanot, megafoniem grandot un optimistiskus dzejoļus deklamējot.

Tagad man vairs nav māju. Taisnīgs sods. Bet varbūt tieši tāpēc esmu dzimis, lai ar manu muti runātu "mūžīgie vergi"? Vai man būtu pārlieku jāsaudzē sevi un, lai nonāktu valsts izdevniecības iespēstajās poļu dzejas klasiķu antoloģijās, jāatsakās no tā, kas varbūt ir dzejnieka vienīgais aicinājums? Mans draugs atzīst klaju spēku un piešķir tam visdažādākos nosaukumus. Mūsu ceļi ir šķīrušies. Man ir vienalga, vai esmu nostājies nākamo uzvarētāju vai zaudētāju pusē. Zinu tikai vienu: ja mans draugs plūks uzvaras saldus augļus, zemeslode gadusimtiem tiks plānveidīgi

apsaimniekota, bet vai tiem, kas to piedzīvos. Tagad viņi gul savās gultās vai nododas kretīniskām izpriečām un ar katru savu rīcību tiecas uz iznīcību. Taču tas, kas viņus iznīcinās, neatraisīs viņos brīvo cilvēku. Ja manam draugam būs iespēja pārliecināties, ka spēks, kuru viņš pielūdzis, nav bijis vēsturiska nepieciešamība, mūsu planēta nonāks drausmīgu karu un asiņainu revolūciju posmā, bet meklējumi nebeigsies un cerība tiks saglabāta.

Lai lielais Latīņamerikas dzejnieks Pablo Neruda cīnās par savu tautu. Taču būtu slikti, ja viņš visas balsis, kuras sasniedz viņu no Viduseiropas un Austrumeiropas, uzskatītu par novecojušā nacionālisma izpausmēm vai aizkaitinātu reakcionāru smilkstiem. Acis, kuras ir redzējušas, nedrīkst aizvērt, rokas, kuras ir saskārušās, nedrīkst aizmirst, ja tur spalvu. Lai viņš ļauj dažiem Viduseiropas un Austrumeiropas rakstniekiem pievērsties lietām, kurām ir attāls sakars ar to, kas nomoka viņu.

Kad es, kā saka mans Varšavas draugs, nostāšos Zeva priekšā (neatkarīgi no tā, vai miršu dabīgā nāvē vai Vēstures sprieduma piemeklēts), sev par attaisnojumu varēšu pateikt apmēram to pašu, ko tagad. Daudzi cilvēki ir aizvadījuši savu mūžu, krājot pastmarkas, senlaiku monētas vai audzējot retas tulpju šķirnes. Esmu pārliecināts – lai arī tās bijušas divainas un nekam nederīgas aizrašanās, Zevs bija šiem cilvēkiem labvēlīgs, ja tie dedzīgi tam pievērsušies. Es viņam teikšu: "Es neesmu vainīgs, ka tu radīji mani par dzejnieku un apveltīji ar spēju vienlaikus redzēt, kas notiek Nebraskā un Prāgā, Baltijas valstīs un Ziemeļu Ledus okeāna krastos. Es jutu: ja neizmantošu šo spēju, mani dzejoli man liksies sāji, bet mana slava – derdzīga. Piedod man." Un Zevs, kas nav nosaucis par idiotiem senlaiku monētu krājējus un tulpju audzētājus, man piedos.

ZIŅAS PAR AUTORU

Česlavs Milošs – poļu dzejnieks, esejists, romānu rakstnieks, tulkotājs, 1980. gada Nobela prēmijas laureāts – dzimis 1911. gada 30. jūnijā Šeteiņos pie Nevēžas tagadējā Lietuvas Republikā. 1920. gadā sācis apmeklēt Zigmunta Augusta ģimnāziju Viļņā. No 1929. gada līdz 1934. gadam studējis Viļņas Stefana Batorija universitātē, kur beidzis juridisko fakultāti.

Česlavs Milošs debitējis kā dzejnieks universitātes studentu izdevumā "Alma Mater Vilniensis", un viņa pirmās grāmatas nosaukums bija "Poēma par sastingušo laiku" (Poezat o czasio zastygłym, 1933). Studiju laikā bijis līdzdibinātājs jauno dzejnieku grupas laikrakstam "Žagari", kas iznācis 1931.–1934. g.

1931. gadā, kā arī 1934.–1935. g. dzīvojis Parīzē kā stipendiāts, nododamies zinātniskajiem pētījumiem. Kopš 1936. g. strādājis Polijas radio Viļņā, bet kopš 1937. g. – Varšavā. Okupācijas laikā strādājis bibliotēkā un uzturējis ciešus sakarus ar literāro un teatrālo vidi. 1940. g. Č. Milošs ar pseidonīmu Jans Sirucs publicējis krājumu "Dzejas" (Poezje), bet 1942. g. – dzejas antoloģiju "Neatkarīgā dziesma" (Pieśń niepodległa). Tai pašā gadā izdevis Žaka Maritēna esejas tulkojumu "Sakāves ceļi" (Drogi kłęski), kas kritizē kolaboracionismu un slavē ģenerāli de Gollu.

Pēc kara Milošs publicējis dzejoļu krājumu "Glābsana" (Ocalenie), kā arī daudzus literatūrkritiskus rakstus vietējā presē (piem., žurnālā "Twórczość" (Dailrade)), kurā kādu laiku bijis redkolēģijas loceklis.

No 1946. gada līdz 1950. gadam Milošs bijis kultūras atašejs Polijas vēstniecībā Vašingtonā ASV. 1951. gada sākumā aizbraucis uz Parīzi, no kurienes nolēmis neatgriezties. 1951. g. februārī lūdzis Francijas valdībai politisko patvērumu. Līdz 1960. gadam viņš dzīvo Francijā. Tas dzejniekam ir grūts, taču literāri ļoti auglīgs periods. Šai laikā Milošs uzraksta eseju krājumu "Sagūstītais prāts" (Zniewolony umysł, 1951), politiska satura romānu "Varas iegūšana" (Zdobycie władzy, 1953), autobiogrāfiska rakstura romānu "Isas ieleja" (Dolina Issy, 1955), kurā attēloti bērnības gadi

dzimtajā pusē Lietuvā, un dzejoļu krājumu "Dienas gaisma" (Światło dzienne, 1953).

"Sagūstītais prāts" un "Varas iegūšana" tika drīzumā pārtulkoti daudzās valodās un sagādāja Milošam starptautisku slavu. Pateicoties popularitātei un lieliskajām atsauksmēm par šiem darbiem, Milošs 1959. gadā saņēma vairāku Amerikas universitāšu uzaicinājumu lasīt lekcijas. 1960. gadā viņš aizbrauca uz Kaliforniju un pārņēma Slāvu valodu un literatūras katedras vadību Bērklījas universitātē. Būdam pensionēts profesors, Milošs pastāvīgi dzīvo Bērklījā.

Svarīgākie Č. Miloša darbi esejistikā ir "Kontinenti" (Kontynenty, 1958), "Dzimtā Eiropa" (Rodzinna Europa, 1959), "Cilvēks skorpionu vidū" (Człowiek wśród skorpionów, 1962), "Redzējumi pie Sanfrancisko līča" (Widzenia nad zatoką San Francisco, 1969), "Personiskie pienākumi" (Prywatne obowiązki, 1972), "Ulro zeme" (Ziemia Ulro, 1977), "Zinātņu dārzs" (Ogród nauk, 1979), "Sākot ar manām ielām" (Zaczynając od moich ulic, 1985), "Mednieka gads" (Rok myśliwego, 1990), "Dzimtenes meklējumi" (Szukanie ojczyzny, 1992).

Č. Milošs ir izcils atdzejojātājs. Viņa dzejas tulkojumi no dažādām valodām (pirmām kārtām no angļu un franču valodas) tika izdoti Polijā krājumā "Saisītā valoda" (Mowa wiązana, 1986). Septiņdesmitajos gados viņš sācis tulkot no grieķu un senebreju valodas Bībeles un Evaņģēliju tekstus. No jauna pārtulkojis poliski "Psalmu grāmatu" (Parīze, 1979) un "Ījaba grāmatu" (1980). No grieķu valodas pārtulkojis Sv. Marka evaņģēliju un Sv. Jāņa Atklāsmes grāmatu, kā arī "Eklēziasta grāmatu", "Jeremijas Raudu dziesmas" un "Augsto Dziesmu".

Česlava Miloša "Sagūstītais prāts" bija pirmais mēģinājums analizēt staliniskās sistēmas darbību Polijā. Grāmata tika uzrakstīta Rietumu lasītājam, un tās mērķis bija parādīt to atbalstu, kādu Austrumeiropas intelektuāli sniedza staliniskajai sistēmai. Grāmatas galvenais temats ir "pievēršanās marksismam" jeb intelektuāļu aizraušanos ar komunistisko ideoloģiju. "Sagūstītajā prātā" Milošs analizē psihiskos aizsargmehānismus, kuri tolaik daudziem rakstniekiem lika atteikties no patiesības un sludināt oficiālās propagandas saukļus, rūpīgi slēpt savas īstās domas un jūtas.

Pirmajā brīdī "Sagūstītais prāts" var likties politiska rakstura grāmata, taču tas ir literārs apcerējums, kurā interesantā veidā attēloti četri pazīstami mūsdienu poļu rakstnieki. Milošs piešķirīs viņu tēliem šifrētus nosaukumus Alfa, Beta, Gamma un Delta. Šis darbs pievēršas vairāk cilvēka psiholoģijai nekā politikai, tajā daudz vairāk filozofijas nekā Staļina laika

vēsturiskajās hronikās. Tas ir morāls traktāts par cilvēka dvēseli, par kaislībām un ambīcijām, par meliem un patiesību, par ciniskām manipulācijām ar vērtībām, jēdzieniem, valodu un jūtām. Rietumu lasītājiem tas izskaidro staliniskās doktrīnas apmāto Austrumeiropas intelektuāļu mentalitāti.

Miloša esejistika norāda, ka viņš ir intelektuāli dziļš, plaša vēriena mākslinieks, kuram ir savs uzskats ne tikai par dzeju, bet arī par visu kultūru. Galvenā problēma, kura nodarbina Milošu, īpaši pēc tam, kad viņš kļuvis par trimdinieku, par dzejnieku un rakstnieku, kurš atrauts no dzimtenes lasītājiem, ir dažādo kultūru pasaule kādreizējās Žečpospolitas austrumos, pasaule, kuru viņš nosaucis par "dzimto Eiropu". Šai Eiropas nostūrī pavadītā jaunība mācījusi viņam norobežoties no tādām parādībām kā nacionālisms, fanātisms un jebkuras iecietības trūkums. Savukārt kriticismis, kas agrā jaunībā pievērsis rakstnieku sabiedriskajam radikālismam, vēlāk licis viņam šīs radikālās idejas atmest un meklēt patiesību noturīgākās idejās – tādēļ radusies interese par filozofiju un reliģiju. Krājums "Ulro zeme" ("ulro" – vārds, kurš aizgūts no angļu dzejnieka Viljama Bleika un kurš nozīmē "garīgo ciešanu zeme") ietver pārdomas par metafizikas jautājumiem, pārdomas, kuras izraisījusi dažādu filozofu un dzejnieku darbu lasīšana.

Miloša esejistika, tāpat kā viņa dzeja, nekad neiesliģst abstraktumā, to vienmēr atdzīvina rakstnieka tēlotās pasaules atspulgs, sastapto cilvēku apraksts, viņu portretēšanas dziļums, kā arī personiskais, autobiogrāfiskais elements. Ikvienā veidolā Milošs ir iejūtīgs, domājošs, liels rakstnieks.

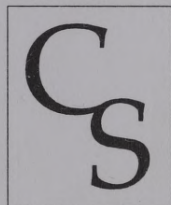
Ik gadu top jaunas Česlava Miloša grāmatas, un lasītāji ir gandrīz pieraduši, ka šis izcilais autors, Nobela prēmijas laureāts, apveltī viņus ar kārtējiem darbiem. 1997. gadā publicēti divi eseju krājumi, vienā no kuriem ietvertas ļoti personiska rakstura īsās formas ar pārsteidzošu nosaukumu "Miloša ābece" (Abecadło Miłosza). Otro krājumu veido plašākas esejas, kuras uzrakstītas deviņdesmitajos gados, – "Dzīve uz salām" (Życie na wyspach). Vēl iznācis īso dzejas formu krājums ar nosaukumu "Ceļmalas sunītis" (Piešek przydrożny).

Kritiķi vērtē Česlava Miloša daiļradi kā izcilu, neparastu parādību polu kultūrā. Polijas lielākie rakstnieki allāž centušies radīt kādu pretsvaru, runāt ne to, ko tauta grib dzirdēt, bet to, kas tautai jādzird. Tā rīkojies arī Milošs, lai gan viņš neuzskata sevi par tautas pravieti. Pārsteidzošs ir šī rakstnieka domas svaigums un neierastums.

Tomēr tas, kurš apzināti izvēlēties trimdinieka likteni, divdesmitā gadsimta likteni, nespēj nosēdēt uz vietas, vēl jo sevišķi tad, ja vēsture aicina

viņu kārtējā klejotumā. Kopš deviņdesmito gadu sākuma Česlavs Milošs dzīvo arī Polijā, Krakovā. 1989. gadā viņš saņem Jageloņu universitātes goda doktora nosaukumu, piedalās literārajās un kultūras norisēs, atbalsta vērtīgu grāmatu izdošanu, satiekas ar lasītājiem, raksta recenzijas, uzmanīgi vēro un cenšas ietekmēt ne tikai literāro, bet arī vispārējo Polijas kultūras dzīvi.

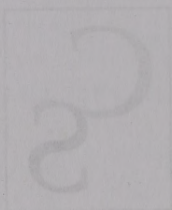
Irēna Birzvalka

Česlava Miloša darbs "Sagūstītais prāts" ir sestais Sorosa fonda – Latvija dibinātajā tulkojumu sērijā "Cilvēks un sabiedrība". Sevi pieteicis Latvijā līdz šim vēl nebijis sadarbības modelis – Centrālās Eiropas universitātes tulkojumu sērijas koncepciju ar Atvērtās sabiedrības institūta Reģionālā izdevējdarbības centra un Sorosa fonda – Latvija finansiālu atbalstu īsteno Latvijas izdevēji – "Zvaigzne ABC", "AGB", "Minerva", "Jumava" u. c. Šā kopdarba mērķis ir ik gadu laist klajā vismaz piecus nozīmīgu sociālo un humanitāro zinātņu darbu tulkojumus, kuros laika gara meklējumi atklāti pasaulē atzītu mūsdienu sociālo zinātņu klasiķu interpretācijā.

Entonija D. Smita un Č. Miloša darbu tulkojumiem 1998. gadā piepūlējās Entonija Gidensa "Sabiedrības uzbūve" un Kliforda Ģerca "Kultūras interpretācija" – darbi, kuri tēlo mūsdienu pasauli tās saskaldītajā daudzveidībā un sociālo procesu sarežģītībā... un šādam laikmetam atbilstīgā – nebūt ne vieglā valodā.

Latvijā atzītāko attiecīgās nozares speciālistu – filozofu, politologu un sociologu izvēlēto darbu tulkojumi sākuši ceļu pie lasītāja. Arī no viņa būs atkarīga šīs sērijas dzīvotspēja.

Česlavs Milošs

SAGŪSTĪTAIS PRĀTS

Korektore *Z. Stikute*
Maketētāja *V. Vitolīņa*
Māksl. redaktors *A. Aleks*
Tehn. redaktore *E. Vilka*

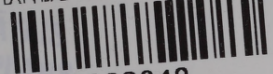
Apgāds Zvaigzne ABC, SIA,
K. Valdemāra ielā 105, Rīgā, LV-1013.
Reģistr. nr. 2-1060. Red. nr. S-138.

A/S "Poligrāfists", K. Valdemāra ielā 6, Rīgā, LV-1010.

1,80

OB
EKSE

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0300032048

Grāmatu sērija «Cilvēks un sabiedrība»

98-4
L 153

ISBN 83-7129-981-8 (poļu izd.)
ISBN 9984-04-907-8 (latviešu izd.)